

ISSN 2076-1333

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

ВИПУСК 23 (2)

Заснований 2005 року

Харків
2017

Міжрегіональний збірник наукових праць «Часопис соціально-економічної географії» розглядає сучасні проблеми суспільства, що вирішуються економічною та соціальною географією, і відображає результати новітніх досліджень у цій галузі. У збірнику розкриваються питання теорії та практичного застосування досліджень соціально-економічної географії в різних регіонах України та у світі. Для викладачів вищих закладів освіти, науковців і фахівців у цій галузі.

Збірник є фаховим виданням у галузі географічних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України № 261 від 06.03.2015 р.).

Журнал зареєстрований у міжнародних наукометричних базах *Index Copernicus*, *Google Scholar*, *Ulrich's Periodicals Directory*, *DOAJ*, *InfoBase Index*, *Eurasian Scientific Journal Index*, *Scientific Indexing Services*, *ResearchBib*, *Cite Factor*, *OAJ*, *ERIH PLUS*.

Inter-regional journal «Human Geography Journal» is devoted to modern problems of society that could be solved with the methods of social-economic geography. It enlightens the latest studies in this field. There are different questions concerning the theory and practical use of the results of social-economic geography researches in different Ukraine regions and all over the world. It is recommended for high school lectures, scientists and specialists in this subject.

The journal is a professional edition in the field of geographical sciences (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 261, 06.03.2015).

The journal is registered in the international databases *Index Copernicus*, *Google Scholar*, *Ulrich's Periodicals Directory*, *DOAJ*, *InfoBase Index*, *Eurasian Scientific Journal Index*, *Scientific Indexing Services*, *ResearchBib*, *Cite Factor*, *OAJ*, *ERIH PLUS*.

Межрегиональный сборник научных трудов «Часопис соціально-економічної географії» рассматривает современные проблемы общества, решаемые социально-экономической географией, и освещает результаты новейших исследований в этой области. В сборнике раскрываются вопросы теории и практического использования исследований социально-экономической географии в различных регионах Украины и в мире. Для преподавателей вузов, научных работников и специалистов в этой области.

Сборник является профессиональным изданием в области географических наук (Приказ Министерства образования и науки Украины № 261 от 06.03.2015 г.).

Журнал зарегистрирован в международных наукометрических базах *Index Copernicus*, *Google Scholar*, *Ulrich's Periodicals Directory*, *DOAJ*, *InfoBase Index*, *Eurasian Scientific Journal Index*, *Scientific Indexing Services*, *ResearchBib*, *Cite Factor*, *OAJ*, *ERIH PLUS*.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 17 від 27.11.2017 р.).

Редакційна колегія: Немець Л.М. – д. геогр. н., професор – голова редакційної колегії (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Олійник Я.Б. – д. екон. н., професор, академік НАПН України – шеф-редактор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Голиков А.П. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Костріков С.В. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Мезенцев К.В. – д. геогр. н., професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Немець К.А. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Пересацько В.А. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Руденко В.П. – д. геогр. н., професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), Топчів О.Г. – д. геогр. н., професор (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова), Шаблій О.І. – д. геогр. н., професор (Львівський національний університет імені Івана Франка), Кандиба Ю.І. – к. геогр. н., доцент, технічний секретар (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна).

Міжнародна редакційна рада: Антіпова К.А. – д. геогр. н., професор (Білоруський державний університет, Білорусь); Арісой Я. – доктор філософії (цивільна інженерія), професор (Університет Докуз Ейлюл, Туреччина); Джентіле М. – доктор філософії (географічні науки), доцент (Університет Осло, Норвегія); Карачоні Д. – доктор філософії (географічні науки), старший науковий співробітник (Угорська академія наук, Угорщина); Лі Вей – доктор філософії (географічні науки), професор (Університет штату Аризона, США); Михненко В. – доктор філософії (політична економія) (Університет Оксфорд, Великобританія); Морар Ч. – доктор філософії (географічні науки), доцент (Університет Орадя, Румунія); Нетзбанд М. – доктор наук (природничі науки), науковий співробітник (Рурський університет, Німеччина); Нюсупова Г. – д. геогр. н., професор (Казахський національний університет ім. Аль-Фарабі, Казахстан); Станайтіс С. – доктор наук (соціальні науки), професор (Литовський університет освітніх наук, Литва); Субірос Х.В. – доктор філософії (географічні науки), професор (Університет Жирони, Іспанія); Шиманська Д. – доктор наук (географічні науки), професор (Університет Миколи Коперніка, Польща).

Адреса редакційної колегії: Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства, факультет геології, географії, рекреації і туризму, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна; тел.: +38(057)707-52-74; e-mail: chseg@karazin.ua; офіційний веб-сайт: <http://hgj.univer.kharkov.ua>.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 10768 від 21.12.2005.

З М І С Т

Горизонти науки

<i>Valeriy Rudenko, Vasyl Hryhorkiv, Myroslav Zaiachuk, Sviatoslav Ishchenko</i> SOCIAL-GEOGRAPHIC APPROACHES TO APPLICATION OF ECONOMIC-MATHEMATICAL MODELING IN PREDICTING THE PLACE OF UKRAINIAN FARMING ECONOMIES IN FOOD MARKET COMMODITIZATION	7
<i>Viktoriya Yavorska, Antonina Shashero, Kateryna Kolomiyets, Olena Nikolayeva</i> FEATURES OF THE TERRITORIAL PLANNING OF THE SEA COASTAL ZONE	14
<i>Tatyana Tkachenko, Lesia Kovalska</i> E-TOURISM, AS DISPLAY OF DOMINANT CRITERION OF MODERN TOURISM-OPERATING: RELEVANT PROVISIONS, TOOLS, USE	19
<i>Микола Барановський</i> ПОСТРАДЯНСЬКА ТРАНСФОРМАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ: ВІД ПОЛЯРИЗАЦІЇ ДО ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	23
<i>Наталія Гусєва</i> ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ МІСТ – РЕГІОНАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ УКРАЇНИ В ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД	30
<i>Павло Шуканов, Олександр Горячов, Віктор Карпенко, Ніна Карпенко</i> МОНІТОРИНГ ГЕОЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СВІТОВОГО РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ	38

Наукові повідомлення

<i>Oladayo Ramon Ibrahim</i> ECOLOGICAL KNOWLEDGE AND SUSTAINABLE PLANNING IN NIGERIA: A REFLECTION ON THE YORUBAS OF SOUTH-WESTERN NIGERIA	45
<i>Yuriy Onoуko</i> RURAL TOURISM: THE CONTENT, FEATURES AND TYPES	49
<i>Stepan Kuzyk, Daryna Lytvyn</i> SPECIFIC FEATURES OF USING HISTORICAL AND CULTURAL RESOURCES OF THE UKRAINIAN- POLISH BORDERLAND FOR TOURISM PURPOSES	53
<i>Андрей Сочувка, Анастасия Мазурова</i> ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТРАНСФОРМАЦИИ ИНДУСТРИАЛЬНЫХ РЕГИОНОВ (НА ПРИМЕРЕ КАТОВИЦКОЙ КОНУРБАЦИИ, ПОЛЬША)	60
<i>Андрій Ковальчук, Іван Ковальчук</i> ВІДОБРАЖЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА БАСЕЙНОВУ СИСТЕМУ РІЧКИ БИСТРИЦЯ (ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ) НА ТЕМАТИЧНИХ КАРТАХ ГЕОЕКОЛОГІЧНОГО АТЛАСУ	68
<i>Оксана Романів, Андрій Романів, Алла Онопрійчук</i> ШЛЮБНО-СІМЕЙНА СИТУАЦІЯ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ДЗЕРКАЛІ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ТРЕНДІВ	75
<i>Лариса Семенюк, Юлія Сільченко</i> СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОЇ СФЕРИ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ	92
<i>Олександр Король</i> ВПЛИВ ПРОТЯЖНОСТІ ГЕОГРАФІЧНОГО ПРОСТОРУ НА РОЗПОДІЛ МІЖНАРОДНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ	98
<i>Олеся Корнус</i> МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ ТЕХНОЛОГІЙ ВИРОБНИЦТВА»	108

Дослідження молодих науковців

Michał Beger ARCHITECTURAL DOMINANTS IN LANDSCAPE OF TRI-CITY	113
Павло Кобилін АНАЛІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗАКЛАДАМИ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ ТА РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ КОРЕЛЯЦІЙНО- РЕГРЕСІЙНОГО АНАЛІЗУ	118
Олександра Світлична ВНУТРІШНІ ПРОТИРІЧЧЯ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ	124
Катерина Кравченко ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МІСТ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	128
Олексій Чусв АНТРОПОГЕННА ІНФРАСТРУКТУРА ЯК СКЛАДОВА УРБОГЕОСИСТЕМИ	136
Ювілеї	
ПРОФЕСОРУ КОСТЯНТИНУ НЕМЦЮ – СІМДЕСЯТ	141
Наші автори	143
Правила оформлення та подання статей	147

CONTENTS

Science Skylines

<i>Valeriy Rudenko, Vasyl Hryhorkiv, Myroslav Zaiachuk, Sviatoslav Ishchenko</i> SOCIAL-GEOGRAPHIC APPROACHES TO APPLICATION OF ECONOMIC-MATHEMATICAL MODELING IN PREDICTING THE PLACE OF UKRAINIAN FARMING ECONOMIES IN FOOD MARKET COMMODITIZATION	7
<i>Viktoria Yavorska, Antonina Shashero, Kateryna Kolomiyets, Olena Nikolayeva</i> FEATURES OF THE TERRITORIAL PLANNING OF THE SEA COASTAL ZONE	14
<i>Tatyana Tkachenko, Lesia Kovalska</i> E-TOURISM, AS DISPLAY OF DOMINANT CRITERION OF MODERN TOURISM-OPERATING: RELEVANT PROVISIONS, TOOLS, USE	19
<i>Mykola Baranovskyi</i> POST-SOVIET TRANSFORMATION OF RURAL SPACE IN UKRAINE: FROM POLARIZATION TO DECENTRALIZATION	23
<i>Nataliia Husieva</i> FEATURES OF POPULATION DYNAMICS OF UKRAINE'S REGIONAL CENTRES IN THE POST-SOVIET PERIOD	30
<i>Pavel Shukanov, Alexander Goryachov, Victor Karpenko, Nina Karpenko</i> MONITORING OF GEO-ECONOMIC TRANSFORMATION OF THE WORLD MARKET OF TOURIST SERVICES	38

Research Reports

<i>Oladayo Ramon Ibrahim</i> ECOLOGICAL KNOWLEDGE AND SUSTAINABLE PLANNING IN NIGERIA: A REFLECTION ON THE YORUBAS OF SOUTH-WESTERN NIGERIA	45
<i>Yuriy Onoyko</i> RURAL TOURISM: THE CONTENT, FEATURES AND TYPES	49
<i>Stepan Kuzyk, Daryna Lytvyn</i> SPECIFIC FEATURES OF USING HISTORICAL AND CULTURAL RESOURCES OF THE UKRAINIAN- POLISH BORDERLAND FOR TOURISM PURPOSES	53
<i>Andrzej Soczowka, Anastasiia Mazurova</i> SOCIAL AND GEOGRAPHICAL FEATURES OF TRANSFORMATION OF INDUSTRIAL REGIONS (FOR EXAMPLE KATOWICE CONURBATION, POLAND)	60
<i>Andriy Kovalchuk, Ivan Kovalchuk</i> DISPLAYING THE AGRICULTURAL LOAD ON THE BASIN SYSTEM OF THE BYSTRICA RIVER (IVANO-FRANKIVSK OBLAST) ON THEMATIC MAPS OF THE GEOENVIRONMENTAL ATLAS	68
<i>Oksana Romaniv, Andriy Romaniv, Alla Onopriychuk</i> MATRIMONIAL SITUATION OF THE RIVNE REGION IN THE MIRROR OF ALL-UKRAINIAN AND PAN-EUROPEAN TRENDS	75
<i>Larysa Semeniuk, Yuliia Silchenko</i> SOCIAL AND GEOGRAPHICAL ASPECTS OF THE RELIGIOUS SPHERE DEVELOPMENT IN THE KIROVOHRAD OBLAST	92
<i>Oleksandr Korol</i> IMPACT OF THE OF GEOGRAPHICAL SPACE'S LENGTH ON THE DISTRIBUTION OF INTERNATIONAL TOURIST FLOWS	98
<i>Olesya Kornus</i> THE METHODOLOGICAL FEATURES OF TEACHING SUBJECT "FUNDAMENTALS OF PRODUCTION TECHNOLOGIES"	108

Research of young Scientists**Michał Beger**

ARCHITECTURAL DOMINANTS IN LANDSCAPE OF TRI-CITY 113

Pavlo KobylinANALYSIS OF PROVIDING POPULATION BY RETAIL TRADE AND RESTAURANT BUSINESS
FACILITIES IN KHARKIV REGION WITH USE OF CORRELATION AND REGRESSION ANALYSIS 118**Olexandra Svitlychna**

INTERNAL CONTRADICTIONS OF NATURE RESERVE BUSINESS 124

Kateryna Kravchenko

TEMPORAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE CITIES OF THE KHARKOV REGION 128

Oleksii Chuiev

ANTHROPOGENIC INFRASTRUCTURE AS A COMPONENT OF URBOGEOSYSTEMS 136

Jubilees

PROFESSOR KOSTYANTYN NIEMETS IS SEVENTY YEARS OLD 141

Our Contributors 143**Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance** 147

Горизонти науки

UDC 911.3

Valeriy Rudenko, D.Sc. (Geography), Professor
e-mail: rudenko_valery@ukr.net

Vasyl Hryhorkiv, D.Sc. (Physics and Mathematics), Professor
e-mail: vasyh.hryhorkiv@gmail.com

Myroslav Zaiachuk, D.Sc. (Geography), Associate Professor
e-mail: zayachykyroslav@ukr.net

Sviatoslav Ishchenko, PhD (Economy), Assistant
e-mail: isv.emm@gmail.com

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

SOCIAL-GEOGRAPHIC APPROACHES TO APPLICATION OF ECONOMIC-MATHEMATICAL MODELING IN PREDICTING THE PLACE OF UKRAINIAN FARMING ECONOMIES IN FOOD MARKET COMMODITIZATION

Social-geographic analysis of farmery with application of economic-mathematical modeling allowed for prediction of farming economies' role in food market commoditization. The equation of potential demand was suggested. Actual consumption and its recommended rates with respect to meat and meat products, milk and milk products, eggs, fish and fish products, bread and cereal products, potatoes, vegetables, fruits and berries, etc. were compared. Cartographic model of Ukrainian domestic food market's potential capacity (within good-money relations) was developed. The low level of purchasing power, especially in rural population, makes a high percentage of foodstuffs be beyond the goods-money relations. In rural areas, they (inclusive of farmers) produce and consume a significant portion of foodstuffs that escaped the goods-money relations, or such foodstuffs were given to them by the relatives. We regard that in the process of assessment of the capacity of domestic food market, this share of products should also be taken into account. The assessment also necessitates consideration of the number of urban and rural population in Ukrainian regions; manufacturing of certain types of agricultural production; needs in this or that type of product as prescribed by minimal and rational consumption rates. When predicting, with the use of economic-mathematical modeling, the places of farming economies in commoditization of food market, it is reasonable to apply the parameters of time series of the number of farming economies and the areas of lands used by them with consideration of the dynamics of population number and the level of its (population) self-provision with agricultural production. Application of predictive linear models shows that the share of production manufactured by farming economies will be most essential before 2020 on the market of potatoes and vegetables (reaching 15 %). Despite the predicted double increase in animal production, its share will stay to be insignificant (3-5 %).

Keywords: farming economies, economic-mathematical modeling, food market of Ukraine, equation of potential demand, prediction of farming economies' place in commoditization of food market.

Валерій Руденко, Василь Григорків, Мирослав Заячук, Святослав Іщенко. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПІДХОДИ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПРИ ПРОГНОЗУВАННІ МІСЦЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У НАПОВНЕННІ РИНКУ ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ

На основі суспільно-географічного аналізу розвитку фермерства за допомогою економіко-математичного моделювання здійснено прогнозування ролі фермерських господарств у наповненні ємностей ринку продовольства. Запропоновано рівняння потенційного попиту. Здійснено порівняння між фактичним споживанням та рекомендованою нормою споживання м'яса і м'ясопродуктів, молока і молокопродуктів, яєць, риби і рибопродуктів, хліба і хлібопродуктів, картоплі, овочів, плодів та ягід тощо. Укладено картографічну модель потенційної ємності внутрішнього продовольчого ринку України (в межах товарно-грошових відносин).

Ключові слова: фермерські господарства, економіко-математичне моделювання, ринок продовольства України, рівняння потенційного попиту, прогноз місця фермерських господарств у наповненні ринку продовольства.

Валерий Руденко, Василий Григоркив, Мирослав Заячук, Святослав Ищенко. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ ПРИ ПРОГНОЗИРОВАНИИ МЕСТА ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ В НАПОЛНЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА УКРАИНЫ

На основании общественно-географического анализа развития фермерства при помощи экономико-математического моделирования осуществлено прогнозирование роли фермерских хозяйств в наполнении емкостей продовольственного рынка. Предложено уравнение потенциального спроса. Осуществлено сравнение между фактическим потреблением и рекомендуемыми нормами потребления мяса и мясопродуктов, молока и молокопродуктов, яиц, рыбы и рыбопродуктов, хлеба и хлебопродуктов, картошки, овощей, плодов и ягод. Составлено картографическую модель потенциальной емкости внутреннего продовольственного рынка Украины (в пределах товарно-денежных отношений).

Ключевые слова: фермерские хозяйства, экономико-математическая моделирование, продовольственный рынок Украины, уравнение потенциального спроса, прогноз места фермерских хозяйств в наполнении продовольственного рынка.

Introduction. Formation of food market is a strategic task of the agrarian sector of national economy, and the state agrarian policy should thus choose the way of realization of economic reforms, predict the solution of multiple problems within the formation of market relations and consider both world experience and economic disposition of Ukraine. Major specificity of the formation of agrarian market relations lies in direct dependence of agricultural production upon market conditions, while the food market is the most socially vulnerable with its functioning, on the one hand, being directly connected with the social standard of living and purchasing power, and, on the other, with cost of production and pricing policy.

Commoditization of Ukrainian food market directly depends on the efficiency of functioning of agricultural product manufacturers, among which the role of farming economies is dynamically growing.

Goals. The present study aimed at social-geographic analysis of Ukrainian food market formation, and, with the use of predictive decomposition models, at disclosure of farming economies' role in its (food market) commoditization.

Literature and Sources Review. Thorough analysis of Ukrainian market of agricultural production and food with respect to assessment of food market capacity and population's purchasing power is found in the works by P. Sabluk, O. Shpychak, Yu. Lutsenko, V. Zhuk, V. Boyko; specificities of functioning of sectoral and regional markets were disclosed in the works by G. Balabanov, Ya. Oliynyk, P. Sukhyy, etc.

Methods. The agrarian market bases on the market of agricultural products and food which is considered to be a system of forms of territorial concentration of interconnected agricultural sectors, food industry, food and public catering trade, and the market infrastructure. The problem of population's provision with food does not only depend on people's physiological needs, but also on the level of their purchasing power. That is, the food-stuffs needs shall be solely realized if the population has sufficient money to buy them. In its totality, it forms the so called capacity of the market.

The normative capacity of domestic food market is defined as a sum of products of the consumption rate of certain (nth) type of food, the average customer price of this type of food, and the average annual number of resident population:

$$FMC = \sum_{n=1}^c (CR_n * CP_n) * H \quad (1),$$

where FMC is the capacity of domestic food market, UAH;

CR_n – consumption rate of the nth type of food per individual, kg;

CP_n – customer price of the nth type of food, UAH;

H – average annual number of legal population, people;

n – type of food resources that form the capacity of domestic food market;

c – number of types of food resources that form the capacity of domestic food market [4, p.27].

Optimization of geospatial and sectoral structures of

farming mode does not only presuppose determination of general trends of its development and allocation of single economies or their combinations to help provide for rational needs of regional population in major types of agricultural products, but also the products' manufacturing in a volume that exceeds domestic needs. This is precisely why the prediction of the role of farming economies in commoditization of food market is an essentially up-to-date task.

To predict the share of farming economies in the market of food we suggest the equality of potential demand as follows:

$$Y_i = ((1 - k_m) \cdot P_m + (1 - k_c) \cdot P_c) \cdot N_j, i = \overline{1,5}, j = \min, r \quad (2)$$

where Y_i is potential needs in i -type of agricultural product;

k_m, k_c stand for coefficients of urban and rural population's self-supportability with agricultural products;

P_m, P_c are the numbers of urban and rural population;

$N_j, j = \min, r$ is the consumption rate for corresponding type of agricultural product per 1 individual as provided by minimal and rational standards.

Thus, the potential demand is understood as the volume of this or that type of agricultural product under goods-money relations with consideration of the prescribed level of provision with minimal and rational standards of consumption. That is, it is a certain quantity of agricultural production which would be purchased by population of a certain region.

Results. The market of agricultural production and its derived products is formed by the subjects of market relations represented by private enterprises of family type, inclusive of farming economies, collective enterprises and those within the system of procurement, storage, processing and realization.

Calculations that proceed from rational and minimal standards of consumption of major foodstuffs that form the consumer goods basket seems to be the most adapted method to assess the food market capacity. Annual consumption rates per individual and the total number of population serve to be the basis for such calculations. The values of the major foodstuffs annual consumption rates allow for comparisons between the recommended consumption rates and the major foodstuffs' actual consumption.

Traditionally in Ukraine, the actual consumption of bread, cereal products and potatoes exceeds the recommended consumption rates. On the contrary, the actual consumption of milk and milk products, meat and meat products, fruits and berries, vegetables and gourds is significantly lower than it is recommended by the standards (Table 1). Analyzing the dynamics of consumption, we can not but note the decrease in consumption per individual of milk and milk products, fruits and berries, as well as some increase in consumption of eggs, fish and fish products, vegetables and gourds.

Table 1

Foodstuffs' actual consumption and its recommended rates [4]

Major products	Recommended consumption rates	Actual consumption of major foodstuffs, kg/individual						Difference between actual consumption and recommended consumption rate, kg/individual					
		1990	1995	2000	2005	2010	2013	1990	1995	2000	2005	2010	2013
Meat and meat products	83	68	39	33	39	52	56,1	-15	-44	-50	-44	-31	-32,9
Milk and milk products	380	373	245	199	226	205	220,9	-7	-135	-181	-154	-175	-159,1
Eggs, pieces	290	272	171	166	238	290	309	-18	-119	-124	-52	0	+19
Fish and fish products	20	18	4	8	14	37	14,6	-2	-16	-12	-6	+17	-5,4
Bread and cereal products	101	141	124	125	124	111	108,4	+40	+23	+24	+23	+10	+6,6
Potatoes	124	131	124	135	136	129	135,4	+7	0	+11	+12	+5	+11,4
Vegetables and gourds	161	103	97	102	120	144	63,3	-58	-64	-59	-41	-17	+2,3
Fruits and berries	90	47	33	29	37	14	56,3	-43	-57	-61	-53	-76	-33,7
Sugar	38	50	32	37	38	37	37,1	+12	-6	-1	0	+1	-0,9

According to consumer goods basket, the minimal consumption rates per individual are as follows: potatoes – 99 kg, vegetables – 105 kg, fruits – 66 kg, milk and milk products – 331 kg, meat, all sorts – 50,3 kg (beef – 20,0; pork – 14,1 kg, and poultry meat – 14,9 kg), eggs – 223,6 pieces; fish and fish products – 12 kg. These values are less than the rational consumption rates where meat and meat products should amount to 83 kg, milk and milk products – 380 kg, eggs – 290 pieces, fish and fish products – 20 kg, bread and cereal products – 101

kg, potatoes – 124 kg, vegetables and gourds – 161 kg, fruits and berries – 90 kg [4].

The minimum subsistence level in 2013 was UAH1176,00 (UAH1032,00 – children before 6; UAH1286,00 – children between 6 and 18, UAH1218,00 – employable people, UAH949,00 – disabled people). The share of Ukrainian population's food requirement expenses still stay at a level of 50-56% out of the family budget (see Table 2).

Table 2

Consumer goods basket (foodstuffs)[2, 4, 5]

Parameter	2005		2010		2013	
	UAH/individual	Structure, %	UAH/individual	Structure, %	UAH/individual	Structure, %
Meat and meat products	639,9	24,6	1534,4	23,0	1538,1	21,0
Milk and milk products	298,6	11,5	887,8	13,3	974,1	13,3
Eggs	92,7	3,6	213,9	3,2	293,0	4,0
Fish and fish products	146,9	5,7	292,7	4,4	329,6	4,5
Bread and cereal products	415,2	16,0	969,8	14,5	1098,6	15,0
Potatoes	190,2	7,3	567,6	8,5	607,9	8,3
Vegetables and gourds	356,6	13,7	977,3	14,6	1084,0	14,8
Fruits, berries, grape	135,4	5,2	454,7	6,8	505,4	6,9
Sugar, confectionery	244,9	9,4	626,4	9,4	688,5	9,4
Vegetable oil	77,7	3,0	159,5	2,4	205,1	3,8
Product's share in the aggregate cost, %	56,6	-	51,4	-	53,5	-
Yearly total per individual	2598	100	6684	100	7324	100

It should be noted that such share should not exceed 1/3 of the minimum subsistence level, and it is needless to say that it is under 15% in advanced countries. The majority of the expenses fall to purchase of meat and meat products, potatoes, bread and cereal products, milk and milk products. It is widely acknowledged that the population's low purchasing power preconditions high risks of domestic market's exposure to fluctuations in foodstuff prices, which predetermines the elasticity of links between the needs and agricultural product prices.

The low level of purchasing power, especially in rural population, makes a high percentage of foodstuffs be beyond the goods-money relations. In rural areas, they (inclusive of farmers) produce and consume a significant

portion of foodstuffs that escaped the goods-money relations, or such foodstuffs were given to them by the relatives. It is especially the matter with eggs – 70%, potatoes – 84, vegetables – 49, milk – 41, meat – 34,5, fruits and berries – 33,7%. We regard that in the process of assessment of the capacity of domestic food market, this share of products should also be taken into account. On the average, such segment of food consumption is within 4% in urban population and 35% in rural (Table 3). The assessment also necessitates consideration of the number of urban and rural population in Ukrainian regions; manufacturing of certain types of agricultural production; needs in this or that type of product as prescribed by minimal and rational consumption rates.

Table 3

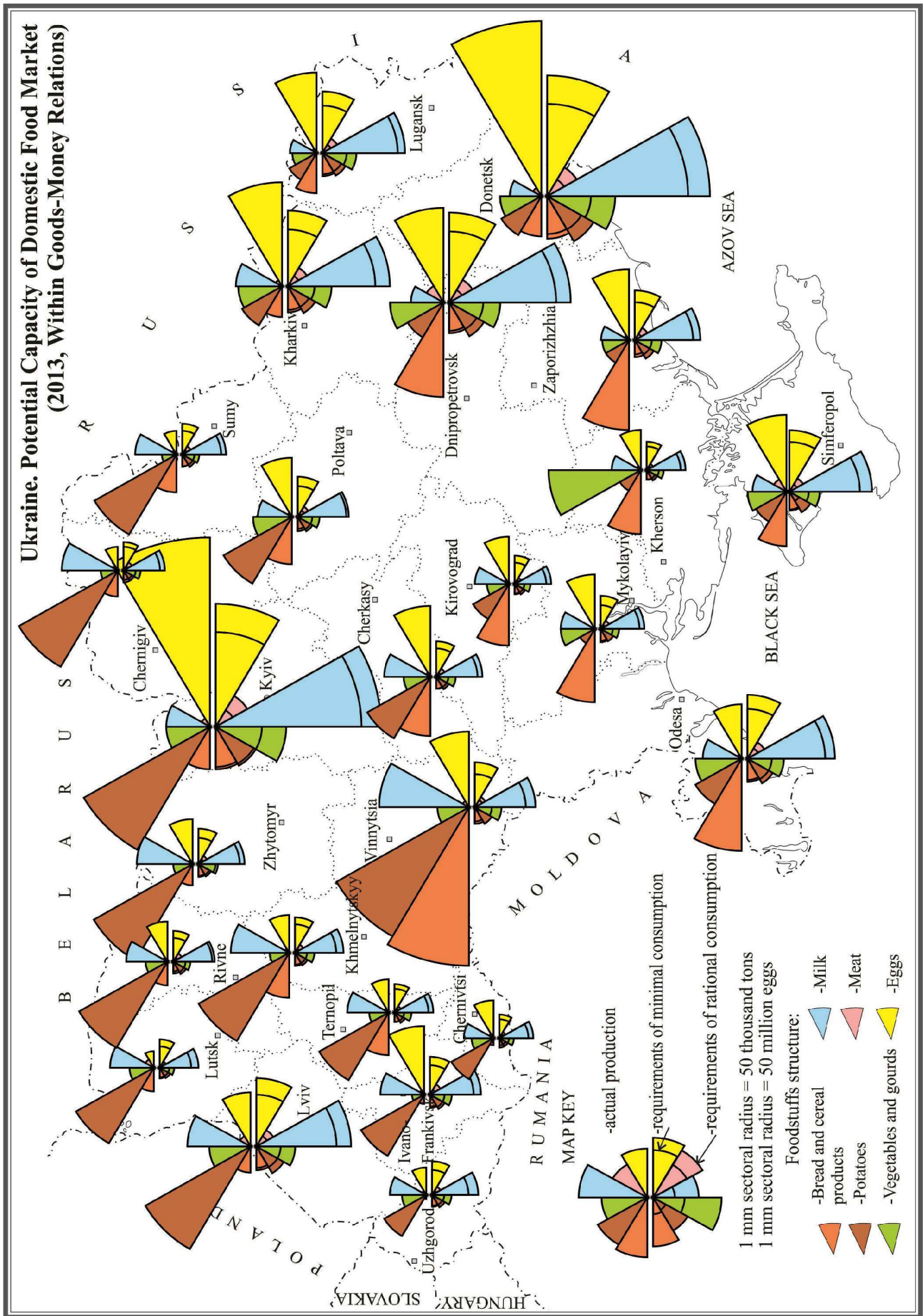
The share of foodstuffs that stay beyond the goods-money relations (%) [4]

	Urban households	Rural households
Bread and cereal products	0,0	1,8
Fish and fish products	0,4	1,5
Eggs	5,3	70,4
Vegetable oil	0,0	0,2
Sugar	1,7	5,6
Meat and meat products	2,2	34,5
Milk and milk products	1,4	41,2
Fruits, berries, nuts, grape	5,3	33,7
Potatoes	17,2	83,7
Vegetables and gourds	9,2	49,2

Production of bread and cereal products in Ukraine completely covers the population's needs within both minimal and rational consumption standards. The volumes of cereal cropping in the majority of Ukrainian regions are sufficient for even surplus production of bread and cereal products, save for Zakarpattia, Ivano-Frankivsk, Chernivtsi administrative regions and the City of Kyiv. Consumption of potatoes stays to a great extent beyond the goods-money relations. With consideration of minimal consumption rates and as prescribed by the standards of the consumer goods basket, regional production of potatoes is to some extent insufficient in highly urbanized Donetsk and Dnipropetrovsk administrative regions. On condition that rational consumption rates are provided, said regions shall be added with the Zaporizhzhia, Lugansk and Kharkiv administrative regions. On the whole, the capacity of domestic gourds market covers the population's minimal and rational needs, save for highly urbanized regions where the volumes of production do not provide even for the minimal standards of consumer goods basket. It is especially the matter with the City of Kyiv and the Kyiv, Donetsk and Lugansk regions. If rational standards of consumption are regarded, the situation with the provision of vegetables and gourds within the domestic market also stays to be unsatisfactory in Dnipropetrovsk, Zaporizhzhia, Ivano-Frankivsk, Sumy and Kharkiv administrative regions. Much more complicated is the situation in the domestic market of animal products (map 1).

The difference between the production of milk and milk products and their minimal need amounts to 6286,1

thousand tons, rational standard – 8214,9 thousand tons. The minimal standard of consumer goods basket is provided by the goods' domestic production only in the Vinnytsia, Volyn, Poltava, Khmelnytsky and Chernigiv administrative regions. Though the capacity of the market of milk is significant, there exist multiple problems with cattle breeding. The capacity of meat market is unfilled, too. At the same time, the effect of population's purchasing power is the most sensitive on this market, and high prices often make people substitute the meat for the other products. The difference between the actual production of meat and its minimal standards of consumption in Ukraine makes 739,1 thousand tons and is represented by a minus quantity in all regions save for the Volyn Region (+17,6 thousand tons) and the Autonomous Republic of Crimea (+6,2 thousand tons). As to rational standards of consumption, the difference makes 2049,3 thousand tons and is represented by a minus quantity in all Ukrainian regions. The meat markets of the Donetsk region, the City of Kyiv and the Kyiv Region, as well as those of Kharkiv, Odesa, Lugansk, Lviv, Dnipropetrovsk and Zaporizhzhia regions are the most unfilled internal markets. The market of eggs is rather balanced since their actual production exceeds minimal standards and lies within the levels of provision of rational standards of consumption. The minimal consumption rates are provided by the internal regional production in all Ukrainian regions, while there is a slight gap with respect to rational standards in the Lviv, Dnipropetrovsk, Volyn, Cumy and Chernigiv regions [2].

Map 1. Potential capacity of domestic food market (within goods-money relations)

Their most important role is played by farming economies in commoditization of the market of potatoes where they give 10% with respect to minimal consumption rates and 7,9% - rational. In some regions, the farmers' croppage sufficiently provides for both nominal and rational standards (with consideration of goods-money relations), as it is the case in the Ternopil Region (167,3% and 140% correspondingly). The farmers' commoditization of regional market of potatoes dominates in the Khmelnytsky Region (81,7% and 63,9%), and Chernivtsi Region (50% and 40,4%), while it forms the 1/3 of the market in the Zhytomyr Region, and is of weighty share (over 10%) in the Volyn, Zakarpattia and Kherson regions. In 2013, the farmers filled 8,2% of the minimal consumption rates in the market of vegetables, and 5,3% of the rational standards. With that, the farming economies of the Kherson Region produce nearly 135% of regional needs according to minimal consumption rates and 90,9% with respect to rational standards. Substantial is also the role of the Mykolayiv Region where they cover 24,5% and 16,3% correspondingly.

Much more less is the share of farming economies in filling the markets with meat production. Farmers

commoditize the meat market of Ukraine to the amount of only 2,8% of minimal and 1,9% - rational standards of consumption. It is in the Lviv (31,9% and 18,7%), Rivne (7,1% and 4,5%), and Khmelnytsky (6,5% and 3,8%) administrative regions where the farmers commoditize meat markets most largely. The market of milk is commoditized by farming economies to the amounts of 1,2% and 1% correspondingly (over 5% in the Chernigiv and Khmelnytsky regions); market of eggs – 0,7% and 0,5 % (farming economies in Lviv and Zhytomyr regions take the lead with over 5%).

The trends in the development of farmery in Ukraine, and the potential demand for some types of agricultural production served to be the basis for predictive calculations of the share of farming economies in commoditization of Ukrainian market of food.

Having applied the predictive trend equations of decomposition models (2) that follow levelling of time series of quantity of farming economies, areas of lands used by them, and the potential demand, we have predicted the share of farming economies that would commoditize the food market with certain types of their production (Table 4).

$$\begin{aligned}
 Y_1^{\min} &= 106,4848042 - 0,0022286X_1 + 0,0000063X_2 - 0,0000106X_3, \\
 Y_2^{\min} &= -222,4386689 + 0,000633X_1 + 0,0000069X_2 + 0,0000466X_3, \\
 Y_3^{\min} &= 3,1845208 - 0,0006546X_1 + 0,0000026X_2 + 0,000008X_3, \\
 Y_4^{\min} &= -0,2478273 - 0,0000952X_1 + 0,0000005X_2 + 0,0000002X_3, \\
 Y_5^{\min} &= -10,0675903 - 0,0000609X_1 + 0,0000006X_2 + 0,0000014X_3, \\
 Y_1^r &= 114,0088218 - 0,0018183X_1 + 0,0000043X_2 - 0,0000137X_3, \\
 Y_2^r &= 70,4063238 - 0,0020384X_1 + 0,0000056X_2 - 0,0000006X_3, \\
 Y_3^r &= 13,9659810 - 0,000493X_1 + 0,0000016X_2 + 0,0000006X_3, \\
 Y_4^r &= -1,9630272 - 0,0000510X_1 + 0,0000004X_2 + 0,0000002X_3, \\
 Y_5^r &= -6,3175420 - 0,0000246X_1 + 0,0000004X_2 + 0,0000006X_3,
 \end{aligned}$$

where $Y_i^j, i = \overline{1,5}, j = \min, r$ – share of farmers supplying the market with i -product according to minimal or rational consumption rates;

X_1 – number of farmers;

X_2 – land areas owned by farmers;

X_3 – potential demand for corresponding type of agricultural production.

Table 4

The share of farming economies commoditizing the Ukrainian food market, % (within the goods-money relations)

	Potatoes		Vegetables		Meat		Milk		Eggs	
	% to min. rates	% to rational rates	% to min. rates	% to rational rates	% to min. rates	% to rational rates	% to min. rates	% to rational rates	% to min. rates	% to rational rates
1995	0,8	0,7	0,7	0,1	0,4	0,2	0,4	0,3	0,2	0,18
2000	2,8	2,6	2,5	0,3	0,6	0,4	0,6	0,5	0,2	0,2
2005	4,3	3,4	8,4	0,6	1,2	0,7	0,9	0,8	0,5	0,4
2010	5,7	4,6	5,7	3,7	2,1	1,4	0,9	0,7	1,3	1,0
2013	9,9	7,9	8,2	5,3	2,8	1,9	1,2	1,0	0,7	0,5
Prediction										
2017	11,7	9,3	12,1	5,6	3,2	2,2	1,3	1,2	0,9	0,6
2020	14,5	11,5	14,5	7,1	4,0	2,7	1,8	1,5	1,0	0,7

Discussion. Suggested prediction is optimistic since it takes into account the trends of increasing number of farming economies as well as the increasing areas of lands used by them. Firstly, said trends may change with time; secondly, there exists a number of external factors that may significantly affect the place of farming economies in commoditization of food market.

Conclusions. 1. When predicting, with the use of economic-mathematical modeling, the places of farming economies in commoditization of food market, it is reasonable to apply the parameters of time series of the number of farming economies and the areas of lands used by them with consideration of the dynamics of

population number and the level of its (population) self-provision with agricultural production.

2. Application of predictive linear models shows that the share of production manufactured by farming economies will be most essential before 2020 on the market of potatoes and vegetables (reaching 15 %). Despite the predicted double increase in animal production, its share will stay to be insignificant (3-5 %).

3. Efforts, inclusive of those by the state, should be directed towards stimulation of development in farming economies of this or that line of production activity (depending upon regional specificities of food market formation).

Список використаних джерел:

1. Григорків В.С. Моделювання економічної динаміки з урахуванням ринку сільськогосподарського призначення / В.С. Григорків, Л.М. Буяк, С.В. Іщенко – Чернівці: ЧНУ, 2015. – 264 с.
2. Заячук М.Д. Геопросторова організація фермерського укладу України: [монографія] / М.Д. Заячук. – Чернівці: Букрек, 2015. – 520 с.
3. Zaiachuk M. Geogratial particularities of farming formation in Ukraine / M. Zaiachuk // *Geographia Technica*. – 2013. – № 2. – P. 80-88.
4. Ємність внутрішнього споживного ринку сільськогосподарської продукції та продовольства: монографія / [Шпичак О.М., Лупенко Ю.О., Жук В.М. та ін.]; за ред. О.М. Шпичака. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 186 с.
5. Статистичний збірник «Сільське господарство України за 2013 рік» / Державна служба статистики; за ред. Н.С. Власенко. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. – 386 с.

References:

1. Hryhorkiv, V.S., Buiak, L.M., Ishchenko, S.V. (2015). Modelyuvannya ekonomichnoi dynamiky z urakhuvannyam rynku silskohospodarskoho pryznachennya [Modeling of Economic Dynamics with Consideration of Agricultural Market]. Chernivtsi: ChNU, 264.
2. Zaiachuk, M.D. (2015). Geoprostorova organizatsiya fermerskoho ukladu Ukrainy [Geospatial Organization of Farming Mode in Ukraine]. Chernivtsi: Bukrek, 520.
3. Zayachuk, M. (2013). Geogratial particularities of farming formation in Ukraine. *Geographia Technica*, 2, 80-88.
4. Shpychak, O.M., Lupenko, Yu.O., Zhuk, V.M. (2013). Yemnist vnutrishnoho spozhyvnoho rynku silskohospodarskoi produktsii ta prodovolstva. K.: NNTs IAE, 186.
5. Statystychnyi zbirnyk „Silske hospodarstvo Ukrainy za 2013 rik” (2014) [“2013 Ukrainian Agriculture”, a Statistical Collection]. Derzhavna sluzhba statystyky; za red. N.S. Vlasenko. K.: DP „Informatsiino-analitychne agentstvo”, 386.

Надійшла до редколегії 26.09.2017 р.

UDC 911.3

Viktoria Yavorska, D.Sc. (Geography), Professor
e-mail: yavorskaya@onu.edu.ua
Antonina Shashero, PhD (Geography), Associate Professor
Kateryna Kolomiyets, PhD (Geography), Senior Lecturer
Olena Nikolayeva, PhD Student
I.I. Mechnykov Odesa National University, Ukraine

FEATURES OF THE TERRITORIAL PLANNING OF THE SEA COASTAL ZONE

The coastal zone in Ukraine is likely to undergo the most profound change in the near future. Already more than 65 percent of the Ukrainian Black Sea region population lives within 30 km of the coast. Consequently, unless territory planning and careful environmental management are instituted, sharp conflicts over coastal space and resource are likely, and the degradation of natural resources will stop future social-economic development. In order to maintain and restore coastal ecosystem it was implemented law about formation of the national ecological network of Ukraine. Later were developed General Scheme for Planning of the Territory of Ukraine and regional level planning scheme but there is no especial document regulating the use of land in the coastal zone. The study of geographical conditions, economic activity, and population resettlement shows separation within the regions of several echelons of economic development in relation to the coastline. Such separation may be based on differences in intensity and types of economic use within the territory and the water area, as well as the population density on the land. These features include the following economic stripes: seaside-facade, middle, peripheral – on land, and coastal, territorial waters, exclusive economic zone – in the direction of the sea. At the same time, each economic stripe has a complex internal structure. There are several basic principles of functional zoning of the territory highlighted in the article can help to rational plan the seaside regions.

Keywords: territorial planning, coastal zones, nature-economic separation of the territory, functional zoning.

Вікторія Яворська, Антоніна Шашеро, Катерина Коломієць, Олена Ніколаєва. ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ БЕРЕГОВОЇ ЗОНИ МОРЯ

Особливістю приморських регіонів є зосередження унікальних біосферних ресурсів, населення та господарства у вузькій прибережній зоні, що призводить до загострення екологічних проблем. В сучасних умовах, за надмірної експлуатації і деградації прибережних водних і суходільних систем, стійкий розвиток прибережної зони неможливий без чіткої стратегії управління та планування прибережних територій. Основним засобом забезпечення сталого розвитку приморських регіонів є проведення функціонального зонування території з врахуванням інтенсивності господарської діяльності та унікальності прибережних екосистем.

Ключові слова: планування території, берегові зони, природно-господарське ешелонування території, функціональне зонування.

Виктория Яворская, Антонина Шашеро, Екатерина Коломиец, Елена Николаева. ОСОБЕННОСТИ ПЛАНИРОВАНИЯ ТЕРРИТОРИИ БЕРЕГОВОЙ ЗОНЫ МОРЯ

Особенностью приморских регионов является сосредоточение уникальных биосферных ресурсов, населения и хозяйства в узкой прибрежной зоне, что приводит к обострению экологических проблем. В современных условиях, при чрезмерной эксплуатации и деградации прибрежных водных и сухопутных систем, устойчивое развитие прибрежной зоны невозможно без четкой стратегии управления и планирования прибрежных территорий. Основным средством обеспечения устойчивого развития приморских регионов является проведение функционального зонирования территории с учетом интенсивности хозяйственной деятельности и уникальности прибрежных экосистем.

Ключевые слова: планирование территории, береговые зоны, природно-хозяйственное эшелонирование территории, функциональное зонирование.

Introduction. Seaside regions of Ukraine have a unique natural resource potential, consisting of high-value biosphere resources, covering protected natural systems, biocenoses and ecosystems of the lowlands of the Danube, Dniester, Dnipro, estuaries, coasts and sea shelf. At the same time, seaside coast and shelf shallow waters are ecologically the most vulnerable, since the general level of anthropogenic and man-made loads on the coastal zone of the region is much higher than the corresponding indicators of the deep continental territories.

In this context, the coastal regions of Ukraine have been repeatedly considered in large-scale international projects and remain among the main issues of environmental rehabilitation of the Azov and Black Sea basin. At the end of the last century, the World Bank implemented an international project on Integrated Coastal Zone Management in the Black Sea Basin,

during which teams of specialists from the Black Sea countries explored the environmental situation in coastal zones of their countries and developed principles and methods for integrated management of them. The main feature of this project was the search for regulations and standards of nature management in coastal zones at the level of international standards and internationally agreed principles of integrated coastal management.

Unfortunately, in Ukraine today, there is no especial document regulating the use of land in the coastal zone, as well as its legally border are not defined. On the one hand, in determining the boundaries of the coastal zone, it can not be forgotten geographical features, since the coastal zone covers both the sea and the terrestrial part of the shore, including salt-water objects and wetlands that are in contact with the sea. On the other hand, the question arises of the boundary of the coastal zone on the land – for administrative or statistical

purposes, experts refer to the coastal zone administrative areas that have direct access to the seas, but some administrative areas extend deep into the land of 30 km or more, where it is no longer traceable correlation between industries and nature management with the marine environment.

The aim of the article is to determine the peculiarities of the planning organization of the territory of the coastal regions of Ukraine. The object of study is the coastal regions of Ukraine. The subject of the study is the problem of optimal organization of seaside regions' territory for planning and management purposes.

Literature review. In Ukraine, the problem of coastal zones was first developed in the early 1990's, when under the auspices of the Ministry of Environmental Protection a working group was set up to prepare a national report on the state and prospects of implementation of the integrated management of territories in the coastal strips of the country instead of the traditional sectoral [4]. During last decades it has been developed and discussed numerous issues of the coastal zone planning and management [3, 5, 7] and others.

Main contents of research. The key problem of the territory organization for the coastal regions of the country is the rational economic use of coastal zones, which some researchers also call the coastal stripes of the seas. In many countries coastal zones (CZ) are considered as a peculiar and valuable territorial-aquatic resource, which has an extremely high attraction for the settlement and the placement of many types of economic activity. As an example, almost three quarters of its human and economic potential are concentrated in the coastal zone of the Ukrainian Black Sea Region. In many countries, coastal zones have a special administrative status: they are managed by so-called coastal commissions, which include representatives of all levels of government - from territorial communities to regional and national authorities. Special laws have been developed that regulate nature use in coastal zones.

Coastal zones are associated with the most acute environmental problems of coastal regions and adjacent marine areas. On the one hand, in the coastal zone, the population, construction, infrastructure, and economic activity are concentrated, and this concentration tend to increase. On the other hand - for coastal areas there are intensive coastal processes of abrasion, silting, landslides. Adjacent marine areas, as a rule, are shallow shelves with a low self-cleaning capacity. In addition, the large and small rivers, which cover their huge catchment areas and collect anthropogenic and man-made pollution from their basins, direct their runoff to coastal zone. In international programs of environmental protection of the seas, the reduction of anthropogenic and technogenic pressure on coastal areas is considered as the main direction of the problem.

Seaside and coastal zones in general are attracting increased attention in projects for the formation of ecological networks (ecological networks) - international, national, regional. The project of the Pan-European Ecological Network sets the Azov-Black Sea natural corridor covering all seashores of Ukraine [9]. Currently, in Ukraine, the regulatory framework for the

formation of the eco-network is based on a number of laws, including such "On the nature reserve fund of Ukraine", "On the national program for the formation of the national ecological network of Ukraine for 2000-2015", "On the ecological network", "On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the Period until 2020" and others. Creation of national and regional ecological networks will mean that natural frames of ecological safety of territories and water areas will be formed in Ukraine and its regions [3]. Creation of national ecosystems by all countries of the Azov-Black Sea basin will significantly strengthen the coordination of international efforts on ecological protection of the Black Sea, as the ecological networks of different countries need to be coordinated and interconnected, bearing in mind the future macro-regional ecological network of the Azov-Black Sea basin and neighboring countries.

The geodynamic processes in the coastal zone are a cross-cutting issue for all seaside regions. The Black Sea basin, by its type of interaction with the land of its northern shore, can be represented to the posttransgression. Destructive processes predominate in its coastal zone. The leading process is abrasion, which leads to the loss of coastal land of about 100 ha per year. The maximum speed of abrasion is developed on the clay banks, which are most noticeably responsive to the wave effect. The average annual rate of destruction of the coast for a long period is 3-4 m, and the maximum - 18 - 20 m [1].

Important properties of the Black Sea-Azov coast are estuaries complexes. A special place among them is represented by 14 firths between the Danube and Dnieper rivers. The exclusive value of coastal wetlands is that they are the basis for the reproduction of certain fish stocks. A number of valuable complexes are of international importance for the location of waterfowl. These valuable natural complexes make up more than 100 thousand hectares [2].

Regional peculiarity of nature management in coastal regions is the intensive use of irrigated lands within the placement of a significant amount of natural recreational resources, where according to the legislative acts (the Water Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Environmental Protection") it is strictly forbidden to use technologies of cultivation of agricultural crops with application chemical protection products and mineral fertilizers. Scientists are particularly concerned about the impact of rice sowing on the hydrological and ecological regime of the marine waters of the Black and Azov Seas [1]. For example, rice irrigation systems were built in Kherson oblast on an area of 17.8 thousand hectares and Odessa on an area of 13.0 thousand hectares, and although they were partially reconstructed, they partially do not function, nevertheless the problem of the combination of recreational, biosphere and nature protection and agriculture is very acute.

In 1994, the EU countries launched a program of environmental rehabilitation of the Baltic Sea on the basis of territory planning of the entire Baltic Basin. This project represents a fundamentally new approach, according to which the main direction of ecological protection of the sea basin is the economic regulation of

the adjoining territories and river basins. Ukraine borrowed such an approach in the late 1990s, and in 2002 the General Scheme for Planning of the Territory of Ukraine was already adopted [6]. At present, the development of territorial planning schemes extends to the regional level. As for the coastal regions, the following planning documents have been developed to date:

- Scheme of planning the coast of the Black and Azov seas for use in Donetsk, Zaporizhzhya, Kherson, Odesa, Mykolaiv regions and the ARC;
- Scheme of planning of the coast of the Black and Azov seas within the Kherson region;
- Scheme of planning the territory of the Kherson region;
- Scheme of planning of the territory of the Odessa region and Scheme of planning of the areas of health resort and recreational location of the Odessa region;
- Scheme of planning of the territory of the Donetsk region;
- Scheme of planning of the Zaporizhzhya region.

In the process of development, there is a scheme of planning of the Mykolaiv region. The current scheme for planning the territory of the Mykolaiv region was developed in 2003 and approved in 2008. Currently, due to political and economic changes in the country, this scheme is gradually losing its relevance and needs to be updated.

The territorial planning of the regions is a project, which was developed as thematic series of medium and large scale schemes representing the natural resource environment of the region, population settlements, and the location of the main types of economic activity. The regulation of the natural environment is aimed at strengthening the protection of nature and improving the socio-ecological situation in the region. Target guidance in this direction is the formation of natural frameworks of ecological safety of regions, in particular in the form of regional ecological networks. The project development of population resettlement of the region aims at creating a more favorable socio-ecological situation, especially for industrial areas and large cities, ensuring transport accessibility to workplaces and rest, and improving the quality of life of the population of the region. The promising placement of industry should ensure a reduction of technogenic pressure on the environment and increase the economic efficiency of the region's economy. The methodological core of the territorial planning is the combined spatial analysis of nature - population - economy of the region, aimed at substantiating their optimal combinations and complexes for each site, each settlement. The following review summarizes several key issues of environmental management and the organization of the territory of the coastal regions of Ukraine, aimed at their ecological improvement and reduction of anthropogenic pressures on sea basin in general. It is clear that optimizing the interaction of society with nature in coastal regions, in particular in coastal zones, remains an urgent, multifaceted and complex problem.

The General scheme of planning the territory of Ukraine represents the planning structure and types of preferential use of the territory, for the coastal regions of

the country the schemes of their functional zoning and modes of economic use are shown. Particular attention deserves the coastal areas, allocated high anthropogenic load. Seaside regions of Ukraine are systematized according to the types of predominant use of the territory.

I. Areas of urbanization - territories with intensive, mainly industrial urban residential and public buildings, within which there are 3 sub-zones of different intensity of industrial and urban development.

II Areas of agriculture, mainly agrarian industry and rural settlement, predominate in all coastal regions.

III Areas of natural landscapes which are subject to special protection and require strict regulation of nature use.

The combined study of natural-geographical conditions and peculiarities of the organization of economic activity suggests that for the coastal regions there is a pronounced natural and economic separation of the territory. The natural-economic separation within the regions, in particular, observe itself in the existence of several echelons of economic development in relation to the coastline and in the formation of different economic intensity and economic objects of functional zones both on land and in the sea-shelf water. The most clearly defined territorial separation is expressed within the Odesa region [7].

The territorial differentiation of economic activity, the distribution of economic functions and the change in the intensity of economic use in the region are observed in the following directions:

- conventionally perpendicular to the coastline;
- horizontally along the coast;
- according to the centers of greatest concentration and zones of their influence.

The main factors that determine the natural and economic separation of the regions, on the one hand, are their coastal location, and from other zonal differences of natural (in particular, agro-climatic) conditions within it. Zonal natural features are traced in the existence of different natural zones and sub-zones, differences in climatic, agro-climatic conditions, in the distribution of zonal types of soils, landscapes, etc. All this leads to the allocation within the region of several agricultural zones: forest-steppe, central-steppe, dry-steppe. The existence of centers of maximum concentration of population and economy - large cities leads to the formation of azonal suburban agricultural zones.

Seaside location has affected, first of all, the formation of a peculiar type of territorial organization of the economy - seaside-facade. So in the regions main economic centers are ports and industrial centers, as well as recreation centers and largest cities, located along the coast of the sea and the lower lands of the rivers of the Danube, Southern Bug, and the Dnieper. Such organization of the territory is the result of the general pattern of development of coastal regions with strong port-industrial functions, according to which the overwhelming majority of the population, the economy is concentrated directly along the coast, or in the maximum approximation to the contact front of land and sea.

The theoretical model of the natural and economic

separation of coastal regions can be presented schematically in the form of a horizontal change in economic lanes relative to the coastline of the sea on land and in the water area. Consequently, the territory and coastal marine waters are separated in relation to the coastline - divided into different economic intensity of economic development on economic stripes. Such separation may be based on differences in intensity and types of economic use within the territory and the water area, as well as the population density on the land. These features include the following economic stripes: seaside (facade), middle (transitional), peripheral (outskirts) - on land, and coastal, territorial waters, exclusive economic zone - in the direction of the sea.

Separation of the marine water has the following form: along the coast is stand the coastal stripe, where the highest intensity of economic activity is observed. Further there is a stripe of territorial waters to the state sea border, where the relatively lower intensity of economic use. Consequently, the considered scheme of natural and economic separation of the coastal regions indicates the presence of significant contrast and unevenness in the level of economic development between economic stripes, which must be taken into account when working out programs of socio-economic development of the region and the concept of management of natural resources in the coastal zone.

The natural-economic separation reflects the general laws of the functional organization of the territory of regions, the hierarchy of integral economic functions. At the same time, each economic stripe has a complex internal structure, which is explained by the differentiation of economic functions within each stripe, the formation of core of their maximum concentration. In connection with this, the strategic direction of improving the territorial organization of the economy, optimizing the use of territory and resources is to carry out functional zoning of the territory of each economic stripe.

The most complex functional and territorial organization has a coastal stripe, where the largest number of economic functions is represented and where their greatest competition is observed. For the coastal stripe, a clear functional zoning is the main way of reconciling interests, preserving resources and achieving the ecological optimum, ensuring normal living conditions of people.

Functional zoning on the one hand is the result of the objective development of the territory, the formation of territorial specialization, on the other hand is a subjective method that can contribute to the rational territorial organization of the economy of the region. The basic principles of functional zoning of the territory of the region are:

- the principle of functional organization of space in relation to the coastline;
- the principle of reducing the intensity of economic use with the distance from the coast, which is the basis of the structuring of each economic stripe corresponding to the coastline;
- the principle of integrated consideration of the natural and geographical features that give rise to its

separation and focal concentration;

- the principle of formation as a result of focal concentration of functional core, represented by port-industrial complexes;
- the principle of heterogeneity of the basic parameters of demographic, economic load, features of the resource potential and economic and geographical position along the coast, which determines the formation of functional areas and separate sectors within the economic stripes;
- the principle of determining the priority functions and their rational combinations for specific areas of the territory;
- the principle of the need for a territorial demarcation of incompatible economic functions, the creation of buffer zones.

Conclusion: Consequently, functional zoning will reduce the conflict of nature use, provide for the possibility of applying differentiated approaches to the organization of nature use within individual functional zones. In accordance with the above principles, functional zoning involves the allocation of such functional elements:

1. On the basis of the natural and economic separation are allocated functional strips, drawn along the coast: seaside, transitional, peripheral; coastal, peripheral (marine coastal);
2. Functional core of the first, second, third order, which are the centers of maximum concentration and conflict of economic functions and are represented by different rank by the port and industrial centers.
3. Functional regions, which are allocated on the basis of analysis of all economic functions and the definition of a combination of several leading functions. For land, the following main functional areas can be identified: industrial-transport, transport-industrial, agrarian, agro-industrial, recreational-agrarian, nature conservation. For the marine water, functional areas can be determined on the basis of a combination of several basic functions: transport and recreation, transport and fishing, fishing and recreation, nature conservation, recreation.
4. Definition of buffer zones between different functional areas, the size and configuration of which depends on the level of conflict of functions and specific conditions on the locality.

The reduction of the territorial conflict of economic functions should be ensured through the implementation of such steps: their territorial delineation with the creation of buffer zones at different levels of organization of the territory; search of possibilities of joint development on the basis of mutually beneficial addition with new functions, determination of priorities and limitation of development of some economic functions depending on the specifics of functional stripes and functional areas. Thus, the main means of ensuring the sustainable development of the coastal regions is the analysis of the existing nature use in the region and the functional zoning of the territory, taking into account the laws of natural and economic separation, national and regional priorities of the economy development.

Список використаних джерел:

1. Грановська Л.М. Еколого-економічні проблеми рекреаційної зони півдня України та шляхи її вирішення / Л.М. Грановська // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2005. – Вип. 15. – С. 288-296.
2. Екомережа Азово-Чорноморського природного коридору / [О.В. Кохан, Я.І. Мовчан, Л.Д. Проценко, В.А. Костюшин, В.Д. Сіохін]. – К.: Хімджест, 2012. – 60 с.
3. Карамушка В.І. Просторове планування розвитку прибережної смуги морів України / В.І. Карамушка. – Одеса: Принт Бистро, 2009. – 55 с.
4. Національна доповідь про стан і перспективи встановлення національної мережі інтегрованого управління прибережною смугою морів в Україні. – К., Одеса: Вид-во Мінекобезпеки України, 1995. – 157 с.
5. Посібник з комплексного морського просторового планування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://plancoast.sea.gov.ua/files/HandbookUkr_web.pdf.
6. Про генеральну схему планування території України. Закон України від 07 лютого 2002 р. № 3059-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3059-14>.
7. Топчієв О.Г. Планування територій. Навчальний посібник / О.Г. Топчієв, Д.С. Мальчикова. – Херсон: Грін Д.С., 2015. – 268 с.
8. The Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy. – Strasbourg: Council of Europe, 1996. – 50 p.

References:

1. Hranovska, L.M. (2005). Ekologo-ekonomichni problemy rekreatsinyoi zony pivdnya Ukrainy ta shlyakhy yii vyrishennya [Ecological and economic problems of the recreational zone of the south of Ukraine and ways of its solution]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy*, 15, 288-296.
2. Kokhan, O.V., Movchan, Ya.I., Protsenko, L.D., Kostyushyn, V.A., Siokhin, V.D. (2012). Ekomerezha Azovo-Chornomorskoho pryrodnoho korydoru [Ecological Network of the Azov-Black Sea Natural Corridor]. Kyiv: Khimdzhest, 60.
3. Karamushka, V.I. (2009). Prostorove planuvannya rozvytku pryberezhnoyi smuhy moriv Ukrainy [Spatial planning of the development of the coastal zone of the seas of Ukraine]. Odesa: Prynt Bystro, 55.
4. Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy vstanovlennya natsionalnoi merezhi intehrovanoho upravlinnya pryberezhnoyi smuhoi moriv v Ukraini (1995). [National report on the state and prospects of establishing a national network of coastal zone integrated management in Ukraine]. Odesa: Minekobepeky Ukrainy, 157.
5. Posibnyk z kompleksnoho morskoho prostоровoho planuvannya (2009). [Handbook to Integrated Marine Spatial Planning]. Available at: http://plancoast.sea.gov.ua/files/HandbookUkr_web.pdf.
6. Pro generalnu skhemu planuvannya terytorii Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 07 lyutoho 2002 r. No 3059-III (2002). [On the general scheme of planning the territory of Ukraine. Law of Ukraine on February 7, 2002]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3059-14>.
7. Topchiyev, O.H., Malchykova, D.S. (2014). Planuvannya terytoriy: navchalnyi posibnyk [Territory planning. Textbook]. Kherson: Grin D.S., 268.
8. The Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy (1996). Strasbourg: Council of Europe, 50.

Надійшла до редколегії 16.10.2017 р.

UDC 379.85

Tatyana Tkachenko, PhD (Geography), Associate Professor
e-mail: todria@ukr.net

Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine
Lesia Kovalska, PhD (Geography), Associate Professor
e-mail: gnatuk_L@ukr.net

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine

E-TOURISM, AS DISPLAY OF DOMINANT CRITERION OF MODERN TOURISM-OPERATING: RELEVANT PROVISIONS, TOOLS, USE

Modern world tourism has become an information-dependent industry. At the moment, there is a rapid trend in the transformation of the society into developed information society. Therefore, the logical goal of the work is to research innovative trends in the development of intelligent web services to create and formulate recommendations for the further development of the tourism industry. The methodological part of the article is based on the use of modern information technologies in the field of tourism, focused on the basis of ePlatforms of the tourism industry. As a result, in many tourist enterprises of the 21st century, significant adaptations must be made to remain solvent and profitable. The effectiveness of the research can be traced to the bright trend of transformation in the world, and in particular in Ukraine, the traditional tourism industry, the e-tourism industry. Scientific novelty consists of conceptual improvement of the manifestation of the dominant criterion of modern tourism operating and its derivatives: e-tourism can be defined as the analysis, development, formation, implementation and application of IT solutions and e-commerce in the world and national tourism industry. Practical significance of the research results is relevant: the need for perfect managers able to manage the tourism business, integrate information and communication technologies (ICT) within the company, to anticipate and promote ICT developments to better meet the needs of the tourism business.

The article is written in the form of an analytical review of innovative IT in the field of tourism. The authors present a number of important characteristics of research.

Keywords: e-tourism, information and communication technologies, information base of tourism, audio, audio guide.

Тетяна Ткаченко, Леся Ковальська. Е-TOURISM ЯК ПРОЯВ ДОМІНУЮЧОГО КРИТЕРІЮ СУЧАСНОГО ТУРОПЕРЕЙТИНГУ: АКТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ, ІНСТРУМЕНТИ, ВИКОРИСТАННЯ

В основу дослідження покладено концептуальне удосконалення прояву домінуючого критерію сучасного туроперейтингу та його похідних. На основі розрахунків встановлена яскрава тенденція трансформації у світі та Україні, традиційної туристичної індустрії, індустрією електронного туризму (e-tourism). Проаналізовано потребу в універсальних керівниках, здатних забезпечити управління туристичного бізнесу, інтеграції інформаційних і комунікаційних технологій в рамках компанії, передбачати і просувати розробки для більш повного задоволення потреб туристичного бізнесу.

Ключові слова: e-tourism, інформаційні й комунікаційні технології, базис інформатизації туризму, аудіоінформація, аудіогід.

Татьяна Ткаченко, Леся Ковальская. Е-TOURISM КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ДОМИНИРУЮЩЕГО КРИТЕРИЯ СОВРЕМЕННОГО ТУРОПЕРЕЙТИНГА: АКТУАЛЬНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ, ИНСТРУМЕНТЫ, ИСПОЛЬЗОВАНИЕ

В основу исследования положено концептуальное совершенствования проявления доминирующего критерия современного туроперейтинга и его производных. Установлена яркая тенденция трансформации традиционной туристической индустрии, индустрией электронного туризма (e-tourism). Проанализирована потребность в универсальных руководителях, способных обеспечить управление туристического бизнеса, интеграции информационных и коммуникационных технологий в рамках компании, продвигать разработки для полного удовлетворения потребностей туристического бизнеса.

Ключевые слова: e-tourism, информационные и коммуникационные технологии, базис информатизации туризма, аудиоматериалы, аудиогид.

Formulation of the problem. In the context of the rapid and rapid development of world tourism, the question of Ukraine's role in the world market of tourist services is naturally raised. It should be noted that objectively the country has all the prerequisites and prospects for the positive development of domestic and foreign tourism. Today, the tendency of total transformation of society into the information society is traced, which involves every sphere of everyday life with a tangent. For integration into postmodern space, world tourism also introduces new tools and mechanisms of operation: an online version of the electronic expansion.

Analysis of recent research and publication. While writing of the article, a large number of scientific and educational-methodical works was worked out and used. Given the rapid evolution of technical progress every day, the theme of e-tourism as a manifestation of

the dominant criteria of modern tour operators and the implementation of information technology in tourism is very relevant and requires a more detailed study, today many questions remain without a clear answer and also there is a lack of scholars and specialists in the field of tourism. The basis of this work is the works of famous scientists, both in Ukraine and abroad, the scientists: Novikova V.S., Izotova M., Matyukhina Y., Kozlitina N.E. and Velytin N.A.

Selection of previously unsettled parts of general problem. The public use of the Internet has created a number of conditions that have changed the process of exchange - both in useful and in a loss for a modern tourist enterprise. As a result, many tourist enterprises of the XXI century had to make significant adaptations in order to remain solvent and cost-effective.

E-Tourism can be defined as the analysis, development, implementation and application of IT solutions and e-commerce in the tourism industry; as well as the analysis of relevant economic processes, market structures and customer relationship management, therefore, accordingly, the need for universal managers able to provide management and management of the tourism business, the integration of information and communication technologies (ICT) within the company, to anticipate and promote the development ICT for better understanding the needs of the tourism business.

The purpose of the article is to research a number of innovative trends in the development of intellectual web services to create and formulate recommendations for the further development of the tourism industry, as well as highlight a number of topical issues. The methodological part of the article is based on the use of modern information technologies eRplatforms in the field of tourism, which is focused on the information basis of the tourism industry.

Presenting main material. The modern world market puts new demands, rules and trends in order to get productive work. So, for today's tourism specialist there is a primary knowledge of the effectiveness of up-to-date Internet marketing tools and peculiarities of their use, trends in design and social networks, as well as innovative automation of the national and world tourist segments. A successful example of a tourism business in the conditions of digitalization, where communication with tourists takes place on a virtual level and in the fast online current, which makes them permanent clients for a long time.

During the Internet conference, Aron Mayberg, chairman of the UIA's supervisory board, noted that on airplanes of the UIA, in the beginning of 2018, an on-board Internet will appear. "International airlines of Ukraine" will start receiving long-range aircraft Boeing 777, on board, passengers will be able to use the on-board Internet, in addition, aircraft will also have an entertainment system, information terminal with a fixed in each chair both in the business class and the economy class. Under the existing plans of the UIA, it expects to receive four Boeing 777, which will be operated in parallel with the Boeing 767 flies to this day, which will be withdrawn from the fleet since 2019.

E-tourism is an online service that is a platform for direct sales, easy payment for end-user services, business development between manufacturers, service providers, TO, TA and intermediaries [1].

The information basis of tourism lies in tourism technologies, they are also called automation of hospitality – the use of information technology (IT) or information and communication technologies (ICTs) in the field of travel, tourism and hospitality. Since travel involves only travel, travel technology was originally linked to the computer reservation system of airlines, but in our time it is used more and more inclusive, joining the broad sector of the tourism industry, as well as its subgroups of the hospitality industry, those are, transfer, excursions, meals, etc.

The online sales software provides access to up-to-date information on air and hotel reservations, and also

provides a quick update of the database, but in practice, the following changes are not always calculated, so, Join UP! announced a new pre-booking service, which allows you to fix its value during the 24-hour period for the SPO reservation service when booking a tour. If, for a day TA does not transfer the application to the active armor status, the previous reservation will be automatically canceled without penalty. Thus, the tourist will have an additional time to make a decision, but there are nuances: the service applies exclusively to package tours with a guaranteed flight to Egypt, Turkey, Montenegro, Sri Lanka, Georgia.

In addition to leave must remain at least five days, and on the flight - at least ten vacancies. Of course, such a scheme in the Ukrainian market is not news, but the fact that now a big player like Join UP has joined the news is definitely a positive one. The international global booking systems for tourist services are Galileo, Saber, Worldspan and Amadeus. Thus, according to Alexei Muromtsev, General Director of «Amadeus Ukraine», Amadeus is the supplier of IT solutions for the global tourism and travel industry, the largest operator of information requests (transactions) of the industry. It has been operating in more than 195 countries.

The Amadeus system gives tour agents access to the resources of many of our tour operators. The largest volume of passenger seats on regular flights of airlines around the world is conducted through the Amadeus system. The system is used by more than 90,000 travel agencies and 4,500 corporate clients from all over the world. The company has centers in Madrid (central office), Nice (development and development center) and Erdinge (operating center), as well as 71 commercial offices. In 2016 more than 2.5 million national tourists benefited from TA services, which exceeded the indicator of last year by 25% and 35 thousand foreign tourists (+ 133%).

For most of them (85%) the main purpose of travel was tourism, not business trips. Based on statistical data, it was concluded that the total revenue from provision of tourist services in the past year amounted to 11.94 billion UAH. (amount without VAT, excise tax and other obligatory payments). As the director of the company says right now, in connection with the provision of our country's visa-free regime, players in the Ukrainian market need to rethink their strategies and be under the grip of new realities, but the CEO of Amadeus Ukraine is confident that the whole industry will not just survive "Earthquake", but also increase its income. The market of Ukrainian manufacturers of online booking systems is still under construction. Among several domestic software developments is Titbit, Turtess Online [2].

The spectrum of applications is expanding in fact more and more, from the usual reservation of travel-technology transformed into E-tourism, that is, in electronic tourism in the form of technology virtual tours. From the point of view of marketing, the virtual tour is an effective visualization tool that allows the potential consumer to display his product or service, creating an illusion of presence at the viewing site, thus creating unique bright visual images [3].

For example, the Musée du Louvre in Paris developed virtual content in order to carry out a 3D tour where the user can move around the stairs to the palace and to each exhibit, interior and historical references, audio information is prepared on an audio guide in English and French. Another variant of the online worlds, which has recently been circulated, is the so-called "Second Life" – a three-dimensional virtual world with elements of a social network that has more than 1 million active users. Second Life also has a virtual currency called Linden Dollar (L \$), which can be obtained by exchanging real money; there is also provided a reverse conversion, which creates an opportunity to organize in the Second Life completely real business schemes [4].

"Second Life" provides significant opportunities for virtual tourism. For example, the online version of the Paris Louvre, the Dresden Picture Gallery, and other museums in the United States and Western Europe, many capitals and large cities in the world. In this case, the virtual tour allows you to get acquainted with the objects of art stored in the world's museums and their buildings in all details (for example, the American Museum of Old Masters Picture Galleries is displayed with incredible credibility – besides 750 art objects, you can see, even modeling on the ceiling [5].

Now the guide can be a GPS-guide, and the guide can be audio guide, podcast or I-Tour, for example, audio guides in the city. Currently, almost all major museums in the world provide an opportunity to make an interactive tour of art masterpieces. For example, the Parisian Museum of the Louvre (Musée du Louvre) or the Museum of Modern Art (MoMA) in New York, the National Gallery of London and many other well-known museums provide audio guides and reproductions of paintings or other exhibits on the site for free, in several languages of the world, and also develop their own applications for smartphones.

CultureEspace is a French cultural space that combines dozens of French museums, villas and other tourist destinations, which in turn, for the sake of the convenience of tourists, has developed its own application for each facility, for Villa Ephrussi de Rothschild) in San Juan Cap Ferrara on the Apple Store and on Google Play, you can download the original app, which contains, in addition to audio and text information, a lexical dictionary of rare words used during the tour, as well as a plan, route tips and main news for posters of the west. Thus, museums and galleries try to make art more open to society.

One of the important IT developments is the QR code – a matrix code (two-dimensional barcode) developed and presented by the Japanese company Denso-Wave in 1994. The main advantage of QR-code is the easy recognition of scanning equipment and a sufficiently large number of characters. The QR code is popular both in tourism for airline or railway tickets and worldwide tourist destinations: while in the city of Lion, a business association called "Tourist Movement of Lviv" has placed QR-codes for about 80 tourist objects.

This makes it easy for tourists to navigate the city without even knowing the Ukrainian language, because the QR-codes are set in several languages of the world. Many museums go on excursion service with QR codes: The Musée Matisse de Nice, a truly innovative innovation that promotes the rapid involvement of tourists in exploring, learning and discovering tourist destinations famous all over the world.

The Internet has a powerful impact on hospitality and tourism. Online tourism is becoming one of the most effective vertical markets, where 64% of deals are made through the Internet, while in other industries this figure ranges from 30% to 40%.

A tangible innovation is the complete transition of TO and TA exclusively to mobile or Internet communications. A striking example is the Kyiv Tourist Firm "I will fly, where I want", which distributes its product directly to the Viber network for its clients, or tours with home delivery to the tourist, which makes the offers come as fast as possible and close to the consumer.

This phenomenon confirms that it is the perfect finished product for online sales, but has online competition. The reason for this was a sharp decline in the domestic currency rate in the Coral Travel Corps - up to UAH 26.46. for 1 dollar and up to 30.37 for 1 euro, which is considerably lower than that of other TO market (for comparison: at Anex Tour, for example, the domestic rate according to the first half of June was UAH 26.87 per 1 dollar and up to 30.72 per 1 euro, Join UP!, Pegas Touristik, TUI, Travel Professional Group, TEZ Tour and Natalie Tours - respectively 26.92 / 30.77, Mouzenidis Travel - 26.70 / 30.40, ALF - 26.94 / 30.77, Accord - 27.80 / 30.00). In some other TO courses, the course is close to Coral Travel, but does not compare shipments abroad. It would seem that the difference is small, and when you select a tour from the budget and the middle segment, the tourist does not win much, but TA note that here come into force not so much economic as psychological factors.

Conclusion. Thus, the ongoing evolution of information technology has had a significant impact on the operation of travel agencies. Widespread public use of the Internet has created a number of conditions that have changed the process of exchange - both in useful and in a disadvantage for a modern tourist enterprise: as a result, many enterprises of the tourist industry of the XXI century of the world, and Ukraine in particular, will have to make significant adaptation reforms, to remain solvent and cost effective.

E-Tourism can be defined as the analysis, development, implementation and application of IT solutions and e-commerce in the tourism industry; as well as analysis of relevant economic processes and market structures and customer relationship management.

At present, the need for universal managers capable of managing tourism business, integrating information and communication technologies (ICTs) within the company, and anticipating and promoting the development of ICTs to better meet the needs of the tourism business.

Список використаних джерел:

1. Ткаченко Т.І. Національний туроперейтинг як різнопланово-секторальна система України / Т.І. Ткаченко // Актуальные научные исследования в современном мире: материалы XXII Междунар. научн. конф., 26–27 февр. 2017 г.: сб. науч. тр. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – Вып. 2 (22), ч. 8. – С. 12-17. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://elibrary.ru/item.asp?id=28786466/> (дата звернення: 15.09.2017). – Назва з екрану.
2. Ткаченко Т.І. Національний туристський продукт: образ, імідж, бренд (рекреаційно-туристський аспект) / Т. Ткаченко, Т. Кляпко // Географія та туризм: наук. зб. – Київ, 2014. – Вип. 27. – С. 97-105.
3. Ткаченко Т.І. Сучасна модель створення національного туристичного продукту «Буки: розвиток через туризм»: практичний аспект / Т.І. Ткаченко // Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колект. монографія / за наук. ред. проф. Матвійчук Л.Ю. – 3-тє вид. – Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2017. – С. 23-44.
4. Навчання у віртуальному світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.secondlife.com>.
5. Віртуальний тур [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.denso-wave.com/en/index.html>.

References:

1. Tkachenko, T.I. (2017). Natsionalniy turopereytyng yak rizonplanovo-sektoralna systema Ukrainy [National TourOperator a diverse system of Ukraine-sectoral]. Aktualnye nauchnye issledovaniya v sovremennom mire: materialy XXII Mezhdunar. nauchn. konf., 26–27 fevr. 2017 g.: sb. nauch. tr. Pereyaslav-Khmelnitskiy, 2 (22), 8, 12-17. Available at: <https://elibrary.ru/item.asp?id=28786466/>.
2. Tkachenko, T. Klyapko, T. (2014). Natsionalnyi turystskiy produkt: obraz, imidzh, brend (rekreatsiyno-turystskiy aspekt) [National tourism product, image, brand (recreational and tourism aspect)]. *Geografiya ta turizm*. Kyiv, 27, 97-105.
3. Tkachenko, T. (2017). Suchasna model stvorenniya natsionalnoho turystychnoho produktu «Buky: rozvytok cherez turizm»: praktychnyi aspekt [Modern model of creating a national tourism product "Buki: development through tourism": Practical]. *Perspektyvy rozvytku turyzmu v Ukrayini ta sviti: upravlinnya, tekhnologii, modeli: kolekt. monografiya / za nauk. red. prof. Matviychuk L.Yu. Lutsk, Ukraine: Lutsk IVV NTU*, 23-44.
4. Navchannya u virtualnomu sviti [Learning in the virtual world]. Available at: <http://www.secondlife.com>.
5. Virtualnyi tur [Virtual tour]. Available at: <http://www.denso-wave.com/en/index.html>.

Надійшла до редколегії 20.11.2017 р.

УДК 911.3.30 (477)

*Микола Барановський, д. геогр. н., професор
e-mail: Brnm@ukr.net**Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Україна*

ПОСТРАДЯНСЬКА ТРАНСФОРМАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ: ВІД ПОЛЯРИЗАЦІЇ ДО ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Розкрито причини наслідки пострадянської трансформації сільських територій України, охарактеризовано просторові особливості виробництва аграрної продукції, доведено на конкретних прикладах поляризацію виробництва сільськогосподарської продукції. Розкрито особливості концентрації сільського населення навколо міст різної людності, визначено залежність між динамікою районних центрів і динамікою сільського населення навколо них, доведено зростання концентрації сільського населення у найближчих до міста сільських громадах, розкрито динаміку щільності сільського населення у розрізі сільських рад регіонів Українського Полісся. Охарактеризовано фінансові аспекти бюджетної децентралізації, визначено структуру власних доходів об'єднаних територіальних громад, здійснено оцінку ймовірного впливу децентралізації на розвиток сільських територій України.

Ключові слова: сільські території, поляризація, аграрний сектор, децентралізація, адміністративно-територіальна реформа, сільські громади.

Николай Барановский. ПОСТСОВЕТСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ СЕЛЬСКОГО ПРОСТРАНСТВА УКРАИНЫ: ОТ ПОЛЯРИЗАЦИИ К ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

Раскрыты причины и последствия постсоветской трансформации сельских территорий Украины, охарактеризованы пространственные особенности производства аграрной продукции, доказано на конкретных примерах поляризацию производства сельскохозяйственной продукции. Раскрыты особенности концентрации сельского населения вокруг городов различной людности, установлена зависимость между динамикой населения районных центров и динамикой сельского населения вокруг них, доказано рост концентрации сельского населения в ближайших к городу сельских советах, раскрыто динамику плотности сельского населения в разрезе сельских советов регионов Украинского Полесья. Охарактеризованы финансовые аспекты бюджетной децентрализации, определена структура собственных доходов объединенных территориальных общин, осуществлена оценка вероятного влияния децентрализации на развитие сельских территорий Украины.

Ключевые слова: сельские территории, поляризация, аграрный сектор, децентрализация, административно-территориальная реформа, сельские общины.

Mykola Baranovskyi. POST-SOVIET TRANSFORMATION OF RURAL SPACE IN UKRAINE: FROM POLARIZATION TO DECENTRALIZATION

The post-Soviet transformation of the rural space of Ukraine was caused by the change in the economic system in the country in the early 90s of the 20th century. The main territorial consequence of the post-Soviet transformation of the agrarian sphere was the intensification of the rural space polarization, which manifests itself at various hierarchical levels and encompasses its main subsystems - agriculture and rural society. The reflection of polarization in the rural economy is an increase in the concentration of agricultural production in areas that have better natural conditions for their development, as well as in suburban areas. In the northern regions of Ukraine, polarization is manifested through the "better-worse natural conditions" for the development of agrarian production, in the south - along the "suburban areas-peripheral territories". The leaders in general and per capita indexes of agricultural products manufacture, rates of its growth in recent years are Vinnytsia, Poltava, Dnipropetrovsk and Cherkasy regions. Under the influence of market factors and in accordance with the general laws of the rural areas evolution, there is also a redivision of rural population. In the regions of Ukraine it concentrates mainly around large and medium-sized cities, in rural communities that are directly adjacent to them. The regional centers "support" about 12-14% of the rural population of their region, the middle-sized - 6-8%. In rural communities around large and medium-sized cities, between 35 and 50% of the rural population of the respective administrative districts is concentrated. They are also distinguished by the high population density, the slow pace of reduction of the rural population as compared with the peripheral communities, and, in some cases (around Kyiv and most of the region centers of the country) even by increasing its size. In general, the dependence is clearly traced - the larger the city, the greater the concentration zone of rural population it forms. The increase of the rural space polarization causes a number of problems; the most significant among them is the degradation of peripheral territories. Decentralization of governance, in particular the creation of amalgamated territorial communities, is an important tool for solving the problems of rural areas. Community centers should be the pillars of growth in rural areas. Due to changes in the tax system, they received significant financial resources, primarily through revenue from personal income tax. However, most of the newly created communities are not financially autonomous, and, therefore, their impact on the revival of rural areas remains insufficient.

Keywords: rural areas, polarization, agrarian sector, decentralization, administrative and territorial reform, rural communities.

Вступ. Постановка проблеми. Зміна економічної та політичної систем в Україні після розпаду СРСР зумовила трансформацію практично всіх компонентів територіальної організації суспільства. Проте чи найбільші зміни та зрушення сталися у розвитку сільських територій, починаючи від розпаювання землі і завершуючи формуванням нової аграрної політики держави. Аналізу змін, які сталися у сільському секторі України, присвячено багато нау-

кових досліджень. Здебільшого вони стосуються аналізу економічних показників, які, безперечно, відіграють важливу роль у розвитку, насамперед, аграрного сектора. В останні роки помітно зростає кількість публікацій, присвячених соціальним проблемам розвитку сільської місцевості. Однак як раніше, так і тепер, у наукових дослідженнях мало уваги приділяється аналізу просторових аспектів трансформації сільського сектора.

Вивчення останніх є важливим не лише у контексті комплексності дослідження сільських територій, а й у контексті розробки шляхів активізації їхнього подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різновекторні процеси, які відбуваються у сільському секторі України, стали предметом дослідження насамперед фахівців із регіональної та аграрної економіки. У цьому контексті варто відзначити фундаментальні наукові роботи О. Бородіної, В. Борщевського, П. Гайдуцького, О. Павлова, І. Прокопи, П. Саблука, В. Юрчишина та інших. Вони стосуються широкого спектру проблем – від обґрунтування концептуальних засад політики сільського розвитку, реформування аграрної політики до аналізу структурних трансформацій сільської економіки. При цьому поза увагою лишаються питання, пов'язані з оцінкою просторових зрушень у розвитку сільських територій. Окремі аспекти зазначеної проблематики, насамперед у контексті визначення особливостей регіонального розвитку, планування сільських територій України розкриті у роботах К. Мезенцева, Н. Мезенцевої, Г. Підгрушного [7], Д. Мальчикової [6], В. Нагірної [10], М. Барановського [1,2]. Серед робіт зарубіжних науковців слід відзначити публікації Д. Карачоні [3, 4, 5], які стосуються питань порівняльного аналізу розвитку сільських територій України, Росії та Білорусі, типізації сільських територій України, а також Т. Нефьодової [9]. Утім перетворення у сільських регіонах ще не завершилися. Вони набувають нових видів і форм, а головне, і далі впливають на сам процес функціонування сільських територій України.

Головною метою дослідження є аналіз пострадянської трансформації сільського простору України на різних ієрархічних рівнях та оцінка впливу процесів децентралізації на розвиток сільських територій. Ключові дослідницькі питання: 1) чи дійсно в Україні спостерігається поляризація сільського простору?; 2) які форми прояву має така поляризація, за допомогою яких індикаторів і показників її можна встановити?; 3) чи дійсно децентрація територіального управління і бюджетних відносин сприяла зростанню доходів місцевих бюджетів? 4) як вплинуло формування об'єднаних територіальних громад на розвиток сільських територій України?

Теоретичний бекграунд, методи дослідження, інформаційна база. Трансформаційні процеси, які відбуваються у сільських територіях України, загалом вписуються у концепцію “центр-периферія”, “циклічності і стадійності економічного розвитку”, “еволюції сільської місцевості”. Відповідно до останньої, сільські території проходять п'ять стадій розвитку – від природної до неприродної (екологічної) [8]. Сільські території України, як показують раніше проведені дослідження [1], знаходяться переважно на другій (середньоурбаністичній) та третій (пізньоурбаністичній) стадіях розвитку, яким властиві розшарування та стиснення аграрного простору, зростання концентрації виробництва сільськогосподарської продукції і населення у приміських районах. Водночас трансформація сільських територій ще

триває. В останні роки вона набула нових рис під впливом відновлення урбанізаційних процесів та адміністративно-територіальної реформи.

Дослідження пострадянської трансформації сільських територій України передбачає використання системи методів і показників, які дозволяють оцінити поляризаційні процеси у них. Найбільш об'єктивно це можна зробити за допомогою статистичного та геоінформаційного методів дослідження, базуючись на показниках, які зібрані у розрізі низових адміністративних одиниць – районів і сільських рад.

Інформаційну основу дослідження склали дані державної служби статистики України, головних управлінь статистики у регіонах Українського Полісся, державного бюджету України, аналітичні матеріали Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, паспорти громад областей Полісся, дані офіційного сайту Інституту геодезії та картографії.

Виклад основного матеріалу. Не вдаючись до дискусії щодо визначення змістовної сутності поняття “сільські території” слід констатувати, що вони є комплексним утворенням і включають щонайменше чотири складники: 1) сільську економіку; 2) сільський соціум; 3) поселенську мережу; 4) заклади соціальної інфраструктури. Тому характеризуючи трансформації сільського простору доцільно показати перетворення як у сільській економіці, так і в сільському соціумі.

Секторальні та територіальні зміни у сільській економіці, насамперед, у сільському господарстві, яке є головним видом економічної діяльності на селі, проявилися уже у середині 90-х років ХХ ст. Ці перетворення тривають досі, оскільки носять глибинний характер. Головним територіальним наслідком пострадянських трансформацій у сільській економіці є посилення поляризації аграрного виробництва. Як причини, наслідки та форми прояву цього процесу?

Щодо причин, то вони досить детально розкриті у багатьох наукових дослідженнях. На думку автора статті, головною причиною галузевих і територіальних змін у сільських регіонах є дія ринкових чинників. Саме вони стали причиною втрати сільським господарством та його організаційними структурами соціальних функцій (утримання закладів соціальної інфраструктури, надання допомоги сільським мешканцям). Аграрний сектор перетворився із напівсоціального виду діяльності у вид бізнесу.

Потужні агрохолдинги, які концентрують у своїх руках все більше землі, виробництва та експорту сільськогосподарської продукції, зорієнтовані виключно на фінансові результати. Фермерські господарства, які в європейських країнах відіграють дуже важливу роль не лише в аграрному виробництві, а у збереженні сільських територій, в українських економічних реаліях зорієнтовані переважно на економічну діяльність.

В умовах ринку суб'єкти господарювання, насамперед агрохолдинги, вишукують такі території, де вони можуть отримати додаткові прибутки за рахунок природної ренти. Саме цим пояснюється зрос-

тання виробництва аграрної продукції в окремих лісостепових і степових районах України. Натомість території з гіршими природними чинниками потерпають від скорочення посівних площ, зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Додаткові преференції аграрні підприємства можуть отримати не лише від природної ренти, а й від сприятливого поєднання факторів виробництва, що має місце у приміських районах. У них також спостерігається посилення концентрації виробництва сільськогосподарської продукції

Поляризація аграрного виробництва, як головний наслідок просторових трансформацій сільської економіки, проявляється на різних рівнях і на різних територіях.

Свідченням поляризації аграрного виробництва на рівні регіонів є збільшення розриву між мінімальними і максимальними значеннями показників продуктування сільськогосподарської продукції. Якщо у 2000 р. Вінницька область виробляла аграрної продукції у 3 рази більше за Чернівецьку, то у 2015 р. – уже у 4,5 рази. Нині лідерами за обсягами виробництва сільськогосподарської продукції є лісостепові області України – Вінницька, Черкаська, Полтавська, Київська, Дніпропетровська. Ці ж регіони мають і найвищі темпи приросту аграрного виробництва упродовж 2005/2015 рр. До прикладу, у Вінницькій області виробництво сільськогосподарської продукції упродовж 2005/2015 рр. зросло на 173 %, Полтавській – на 162 %, у Черкаській – на 177 %. За цей же період у Закарпатській, Чернівецькій, Одеській, Луганській областях зростання становило лише 110-120 %. Аналогічна ситуація характерна і для душо-

вих показників виробництва сільськогосподарської продукції. Знову ж таки, першість в Україні утримують Вінницька, Полтавська, Хмельницька та Черкаська області (рис. 1). Проте є і певні відмінності, зокрема щодо розміщення у цьому рейтингу Харківської, Дніпропетровської та Київської областей. Диспропорції за душовими показниками виробництва сільськогосподарської продукції також зростають. У 2000 р. максимальне значення (Вінницька) перевищувало мінімальне (Донецька область) у 3,3 рази, у 2015 р. – у 7 разів (Полтавська та Донецька області відповідно).

Ще виразніше поляризація аграрного виробництва проглядається на рівні адміністративних районів. Свідченням цього можуть бути не лише показники виробництва сільськогосподарської продукції, а й динаміка посівних площ. Нині процес скорочення останніх призупинився, проте упродовж 90-х років найбільш активно він проходив у периферійних районах із гіршими ґрунтово-кліматичними ресурсами. В окремих районах північних регіонів України посівні площі упродовж 1989-2009 рр. скоротилися більш як на 30%. Про загальне стиснення освоєного сільського простору свідчить і перелік районів-лідерів за виробництвом сільськогосподарської продукції у складі своїх регіонів. Вони формують своєрідні осередки відносного благополуччя на тлі значного числа тих районів, де сільськогосподарське виробництво має стійку тенденцію до архаїзації чи повної деградації. Це може призвести до того, що навіть в Україні з її дуже сприятливими природними передумовами, сільське господарство із традиційної “фонові” перетвориться у “дискретну” галузь.

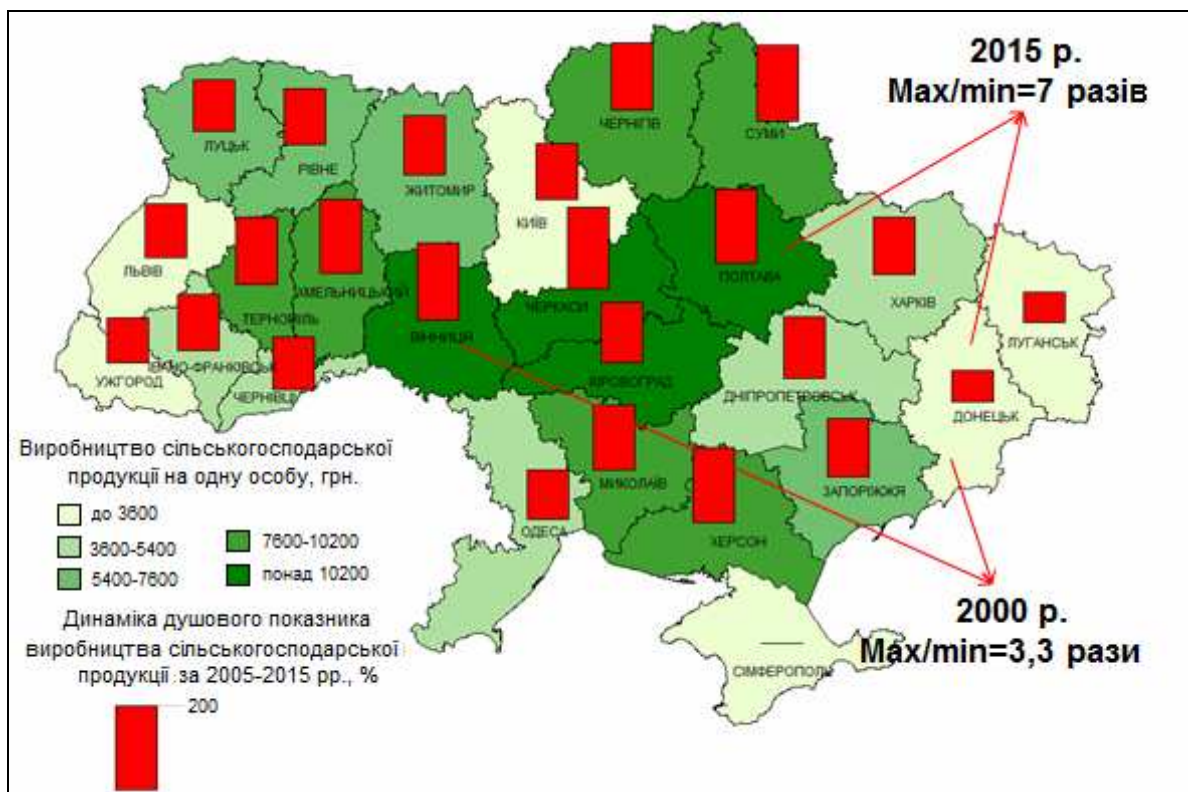

Рис. 1. Душові показники виробництва сільськогосподарської продукції та їхня динаміка (2015 р.) (побудовано автором за даними державної служби статистики України)

Отже, щодо показників сільської економіки, то можна констатувати реальну поляризацію аграрного виробництва. У північній Україні ця поляризація проходить по лінії “кращі-гірші природні передумови”, у південній – по лінії “приміські райони-периферійні території”. Однак не все так однозначно, можливі відхилення від “норми” і їх може бути багато.

Оцінку поляризації соціально-демографічної підсистеми сільських територій найкраще провести на основі аналізу показників концентрації та щільності сільського населення.

Якщо на поляризацію аграрного виробництва помітно впливають природні чинники, то на поляризації сільського населення – наявна мережа, людність та адміністративний статус міських поселень.

Міста, особливо великі, чи районні центри у відносно слабозаселених районах, є типи осередками, які притягують сільське населення. У приміських районах нижчі темпи скорочення сільського населення, а в окремих із них має місце навіть зростання кількості сільських мешканців. Сумарно це зумовлює зростання концентрації сільського населення у приміських районах, яке з роками посилюється і є ще одним свідченням поляризації сільського простору. У зазначених твердженнях можна перекоонатися на прикладі окремих міських поселень регіонів Українського Полісся. Так, в усіх без винятку районах Полісся, центрами яких є обласні міста, частка сільського населення зростає. Стосовно інших, відносно великих міських поселень, то ситуація подібна, проте неоднорідна (табл. 1).

Таблиця 1

Концентрація сільського населення навколо великих і середніх міст регіонів Українського Полісся

Райони регіонів Українського Полісся	Кількість сільського населення, осіб		Частка населення району у населенні області, %		Темпи скорочення/зростання населення районного центра за 2001-2015 рр., %	Темпи скорочення/зростання сільського населення за 2001-2015 рр., %
	2001	2015	2001	2015		
Луцький	50,4	57,6	9,6	11,6	+14,3	+4,0
Ковельський	34,8	31,8	6,6	6,4	-8,6	-4,4
Рівненський	68,3	71,9	11,0	11,8	+5,3	+0,3
Володимирецький	49,4	51,7	7,9	8,5	+7,5	+4,7
Житомирський	56,2	58,4	9,1	11,4	-5,0	+4,0
Бердичівський	29,7	29,4	4,8	4,7	-11,2	-18,2
К.-Святошинський	81,9	92,1	10,6	14,1	+10,8	+12,5
Броварський	62,5	49,7	8,1	7,6	+14,7	-20,5
Сумський	51,9	51,6	11,4	14,8	-8,4	-0,6
Конотопський	36,4	26,5	8,0	7,6	-4,8	-27,2
Чернігівський	66,9	51,6	10,0	11,6	-3,4	-15,9
Ніжинський	36,3	32,2	6,2	6,7	-5,5	-22,0

Розраховано автором за даними державної служби статистики України

Загалом досить чітко простежується залежність – чим більше місто – тим більшу зону концентрації сільського населення воно формує. На прикладі областей Полісся можна стверджувати, що обласні центри утримують орієнтовно близько 12 % сільського населення регіону, міста людністю 50-70 тис. мешканців – 6-8 %. Існує певна залежність між динамікою людності міських поселень у регіоні і динамікою концентрації сільських мешканців у них. Вона не завжди абсолютна і має значні регіональні відмінності. Можливі варіанти, коли одночасно зростають

населення районного центра і сільського населення, або навпаки, зменшується і те, й інше. Можливий також різнобіг. Загалом у районах, центрами яких є міста обласного значення, сконцентровано 25-40 % сільського населення регіонів Українського Полісся.

Більш достовірне підтвердження поляризації поселенських показників можна отримати у разі наукового аналізу людності найбільш дрібних адміністративних одиниць – сільських рад. Так, у сільських радах, які прилягають безпосередньо до Чернігова і площа яких становить 17,5 % від території району,

мешкає понад 36 % його сільських жителів. У Прилуцькому і Бахмацькому районах Чернігівської області ця різниця ще суттєвіша. Проте у малих містах Чернігівщини такої різниці немає, хоча у сільських радах навколо них проживає від 25 до 50 % сільського населення.

Вагомим індикатором поляризації сільського простору є щільність населення. Її диференціація у межах України загалом добре відома, проте оцінити

реальну поляризацію сільського населення можна лише на прикладі окремих регіонів і на рівні сільських рад. Таким регіоном було обрано Українське Полісся у складі п'яти північних областей України. Загалом у цьому регіоні досить мало сільських рад із високою щільністю населення. Вони розміщуються навколо Києва та обласних центрів (рис. 2). Між Луцьком і Рівним взагалі утворився міжобласний осередок високої щільності сільського населення.

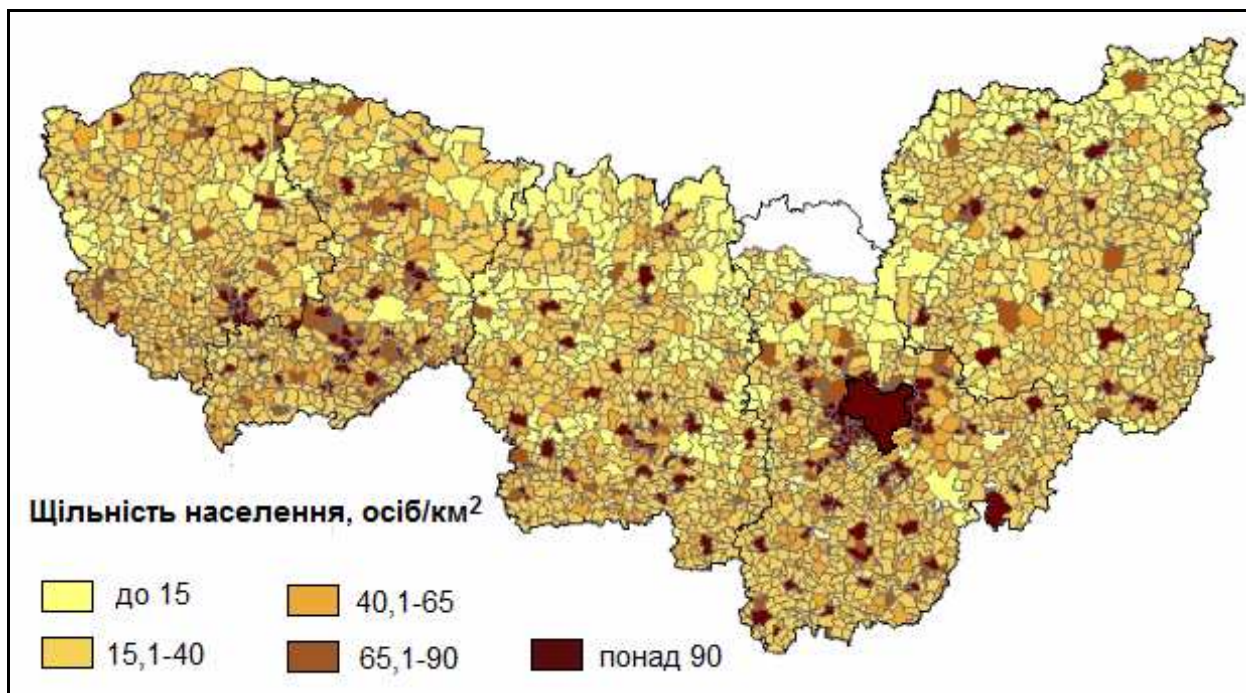

Рис. 2. Щільність населення у розрізі сільських рад регіонів Українського Полісся, осіб/км²
(побудовано автором за даними Інституту геодезії та картографії)

Аналіз динаміки щільності населення упродовж 2001-2015 рр. показав, що, по-перше, найбільш повільно вона скорочується у сільських радах, які безпосередньо прилягають до обласного чи районного центрів, по-друге, осередки підвищеної щільності населення формується переважно або навколо Києва, або навколо обласних центрів, по-третє, дуже низьку щільність населення та одночасно високі темпи її скорочення мають периферійні сільські громади.

Отже наведені вище факти вказують на те, що в Україні дійсно простежується поляризація сільського простору. Це знаходить підтвердження як на рівні економічних, так і соціально-демографічних показників.

Як держава має реагувати на таку ситуацію? Чи потрібно взагалі боротися із цим явищем? Чи достатньо в Україні ресурсів, фінансових можливостей, зрештою політичної волі для подолання негативних трендів у розвитку сільських територій?

Слід зазначити, що в останні роки держава повернулася обличчям до проблем регіонального розвитку. Упродовж 2014-2017 рр. було прийнято низку важливих законодавчо-нормативних документів, які регламентують процеси регіонального розвитку. Це, насамперед, Закони України “Про засади державної регіональної політики”, “Про добровільне

об’єднання територіальних громад”, а також “Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2020 р.”. Аналіз змісту цих документів дає підстави зробити висновок про те, що, по-перше, держава поступово відмовляється від політики вирівнювання на користь концепції полюсів зростання; по-друге, намагається запровадити такі механізми, які поєднують у собі елементи поляризації та децентралізації; по-третє, інколи використовує механізми, які суперечать одне одному.

Децентралізація управління, яка зараз втілюється у життя, має пряме відношення і до сільських територій, і до концепції полюсів зростання. У її рамках, а також у контексті пошуку шляхів відродження сільських територій, особливе місце посідає адміністративно-територіальна реформа. Завдання останньої полягає у формуванні самодостатніх територіальних громад, центри яких мають стати своєрідними полюсами соціально-економічного розвитку переважно у сільських районах.

Головні ідеї і механізми децентралізації Україна запозичила у державах Європи. Це стосується як адміністративно-територіальної реформи, так і бюджетної децентралізації. Критеріальні вимоги до громад, система оподаткування, які зараз використовуються в Україні, подібні до тих, які діють, наприклад, у

Польщі.

Що дала бюджетна децентралізація територіальним громадам, як фінансові преференції вплинули і на сам процес їхнього формування, і на соціально-економічний розвиток підпорядкованих територій?

Завдяки бюджетній децентралізації 159 територіальних громад, які повноцінно функціонували у 2016 р., збільшили доходи загального фонду майже у 7 разів – з 1,1 млрд грн. у 2015 до 7,1 млрд грн. у 2016 р. При цьому власні доходи територіальних громад зросли утричі. Попри те, що створення територіальних громад проводиться з урахуванням балансу “доходи-витрати”, попри значні обсяги медичної та освітньої субвенцій, які держава скеровує територіальним громадам у вигляді трансфертів, більшість громад залишаються дотаційними. Так, із 159 об’єднаних територіальних громад бездотаційними є 34 (22 %). Лише 23 громади мають доходи вищі, за власні потреби (реверсна дотація). Регіональні відмінності у рівні фінансової автономії досить значні. Найгірша ситуація із рівнем фінансової автономії у Львівській, Хмельницькій, Івано-Франківській областях. До прикладу, із 15 територіальних громад Львівської області бездотаційною є лише одна. Є, і досить помітна, різниця у рівні фінансової автономії територіальних громад, центрами яких є міста, селища і сільські поселення. Зрозуміло, що гірша ситуація у сільських громадах. Рівень дотаційності міських громад становить 9,5 %, сільських – 26,2 %, частка бездотаційних серед міських громад – 33%, сільських – 17,4 %.

Аналізуючи фінансові ресурси територіальних громад та оцінюючи їхній ймовірний вплив на розвиток сільських територій важливо дослідити структуру власних доходів громад. Понад половину власних надходжень територіальні громади отримують від податку на доходи фізичних осіб, далі йдуть плата за землю та єдиний податок. При цьому у територіальних громадах, які сформувалися навколо сільських поселень, надходження від податку на доходи фізичних осіб є помітно меншими, а від податку на землю – помітно більшими, ніж у міських громадах.

Процес формування громад ще далекий до завершення. Так, у 2016-2017 рр. лише у регіонах Українського Полісся планується створити ще 71 громаду, із яких більшість (51) – сільські громади. За прогнозними розрахунками лише 21,5 % цих територіальних громад будуть фінансово самодостатніми. Їхнє розташування вказує на те, що бездотаційними вони можуть стати або за рахунок близькості до міст, або за рахунок плати за землю.

Отже, далеко не всі новостворені громади можуть реально стати і самодостатніми, і перетворитися на полюси розвитку сільських територій. Слід зазначити, що мова йде про перші, біль-менш економічно самостійні громади. Стосовно тих громад, які запропоновані обласними радами, проте не затверджені Кабінетом Міністрів України, то у них ситуація набагато гірша. Очевидно, що навіть після повного завершення адміністративно-територіальної реформи Україна матимемо чимало слабких громад, більшість із яких розміщується у сільських периферій-

них районах.

Пострадянська трансформація сільських територій ще не завершилася. Проте уже зараз ми можемо визначити головні тренди і вектори їхнього розвитку. На жаль, вони не дуже сприятливі. Однак знання цих особливостей є вагомим підґрунтям для розробки адекватних заходів і сценаріїв їхнього подальшого розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Науковий аналіз пострадянської трансформації сільського простору України дозволяє зробити кілька висновків та узагальнень.

1. Секторальні та територіальні зміни, які сталися у сільському просторі України, зумовлені дією кількох чинників, проте провідну роль відіграють ринкові механізми. У ринковому середовищі сільськогосподарські підприємства, особливо агрохолдинги, зорієнтовані виключно на отримання максимальних прибутків. Через це аграрне виробництво все більше концентрується у тих регіонах, які мають найбільш сприятливі природні передумови для його розвитку.

2. Поляризація аграрного виробництва має дещо відмінні форми прояву у різних регіонах України. У північних областях поляризація проявляється по лінії “кращі-гірші природні передумови” для розвитку аграрного виробництва, у південних – по лінії “приміські райони-периферійні території”.

3. Поляризація сільського простору має не лише економічні, а й соціально-демографічні та розселенські форми прояву. Підтвердженням цього є диференціація показників концентрації та щільності сільського населення. Сільське населення концентрується переважно навколо великих і середніх міст, у сільських громадах, які безпосередньо прилягають до них. Області центри “утримують” близько 12-14 % сільського населення свого регіону, середні – 6-8 %. У сільських громадах навколо великих і середніх міст зосереджується від 35 до 50 % сільського населення відповідних районів.

4. Щільність сільського населення також характеризується значною міжрайонною диференціацією. Високою вона є зазвичай у сільських громадах, які розміщуються навколо міст. При сталих депопуляційних процесах темпи скорочення щільності населення у таких громадах набагато нижчі, ніж у периферійних регіонах. Завдяки цьому поляризація у щільності населення постійно зростає.

5. Децентралізація територіального управління є важливим інструментом вирішення проблем сільських територій. Об’єднані територіальні громади, які формуються у результаті адміністративно-територіальної реформи, мають стати важливими осередками активізації економічного життя у сільських регіонах. Вони отримали значні фінансові ресурси, які можна використати для вирішення існуючих соціально-економічних проблем. Водночас значна частина територіальних громад не є фінансово автономними і потребують підтримки з боку держави. Їхній вплив на розвиток сільських територій доки-що недостатній.

Список використаних джерел:

1. Барановський М.О. Просторові аспекти трансформації сільських територій України / М.О. Барановський // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Сучасні проблеми розвитку сільських територій [збірн. наук. пр.] / Інститут регіональних досліджень; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2011. – Вип. 6 (92). – С. 17-25.
2. Барановський М.О. Сучасні тенденції соціально-економічної трансформації сільських територій України / М.О. Барановський // Вісник Львівського університету. Серія Географія. – Вип. 46. – 2013. – С. 13-20.
3. Karacsonyi D. Rural geography in Russia, Ukraine and in Belarus – a literature review / D. Karacsonyi // Hungarian Geographical Bulletin. – 60 (1), 2011. – p. 79-99.
4. Karacsonyi D. Rural geography of Ukraine / D. Karacsonyi. – Budapest: Pazmany Peter setani, 2011. – 210 p.
5. Карачоні Д. Спроба типології сільської місцевості в Україні / Д. Карачоні // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. – Вип. 57. – 2010. – С. 51-58.
6. Мальчикова Д.С. Геопланування сільської місцевості: особливості, проблеми, обмеження / Д.С. Пальчикова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Географія. – 2009. – Вип. 19. – С. 153-159.
7. Мезенцев К. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність і поляризація: монографія / К. Мезенцев, Г. Підгрушний, Н. Мезенцева. – К.: ДП “Прінт Сервіс”, 2014. – 132 с.
8. Неведова Т.Г. Сельская Россия на перепутье: географические очерки: монография / Т.Г. Неведова. – М.: Новое издательство, 2003. – 408 с.
9. Региональное развитие и региональная политика России в переходный период / под общ. ред. С.С. Артоболевского, О.Б. Глезер. – М.: Издательство МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2011. – 317 с.
10. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект/ за ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К.: Міленіум, 2003. – 404 с.

References:

1. Baranovskyi, M.O. (2011). Prostorovi aspekty transformatsii silskykh terytoriy Ukrainy [Spatial aspects of transformation of Ukraines rural territories]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. Suchasni problemy rozvytku silskykh terytorii*. Lviv: Instytut regionalnykh doslidzhen, 6 (92), 17-25.
2. Baranovskyi, M.O. (2013). Suchasni tendentsii sotsialno-ekonomichnoi transformatsii silskykh terytoriy Ukrainy [Modern tendencies in socioeconomic transformation of the rural territories of Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya Geografiya*. Lviv, 46, 13-20.
3. Karacsonyi, D. (2011). Rural geography in Russia, Ukraine and in Belarus – a literature review. *Hungarian Geographical Bulletin*, 60 (1), 79-99.
4. Karacsonyi, D. (2011). Rural geography of Ukraine. Budapest: Pazmany Peter setani, 210.
5. Karachoni, D. (2010). Sproba typologii silskoi mistsevosti v Ukraini [Attempt typology of rural areas in Ukraine]. *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. Geografiya*, 57, 51-58.
6. Malchukova, D.S. (2009). Geoplanuvannya silskoi mistsevosti: osoblyvosti, problemy, obmezhennya [Geoplaning of the countryside: peculiarities, problems, limitations]. *Naukovi zapysky VDPU imeni M. Kotsiubynskoho. Seriya: Geografiya*, 19, 153-159.
7. Mezentsev, K., Pidhrushnyi, H., Mezentseva, N. (2014). Regionalnyi rozvytok v Ukraini: suspilno-prostorova nerivnist i poliaryzatsiya: monografiya [Regional development in Ukraine: socio-spatial inequality and polarization]. K.: DP “Print Servis”, 132.
8. Nefedova, T.H. (2003). Selskaia Rossiya na perepute: geograficheskie ocherki: monografiya [Rural Russia at the Crossroads: Geographical Sketches: monograph]. M.: Novee izdatelstvo, 408.
9. Regionalnoe razvitiye i regionalnaya politika Rossii v perekhodnyi period [Regional Development and Regional Policy of Russia in the Transition Period] (2011). M.: Izdatelstvo MG TU im. N. Bauman, 317.
10. Transformatsiya struktury hospodarstva Ukrainy: regionalnyi aspekt [Transformation of the structure of the economy of Ukraine: the regional aspect] (2003). K.: Milenium, 404.

Надійшла до редколегії 25.10.2017 р.

УДК 911.3

*Наталія Гусєва, к. геогр. н., доцент
e-mail: gusewa3110@gmail.com**Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ МІСТ-РЕГІОНАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ УКРАЇНИ В ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

У статті здійснений аналіз динаміки чисельності населення та темпів його приросту для міст-регіональних центрів України в пострадянський період, виявлено їх особливості та головні тенденції. Здійснено ранжирування регіональних центрів країни за чисельністю населення в 1991 і 2017 рр., а також за показником приросту чисельності населення (в абсолютних та відносних значеннях) за період 1991–2017 рр. Проведено групування регіональних центрів України за чисельністю населення в 1991 і 2017 рр., темпами приросту населення, абсолютним приростом населення, тривалістю періоду негативної та позитивної динаміки чисельності населення, головними тенденціями динаміки чисельності населення протягом 1991–2017 рр. Виявлено періоди з найнижчими і найвищими показниками темпів приросту населення регіональних центрів України в пострадянський період. Визначено, які регіональні центри України за показником втрати населення в роки незалежності можна вважати «кризовими» або «депресивними».

Ключові слова: регіональні центри, чисельність населення, динаміка чисельності населення, темпи приросту населення, абсолютний приріст населення, ранжирування міст за показниками динаміки чисельності населення, групування міст за показниками динаміки чисельності населення.

Наталія Гусєва. ОСОБЕННОСТИ ДИНАМИКИ ЧИСЛЕННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ ГОРОДОВ-РЕГИОНАЛЬНЫХ ЦЕНТРОВ УКРАИНЫ В ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

В статье осуществлен анализ динамики численности населения и темпов его прироста для городов-региональных центров Украины в постсоветский период, выявлены их особенности и главные тенденции. Осуществлено ранжирование региональных центров государства по численности населения в 1991 и 2017 гг., а также по показателю прироста численности населения (в абсолютных и относительных значениях) за период 1991–2017 гг. Проведено группирование региональных центров Украины по численности населения в 1991 и 2017 гг., темпам прироста населения, абсолютному приросту населения, продолжительности периода с отрицательной и положительной динамикой численности населения, главным тенденциям динамики численности населения в течение 1991–2017 гг. Выявлены периоды с самыми низкими и самыми высокими показателями темпов прироста населения региональных центров Украины в постсоветский период. Определено, какие региональные центры Украины по показателю потерь населения в годы независимости можно считать «кризисными» или «депрессивными».

Ключевые слова: региональные центры, численность населения, динамика численности населения, темпы прироста населения, абсолютный прирост населения, ранжирование городов по показателям динамики численности населения, группирование городов по показателям динамики численности населения.

Nataliia Husieva. FEATURES OF POPULATION DYNAMICS OF UKRAINE'S REGIONAL CENTRES IN THE POST-SOVIET PERIOD

The article analyzes dynamics of the population and its growth rates for the cities-regional centers of Ukraine in the post-Soviet period, their features and main trends were revealed. The ranking of the regional centers of the state according to the population in 1991 and 2017 has been carried out, changes have been analyzed. The regional centers of Ukraine have been mapped according to the indicator of population growth (in absolute and relative terms) for the period of 1991-2017. Grouping of regional centers of Ukraine in terms of population in 1991 and 2017 has been conducted and highlighted big, significant cities and cities-millionaires; composition of the selected groups and the changes occurred have been analyzed. The regional centers of Ukraine have been grouped according to the population growth rates, absolute population growth, duration of the period with the negative and positive dynamics of the population, the main trends in the dynamics of population during 1991-2017. A group of the regional centers of the state with predominance of the negative population dynamics has been highlighted, and within it – cities with constant decrease of population and a cities with an unstable decrease in population. Also, a group of the regional centers of Ukraine with predominance of the positive dynamics of the population has been highlighted, and within it – cities with stable increase in the population in the XXI century and cities with negative trends of the population in the last few years. The periods with the lowest and the highest growth rates of population of the regional centers of Ukraine in the post-Soviet period have been revealed. It has been determined which regional centers of Ukraine can be considered as «crisis» or «depressive» ones by the indicator of population losses during the years of independence.

Keywords: regional centers, a number of population, population dynamics, population growth rate, absolute population growth, city ranking, grouping of cities.

Вступ. Для будь-якої території населення виступає головною продуктивною силою суспільства, основою формування його працересурсного потенціалу, виступаючи, з одного боку, як виробник, а з іншого – як споживач усіх матеріальних і духовних благ та послуг, тим самим обумовлюючи розвиток галузей, що орієнтуються в своєму розміщенні на споживача. Від чисельності, динаміки і структури всього населення та трудових ресурсів

зокрема, рівня його загальної підготовки і спеціальної кваліфікації, професійних і трудових навичок залежать розвиток та територіальна організація господарства. Це обумовлює надзвичайну важливість вивчення населення, його кількісних та якісних характеристик як фактору розвитку території, найважливішої передумови її соціально-економічного, інтелектуального, політичного розвитку. Структурно-динамічні особливості основних демографічних

процесів у містах, їх міграційна привабливість, потужність, спрямованість і структура міграційних потоків є важливими індикаторами всіх інших перетворень міського простору, його функціональної спеціалізації, ступеню та радіусу впливу на оточуючу територію, місця та ролі міст у загальному соціально-економічному розвитку регіонів.

Об'єктом дослідження є міста, що виконують функції адміністративних центрів регіонів України (без урахування тимчасово окупованих територій АР Криму та м. Севастополя) та одночасно виступають їх головними промисловими, фінансовими, транспортними, культурними, науково-освітніми центрами. **Предметом дослідження** є динаміка чисельності населення вказаних міст у пострадянський період. **Мета дослідження** – провести аналіз динаміки чисельності населення міст-регіональних центрів України в пострадянський період, виявивши її особливості та головні тенденції.

Аналіз попередніх досліджень. На сьогоднішній день дослідженнями населення України займаються фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, а також цілий ряд інших науковців, у т.ч. суспільних географів (І. Гудзеляк, В. Джаман, О. Заставецька, Л. Немець, І. Мельник, К. Сегіда, О. Топчів, В. Яворська, М. Фащевський, О. Хомра, Г. Старостенко тощо). В більшості випадків об'єктами досліджень виступають великі території (вся країна, суспільно-географічні райони, адміністративно-територіальні одиниці тощо). Суспільно-географічні

дослідження населення в окремих населених пунктах, зокрема містах-регіональних центрах, зустрічаються не так часто, що робить їх цікавими й актуальними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Регіональні центри України на сьогоднішній день дуже різняться між собою як за чисельністю населення, так і за його динамікою. Так, різниця чисельності населення найбільшого (м. Київ, 2925760 осіб) та найменшого (м. Ужгород, 114007 осіб) такого міста на початок 2017 р. перевищувала 25,5 рази. За роки незалежності розрив у людності цих міст тільки збільшився (в 1991 р. він дорівнював 21,5 рази).

До категорії регіональних центрів країни відносяться великі (100,0–499,9 тис. осіб), найбільші (500,0–999,9 тис. осіб) та міста-мільйонери (1000,0 тис. осіб і більше). Найбільшими є міста Донецьк, Дніпро, Львів та Запоріжжя; містами-мільйонерами – Київ, Харків та Одеса; всі інші є великими містами (рис. 1). Серед них менше 250 тис. осіб проживає в Рівному, Івано-Франківську, Кропивницькому, Тернополі, Луцьку та Ужгороді. За період 1991–2017 рр. два регіональні центри України втратили статус мільйонерів (Донецьк і Дніпро), ще два – перейшли з категорії найбільших міст до категорії великих міст (Луганськ і Миколаїв). Чисельність населення Хмельницька перевищила 250 тис. осіб, а Кропивницького – стала менше цього значення.

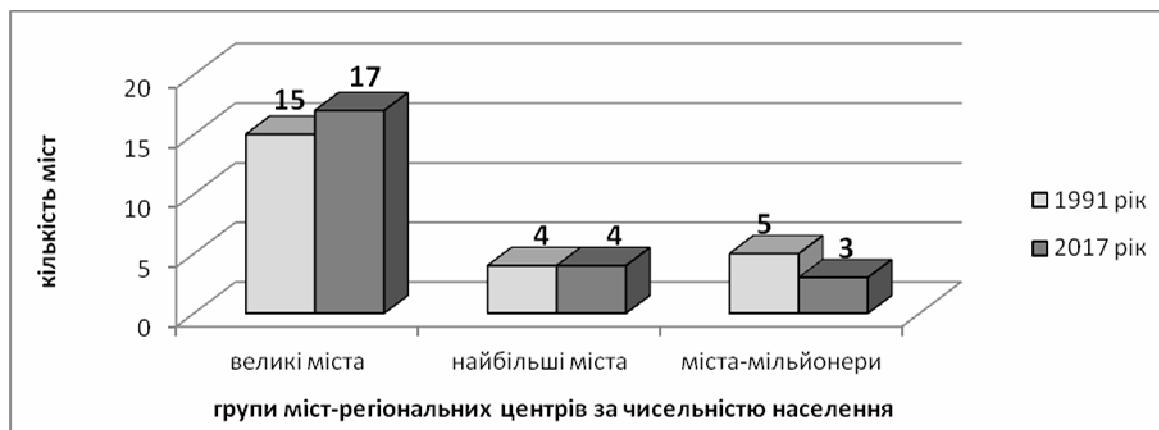

Рис. 1. Розподіл регіональних центрів України за чисельністю населення в 1991 та 2017 рр.
(побудовано автором за даними [2])

Через різну динаміку людності в останні десятиліття дещо змінився ранг регіональних центрів за чисельністю населення: знизився ранг міст Дніпро, Донецьк, Суми і Кропивницький, в той час як ранг міст Чернівці, Одеса, Хмельницький, Рівне та Івано-Франківськ, навпаки, збільшився (рис. 2).

Більшість регіональних центрів України мають негативну динаміку чисельності населення, що є загальнодержавною тенденцією. Виключення становлять Київ, Луцьк, Івано-Франківськ, Хмельницький, Рівне та Чернівці, які за роки незалежності збільшили свою людність (рис. 3). Це або міграційно привабливі міста (Київ, Івано-Франківськ за даними

2016 р.), або міста з додатнім природним приростом (Київ, Луцьк, Івано-Франківськ, Хмельницький, Рівне). Чернівці в 2016 р. мали як від'ємне сальдо міграції, так і від'ємний коефіцієнт природного приросту. Але сприятлива демографічна ситуація в попередні роки забезпечила загальне збільшення чисельності населення міста в пострадянський період.

Найбільший абсолютний приріст чисельності населення протягом 1991–2017 рр. продемонстрував столичний Київ (282,4 тис. осіб); найменший – старопромислові Дніпро (-212,5 тис. осіб), Донецьк (-194,1 тис. осіб), Харків (-183,8 тис. осіб) та

Запоріжжя (-145,9 тис. осіб). У відносних показниках найбільше збільшення людності було характерне для міст Київ (на 10,7 % від показника 1991 р.), Хмельницьк (на 9,6 %) та Рівне (на 7,9 %); найменше – для міст Запоріжжя, Донецьк, Кропивницький, Дніпро, Луганськ і Херсон. Ці міста за роки незалежності втратили практично п'яту частину свого населення (16–20 %) (рис. 3).

В урбаністиці немає єдиної точки зору щодо того, який відсоток населення повинно втратити місто, щоб вважати його «депресивним» або «кризовим». Американський економіст Р. Роуланд назвав значною втрату населення більше ніж 5 % за десятиріччя [4]. Такі втрати населення в різні періоди були характерні для більшості регіональних центрів України. Найбільші з них в різні десятиліття демон-

стрували Дніпро (на 9,1 % протягом 1991–2001 рр.), Харків (на 8,9 % протягом 1991–2001 рр.), Херсон (на 8,5 % протягом 1991–2001 рр. і на 8,9 % протягом 2001–2011 рр.), Кропивницький (на 8,6 % протягом 2001–2011 рр.), Донецьк (на 8,3 % протягом 1991–2001 рр.), Луганськ і Запоріжжя (на 8,1 % протягом 1991–2001 рр.), Суми (на 8,0 % протягом 2001–2011 рр.). Дніпро, Луганськ, Донецьк і Кропивницький мали значні втрати населення протягом усіх десятиліть пострадянського періоду. В той же час у 10-ти регіональних центрів України за роки незалежності втрати населення жодного разу не перевищили 5 % (Київ, Івано-Франківськ, Луцьк, Рівне, Хмельницький, Миколаїв, Полтава, Ужгород, Черкаси, Чернівці).

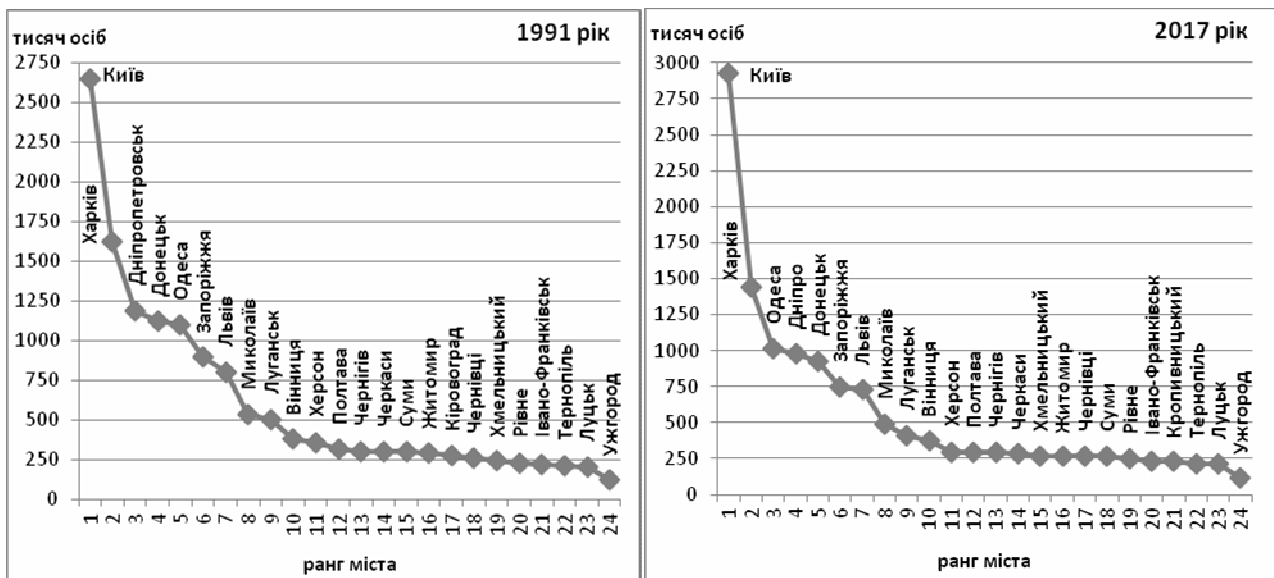

Рис. 2. Графік Парето розподілу регіональних центрів України за чисельністю населення в 1991 та 2017 рр. (побудовано автором за даними [2])

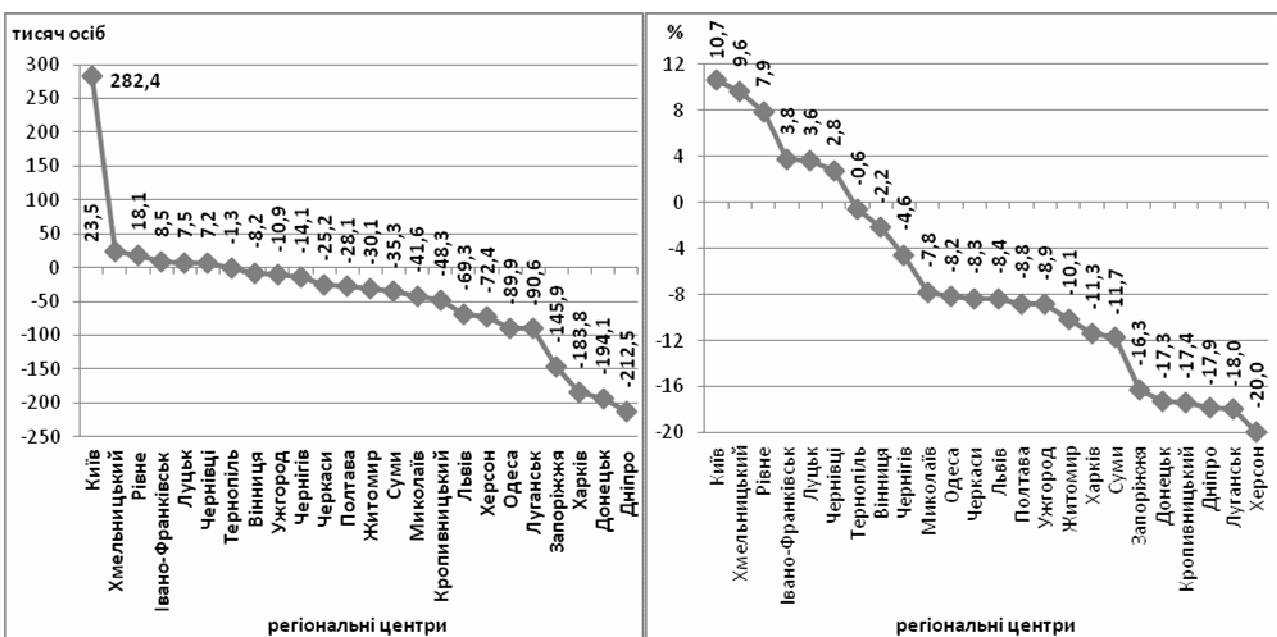
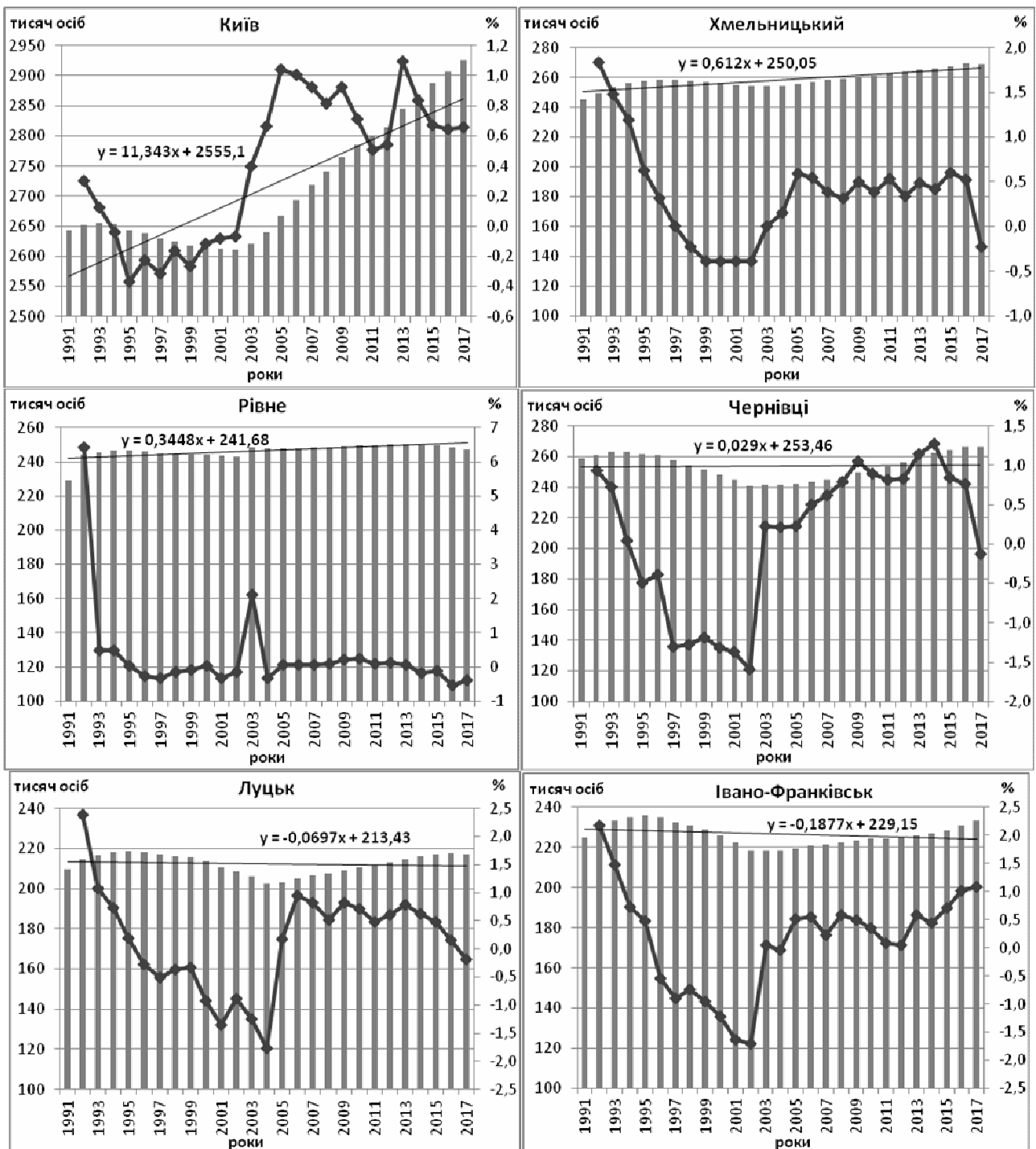

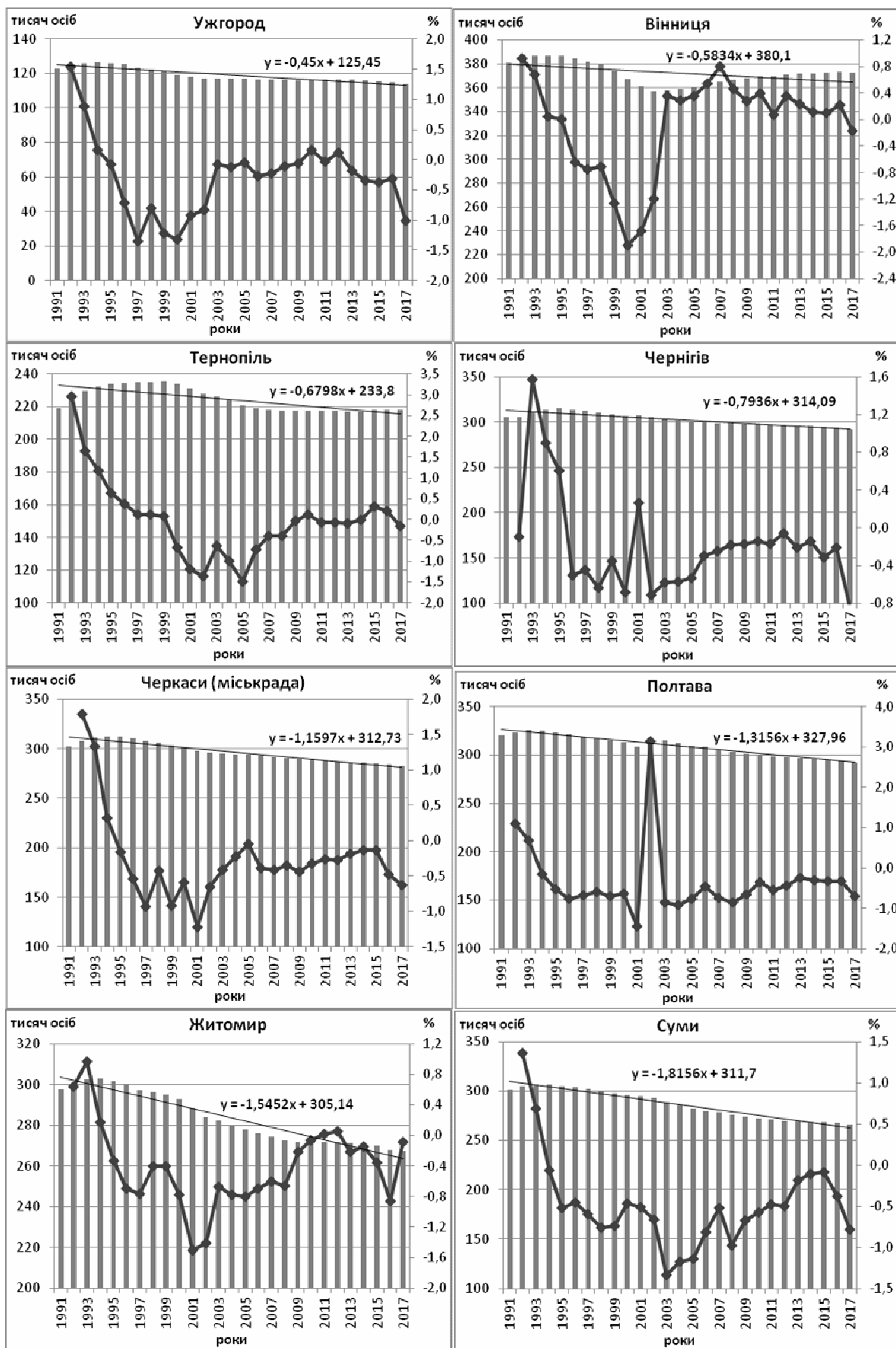
Рис. 3. Графік Парето розподілу регіональних центрів України за показником приросту чисельності населення за період 1991–2017 рр. (побудовано автором за даними [2])

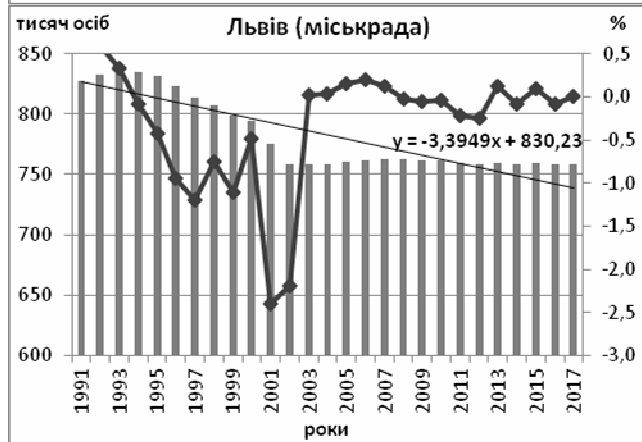
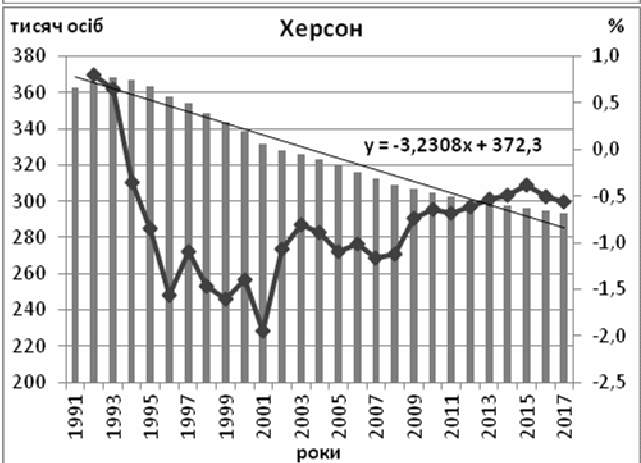
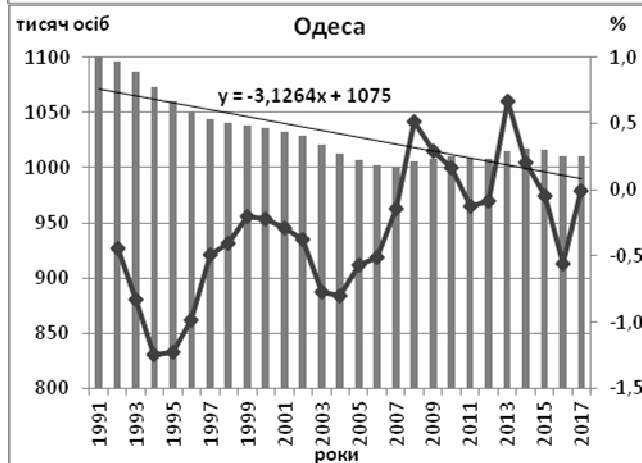
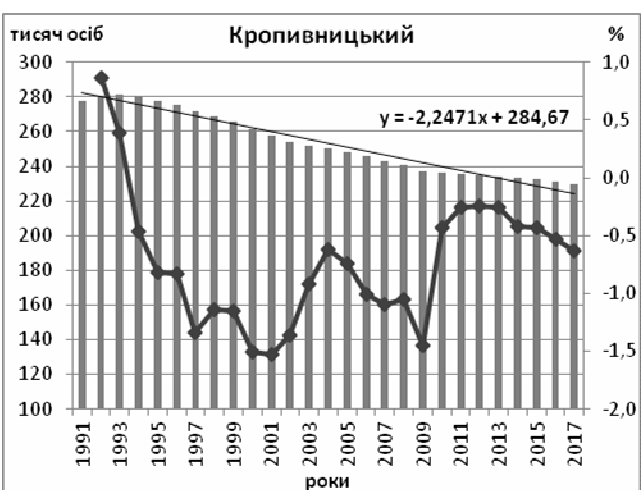
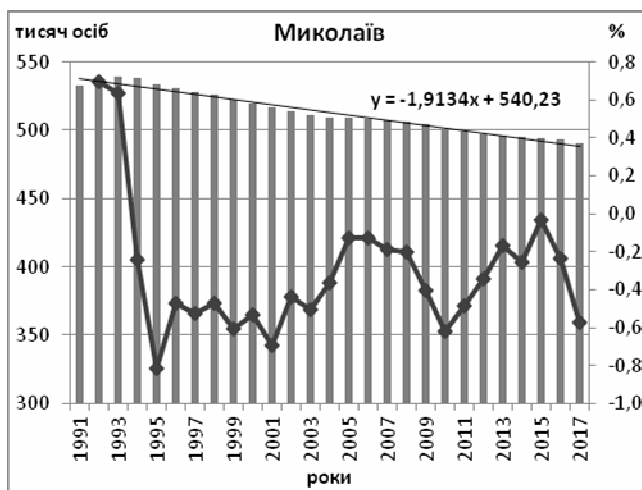
Вивчаючи міста Уральського району (Росія), С. Баканов визначив депресивними ті з них, що за 30-ти річний період втратили не менше 10 % населення, причому негативна динаміка в них зберігалась на всіх відрізках часу досліджуваного періоду [1; 4]. Серед регіональних центрів України за останні 26 років втрати населення понад 10 % мали Житомир, Харків, Суми, Запоріжжя, Донецьк, Кропивницький, Дніпро, Луганськ та Херсон (рис. 3). Це дає підстави вважати їх «кризовими» містами. Більше того, в Запоріжжі, Донецьку, Кропивницькому, Херсоні, Сумах, Дніпрі та Луганську негативна динаміка чисельності населення зберігалась на всіх

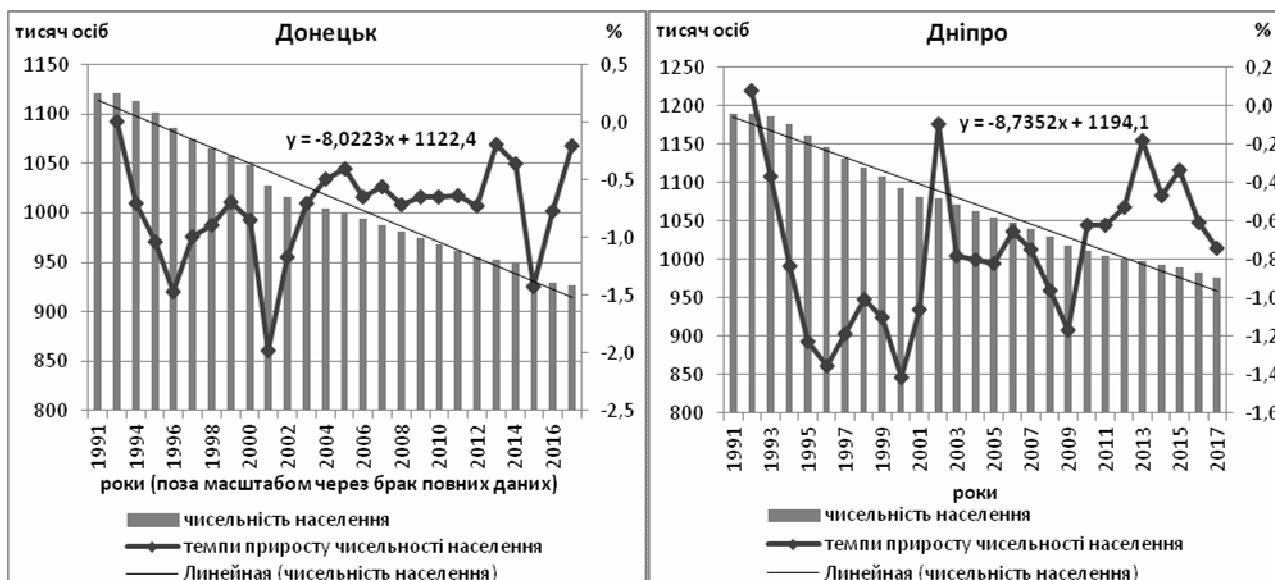
відрізках часу досліджуваного періоду (з 1993–1994 рр. і до сьогоднішнього моменту).

Динаміка чисельності та темпів приросту населення регіональних центрів України в пострадянський період показана на рис. 4. Якщо позитивна динаміка чисельності населення протягом досліджуваного періоду характерна для 6-ти регіональних центрів України (як зазначалося вище), то позитивний тренд – тільки для 4-х (Київ, Чернівці, Рівне, Хмельницький). Найкращий тренд динаміки чисельності населення характерний для Києва, найгірший – для Дніпра і Донецька (рис. 4).

* чисельність населення міст надана станом на 1 січня відповідного року, окрім 2002 р., для якого представлені дані за результатами Всеукраїнського перепису населення станом на 5 грудня 2001 р.

Рис. 4. Динаміка чисельності та темпів приросту населення регіональних центрів України за період 1991–2017 рр. (побудовано автором за даними [2])

Аналіз динаміки чисельності населення регіональних центрів України та темпів його приросту в пострадянський період дозволяє виділити наступні особливості.

1. Абсолютно всі регіональні центри держави протягом досліджуваного періоду (тобто за останні 26 років) мали роки з негативною динамікою чисельності населення та, відповідно, від'ємними темпами його приросту. Тривалість періоду з негативною динамікою людності коливається від 24–25 років (Дніпро, Запоріжжя, Миколаїв, Кропивницький, Суми, Херсон, Донецьк, Луганськ) до 6–9 років (Хмельницький, Київ, Івано-Франківськ, Чернівці, Вінниця). Вже понад 20 років втрачають населення Харків, Житомир, Полтава, Одеса, Ужгород, Черкаси, Чернівці.

2. Першими негативною динаміку чисельності населення почали демонструвати Харків, Одеса, Чернівці (з 1992 р.) та Дніпро (з 1993 р.). В 1994 р. зменшення населення було характерним уже для 13-ти регіональних центрів України, в 1995 р. – для 17-ти, в 1996 р. – для 22-х. Протягом 1996–2002 рр. практично всі регіональні центри України мали негативні темпи приросту населення. В 2017 р., після тривалого періоду позитивних тенденцій, спостерігається чергове погіршення ситуації (21 регіональний центр України має негативну динаміку чисельності населення).

3. За характером та тенденціями динаміки чисельності населення протягом 1991–2017 рр. серед регіональних центрів України можна умовно виділити наступні групи:

3.1. Регіональні центри з переважанням негативною динамікою чисельності населення, період якої триває вже понад 14 років. Серед них окремо слід виділити міста з постійним зменшенням населення (Дніпро, Луганськ, Запоріжжя, Миколаїв, До-

нецьк, Кропивницький, Суми, Херсон, Черкаси) та міста з нестабільним зменшенням населення (Харків, Житомир, Полтава, Одеса, Ужгород, Чернівці, Львів, Тернопіль). Всі регіональні центри з цієї групи за роки незалежності зменшили чисельність свого населення.

3.2. Регіональні центри з переважанням позитивної динаміки чисельності населення, період якої триває вже понад 14 років. Серед них окремо слід виділити міста зі стабільним збільшенням чисельності населення протягом останнього десятиліття (Київ, Івано-Франківськ) та міста з негативними тенденціями людності в останні роки (Хмельницький, Чернівці, Вінниця, Луцьк, Рівне). Всі регіональні центри з цієї групи, окрім Вінниці, за роки незалежності збільшили чисельність свого населення.

4. Аналіз темпів приросту населення регіональних центрів України у пострадянський період показав, що найбільші втрати населення в досліджуваних містах спостерігалися протягом наступних років:

- 1994–1996 рр. (Київ, Миколаїв, Харків, Одеса);
- 1997–2002 рр. (Івано-Франківськ, Чернівці, Хмельницький, Вінниця, Запоріжжя, Кропивницький, Львів, Ужгород, Черкаси, Херсон, Дніпро, Житомир, Донецьк, Полтава);
- 2004–2005 рр. (Луцьк, Тернопіль, Суми);
- 2015–2017 рр. (Рівне, Луганськ, Чернівці).

Найвищі темпи приросту населення в переважній більшості регіональних центрів України були зафіксовані в 1992–1993 рр., і тільки в Києві, Чернівцях, Харкові, Одесі – в 2013–2015 рр. Таким чином, можна помітити цікаву особливість: містамільйонери – Київ, Харків, Одеса – в порівнянні з іншими регіональними центрами України почали втрачати своє населення першими і відразу ж швид-

кими темпами; проте останніми роками вони демонструють найвищі за роки незалежності темпи приросту населення, що обумовлено цілою низкою причин, і в першу чергу – їх міграційною привабливістю (особливо для трудових мігрантів та внутрішньо переміщених осіб).

Висновки. Таким чином, за чисельністю населення міста-регіональні центри України можна поділити на такі групи: 1) міста з населенням понад 1 млн. осіб (Київ, Харків, Одеса); 2) міста з населенням від 500 тис. до 1 млн. осіб (Дніпро, Львів, Запоріжжя, Донецьк); 3) міста з населенням від 250 тис. до 500 тис. осіб (Миколаїв, Вінниця, Херсон, Полтава, Чернігів, Черкаси, Хмельницький, Житомир, Чернівці, Суми, Луганськ); 4) міста з населенням менше 250 тис. осіб (Рівне, Івано-Франківськ,

Кропивницький, Тернопіль, Луцьк, Ужгород). Більшість регіональних центрів України протягом років незалежності мають негативну динаміку чисельності населення, що є загальнодержавною тенденцією. Виключення становлять Київ, Луцьк, Івано-Франківськ, Хмельницький, Рівне та Чернівці. В цілому можна зазначити, що позитивні динамічні зрушення стосуються росту і розвитку, по-перше, Києва як столиці України, а по-друге – тих міст, які є «регіональними столицями» західноукраїнських областей та відрізняються сприятливою демографічною ситуацією. Вкрай негативні тенденції характерні для міст старопромислових регіонів, де з уходом пострадянської промисловості відбуваються кризові явища в економіці [3].

Список використаних джерел:

1. Баканов С.А. Демографическая деградация города как индикатор его депрессивной динамики [Электронный ресурс] / С.А. Баканов. – Режим доступа: <http://aik-sng.ru/text/krug/2003/342-370.pdf>
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Мельник І.Г. Динамічні аспекти розвитку великих міст України / І.Г. Мельник // Регіон–2017: стратегія оптимального розвитку: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19–20 вересня 2017 р.). – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – С. 106-108.
4. Мельник І. Міські поселення Луганщини: нові виклики на фоні старих проблем / І. Мельник // Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін: колективна монографія / За ред. К. Мезенцева, О. Олійника, Н. Мезенцевої. – К.: Видавництво «Фенікс», 2017. – С. 121-142.

References:

1. Bakanov, S.A. (2003). Demograficheskaya degradatsiya goroda kak indikator ego depressivnoy dinamiki [Demographic degradation of the city as an indicator of its depressive dynamics]. Available at: <http://aik-sng.ru/text/krug/2003/342-370.pdf>
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Committee of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Melnyk, I.H. (2017). Dynamichni aspekty rozvytku velykykh mist Ukrainy [Dynamic aspects of development of Ukrainian big cities]. Region-2017: optimal development strategy (2017, September 19–20). Kharkiv, Ukraine: V.N. Karazin Kharkiv National University, 106-108.
4. Melnyk, I. (2017). Miski poselennya Luhanshchyny: novi vyklyky na foni starykh problem [Urban settlements of Lugansk region: new challenges against the background of old problems]. Urban Ukraine. In the Epicenter of Spatial Changes. Kiev, Ukraine: Phoenix, 121-142.

Надійшла до редколегії 12.11.2017 р.

УДК 911.3:008

*Павло Шуканов, д. геогр. н., доцент**e-mail: parus2133@gmail.com**Олександр Горячов, к. екон. н., доцент**e-mail: puet.me@gmail.com**Віктор Карпенко, к. екон. н., доцент**e-mail: karpenko.olga11@gmail.com**Ніна Карпенко, доцент**e-mail: karpenko_Inm@ukr.net**Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», Україна*

МОНІТОРИНГ ГЕОЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СВІТОВОГО РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

У статті на основі системного-синергетичного підходу запропоновані теоретико-методологічні основи суспільно-географічного моніторингу глобальної трансформації світового ринку туристичних послуг. Запропоновано і обґрунтовано з позиції соціально-економічної географії поняття «глобальний ринковий простір» як функціональне і організаційне середовище і форма взаємодії культурологічних і торгово-економічних полів в процесі трансформації національних економік. Проаналізовано вплив цивілізаційного фактора на територіальну організацію суспільства. Розкрито гео економічні особливості трансформації світового ринку туристичних послуг і формування глобального ринкового простору.

Ключові слова: моніторинг, світовий ринок туристичних послуг, глобальний ринковий простір, цивілізація, гео економіка, глобалізація, макрорегіон, макрорегіональний ринок.

Павел Шуканов, Александр Горячёв, Виктор Карпенко, Нина Карпенко. МОНИТОРИНГ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ МИРОВОГО РЫНКА ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ

В статье на основе системного-синергетического подхода предложены теоретико-методологические основы общественно-географического мониторинга глобальной трансформации мирового рынка туристических услуг. Предложено и обосновано с позиции социально-экономической географии понятие «глобальное рыночное пространство» как функциональная и организационная среда и форма взаимодействия культурологических и торгово-экономических полей в процессе трансформации национальных экономик. Проанализировано влияние цивилизационного фактора на территориальную организацию общества. Раскрыты геоэкономические особенности трансформации мирового рынка туристических услуг и формирования глобального рыночного пространства.

Ключевые слова: мониторинг, мировой рынок туристических услуг, глобальное рыночное пространство, цивилизация, геоэкономика, глобализация, макрорегион, макрорегиональный рынок.

Pavel Shukanov, Alexander Goryachov, Victor Karpenko, Nina Karpenko. MONITORING OF GEO-ECONOMIC TRANSFORMATION OF THE WORLD MARKET OF TOURIST SERVICES

In the article on the basis of system-synergetic approach propose theoretical and methodological background of the publicly-geographical monitoring of global transformation of world market of tourist services. Among the new methods used in research are methods of foresight technologies and socio-economic modeling of the development of the object. Proposed and justified from the standpoint of socio-economic geography concept of «global market space» as functional and organizational environment and form of interaction between the cultural and trade and economic fields in the process of transformation of national economies.

The influence of the civilization factor on the territorial organization of society was analyzed. The geo-economics features of the transformation of the world market of tourist services and the formation of a global market space were exposed. The hierarchical levels and sub-levels of the territorial organization of the global socio-geographical system are singled out. On the basis of the use of methods of ranging and multidimensional classification the development of global market space is worked out with selection 9 macro-regional markets of the world. In the context of the author's interpretation of the term «civilization» the definition of global civilization is justified. The influence of civilization factor in the territorial organization of society has been analyzed. Geo-economic, cratopolitical, environmental aspects of spatial transformation of socioecosystems has been clarified.

Keywords: monitoring, world market of tourist services, global market space, civilization, geo-economics, globalization, macroregion, macro-regional market.

Постановка проблеми. В умовах глобальної трансформації міжнародних соціально-економічних відносин особливого значення набуває сфера туристичних та готельно-ресторанних послуг, яка на сьогоднішній день залишається однією з важливих галузей економіки України. Для того, щоб успішно працювати на світовому ринку товарів і послуг, слід відстежувати та розуміти глибинні причини і наслідки процесів, які відбуваються в сучасному світовому господарстві. Це можливо лише за умови вільного орієнтування у ситуації, що складається в процесі формування кон'юнктури, насамперед, на світовому

ринку туристичних послуг. Як відомо, кон'юнктура враховує збіг обставин чи стан речей на відповідному ринку, здатних впливати на господарську діяльність конкретного підприємства і розвиток економіки в цілому. Тому вивчення кон'юнктури окремого товарного ринку необхідне для того, щоб правильно оцінити її поточний стан, передбачити можливі зміни і розробити відповідну стратегію розвитку. Особливостями вивчення кон'юнктури міжнародного ринку є визначення характеру і ступеня його збалансованості, насамперед співвідношення попиту і пропозиції, які виявляють себе в прагненні до рівноваги.

Проте цей процес має стохастичний характер і відбувається під постійним впливом комплексу суперечливих чинників, які обумовлюють певні коливання і відхилення від основної тенденції розвитку ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відзначає Дж. Глік, стохастичний процес не є ні детермінованим, ні випадковим. Він управляється набором ймовірностей [2, с. 241]. Це означає, що наступна подія на ринку не може бути точно прорахованою і вона не є абсолютно незалежною. Отже, кожний стан ринку визначається ймовірністю, яка залежить від стану системи в цілому і від чинників впливу попередніх станів різних компонентів світового економічного порядку. В наукових працях таких вчених як В.К. Бабарицька, А.П. Кіреєв, О.О. Любіцева, Г.А. Папірян, А.Ю. Парфіненко, Л.Ф. Ходорков та ін. відображаються уявлення про процеси та явища, що відбуваються на сучасному світовому ринку послуг загалом, та як його складової – на ринку туристичних послуг.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, результати даних досліджень дуже мало враховують фактор глобальної трансформації суспільно-географічних систем різного рівня розвитку в середньо- та довгостроковій перспективі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Тому метою нашого дослідження є вдосконалення теоретичних основ функціонування національних ринків, з врахуванням факторів їх гео економічної трансформації, формування кон'юнктури світових цін на товари і туристичні послуги в умовах глобалізації та регіоналізації світу. Для досягнення даної мети передбачається використання методики моніторингового дослідження, зокрема аналізу розвитку світового ринку та міжнародних економічних відносин. З метою більш об'єктивного сприйняття та відображення найважливіших особливостей і закономірностей формування єдиного глобального ринку передбачається прогнозування трансформації світового ринку туристичних послуг в середньостроковій перспективі (5-10 років). Це може сприяти прийняттю адекватних економіко-політичної реальності управлінських рішень, зокрема, в процесі розробки стратегії щодо інтеграції України у світове господарство та зміцнення її позицій на міжнародних ринках товарів та послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «моніторинг» можна розглядати з різних точок зору. Так, наприклад, Ж.Г. Ганєєва моніторинг розуміє як безперервне стеження за будь-яким процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату. М.Ф. Реймерс, в свою чергу зазначає, що суть моніторингу полягає у виконанні двох взаємозалежних функцій – спостереження та попередження. Вчений підкреслює, що моніторинг – це визначення невеликої кількості показників, які відображають стан системи. При цьому методом повторних вимірювань збирається та аналізується інформація в динаміці та використовується порівняння з базовими та нормативними документами. Моніторинг можна також розглядати як систематичний збір та обробку інформації, яка може бути використана для покра-

щення прийняття рішення, а також побічно, для інформування громадськості, або як інструмент зворотного зв'язку з метою здійснення проектів, оцінки та планування політики та бізнесу на ринку відповідних послуг. Основна сфера практичного використання моніторингу – це управління, а точніше інформаційне обслуговування управління в різних областях діяльності.

Моніторинг представляє собою доволі складне явище. Він використовується в різних сферах для вирішення різного роду завдань, але при цьому має спільні характеристики та властивості. Отже ми можемо запропонувати наступне визначення поняття «моніторинг» – це спеціальна система збору інформації про стан суспільно-географічних об'єктів, прогнозування на підставі об'єктивних даних динаміки і основних тенденцій їх розвитку та розробка науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень стосовно підвищення ефективності функціонування суб'єктів національного ринку. Моніторинг завжди передбачає спостереження за об'єктом дослідження і має превентивний характер. Предметом моніторингу виступає кон'юнктурний механізм функціонування відповідних суспільно-географічних систем, а також фактори, які викликають зміну цього механізму в короткостроковій та довгостроковій перспективі. Методи дослідження при проведенні моніторингу є аналіз, синтез, індукція, дедукція, прогнозування, форсайт-технології та соціально-економічне моделювання розвитку об'єкту.

Аналізуючи процеси трансформації сучасного світового ринку, необхідно враховувати гео економічні аспекти глобалізації та функціональні можливості сучасних національних суспільно-географічних систем. За висловом Ф. Броделя, світ-економіка зачіпає певну частину географічного простору, як територіально і соціально-економічно самостійну та самодостатню систему, в якій внутрішні зв'язки між складовими елементами надають їй певну органічну єдність. У цілому гео економіка базується на принципі: «конкретне історичне місце застосування економічних моделей на практиці впливає на всю економічну систему, підлаштовуючи її під унікальне цивілізаційне середовище. Таким чином, в будь-які економічні моделі вносяться суттєві корективи, що роблять кожну економічну систему унікальною» [8, с. 140]. При цьому виділяються геостратегічні центри інтеграції, які є своєрідною основою для консолідації зацікавлених національних економік і суверенних держав.

Очевидно, що сучасний світовий ринок туристичних послуг розвивається з урахуванням домінуючого впливу трьох торгово-економічних зон: Північноамериканської, Західноєвропейської та Азіатсько-Тихоокеанської. Гео економічним центром Північноамериканської зони є США, а інтеграційним ядром – об'єднання НАФТА. В основі Західноєвропейської зони своєрідний блок Німеччини та Франції, а на інтеграційному рівні – Європейський Союз, як прообраз майбутніх Сполучених Штатів Європи. У Азіатсько-Тихоокеанській зоні довгий час домінувала Японія, але в останні роки лідерські перспективи

поступово переходять до Китаю, який стає все більш привабливим не тільки для держав АСЕАН, а й для інших ринків Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

Оскільки основою глобальних трансформацій є економізація суспільства, необхідно враховувати стійкість існуючої економічної системи світу. Ефективний розвиток будь-якого об'єкта передбачає підвищення його різноманітності й ускладнення взаємодії відповідних структурних компонентів. При зниженні різноманітності зростає ентропія і загроза руйнування системи. Тому під стійкістю також «розуміється збереження цілісності системи в умовах внутрішніх збурень і зовнішніх впливів, під ефективністю – переважання процесів організації над процесами дезорганізації (перевищення доходів над витратами), які створюють потенціал для подальшого ускладнення, а під ускладненням – підвищенням структурної, інформаційної (інноваційної) і поведінкової різноманітності економічної системи» [7, с. 32]. Тобто, розвиток об'єкта полягає в максимально можливому його ускладненні, що дозволяє розширити просторові межі існування системи. При досягненні меж ускладнення і заповнення простору будь-який існуючий об'єкт починає деградувати, що проявляється в його спрощенні та скороченні займаної території. В результаті проявляється конкуренція між людьми і різними системами геопросторової організації суспільства. У зв'язку з цим питання взаємозв'язку глобалізації та сталого розвитку світу все більше розглядаються з точки зору геоekonomіки як особливої версії розвитку геополітики.

Важливе значення для розуміння процесів глобалізації у взаємозв'язку з концепцією сталого розвитку світу має сучасна геоekonomіка, основні положення якої викладені в роботах французького професора Ж. Атталі, першого президента Європейського Банку реконструкції та розвитку. У його роботі «На порозі нового тисячоліття» концептуально викладені основні напрямки мондіалістської геополітики і виділяються три геоekonomічні регіони, які повинні стати основою майбутньої глобальної економіки: Північно-Американський, Західноєвропейський, Східно-Азіатський. Завершується ця праця закликком і своєрідною установкою до всього людства: «Але перш за все, повинен бути укладений новий священний заповіт між людиною і природою, щоб Земля продовжувала жити і надалі, щоб все ефемерне, наносне поступалося місцем вічному, щоб різноманітність протистояла одноманітності» [1, с. 132].

За визначенням Е.Г. Кочетова, сучасна геоekonomіка – це концепція зовнішньоекономічної стратегії та формування зовнішньоекономічних доктрин, яка вписується в загальнотеоретичну панораму, що складається з трьох взаємообумовлених і взаємозалежних частин (світова господарська система; зовнішньоекономічна доктрина і стратегічний арсенал її реалізації; національна економіка і стратегічний арсенал оптимального розвитку регіонів) [5, с. 12]. У певному сенсі геоekonomіка – це наука про стратегію економічного розвитку, яка забезпечить досягнення світової чи регіональної могутності переважно економічним шляхом. Отже, геоekonomічна стратегія передбачає досягнення політичних цілей довгостро-

ковими економічними методами перерозподілу ресурсів і світового доходу на основі створення конкурентоспроможних регіональних умов господарювання. Таким чином, геоekonomіка відображає сутність простору через систему економічних атрибутів, вплив якої виходить за межі національного ринку. Це стимулює процес економізації політики і підсилює явище політизації економіки. В результаті глобалізація в сфері бізнесу та процес економізації простору стають важливими чинниками трансформації суспільства, перерозподілу владних повноважень та формування ефективного, але не оптимального розвитку найважливіших регіонів світу.

В процесі глобальних трансформацій передбачається поступове ослаблення всіх існуючих держав і встановлення наднаціональних органів управління спочатку на міждержавному регіональному, а потім на загальнопланетарному, глобальному рівні. Головним проявом уніфікації світу є економізація, масифікація і політизація життя суспільства. Вони відповідають економічній, культурно-соціальній та політичній глобалізації як спеціальним і універсальним засобам добровільно-примусового приведення світу до єдиних і загальнообов'язкових стандартів у всіх сферах життєдіяльності людини і суспільства. У процесі вивчення геопросторової організації суспільства особлива увага приділяється проблемі трансформації сучасної світової системи. При цьому необхідно враховувати співвідношення і взаємодію найважливіших акторів цивілізаційного розвитку в умовах глобалізації та регіоналізації світу. У зв'язку з цим ми розглядаємо глобальний цивілізаційний простір як сукупність національних суспільно-географічних систем (СГС), що взаємопов'язані між собою різноманітними міжнародними культурно-цивілізаційними відносинами. Як зазначає М.С. Дністрянський «першорядне значення в політико-географічному аналізі має класифікація держав за розмірами (площею, кількістю населення), яка здійснюється з урахуванням абсолютних значень та ліній найбільшого розриву в ряду зростання чи спадання цих показників за державами світу» [3, с. 221]. Тому важливим елементом нашого дослідження є геодемономічні параметри розвитку сучасних країн. За допомогою цих показників визначається значущість всіх держав і регіонів світу в структурі глобальної СГС, з урахуванням цивілізаційних особливостей її трансформації.

Сучасна світова система офіційно функціонує на основі національних держав, визнаних ООН. У якості найважливіших характеристик будь-якого політико-територіального утворення розглядаються його територія, населення і особливості соціально-економічного розвитку. Все це пов'язано з регіонально-просторовим рівнем, вищою формою організації якого є національна СГС. Тому необхідно конкретизувати вивчення глобального цивілізаційного простору через визначення значущості держави у структурі сучасної геосфери на основі аналізу існуючої світової системи. Результати такого дослідження можуть бути корисні як для підбиття попередніх підсумків попередніх трансформацій, так і для уточнення своєрідного впливу (значущості) окремих націй в

системі існуючого просторово-територіального, демографічного та економічного порядку. На основі інформаційно-енергоречовинного обміну формуються і визначаються родові та типологічні ознаки, виділяються різновиди та особливості всіх геопросторових об'єктів. Взаємозв'язок інформації-енергії-речовини в природі та суспільстві є найважливішим чинником або рушійною силою зміни будь-якої системи і в цілому розвитку геосфери. На рівні глобальної суспільно-географічної системи дана взаємодія найбільш стійко зберігається і виявляється за допомогою виділення та взаємозв'язку різних особливостей цивілізаційного простору.

Під час постіндустріального розвитку світового господарства і міжнародних економічних відносин поступово формується глобальний ринковий простір, який визначається нами як функціональне і організаційне середовище та форма взаємодії традиційно-культурологічних і торговельно-економічних полів у процесі трансформації національних економік. Даний простір проявляється як сукупність усіх локально-регіональних та макрорегіональних ринків, які ієрархічно організовані в системно-дихотомічному взаємозв'язку Схід-Захід. На різних рівнях функціо-

нування основними компонентами глобального ринкового простору, як системи, є територіальна (просторова), демографічна (населення), соціально-економічна, управлінська (кратополітична) і сакральна (культурно-релігійна) сфери життєдіяльності суспільства. За законом переходу кількісних змін у якісні, після досягнення певної величини настає така якісна трансформація системи (природа – людина – суспільство), що стає очевидною загрозою наближення катастрофи в умовах формування нової системи (людина – суспільство – природа). Коли така проблема охоплює весь світ і все людство, вона відповідає рівню глобальної загрози, а для її вирішення потрібна мобілізація ресурсів загальнопланетарного масштабу.

Тому все більш актуальною стає проблема реалізації феномена сталого розвитку в контексті глобальної трансформації світу на різних рівнях ієрархії гео економічного (регіонально-економічного) простору. У зв'язку з цим у системній єдності глобального, глокального та локального рівнів метапростору ми виділяємо різні субрівні – від загальнопланетарного і глобально-соціосферного, до локально-особистісного простору (табл. 1).

Таблиця 1

Ієрархічні рівні організації глобального ринкового простору

Рівні простору	Просторові субрівні
I. Глобально-просторовий рівень – глобалітет	⇒ Загальний (глобальний) простір – метапростір ⇒ Глобальний природний простір – ландшафтна оболонка ⇒ Глобально-суспільний простір – соціосфера (антропосфера)
II. Регіонально-просторовий (міжнародний) рівень – регіоналітет	⇒ Континентальний простір ⇒ Інтеграційний простір ⇒ Транскордонний простір
III. Локально-просторовий (державний) рівень – локалітет	⇒ Національно-державний простір ⇒ Адміністративно-територіальний простір ⇒ Локально-особистісний простір

В умовах зростаючої дестабілізації світової економічної та політичної системи, під впливом різних транснаціональних сил і локально-регіональних проблем людства виникає реальна загроза перманентної глобальної кризи. Тому здійснюються процеси наднаціональної гео економічної (регіонально-економічної) інтеграції як відображення необхідності переходу всіх народів світу на більш високий рівень цивілізаційного захисту антропосфери та навколишнього природного середовища. Виходячи з вище викладеного, передбачається перехід від офіційного домінування поки що впливових національних СГС до міжнародно-регіональної (наднаціональної) моделі розвитку антропосфери державно-корпоративного типу. Тому процеси формування глобального ринкового простору необхідно вивчати з точки зору геостратегічного підходу і загальнопланетарного перерозподілу доступних людству ресурсів. У результаті стає очевидним, що локально-національні системи все більше послаблюються, а регіонально-інтеграційні геосистеми стимулюються для посилен-

ня. У перспективі найближчих десятиліть всі вони можуть бути поглинені глобально-уніфікованим простором із єдиною, універсально-централізованою системою управління світом.

У суспільно-географічній науці існує визначення макрорегіону світу як історично сформованого комплексу сусідніх народів, які належать до однієї глокальної цивілізації та взаємозалежно розвиваються у певних географічних умовах. З точки зору глобального ринкового простору в основі кожного макрорегіону має бути своєрідне ядро, навколо якого відбувається концентрація і територіальна організація цивілізаційного та торговельно-економічного простору. Оскільки в період глобалізації важливим процесом є міжнародна регіоналізація світу, в якості таких ядер (концентрів) розглядаються найбільш стійкі, впливові та привабливі інтеграційні структури або найбільш значущі держави світу. У результаті проведених нами досліджень виявлено такі найбільш стійкі та привабливі інтеграційні угруповання світу як макрорегіонального, так і глобального значення:

АСЕАН (Асоціація держав Південно-Східної Азії), РСАДПЗ (Рада співробітництва арабських держав Перської затоки), САМ (Союз арабського Магрибу), ЄврАзЕС (Євразійське економічне співтовариство), ЄС (Європейський Союз), СААРК (Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії), САДК (Співтовариство розвитку Півдня Африки), НАФТА (Північноамериканська угода про вільну торгівлю), МЕРКОСУР (Спільний ринок країн Південної Аме-

рики), АНЗСЕРТА (Австрало-Новозеландська угода про вільну торгівлю).

Таким чином, з урахуванням проведеного нами аналізу особливостей територіальної організації суспільства на різних рівнях функціонування глобального ринкового простору запропоновано узагальнену схему регіоналізації світу на рівні глокалітету, яка передбачає виділення 9 основних макрорегіональних ринків світу (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика макрорегіонів глобального ринкового простору, 2015 р. [розраховано за даними 9; 10]

Макрорегіональний ринок	Інтеграційне ядро (кількість країн)	Інтеграційний центр	Частка ядра в макрорегіоні, %		
			ВВП	населення	територія
I. Західно-Євразійський	ЄС (28)	ФРН, Франція, Велика Британія	88,7	81,8	54,0
II. Східно-Євразійський	ЄврАзЕС (5)	Російська Федерація	81,9	64,2	92,1
III. Східно-Азійський	АСЕАН (11+2)	Китай, Японія	89,2	95,4	88,7
IV. Південно-Азійський	СААРК (8)	Індія, Пакистан	100	100	100
V. Афразійський	ССАГПЗ (6) і САМ (5)	Саудівська Аравія, Алжир	47,31	22,84	42,97
VI. Центрально-Південно-Африканський	САДК (14)	ПАР	51,0	41,2	65,4
VII. Північно-Американський	НАФТА (3)	США	97,0	85,0	94,9
VIII. Південно-Американський	МЕРКОСУР (6)	Бразилія	73,5	72,3	78,3
IX. Австрало-Тихоокеанський	АНЗСЕРТА (2)	Австралія	97,4	74,8	93,8

Таким чином, ми приходимо до висновку про існування безпосереднього взаємозв'язку між стратегією сталого розвитку та трансформацією глобальної соціогеосистеми, які в сукупності є ідеологічним та практичним засобом у процесі формування майбутнього інформаційно-цивілізаційного простору. Отже, за своєю суттю, стратегія сталого розвитку використовується глобальною олігархією для переходу від офіційно-функціонуючих національно-державних систем і відповідних інститутів влади до нового світового порядку на чолі з представниками глобально-регіонального рівня. Для цього в період з 2016 по 2030 роки передбачається поступова заміна нині існуючої світової системи, яка функціонує на основі пріоритетів держави-нації та національної економіки. У результаті подальшої трансформації світу повинні бути сформовані регіонально-наднаціональні соціально-економічні та військово-політичні структури інформаційно-цивілізаційного типу. На підтвердження прогнозованих нами процесів можна навести дані з доповіді Національної розвідувальної ради США «Глобальні тенденції – 2025: мінливий світ» – до 2025 року замість міжнародного співтовариства, що складається з національних держав, буде сформована глобальна багатополарна система. Таким чином, буде здійснюватися перехідний період від старого до нового світового порядку [6].

У роботі М. Моїсєєва «Інформаційне суспільство: можливість і реальність» виділяються такі умовні форми як техногенні та традиційні цивілізації. Перші

він характеризував прагненням до максимально ефективного використання ресурсів та пошуку організаційно-технічних інновацій. Другі відрізняються самовідтворювальною стійкістю і пріоритетом колективізму. Подальший етап розвитку світу передбачає не просто перехід до інформаційного суспільства, а неминучий синтез цивілізацій Сходу і Заходу. На думку М. Моїсєєва відбудеться перетворення сукупності цивілізацій у єдину систему, не в єдину цивілізацію, а систему, в якій кожна із цивілізацій збереже такі потрібні для людства особливості [4, с. 446]. Ми згодні з тим, що трансформація світу веде людство до єдиної загальнопланетарної системи. Цей процес має конкретну назву – глобалізація і охоплює всю ландшафтну оболонку, що свідчить про його універсальність і унікальність. Однак у нас немає переконливих підстав вважати, що у процесі глобальних трансформацій може зберегтися цивілізаційна різноманітність соціосфери. Більше того, результати численних досліджень свідчать про те, що, по-перше, не існує однозначного трактування глобалізації, по-друге, ідеологічний і етимологічний сенс цього слова дозволяє нам припускати, що кінцевою метою глобалістів є створення та забезпечення функціонування раціонально обґрунтованої всесвітньої та одноманітної системи. При цьому формування майбутньої глобальної (інформаційної) цивілізації безпосередньо пов'язане із встановленням та поширенням загальнообов'язкових критеріїв і стандартів у всіх сферах життєдіяльності суспільства і людини, що підтвер-

джує наше розуміння глобалізації як процесу уніфікації світу на основі єдиних та універсальних принципів трансформації антропосфери і навколишнього природного середовища.

В умовах зростаючої дестабілізації світової економічної та політичної системи, під впливом різних транснаціональних сил та локально-регіональних проблем людства виникає реальна загроза перманентної глобальної кризи. Тому здійснюються процеси наднаціональної гео економічної інтеграції як відображення необхідності переходу всіх народів світу на більш високий рівень цивілізаційної захисту антропосфери та навколишнього природного середовища. Оскільки предметом вивчення гео економіки є процеси розвитку як державних, так і регіонально-міжнародних утворень, необхідно враховувати можливості, перспективи створення і розвитку торгово-економічних і військово-політичних блоків як особливої форми територіальної організації суспільства. Таким чином, передбачається створення такої системи координації та контролю, яка може поєднувати локально-національні, регіонально-міжнародні та планетарно-антропосферні підходи до вирішення суперечностей в рамках взаємодії «природа – суспільство – техніка».

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. В умовах зростаючого впливу глобальних фінансово-економічних монополій все більше проявляється зрощування держави і великого бізнесу. Сьогодні подібний симбіоз представляється умовою підтримки національної конкурентоспроможності. Саме завдяки йому система національного управління США впливає на весь світ, опиняючись наднаціональною за характером свого впливу. Водночас у світовій економіці інтенсивно знижується роль окремих держав і стрімко зростає значення інститутів глобального управління. Таким чином, здійснюється своєрідний перехід від старої фінансово-економічної до нової глобальної валютної системи. Тому трансформується вся сукупність міжнародних відносин і проявляється чітка тенденція до створення вже в найближчі десятиліття універсальної глобальної економіки на основі єдиної світової резервної валюти нового наднаціонального типу. Для досягнення цієї мети прогнозується необхідність глобальної цивілізаційної кризи та істотна зміна фінансової географії світу. Зокрема, очікується послаблення англосаксонських фінансових центрів (Лондон, Нью-Йорк) і посилення центрів Східно-Азійського макрорегіону (Сінгапур, Гонконг, Шанхай). Тому багато впливових представників глобально-економічної олігархії сприймають деякі регіони країн, що розвиваються не як периферію, а як перспективний простір формування нової загальнопланетарної фінансово-економічної архітектури світу.

У зв'язку з цим вже в найближчі 5-10 років пе-

редбачається: 1) формування нової глобальної системи резервних валют, у тому числі зміна ролі спеціальних прав запозичення (СДР) і перехід на розрахунки у деяких національних або макрорегіональних валютах; 2) реформування системи управління міжнародними фінансовими установами; 3) збільшення ресурсів міжнародних банків розвитку регіонального значення та створення нових колективних інструментів фінансового захисту; 4) забезпечення ефективного нагляду за фінансово-економічною політикою з урахуванням значущості та системного впливу найбільших національних економік глобального ринкового простору; 5) подолання макроекономічних дисбалансів на основі створення міжнародних валютних систем регіонально-цивілізаційного рівня. У результаті, можна очікувати, що збереження домінуючої ролі долара США у світовій системі можливе тільки у короткостроковій перспективі (3–5 років). Після цього (у середньостроковій перспективі – 5–10 років) прогнозується поступове посилення регіонально-наднаціональних валютних систем із можливістю створення до 2025 року кошика резервних валют на основі євро, юаня, амеро та інших макрорегіональних валют.

Цей процес можна розглядати як проміжний етап глобалізації, який характеризується якісним переходом суспільства від локально-державних цінностей до глобально-регіональних, тобто цивілізаційно-наднаціональних пріоритетів. Залежно від ефективності та стійкості створених міжнародних регіонально-інтеграційних систем, визначатимуться подальші перспективи розвитку всієї глобальної соціогеосистеми. Якщо цивілізаційна регіоналізація світу не забезпечить необхідної стабільності, настане подальша, ще більш кризова трансформація соціосфери і навколишнього природного середовища. У такому випадку стане можливим не просто глобальне управління світом, а фактично встановиться тотальний контроль над людиною у всіх сферах її життєдіяльності, яка буде поглинена централізованим кібернетичним простором.

Для запобігання подібних загроз людству необхідно усвідомлення і використання значущості традиційно-культурних цінностей як важливого чинника ефективного стримування подальшої деградації суспільства і природи. Тільки в цьому випадку стає можливим створення такої системи управління світом, яка сприятиме нівелюванню згубних спокус і руйнівних наслідків глобальної трансформації соціогеосистеми. Тоді у кожній людині, суспільства і держави з'явиться додатковий стимул до подолання своєї споживчо-егоїстичної сутності і, на основі традиційно-цивілізаційних пріоритетів, посилення прагнення до відродження, зміцнення або формування нових умов для стійкого розвитку соціосфери і навколишнього природного середовища.

Список використаних джерел:

1. Аттали Ж. На пороге нового тысячелетия / Жак Аттали; пер. с англ. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 135 с.
2. Глик Д. Информация. История. Теория. Поток / Джеймс Глик; пер. с английского М. Кононенко. – Москва: АСТ: CORPUS, 2013. – 576 с.
3. Дністрянський М.С. Типологія держав світу за структурно-територіальними параметрами як метод політико-географічного аналізу / М.С. Дністрянський // Acta Beregsasiens, 2010. – № 1. – С. 221-231.
4. Информационное общество: [сборник / сост. А. Листионов]. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 504 с.
5. Кочетов Э.Г. Геоэкономика (Освоение мирового экономического пространства) / Э.Г. Кочетов. – М.: Издательство БЕК, 1999. – 480 с.
6. Мир после кризиса. Глобальные тенденции – 2025: меняющийся мир. Доклад Национального разведывательного совета США. – М. : Издательство «Европа», 2009. – 188 с.
7. Скопин А.Ю. Введение в экономическую географию: базовый курс для экономистов, менеджеров, географов и регионоведов / А.Ю. Скопин. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 272 с.
8. Шуканов П.В. Глобальний цивілізаційний простір: науково-методологічні засади суспільно-географічного дослідження: [монографія] / П.В. Шуканов; за наук. ред. проф. К.А. Немця. – Полтава: ПУЕТ, 2013. – 287 с.
9. World DataBank [Electronic resource]. – Available at: <http://data.worldbank.org/country/> – Titla from display.
10. The World Factbook [Electronic resource]. – Available at: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html/> – Titla from display.

References:

1. Attali, Zh. (1993). Na poroge novogo tysyacheletiya [On the threshold of a new millennium]. M.: Mezhdunar. otnosheniya, 135.
2. Glik, D (2013). Informatsiya. Istoriya. Teoriya. Potok [Information. History. Theory. Flow]. Moskva: AST: CORPUS, 576.
3. Dnistrianskyi, M.S. (2010). Tipologiya derzhav svitu za strukturno-terytorialnymy parametramy yak metod polityko-geografichnoho analizu [The typology of the powers behind the structural and territorial parameters of the method of the political and geographic analysis]. *Acta Beregsasiens*, 1, 221-231.
4. Informatsionnoe obshhestvo (2004). [Information Society]. M.: ООО «Izdatelstvo AST», 504.
5. Kochetov, E.G. (1999) *Geoekonomika (Osvoenie mirovogo ekonomicheskogo prostranstva)* [Goeconomics (Mastering the World Economic Space)]. M.: Izdatelstvo BEK, 480.
6. Mir posle krizisa. Globalnye tendentsii – 2025: menyayushchiysya mir [The world after the crisis. Global trends – 2025: The changing world.] (2009). M., 188.
7. Skopin, A.Yu. (2001). *Vvedenie v ekonomicheskuyu geografiyu: bazovyi kurs dlya ekonomistov, menedzherov, geografov i regionovedov* [Introduction to economic geography]. M.: Gumanit. izd. centr VLADOS, 272.
8. Shukanov, P.V. (2013). *Hlobalnyi tsyvilizatsiynyi prostir: naukovu-metodologichni zasady suspilno-geografichnoho doslidzhennia* [Global civilizational space: scientific and methodological bases of socio-geographical research]. Poltava: PUET, 287.
9. World DataBank (2016). Available at: <http://data.worldbank.org/country>.
10. The World Factbook (2016). Available at: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html/>

Надійшла до редколегії 24.11.2017 р.

Наукові повідомлення

UDC 911.3

*Oladayo Ramon Ibrahim, MSc (Urban & Regional Planning), Senior Researcher
e-mail: oladayoibrahim@yahoo.com
Lagos State Polytechnic, Nigeria*

ECOLOGICAL KNOWLEDGE AND SUSTAINABLE PLANNING IN NIGERIA: A REFLECTION ON THE YORUBAS OF SOUTH-WESTERN NIGERIA

In pre-colonial times, African people survived by acquiring and preserving community knowledge of the environment and the relationships between human and non-human elements. The paper is based primarily on secondary data, and examines the relationships between African people, especially Yoruba people of southwestern Nigeria and the land and how understanding this relationship can help our quest for a more effective and sustainable regional planning. The study investigates the indigenous Yoruba Ecological Thoughts and Beliefs and how these affected the ways people have interacted with the environment. The result shows that there is a lot that modern planning can gain from the culture-environmental relationships of the indigenous people.

Indigenous knowledge is the cornerstone of several convergent trends in social science thinking and development administration practice. With the failure of grand theories of development, social sciences focus on middle-range theories that are site – and time-specific (indigenous knowledge). Both traditional knowledge and modern science and technology should be complementary in the development process and should be properly integrated. People are the subject of development. Development is supposed to suit the people and not the people to suit development. If Africa does not learn this lesson now, all our efforts at the development will be in vain, because Africa is ultimately only as strong as its communities are.

Keywords: sustainable, planning, Yoruba, ecological, knowledge, environment.

Оладайо Рамон Ибрагим. ЕКОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ ТА СТАЛЕ ПЛАНУВАННЯ В НІГЕРІЇ: ВПЛИВ НА НАРОДНІСТЬ ЙОРУБА В ПІВДЕННО-ЗАХІДНІЙ НІГЕРІЇ

У доколоніальний часи африканські народи виживали, набуваючи і зберігаючи общинні знання про навколишнє середовище і взаємовідносини між людськими і нелюдськими елементами. Стаття заснована головним чином на вторинних даних і розглядає взаємини між африканськими народами, зокрема народом йоруба на південному заході Нігерії, і землею – і як розуміння цих відносин може допомогти у пошуках більш ефективного та сталого регіонального планування. В роботі вивчаються екологічні ідеї та переконання місцевого населення йоруба та їх вплив на взаємодію людей з навколишнім середовищем. Результат показує, що саме сучасне планування може отримати від культурно-екологічних відносин корінних народів.

Ключові слова: стійкий, планування, йоруба, екологія, знання, навколишнє середовище.

Оладайо Рамон Ибрагим. ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ЗНАНИЯ И УСТОЙЧИВОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ В НИГЕРИИ: ВЛИЯНИЕ НА НАРОДНОСТЬ ЙОРУБА В ЮГО-ЗАПАДНОЙ НИГЕРИИ

В доколоніальніе времена африканские народы выживали, приобретая и сохраняя общинные знания об окружающей среде и взаимоотношениях между человеческими и нечеловеческими элементами. Статья основана главным образом на вторичных данных и рассматривает взаимоотношения между африканскими народами, в частности народом йоруба на юго-западе Нигерии, и землей – и как понимание этих отношений может помочь в поисках более эффективного и устойчивого регионального планирования. В работе изучаются экологические идеи и убеждения местного населения йоруба и их влияние на взаимодействие людей с окружающей средой. Результат показывает, что именно современное планирование может получить от культурно-экологических отношений коренных народов.

Ключевые слова: устойчивый, планирование, йоруба, экология, знания, окружающая среда.

Introduction. The challenges in the socio-ecological systems of the planet earth today, no doubt reawakens man consciousness in the environment. Today, indigenous knowledge is seen as pivotal in all discussions on sustainable resource use and balanced development (Brokensha et al., 1980; Compton, 1989; Gupta, 1992; Niamir, 1990; Warren, 1990).

Indigenous Ecological Knowledge (IEK) represents one of the key, but neglected solutions to solving our environmental problems. The recognition that local and indigenous peoples have their own ecological understandings, conservation practices, and resource management goals has important implications. While previously they were perceived simply as resource users, indigenous peoples are now recognized as essential partners in environmental management (UNESCO, 2016). Survival de-

pended crucially on acquiring and preserving community knowledge of the environment and the relationships between human and non-human elements. Traditional Ecological Knowledge (TEK) has been a vital part of the food, medicine, culture, and ethnic practices from many generations, which led to harmony with nature (Harisha et al., 2013; Briggs, 2005).

The main aim of this paper is, therefore, to explore the Yoruba ecological knowledge as a guide in development planning and implementation. Since indigenous knowledge is essential to planning and development, it is important that it must be gathered and documented in a coherent and systematic fashion (Brokensha et al., 1980; Warren et al., 1993), as part of the policy for local development.

Methodology. Ecological and physiological facts were obtained from published literature and from the observations of experienced people in the field. Oral interviews and unpublished drafts and literature were also used.

Traditional and Indigenous Ecological Knowledge. Ecological knowledge is often referred to in different ways, including but not limited to local knowledge, traditional knowledge, indigenous technical knowledge, peasants' knowledge, traditional environmental knowledge and folk knowledge (Sillitoe 1998). Ecological Knowledge may also be traditional or indigenous, as the non-indigenous group can hold important environmental knowledge (Nadasdy 1999). Ecological knowledge can be viewed from a wide range of social, cultural, and environmental contexts (Reyes-Garcia et al., 2006).

Moreover, local TEK and management practices can provide ecosystem services and help in understanding socio-ecological and adaptive management systems (FAO, 2014). USWFS (2011), views TEK as the evolving knowledge acquired by indigenous and local peoples over hundreds or thousands of years through direct contact with the environment. TEK encompasses the world-view of indigenous people, which includes ecology, spirituality, human and animal relationships, and more. Hence, indigenous knowledge becomes something very much driven by the pragmatic, utilitarian and everyday demands of life (Briggs, 2005).

According to the United Nations Convention on Biological Diversity (UNCBD)(2016), traditional knowledge is the knowledge, innovations, and practices of indigenous and local communities around the world. For rural and indigenous peoples, local knowledge informs decision-making about fundamental aspects of day-to-day life.

Ecological knowledge is defined broadly to refer to the knowledge, however, acquired, of relationships of living beings with one another and with their environment. Brokensha et al. (1980), Sillitoe (2000) and Fernando (2003), made a synthesis of relevant literature and considered indigenous ecological knowledge to be a body of knowledge existing within or experiences, society-nature relationships, community practices and institutions, and through passing it down through generations. In South Western Nigeria, for example, native peoples often refer to their knowledge of the land rather than to ecological knowledge.

Integrating Traditional Ecological Knowledge into contemporary Resource Management. No doubt, there are intractable differences between indigenous knowledge and scientific knowledge. According to Agrawal (1995), indigenous knowledge differs from Western or scientific knowledge on:

Substantive grounds – because of differences in the subject matter and characteristics of indigenous and Western knowledge.

However, indigenous knowledge is relevant to environmental assessment, education, Land use planning, Negotiations, Treaty land entitlement selection, cultural/heritage destinations, Fire suppressing planning and natural resource management, among others (Hill, 2008).

To ignore people's knowledge is almost to ensure failure in development (Brokensha et al., 1980).

The recognition that local and indigenous peoples have their own ecological understandings, conservation practices, and resource management goals has important implications. While previously they were perceived simply as resource users, indigenous peoples are now recognized as essential partners in environmental management (UNESCO, 2016).

The combined potential of TEK and scientific knowledge should be harnessed to enhance the environment and human well-being (Harisha et al., 2016). According to Dekens (2007) cited in Mercer et al (2009), rather than neglecting indigenous knowledge has it is often the practice, empowering communities to identify the most applicable and effective indigenous knowledge and integrate this with the most applicable and effective scientific knowledge to develop new practical approaches to tackling environmental concerns and promote development at the local level (Tran and Shaw, 2007).

There is no doubt, indigenous knowledge represents an important component of global knowledge" (World Bank, 1998, as cited by Adam, 2012). Therefore:

- Indigenous knowledge should urgently be documented to avoid the loss of vital information as the elderly custodians of knowledge disappear from the scene.
- Laws to safeguard intellectual property rights relating to indigenous knowledge should be enacted.
- There should be a memorandum of understanding between owners of indigenous knowledge and the Western world, especially in the community knowledge that has commercial value.
- Efforts should be made to convert indigenous knowledge into electronic storage so as to increase the life span of such knowledge.
- Those wishing to harness Indigenous knowledge must be ready to compensate providers of such knowledge.
- Indigenous knowledge must be integrated with modern knowledge and taught in community schools so as to get it popularized among the public

Yorubaland in Nigeria . Yoruba people are a large ethno-linguistic group or ethnic nation in Africa, and the majority of them speak the Yoruba language. About 20 percent of the Yoruba still practice the traditional religions of their ancestors. The practice of traditional religion varies from community to community.

Olorun (Sky God) is the high god, the Creator. Believers in the Yoruba religion turn to *Ifa* in times of trouble. Another god, *Ogun* (god of war, the hunt, and metalworking), is considered one of the most important. In Yoruba courts, people who follow traditional beliefs swear to give truthful testimony by kissing a machete sacred to *Ogun*. *Sango* is the deity that creates thunder. The Yoruba believe that when thunder and lightning strike, *Sango* has thrown a thunderstone to earth. Nearly all Yoruba still observe annual festivals and other traditional religious practices. The Yoruba practice polygamy (having more than one wife).

Yoruba Ecological philosophy. Mbat (1969) best

summarizes the relationship between African people and forms in nature as follows: ".....For African people, this is a religious universe. Most rivers in Yoruba land, Nigeria, are named after one hero or event to personify them.

The earth also has its significance to the African people. The land is valued as a resource of livelihood. The land produces food and water, which give life to all living things. The earth provides the water and air, which keep human beings alive.

The earth is venerated in Yoruba land because of the myth that surrounds the creation of man, which credited the earth to be in control of the physical form of man. The earth also supplies food for human consumption, and so it keeps "life going". That is whoever betrays the earth, or breaks the covenant, shall be punished the earth.

Moreover, The importance, the Yoruba ascribed to the earth is based on their belief that life should be preserved. Above all, Yoruba have different ways of exalting the earth. Yoruba people believe that the earth permits its entrance of the soil because it knows the right way to praise the earth. The Yoruba mythology of the earth's creation revealed that sand was poured on the surface of the water to create the lithosphere.

Yoruba thought and the Western Spiritual based earth beliefs. A Yoruba belief on earth examined in the previous section has many things in common with the recent spiritual – based earth beliefs of the western world. The eco-feminism beliefs in the earth as nature's mother who sustains life on earth by providing shelter, food and other resources necessary for man's survival.

The deep ecology concept believes that the earth and all other creations therein are one entity that is intrinsically interconnected can be related to the beliefs of Yoruba that the earth was first created while the man was created from the earth with other plants and animals sourced from the earth to support man.

While the foregoing relates the spiritual earth base beliefs of the western world to Yoruba beliefs, the concept of Bio – regionalism built upon them is not an alien thought in Yoruba land. Yoruba from time had been 'living in place' conscious of their environment.

Environmental Philosophy. Thoughts on the ecology of a people can be deduced from the people's traditional religion. Those things associated with gods and goddesses by the traditional Yoruba religion include prominent objects of the natural environment and other phenomena inexplicable to the minds of the Yoruba.

A close look into the Yoruba traditional belief reveals the principles of biocentrism. Yoruba people believe that the worship of gods especially, the earth or

land god is primordial to human existence. The people appease the gods to make certain activities successful. Contrary to the belief of anthropocentrism, Yoruba people believe that the earth or land is central to creation while the man is subject to the dictates of the land. An example of this is the worship of *Ori* (metaphysical head) in Yoruba land.

In traditional Yoruba religion, the earth or land was worshiped probably everywhere without exception. In all other places, the *Ogboni* cult has taken over its worship, the cult worship the earth or land as spirit. Above all, the earth – god gives power to the unique Yoruba bond of secrecy and sacred oaths. The following earth praise (*Oriki*) summarizes this: Ile Ogere - Land; thy name is mystic in creation

In Yoruba land, the farm – god or *Orisa oko* is also worshiped because of the people belief that the Orisa – oko is responsible for successful farming, which is the primary occupation of the people.

The worship of the earth by the Yoruba people is synonymous with the worship of *Gaia* – the Mother Earth Goddess of the Greeks. Esu (devil) carried sacrifices to other gods, Yoruba believe that indeed Esu can and does instigate men to offend other gods.

Trees/forests: Yoruba responded to the dense and profuse vegetation of their environment by worshipping the gods believed to reside therein. The spirit inhabiting the *ayan* (a tree) was the Yoruba god of drums.

Animals: The habitat of Yoruba land favored the existence of numerous animals considered as embodiments of various gods that were worshiped.

Summary and Conclusion. Indigenous knowledge can be important and helpful in many areas of human endeavours. Indeed, Indigenous knowledge is the cornerstone of several convergent trends in social science thinking and development administration practice. With the failure of grand theories of development, social sciences focus on middle-range theories that are site - and time-specific (indigenous knowledge). Yoruba people believe that some spirits are responsible for certain activities of their existence and survival on the earth surface and such spirits must be appeased. Both traditional knowledge and modern science and technology should be complementary in the development process and should be properly integrated.

People are the subject of development. Development is supposed to suit the people and not the people to suit development. If Africa does not learn this lesson now, all our efforts at the development will be in vain, because Africa is ultimately only as strong as its communities are.

References:

1. Adam, Lishan. (2012). Information and communication technologies, knowledge management and indigenous knowledge: Implications to the livelihood of communities in Ethiopia. Available at: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un-dpadm/unpan040822.pdf>.
2. Agrawal, A. (1995). Dismantling the divide between indigenous and scientific knowledge. *Development and Change*, 26(3), 413-439.
3. Agawal, A. (1995). Indigenous and scientific knowledge: some critical comments. *IK Monitor* 3(3). Available at: <http://www.nuffic.nl/ciran/ikdm/3-3/articles/agrawal.html>.
4. Briggs, J. (2005) The use of indigenous knowledge in development: problems and challenges. *Progress in Development Studies*, 5(2), 99-114. Available at: <http://eprints.gla.ac.uk/archive/00001094/>

5. Brokensha, D., Warren, D., Werner, O. (eds) (1980). *Indigenous knowledge systems and development*, Lanham: University Press of America.
6. Casimirri, G. (2016). Problems with integrating traditional ecological knowledge into contemporary resource management, Proceedings of the XII World Forest Congress, Quebec, Canada. Available at: <http://www.fao.org/docrep/ARTICLE/WFC/XII/0887-A3.HTM>
7. Compton, J. (1989). The integration of research and extension, pp. 113-136 in J.L. Compton (ed) *The transformation of international agricultural research and development*. Boulder: Lynne Rienner.
8. Copra, F. (1982). *The Turning Point*. Simon and Schuster.
9. Dekens, J. (2007). *Local Knowledge for Disaster Preparedness: A Literature Review*. International Centre for Integrated Mountain Development, Kathmandu.
10. Fernando, J.L. (2003). NGOs and production of indigenous knowledge under the condition of postmodernity. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 590, 54-72.
11. FAO (2014). *State of the World's Forests*. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome. Available at: <http://www.fao.org/3/a-i3710e.pdf>
12. Harisha, R.P., Padmavathy, S., Nagaraja, B.C. (2016). Traditional Ecological Knowledge (Tek) And Its Importance In South India: Perspective From Local Communities in Applied Ecology and Environmental Research, 14(1), 311-326
13. Harisha, R.P., Padmavathy, S. (2013). Knowledge and use of the wild edible plant in two communities in Malai-Madeshwara Hills, Southern India. *International Journal of Botany*, 9(2), 64-72
14. Hill, S. (2008). *Traditional Knowledge*. Unpublished Ph.D. Seminar presentation, University of Manitoba.
15. Gupta, A. (1992). *Building upon people's ecological knowledge: Framework for studying culturally embedded CPR institutions*. Ahmedabad: Indian Institute of Management, Center for Management in Agriculture.
16. Mbiti, S. John (1969) *Introduction to African Religion*. Available at: www.harford.com/archives/30/197.html
17. Mercer, J., Dominey-Howes, D., Kelman, I., Lloyd, K. (2007). The potential for combining indigenous and western knowledge in reducing vulnerability to environmental hazards in small island developing states. *Environmental Hazards*, 7(4), 245-256.
18. Nadasdy, P. (1999). The politics of TEK: power and the "integration" of knowledge. *Arctic Anthropology*, 36,1-18.
19. Niamir, M. (1990). Herder' decision-making in natural resource management in arid and semi-arid Africa. Community Forestry Note 4. Rome: Food and Agriculture Organization. BO9781139030717
20. Reyes-Garcia, V., Huanca, T., Vadez, V., Leonard, W., Wilkie, D. (2006). Cultural, Practical and Economic value of Wild Plants: A quantitative study in the Bolivian Amazon. *Economic Botany* 60(1), 62-74 South Africa, *South African Journal of Science*, 99, 23-25.
21. Sillitoe, P. (1998). The development of indigenous knowledge: a new applied anthropology. *Current Anthropology*, 39(2), 223-252.
22. Sillitoe, P. (2000). Let them eat cake: indigenous knowledge, science and the "poorest of the poor". *Anthropology Today*, 16(6), 3-7.
23. Tran, P. and Shaw, R. (2007). Towards an integrated approach of disaster and environmental management: a case study of Thua Thien Hue province in central Vietnam. *Environmental Hazards*, 7(4), 271-282.
24. United Nations CBD (2016). *Traditional Knowledge and the Convention on Biological Diversity*. Available at: <http://www.cbd.int/traditional/intro.shtml>
25. UNESCO (2016). *Synergies between Scientific and Indigenous Knowledge in Local and Indigenous Knowledge Systems (LINKS)*. Available at: www.unesco.org/links
26. UNESCO (2002). *Local and Indigenous Knowledge Systems*. Available at: <http://www.unesco.org/links/>
27. U.S. Fish and Wildlife Service (USFWS) (2011). *Traditional Ecological Knowledge for application by service scientists*. Available at: http://www.fws.gov/nativeamerican/graphics/TEK_Fact_Sheet.pdf. June, 2017.
28. Warren, D.M. (1990). *Using indigenous knowledge in agricultural development*. World Bank Discussion Paper 127. Washington DC: World Bank.
29. Warren, D.M., G.W. von Liebenstein, L. Slikkerveer (1993). Networking for indigenous knowledge. *Indigenous Knowledge and Development Monitor*, 1(1), 2-4.

Надійшла до редколегії 07.09.2017 р.

UDC 379.85: 338.48

Yuriy Onoyko, PhD (Geography), Associate Professor
e-mail: onoiko0904@ua.fm

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Ukraine

RURAL TOURISM: THE CONTENT, FEATURES AND TYPES

Despite the active development of rural tourism in Ukraine, this phenomenon is still under scientific study nowadays, which has been manifested by the uncertainty of the key terms; by the lack of clear boundaries, which can separate this type of tourism from other types of tourism activities; by debates about the essence and types of rural tourism. After analyzing the available information the author offers own generalized definition of rural tourism. Rural tourism is a specific entertaining and educational type of tourism, which is based on the tourists' stay within rural estates, for the purpose of studying the life of peasants, acquaintance with traditional crafts, culture and customs of the rural population, knowledge of the natural, historical and cultural sites in and around rural settlements.

Spatially this type of tourism is limited to the territory of rural settlements, their surroundings, adjacent areas and lands which are used or were used in agricultural production in the recent past. Rural tourism includes various types of tourist-recreational activities – relaxational and cognitive, nature-oriented and those using historical-cultural and industrial resources of the countryside. Rural tourism is a multifaceted phenomenon which can be viewed from different angles: as a specific type of tourist-recreational activities that takes place in rural areas; as a form of private entrepreneurship in rural areas which can become a source of significant financial income of peasant families and local budgets under certain conditions; as a way of maintaining sustainable development of rural areas through effective, balanced use of natural, historical-cultural and human resources, the preservation and promotion of ethnic-cultural identity of the peasantry, protection and perception of the environment.

Keywords: rural tourism, agrotourism, green tourism, ethnic tourism, ecotourism, sustainable development of rural territories.

Юрій Онойко. СІЛЬСЬКИЙ ТУРИЗМ: ЗМІСТ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ФОРМИ

У статті всебічно проаналізовано сутність такого специфічного соціально-економічного явища як сільський туризм, зокрема наведені авторські трактування ключових термінів згідно предметно-сутнісного підходу, визначені його характерні риси і особливості, які відрізняють даний вид туристської діяльності від інших, розкриті основні організаційно-територіальні форми, наголошено на значущості сільського туризму для сталого розвитку сільських територій.

Ключові слова: сільський туризм, агротуризм, зелений туризм, етнічний туризм, екологічний туризм, сталий розвиток сільських територій.

Юрий Онойко. СЕЛЬСКИЙ ТУРИЗМ: СОДЕРЖАНИЕ, ОСОБЕННОСТИ И ФОРМЫ

В статье всесторонне проанализирована сущность такого специфического социально-экономического явления как сельский туризм, в частности приведены авторские трактовки ключевых терминов согласно предметно-сущностного подхода, определены его характерные черты и особенности, которые отличают данный вид туристической деятельности от других, раскрыты основные организационно-территориальные формы, отмечена значимость сельского туризма для устойчивого развития сельских территорий.

Ключевые слова: сельский туризм, агротуризм, зеленый туризм, этнический туризм, экологический туризм, устойчивое развитие сельских территорий.

Defining of the problem. Despite the fact that agricultural industry belongs to the flagships of the economy, the rural population of Ukraine exists in difficult socio-economic conditions nowadays which causes the intense depopulation of rural settlements as a result of natural causes as the residents leaving for the cities.

But despite this, rural areas in Ukraine are characterized: by the presence of many interesting natural and historical-cultural objects; by comfortable enough conditions to live in a natural environment; by unique culture and traditions; by a significant amount of uninvolved labour resources that can be used in the process of organization of tourist-recreational activities on their territory. Besides, a sustained interest for relaxation within recreations, which are remote from city bustle, ecologically clean areas with minimal human impact on the environment has been observed from inhabitants of large cities. These tendencies have caused formation of such a direction of tourism as rural in Ukraine.

However, despite the active development of rural tourism in Ukraine, this phenomenon is still under scientific study nowadays, which has been manifested by the uncertainty of the key terms; by the lack of clear bounda-

ries, which can separate this type of tourism from other types of tourism activities; by the debates about the essence and types of rural tourism.

The analysis of the last researches and publications. The essence, organizational forms and spatial features of rural tourism development in Ukraine were studied by V.V. Glovatska (Dnipropetrovs'k, 2006), T.Yu. Luzhanska, S.S. Makhlynets and L.I. Teblyashkina (Kyiv, 2008), M.Y. Rutynskyi and Yu.V. Zin'ko (Kyiv, 2008), M.M. Pityulych and I.I. Mykhailyuk (Uzhgorod, 2011), O.V. Vynogradova and V.G. Darchuk (Donetsk, 2013), O.B. Burova (Kyiv, 2013), N.Ye. Kudla (Kyiv, 2015), Yu.Yu. Onoyko and V.S. Krolik (Kiev, 2012; Kharkiv, 2014; Kropyvnytskyi, 2017) and others.

The purpose of writing the article. The purposes of writing this article are to find out the essence and specific features of rural tourism as a separate type of tourism activities; to offer a clear definition of the key concepts on the basis of the analysis of sources and personal reflections; to reveal the importance of rural tourism for the sustainable development of rural areas.

The main material of the article. The unambiguous interpretation of the key terms is the guarantee of the effective scientific discussion. The concept of "*rural tourism*" is the basic concept of this publication, the content of which, at first sight, seems to be quite clear – the type of tourist activity which is carried out in a rural location. However, after analyzing various sources of information we can conclude that clear generally accepted interpretation of this term does not exist in modern tourismology. The definitions of rural tourism that were given by separate authors either substantially differentiate from one another or they are rather formal and do not reveal the specifics of rural tourism. Quite often the concept of "*rural tourism*" is identified and replaced by other concepts: "*ecotourism*", "*green tourism*", "*agrotourism*", "*farm tourism*", "*country tourism*" and some other.

The need of solving such problems was highlighted in the "Project ... on introduction of amendments to the Law of Ukraine "On personal peasant farm" about the development of green tourism (from 02.07.2015) [7]. Particularly, the Project provided that it was advisable to fix the definition of the relevant concepts on the legislative level for proper legislative development of rural tourism in our country. In our opinion, a broad discussion on the conceptual foundations of this type of tourism, including terminology should be preceded by all aforesaid.

The concept "*rural tourism*" was not mentioned in one of the first dictionaries of geography of tourism and recreation in Ukraine (by O.O. Beydyk, 1993 [2]; 1998 [1]) although the content of such original types of tourism as gynecological and sex tours had been revealed in details. It is possible to make the assumption that the absence of this notion in gazetteers was caused by the low level of rural tourism development in Ukraine (particularly in the early 90-ies of the XX century); by the lack of scientific understanding and the traditional utilitarian approach to the perception of agriculture as a food producer, but not a potential object of tourism activities. However, the concept of "*ecotourism*", the content of which was not completely correlated with the "*rural tourism*", had been pointed out in the dictionary-reference book of O.O. Beydyk (1998) [1]. The author of the dictionary understands the ecological tourism as the visits to the protected areas with the purpose of acquaintance with nature, methods and forms of environmental protection with the minimal tourist impact on the environment.

American and Western European scientists had developed somewhat broader understanding of ecological tourism. So the Union of ecotourism of the USA [11] formulates the following definition: "*ecological tourism* are the travels to the places with the untouched nature, which do not lead to violation of the integrity of ecosystems; are conducted with the aim of gaining an understanding about natural, cultural-ethnographic features of this territory; the creation of very specific economic conditions, in which the nature conservation becomes profitable to the local population, are realized". Rural tourism answers the criteria of ecological tourism in compliance with this formulation.

According to the Oxford dictionary of tourism and hotel business (in the original language – Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality), edited by S. Medlik [11], "rural tourism is a type of relaxational tourism focused on the rural areas, which envisages the development of tourist routes, places for recreation, agricultural and folk museums as well as centers for tourists...".

But let us turn to the works of the specialists, who have studied rural tourism in Ukraine. We agree with these scientists [3; 4; 9], that the concepts of "rural tourism", "ecological tourism" and "agrotourism" are not completely identical and must be clearly delineated, although close to each other. The broadest among these is the concept of "ecological tourism", which covers all types of tourism activities within the little-changed human territories and provides a balanced use of their natural and historical-cultural resources for sustainable development of the regions (S. Novytska, 2013 [5]). Thus, rural tourism can be considered as a kind of environmental one. To emphasize the orientation of rural tourism in the areas with little anthropogenic influence, the characteristic "green" has been used. The notion "rural green tourism" now appears frequently in scientific-popular literature, primarily to determine its nature-oriented components.

It can be mostly understood as the agrotourism, (T.Y. Luzhanska, 2008 [4]) a tourist activity that is concentrated in rural areas and involves using of rural households for recreation, attracting tourists to traditional forms of management, analyzing the processes of agricultural industry and customs of a particular region. Agrotourism can take many forms, but it always includes the provision of services to tourists visiting a rural estate. Therefore, the concept of "rural tourism" is much broader than the concept of "agrotourism". Those types of tourism activities in rural areas, which are not related to agricultural industrial activities, cannot be carried out according to this determination of agrotourism. Agrotourism, country, green, ethnic, farm types of tourism are often considered by experts [4; 9] as separate forms (types) of the organization of rural tourism, which differ in the main purpose of stay and resource base.

Thus, after analyzing the available information, we can propose our own definition of rural tourism. Rural tourism is a specific entertaining and educational type of tourism, which is based on the stay of tourists within the rural estates, with the aim of studying the life of peasants, acquaintance with traditional crafts, culture and customs of the rural population, knowledge of the natural, historical-cultural sites in and around rural settlements (Yu.Yu. Onoyko, V.S. Krolik, 2012 [6; 7]). This definition highlights the specific features of rural tourism, which constitute its essence and distinguish it from other types of tourist activities.

1. Spatially, rural tourism is limited by the territory of rural settlements, their surroundings, the surrounding areas and lands that are used or were used in agricultural production in the recent past. This approach allows separating more clearly rural tourism from urban and suburban types of tourism, and those types of ecological tourism, which are concentrated on the territories which are far away from any settlements.

2. Rural tourism includes different types of tourism and recreational activities: entertaining and informative, nature-oriented and those that use historical-cultural and production resources of rural areas.

Nature-oriented forms of rural tourism have been described by the definition of "rural green tourism". Agrotourism is based primarily on using of the productive resources of households, but the historical-cultural resources of rural areas are the ethnic base of rural tourism. Farm and country tourism belong to the varieties of agrotourism. Farm tourism includes a visit to the agricultural farm with animals, where tourists watch the animals, have fun and take care of them. A visit to the horse farm with services such as horseback riding can be a good example of farm tourism. Country tourism is presented by having a rest on the basis of own private housing stock in the countryside (Т.Ю. Лужанська, 2008 [4]).

3. Rural lifestyle, traditions and crafts of rural residents, their agricultural activities, festivals, traditional rural buildings, rural estates, museums, historical, cultural and natural sites (mostly biotic and water) rural areas are the most important attractions of rural tourism.

4. The rural households (green manor, a hospitable mansion, eco-estate, agro-estate, farmsteads), which on the one hand are the place of stay and overnight stays, and on the other – specific tourist attraction, are most frequently considered as the basis for the organization and conducting of rural tourism.

5. A key role in the organization of rural tourism has been carried out by the rural residents (farmers) in rural areas. They provide their homes and farms to the needs of tourists, develop tourist routes and excursions, trips and cultural programs, act as guides, maintain the natural, historical-cultural tourist attractions in good conditions, provide transportation and meals for tourists,

rent of tourist equipment, produce and sell souvenirs for tourists. Besides the everyday life, customs and production activities of peasants are also the main bait-attraction of rural tourism.

6. Rural tourism can be considered from different perspectives: as a specific type of tourism and recreational activities that is provided in rural location; as a form of private entrepreneurship in rural areas, which becomes a source of significant financial income of peasant families and local budgets under certain conditions; as a means of maintaining sustainable development of rural areas through the effective usage of natural, historical-cultural and human resources, preservation and promotion of ethnic-cultural identity of the peasantry, protection and knowledge of the environment. The diversity of rural tourism and its socio-economic importance for rural areas and their inhabitants follows from these positions.

Conclusions. Therefore, rural tourism in Ukraine requires proper attention from the authorities, local communities, businesses, and academia as one of the main ways of ensuring sustainable development of rural territories, a promising direction for effective solutions to a number of socio-economic problems of the rural population and the need to preserve natural, historical-cultural heritage of the Ukrainian village. There are actual problems of the improvement of theoretic-methodological and normative-legal frameworks of rural tourism development, in particular the comprehensive scientific study of the phenomenon, establishing definitions of the key terms, a clear delineation of rural tourism from related species, understanding of its nature, capabilities, strengths and weaknesses, public discussion and approval of corresponding normative-legal acts remain before scientists for today.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – К.: Палітра, 1998. – 130 с.
2. Бейдик О.О. Тлумачний словник термінів з рекреаційної географії (географії туризму) / О.О. Бейдик. – К.: Київський університет, 1993. – 56 с.
3. Кудла Н.Є. Сільський туризм: основи підприємництва та гостинності / Н.Є. Кудла. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 152 с.
4. Лужанська Т.Ю. Сільський туризм: історія, сьогодення та перспективи / Т.Ю. Лужанська, С.С. Махлинець, Л.І. Тебляшкіна. – К.: Кондор, 2008. – 385 с.
5. Новицька С. Екологічний туризм як пріоритетний напрямок сталого розвитку туристичної сфери / С. Новицька // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль, 2013. – № 2. – С. 164-169.
6. Онойко Ю.Ю. Організаційно-територіальна структура, проблеми та перспективи розвитку сільського зеленого туризму на теренах Кіровоградської області / Ю.Ю. Онойко, В.С. Кролік // Регіон-2014: суспільно-географічні аспекти: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. – С. 235-238.
7. Онойко Ю.Ю. Сучасний стан, умови, проблеми та перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Кіровоградській області / Ю.Ю. Онойко, В.С. Кролік // Туризм сільський зелений. – Випуск 2. – Київ, 2012. – С. 20-23.
8. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про особисте селянське господарство» щодо розвитку сільського зеленого туризму за № 2232а від 02.07.2015 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
9. Рутинський М.Й. Зелений туризм / М.Й. Рутинський, Ю.В. Зінько. – К.: Знання, 2008. – 271 с.
10. Словник рекреаційних термінів / укладач С.С. Беляєва. – К.: ВЦ «Академія», 2011. – 184 с.
11. Medlik S. Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality / S. Medlik. – 3-d ed. – Elsevier Science, 2003. – 288 p.
12. Weaver D. Ecotourism / Weaver David. – N.-Y.: John Wiley & Sons, Inc, 2002. – 400 p.

References:

1. Beydyk, O.O. (1998). Slovnyk-dovidnyk z geografii turyzmu, rekreologii ta rekreatsinoi geografii [The Dictionary-Reference in Geography of Tourism, a Recreology and Recreational Geography]. Kyiv, Ukraina: Palitra [in Ukrainian].
2. Beydyk, O.O. (1993). Tlumachnyi slovnyk terminiv z rekreatsinoi geografii (geografii turyzmu) [The Explanatory Dictionary of Terms on Recreational Geography (Tourism Geography)]. Kyiv, Ukraina: Kyivskiy universytet [in Ukrainian].
3. Kudla, N.Ye. (2015). Silskyi turyzm: osnovy pidpriemnytstva ta hostynnosti [Rural Tourism: the Foundations of Entrepreneurship and Hospitality]. Kyiv, Ukraina: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
4. Luzhanska, T.Yu., Makhlynets, S.S., Teblyashkina, L.I. (2008). Silskyi turyzm: istoriya, sohodennia ta perspektyvy [Rural Tourism: History, Modernity and Prospects]. Kyiv, Ukraina: Kondor [in Ukrainian].
5. Novytska, S. (2013). Ekologichni turyzm yak priorytetnyi napriamok staloho rozvytku turystychnoi sfery [Ecological Tourism as Priority Direction of Sustainable Development of the Tourist Sphere]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedagogichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Geografiya*, 2, 164-169 [in Ukrainian].
6. Onoyko, Yu.Yu., Krolik, V.S. (2014). Organizatsiyno-terytorialna struktura, problemy ta perspektyvy rozvytku silskoho zelenoho turyzmu na terenakh Kirovohradskoi oblasti [Organizational and Territorial Structure, Problems and Prospects of Development of Rural Green Tourism in the Territory of Kirovohrad Region]. *Region-2014: suspilno-geohrafichni aspekty*. Kharkiv: KhNU im. V.N. Karazina, 235-238 [in Ukrainian].
7. Onoiko, Yu.Yu., Krolik, V.S. (2012). Suchasnyi stan, umovy, problemy ta perspektyvy rozvytku silskoho zelenoho turyzmu v Kirovohradskii oblasti [The Current State, Conditions, Problems and Prospects of Development of Rural Green Tourism in the Kirovograd Region]. *Turyzm silskyi zelenyi*, 2, 20-23 [in Ukrainian].
8. Proekt Zakonu «Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrainy «Pro osobyste selyanske hospodarstvo» shchodo rozvytku silskoho zelenoho turyzmu» [The Bill on Introduction of Amendments to the Law of Ukraine "On Personal Peasant Farm" on Development of Rural Green Tourism at No. 2232 from 7/2/2015.] (2015). Available at: www.rada.gov.ua. [in Ukrainian].
9. Rutynskiy, M.I., Zinko, Yu.V. Zelenyi turyzm [Green Tourism] (2008). Kyiv, Ukraina: Znannia [in Ukrainian].
10. Belyaeva, S.S. (Ed.). (2011). Slovnyk rekreatsinykh terminiv [Dictionary of Recreational Terms]. Kyiv, Ukraina: VTs «Akademiya» [in Ukrainian].
11. Medlik, S. (Ed.). (2003). Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality. 3-d ed. Oxford, Elsevier Science [in English].
12. Weaver, D. (Ed.). (2002). Ecotourism. N.-Y.: John Wiley & Sons, Inc. [in English].

Надійшла до редколегії 15.08.2017 р.

UDC 911.3

Stepan Kuzyk, PhD (Geography), Associate Professor
e-mail: skuzyk@ukr.net
Daryna Lytvyn, PhD Student
e-mail: dari85@ukr.net
Ivan Franko Lviv National University, Ukraine

SPECIFIC FEATURES OF USING HISTORICAL AND CULTURAL RESOURCES OF THE UKRAINIAN-POLISH BORDERLAND FOR TOURISM PURPOSES

The present article is dedicated to the investigation of an important part of tourist resources of the Ukrainian and Polish borderland, namely, the unique monuments of its material culture. It analyses the main historic and cultural reasons of appearing monuments on this territory, the distribution of these monuments among administrative units (rayons and poviats) with their representation on a diagram. The diagram was based on Ukraine and Polish Lists of Monuments. The article also studies the structure of the historic and cultural resources: the stationary monuments of history, architecture, city-planning, reserved castles and objects of landscape gardening art etc. Among all the resources it describes monuments and architectural complexes on the UNESCO List. Also, it analyses the tourist itineraries functioning on the territory of the Ukrainian and Polish borderland. Main itineraries were taken from the tourist maps of Lviv, Volyn, Lubelskie and Podkarpackie regions. Also it proposes several new cross-border itineraries, which can potentially satisfy the demand on meaningful rest and generating tangible revenues on this territory.

Based on results of the research the following conclusions have been made: Ukrainian-Polish border area is rich in historical and cultural resources, but they are not popularized enough; The territory of investigation has many attractive tourist routes, which can satisfy different requirements, but they also need to be promoted.

Keywords: Ukrainian and Polish borderland, historic and cultural resources, stationary monuments, tourist itineraries (routes), cross-border itineraries.

Stepan Kuzyk, Daryna Lytvyn. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДЛЯ ТУРИСТИЧНИХ ЦІЛЕЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ

Стаття присвячена аналізу історико-культурних ресурсів українсько-польського прикордоння, які у даному дослідженні представлені нерухомими пам'ятками. Окреслено головні чинники виникнення даних пам'яток на території прикордоння, а також подано їхню класифікацію згідно українського і польського законодавства. На основі державних реєстрів пам'яток розроблено картосхему їхнього поширення у розрізі районів та повітів. Здійснено короткий опис тих пам'яток прикордоння, які мають статус об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. За допомогою туристичних карт проаналізовано головні туристичні маршрути у розрізі областей та воєводств, а також запропоновано нові транскордонні маршрути.

Ключові слова: українсько-польське прикордоння, історико-культурні ресурси, нерухомі пам'ятки, туристичні маршрути, транскордонні туристичні маршрути.

Stepan Kuzyk, Daryna Lytvyn. ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В ТУРИСТИЧЕСКИХ ЦЕЛЯХ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫХ РЕСУРСОВ УКРАИНСКО-ПОЛЬСКОГО ПРИГРАНИЧЬЯ

Статья посвящена анализу историко-культурных ресурсов на территории украинско-польского приграничья, которые в данном исследовании представлены недвижимыми памятками. Очерчены главные факторы возникновения памятков на территории приграничья, а также подана их классификация согласно с украинским и польским законодательством. На основании национальных реестров памятков разработана картосхема их распространения в разрезе районов и поватов. Осуществлено краткое описание тех памятков, которые имеют статус объектов Всемирного наследия ЮНЕСКО. С помощью туристических карт проанализированы главные туристические маршруты в разрезе областей и воєводств, а также предложены новые трансграничные маршруты.

Ключевые слова: украинско-польское приграничье, историко-культурные ресурсы, недвижимые памятники, туристические маршруты, трансграничные туристические маршруты.

1. Introduction. Historical and cultural resources these are the monuments of material and spiritual culture created along the historical development of society, they are of cognitive value and can serve as factors in tourism development in a particular area. The role of these resources in tourism and recreation has been studied by famous scientists in Ukraine Oleksandr Beidyk (2001), Petro Masliak (2008), Halyna Bovsunovska (2002), Oleh Shablyi (2012), Stepan Kuzyk (2010) et al. In their view, historical and cultural resources play an important role in shaping tourist demand, creating an attractive tourist image of the region or the state, and ultimately contribute to their economic growth. Each area or region is characterized by a unique history, culture and traditions. This attracts tourists, satisfies their need for knowledge

of the world and meaningful vacation. According to the World Tourism Organization (UNWTO), Tourism is one of the world's largest and fastest growing export sectors, contributing to 9% of the global GDP, and accounts for one in eleven jobs worldwide (Global Report..., 2017).

Our research is designed to identify and compare historical and cultural resources of border regions of Ukraine and Poland, to determine the possibility and extent of their use for tourism purposes. The study area covers two border regions of Ukraine – Lviv and Volyn and neighboring regions of Poland – Lubelskie and Podkarpackie.

It should be noted that the regions have been inhabited by man since ancient times, which means that they retain the monuments and artifacts from different eras.

Secondly, at various times the border between the states was not fixed, and Poland and Ukraine were losing their independence for some period of time and it also resulted in the appearance or disappearance of some historical and cultural sites. By the way, being under the control of other countries do not always mean the decline of material culture. For example, during the reign of Franz Joseph II Lviv got entire blocks of the so-called Viennese buildings, which now creates unique architectural ensemble of the city. Another important feature of this area is that at different times, in addition to Ukrainians and Polish, it was inhabited by Jews, Germans and other nationalities. This contributed to cultural diversity, coexistence of different beliefs and religions, and traditions embodied in celebration of the holidays, housing, clothing decoration, spread of crafts of certain ethnic groups. Thus, the development of this ancient territory, rich history and varied national and ethnic composition of the population are the factors that led to the creation of unique and diverse monuments, history, archeology, folklore, etc.

2. Immovable historical and cultural monuments. The area of our study is enough large for tourism investigation, so it is advisable to use a generalization method. One of the generalization ways may be comparing the number of monuments in rayons and poviats as well as cities of oblast and voivodeship importance.

First of all, we need to give definition of the term "monument". According to the Law of Ukraine "On Protection of Cultural Heritage" monument is an object of cultural heritage on the State List of Ukraine (Про занесення об'єктів..., 2017).; The object of cultural heritage means a landmark, building (creation), complex (ensemble), their parts, associated movable objects, as well as territory or water area (objects of underwater and archaeological cultural heritage), other natural, natural-and-man-made or man-made objects regardless of the state of preservation that brought the value of archaeological, aesthetic, ethnological, historical, architectural, artistic, scientific or artistic point of view and maintained their authenticity till our times. By the type, cultural heritage sites are divided into: archaeological, historical, monumental art objects, architecture objects, urban planning objects, landscape architecture objects, landscape gardening objects, objects of science and technology. The equivalent Polish document (Ustawa o ochronie..., 2017) gives the following definition: monument – is an immovable or movable thing, their parts or complexes which, being a creation of a man, or result of related activities, constitute evidence of a bygone era or event and their preservation is in the public interest in terms of historical, artistic or scientific value. In both laws monuments are divided into movable and immovable. In our study only immovable sites are taken into account. In Poland, just like in Ukraine, these include cultural landscapes, urban and rural development, complexes of buildings, works of architecture and construction, including defense, technical objects, especially mines, glass-works, power plants and other industrial facilities, cemeteries, parks, gardens and other forms of designing green spaces, places that cherish memories of important events or activities of outstanding personalities or institutions.

3. Features of historical and cultural resources location. The monuments were recorded as of 2016, according to the Monuments Registers which in Ukraine and Poland are maintained by the state organizations for the protection of cultural heritage (Rejestr Zabytków..., 2017; Wykaz zabytków..., 2017). On its basis, a map was created (Fig. 1). It is clear that monuments are located throughout the border zone, but in Lvivska oblast on and Podkarpackie voivodeship they are visually more numerous. Thus, Lvivska oblast is taking first place in terms of this indicator (5,407), Podkarpackie voivodeship – the second place (2,973), the third place is taken by Lubelskie voivodeship (1,915) and Volynska oblast has slightly fewer monuments (1,505). If we compare cities of voivodeship and regional importance, Lviv has the undeniable advantage in terms of a number of monuments (2,404). It is the only city in Ukraine which is ahead of all others in this category. Thus, one could argue that Lviv is the largest historical and cultural center not only of this territory.

If we consider this figure in terms of rayons and poviats, we can highlight the areas with the biggest and smallest number of monuments. The largest by number of monuments in the border area is Przemyski powiat (572) of Podkarpackie voivodeship, mainly due to Przemysł city, which has more than 350 monuments, the next largest is Zhovkivskiyi and Drohobyskiyi rayons of Lvivska oblast (338 and 320 respectively) with historical and cultural centers such as Zholkva and Drohobych.

Significant in terms of the number of monuments (200 to 300) in the Lvivska oblast is Stryiskiyi rayon, in Podkarpackie voivodeship – Krośnieński and Jarosławski poviats with the centers Jarosław and Krosno, and in Lubelskie voivodeship – Zamojski and Puławski poviats with the cities Zamość, Kazimierz Dolny, Nałęczów, Puławy.

There are from 100 to 200 monuments in Lvivska oblast: Sambirskiyi, Peremyshlianskiyi, Zhydachivskiyi, Sokalskiyi, Zolochivskiyi, Buskiyi, Starosambirskiyi, Pustomyivskiyi, Kamianka-Buzkiyi, Yavorivskiyi and Skolivskiyi rayons; in Volynska oblast: Horokhivskiyi, Volodymyr-Volynskiyi, Manevytskiyi, Kovel'skiyi, Turiyskiyi, Kivertsivskiyi rayons; in Podkarpackie voivodeship: Lubaczowski, Łańcucki, Sanocki, Rzeszowski and Przeworski poviats; and finally, in Lubelskie voivodeship is Bialski, Hrubieszowski, Chełmski, Tomaszowski and Lubelski poviats.

The lowest number of monuments can be found in Janowski, Świdnicki, Łęczyński and Rycki poviats (up to 30 monuments in each one) of Lubelskie voivodeship.

Of course, this approach is somewhat simplistic in providing the information available and it is not always possible to assess the area's tourism potential by the number of monuments only. After all, a town or village might have only one monument, but it might be very appealing and attract a large number of people. In Lubelskie voivodeship, this city is Kozłówka in Lubartowski powiat where there is only one site – 1735-42 Palace. However, interiors of the palace are perfectly preserved, magnificent park and scenic surroundings in this locality attract many tourists.

Fig. 1. Stationary monuments in Ukrainian and Polish borderland (2016)

Table 1

Monuments and architectural complexes of Ukrainian-Polish border area on the UNESCO List

No.	Settlement	Oblast / Voivodeship	UNESCO Site
1	Zamość	Lubelskie	Renaissance buildings of the Old Town (Rynek Square and vicinity)
2	Lviv	Lvivska	Ensemble of the historic center of 13th–18th century.
3	Potelych (Zhovkivskiyi rayon)	Lvivska	Holy Spirit wooden church 1502, the oldest wooden three-section church in Ukraine
4	Matkiv (Turkivskiyi rayon)	Lvivska	wooden church Virgin Mary Cathedral, 1838
5	Zhovkva	Lvivska	Holy Trinity wooden church, 1720
6	Drohobych	Lvivska	St. George wooden church, 1502
7	Blizne (Brzozowski poviat)	Podkarpackie	wooden church and clergy house complex second half of the 15th century.
8	Haczów (Brzozowski poviat)	Podkarpackie	Assumption of the Virgin Mary and Saint Michael the Archangel wooden church
9	Turzańsk (Sanocki poviat)	Podkarpackie	Saint Michael the Archangel wooden church, Greek-Catholic, 1801–1803, rebuilt in 1898 and 1913
10	Smolnik (Sanocki poviat)	Podkarpackie	former Greek-Catholic Saint Michael the Archangel wooden church, 1791, Catholic Assumption of the Virgin Mary Cathedral
11	Chotyńiec (Jarosławski poviat)	Podkarpackie	Nativity of Mary wooden church, 1615, iconostasis – 1671, now Greek-Catholic church
12	Radruż (Lubaczowski poviat)	Podkarpackie	St. Paraskeva wooden church the first half of the 16 th century, the oldest and best preserved wooden church in Poland

Worldwide, an important appeal criterion is the fact that the site or complex is on the UNESCO World Heritage List. In the Ukrainian-Polish border zone, there are two architectural ensembles of the cities of Lviv and Zamość and ten wooden churches and cathedrals on the list, 8 of which were listed as a result of the Ukrainian-Polish project "Wooden Churches of the Ukrainian and Polish Carpathians" in 2013. This amount of monuments on the UNESCO list could serve as an important factor for the promotion of tourism and creation of new trans-border routes "UNESCO Sites".

Among all immovable monuments in the study area, the most numerous are architectural monuments. Therefore we will briefly describe them. The most attractive buildings are castles, palaces and residences, which are quite widespread in the Ukrainian-Polish border zone. The most famous castles in Lvivska oblast – in Olesko, Zolochiv, Pidhirtsi, Zhovkva, Svirzh, Pomoryany, in Volynska oblast – in Lutsk and Olyka, in Lubelskie voivodeship – in Lublin, Biała Podlaska, Czemierniki, Janowiec, in Podkarpackie voivodeship – Łańcut, Dukla, Lesko, Baranów Sandomierski, Dzików, Przemyśl, Krasieczyn, Dubiecko, Sanok (the largest in Poland). The significant difference between the Ukrainian and Polish castles is their level of preservation. Thus, on the Ukrainian territory there is no castle with preserved authentic interior, however, some of them are nicely furnished with museum exhibits of different ages (Olesko, Zolochiv). At the Ukrainian-Polish border zone, there is also a lot of castle ruins and remains of walls and fortifications which indicate that there used to be a castle.

In addition to castles, former residences and palaces also attract tourists. The main families that left behind magnificent palaces and parks, and beautiful residences were the Sobieskyis, the Zamoiskyis, the Seniavskyis, the Firleis, the Liubomyrskyis, the Mnisheks, later the Pototskyis and Sanhushkos, families of Ukrainian origin the Didushytskyis and the Sapihas, German barons Hrodli and others. These palaces can be visited in Lviv, Zhuravno, Busk, Rozdil, Demnya Lvivska oblast; Nozdrzec, Czarna, Narol, Olszanica, Horyniec-Zdrój, Leżajsk, Mielec, Rozwadów, Przeworsk, Rzeszów of Podkarpackie voivodeship and Kozłówka, Lubartów, Nałęczów, Dęblin, Jabłoń, Radzyń Podlaski, Rejowiec, Hrubieszów, Kock, Opole Lubelskie, Dołhobyczów of Lubelskie voivodeship.

Sacred tourism should become equally popular tourism area because every district and county of the border area has at least a few sacred monuments of national or regional significance. Religious buildings of Ukrainian-Polish border zone include churches, synagogues and the German churches. The oldest of the churches are located in famous cities – Volodymyr-Volynskyi (Assumption Cathedral, 1156–1160), Lviv, the so-called "city of a hundred churches", Chełm, Lublin, Przemyśl. Of special cultural value are the border area wooden monuments of sacred architecture. The oldest authentic wooden church in Ukrainian border area is the above-mentioned Potelych village church, Zhovkivsky rayon. In Poland this is Lemko wooden church in the village of Ulucz (near Sanok), a monument of the 17th century. The unique and diverse architecture

of wooden buildings is focused on both sides of the border and has unique features depending on location at some ethnographic territory. In particular, there are wooden Lemko, Boiko churches, there are churches with elements of Hutsul architecture (however, Hutsulshchyna is not covered in the study), Volyn wooden churches unique in terms of construction and appearance. It should be noted that the preservation of these wooden monuments should be a priority as wood is a material that burns easily and can be damaged under improper storage conditions. Another threat to the wooden monuments is unauthorized violation of their authentic state, which is becoming really dangerous, especially in Lvivska oblast. In particular, this includes replacement of wooden shingles with metal, roof reconstruction and other building and finishing works distorting the original appearance of the church and questioning the preservation of its authenticity. An important task is the creation of a single register of wooden churches of the Polish-Ukrainian border zone as it would greatly help in preserving and popularizing this original and unique architecture. In the Polish border zone, in addition to wooden Lemko churches, there are distinctive and unique wooden catholic churches. Undoubtedly, voivodeship and regional centers and major cities are characterized by the greatest number of sacred sites.

Noteworthy are also sacred buildings of significant in terms of number peoples that had lived in the border zone, primarily Jews and Germans. Despite the fact that most synagogues were destroyed during the Second World War, in the border zone, old Renaissance synagogues were preserved – in Zhovkva, Lvivska oblast, Lutsk, Zamość Lubelskie voivodeship, in Rzeszów, the synagogues of later periods are much more numerous. As for the German temples, there are fewer of those (the most famous ones include Lutheran church in Lutsk, former German church in Vynnyky, village Pidhaichyky Zolochiv rayon, Lvivska oblast, etc.). However, in Lvivska and Volynska oblasts, there were many German settlements. As of 1914, in Volyn region, there were 600 German colonies with the population of about 200,000 people (Атлас історії культури..., 2008). In Halychyna, at the beginning of the 20th century, there were more than 100 German settlements (Петришин, 2008). Unlike Jews, Germans were living mainly in rural areas. They were engaged in agriculture and had high farming culture.

Historical and cultural sites of the border zone are located in different natural areas and regions and scenic nature complements the overall experience of visiting castles, churches, palaces or temples. In addition to the above attractions, tourists are also interested in ancient industry buildings, places of historical events, military fortifications, as well as areas associated with the life and work of prominent people. There are a lot of these sites in the border zone and the most famous of them are included in the regional tourist routes.

4. Analysis of existing and proposed tourist routes. In this study, we are making an attempt to classify existing routes by region and offer new, cross-border ones as we believe that the Ukrainian-Polish cooperation in tourism sphere is perspective. Analysis of the existing routes was performed based on the tourist

maps of Lubelskie, Podkarpackie voivodeships and Lvivska oblast and site of the Department of Culture of Volyn Administration (Волинь туристична, 2012; Львів і область..., 2008; Тематичні шляхи..., 2008; Województwo Lubelskie, 2004). The picturesque nature and protected areas network resulted in the development of purely natural tourist routes in the border zone. One of these is the route called "Natural" going through the territory of Lubelskie voivodeship through the Polissia National Park and several landscape parks. On this route,

you can see the rare species of protected plants and animals. Similar is the route "Reserve Paths of Polissia" in Volynska oblast with the Shatskyi National Park and Cheremskyi Nature Reserve.

Most of the routes are focused on a combination of historical, cultural and natural resources. They include "Nadvislianski", "Historical", "Museum" and "Tustan White Gold", "Belz Principality Pearls" routes and others.

Table 2

Current Ukrainian border zone routes and the proposed cross-border routes

Name	Route
Lvivska oblast	
Golden Horseshoe	Lviv – Novyi Myliatyn – Busk – Olesko – Pidhirtsi – Sasiv – Zolochiv – Vynnyky – Lviv
Silver Horseshoe	Lviv – Novyi Myliatyn – Olesko – Brody – Pidkamin
Royal Zhovkva	Lviv – Kulykiv – Zhovkva – Krekhiv – Rava Ruska
Picturesque Roztochchia	Lviv – Stradch – Ivano–Frankove – Prylbychi – Yavoriv – Volia Liubynska
Pinzel and Fredro	Lviv – Hodovytsya – Navariya – Pustomyty – Shchyrets – Hrimno – Klitsko – Komarno – Rudky – Vyshnya – Velykyi Liubin – Obroshyno – Zymna Voda
At the border of two seas	Lviv – Stare Selo – Bibrka – Piatnychany – Svirzh – Peremyshliany – Univ – Zolochiv – Pomoriany
Prince Lev and St. Valentine	Lviv – Obroshyno – Velyki Rudky – Sambir – Staryi Sambir – Lavriv – Khyriv – Dobromyl – Skelivka – Susidovychi
Tustan White Gold	Lviv – Mykolaiv – Drohobych – Urych – Korchyn – Rozhirche – Stryi – Mykolaiv – Lviv
Visit to the White Croats	Lviv – Zaklad – Mykolaiv – Stilsko – Dubrova – Berezdivtsi – Hnizdychiv – Zhydachiv – Rozdil
Belz Principality Pearls	Lviv – Zhovkva – Chervonohrad – Tartakiv – Sokal – Variash – Belz
Volynska oblast	
Reserves Paths of Polissia	Shatskyi NNP – Zhorany – Nechymne – Cheremskyi Nature Reserve – Okonski springs – Lopaten tract – Tsuman
Gold Diadem of Volyn	Ustyluh – Volodymyr-Volynskiy – Zymne – Zahoriv – Zaturtsi – Torchyn – Lutsk – Pidubtsi – Olyka
Unknown Polissia	Liuboml – Kovel – Ratno – Kamin Kashyrskiy – Lyubeshiv – Trostyanets
Proposed cross-border routes	
The life of Oleksandr Fredro	Rzesów – Krosno – Sanok – Hoczew – Baligród – Cisna – Sambir – Yatvihiy – Liubin Velykyi – Lviv – Pshemyshl – Yarosulav
The life of Good Soldier Svejck	Radoszyce – Komańcza – Wysoczany – Zagórz – Sanok – Rozpucie – Ropienka – Wojtkowa – Krościenko – Sambir – Rudky – Velykyi Lubin – Lviv – Zhovtantsi – Kolodno
Roztochanskyi	Krańnik – Janów Lubelski – LKP Lasy Janowskie – Biłgoraj – Zwierzyniec – Roztoczański Park Narodowy – Krasnobród – Susiec – Hrebenne – Rava Ruska – Potelych – Krekhiv – Zhovkva
UNESCO sights I	Lviv – Drohobych – Matkiv – Khyriv – Sanok – Turzańsk – Smolnik – Haczów – Blizne – Przemyśl – Lviv
UNESCO sights II	Lviv – Zhovkva – Rava-Ruska – Potelych – Zamość – Radruż – Chotyńec – Lviv
The life of King Danylo	Lviv – Belz – Chełm – Zamość
The life of M. Verbytskyi	Jawornik – Strilky – Zavadiv – Młyny

A separate group consists of those routes that pass castles, palaces and residences. In Lvivska oblast, these include "Golden Horseshoe of Lviv", "Silver Horseshoe", "Royal Zhovkva", in Lubelskie voivodeship this is a trip to "Magnates' Residences", in Podkarpackie voivodeship – "The Liubomyrskiy's family nests".

Historical and cultural monuments of various ethnic groups can be combined into a group of sentimental routes. There are two of these – "Jewish Culture" and "Crossing Cultures". Along them, we can see not only the ancient synagogues in (Kazimierz Dolny, Łęczna, Włodawa, Józefów etc., but also visit the concentration camp Maidanek in Liublin, Muslim cemetery in

Studzianka and Lebedziew etc.

Of the total number of routes, there are the ones devoted to outstanding personalities. They include already existing "Pinzel and Fredro", "Prince Lev and St. Valentine" and proposed transboundary route "The life of Oleksandr Fredro" and "The life of Good Soldier Svejck." The latter originates in the Czech Republic, passes through Austria, Hungary, Slovakia, Poland and ends in Ukraine. The route dedicated to the famous Polish writer O.Fredro may be interesting not only for Polish, but also Ukrainians because he was the grandfather of one of the most famous figures of the Ukrainian Greek Catholic Church - Metropolitan Andrei Sheptytskyi. Noteworthy

is also the tourist route dedicated to King Danylo and composer M. Verbytskyi (Table. 2). In the border zone, there are many towns and villages associated with famous public figures, writers, artists, so development of the new routes showing the lives of famous people serves not only informative, but also educational and patriotic purposes.

Rich sacral heritage allows us to create more new tourist routes. In Lubelskie voivodeship, there is "Church Path" and route "Sacred Architecture". Due to the fact that in 2013, ten wooden churches of the border area were put on the UNESCO World Heritage List, we can offer two cross-border routes "UNESCO Sites". Equally important for Ukrainians and Poles is pilgrimage to holy places. In the border zone, there are the following pilgrimage centers and places with miracle-working icons: Kodeń, Pratulín, Janów Podlaski, Leśna Podlaska of Lubelskie voivodeship, Lutsk, Zymne, Volodymyr-Volynskyi of Volynska oblast, Lviv, Krekhiv, Univ, Stradch of Lvivska oblast.

Fans of local military history should be interested in the "Military Route" that runs through the Podkarpacie voivodeship. Along it, you can see the unique sites of defensive architecture of the two world wars. This defensive fortress of Przemyśl where there are a total of 60 forts and fortifications of "Molotov Line" built on the eve of the Soviet-German war.

Conclusions

Ukrainian-Polish border zone is an attractive tourist area, rich in historical and cultural resources which constitute the basis of architectural monuments. The most attractive ones include castles, palaces (residences), palaces with parks, ancient shrines, monuments of defensive arts. At present, these attractions are not popularized among the local population and globally.

In the border zone, there are several historical and

cultural centers, including the largest ones by the number of monuments - Lviv, Przemyśl, Lublin, Drohobych, Jarosław, Zhovkva, Rzeszów, Zamość, Lutsk, Volodymyr-Volynskyi, Stryi, Krosno, etc.

UNESCO sites provide significant potential for tourism development. In this regard, it is advisable to develop two cross-border routes for exploring these sights (Lviv – Drohobych – Matkiv - Khyriv – Sanok – Turzańsk – Smolnik – Haczów – Blizne – Przemyśl – Lviv; Lviv - Zhovkva – Rava-Ruska – Potelych – Zamość – Radruż – Chotyńiec – Lviv). Wooden sacred buildings with unique architecture are of special attractive value along these routes. An important issue in the context of preserving these and other wooden churches and temples is to create a single register and comprehensive Ukrainian-Polish cooperation in this area.

In addition to the proposed UNESCO sites route, in the Ukrainian-Polish border zone, a number of other routes have been developed, the most attractive are complex routes ("Nadvislyanski", "Historical", "Museum", "Tustan White Gold", "Belz Principality Pearl" "Golden Horseshoe of Lviv", "Royal Zhovkva", "Magnates' Residences", etc.). No less interesting can be thematic routes ("Jewish Culture", "Pinzel and Fredro", "The life of King Danylo", etc.). However, all those routes require active promotion among both domestic and foreign tourists.

Due to the dynamic development of tourism in the world as an important sector of the economy, it is advisable to preserve the existing historical and cultural resources of the Ukrainian-Polish border zone, to attract academic, business and governmental institutions to the study and promotion of these resources and establish a Ukrainian-Polish cooperation at various administrative and territorial levels in this area.

Список використаних джерел:

1. Атлас історії культури Волинської області [Текст] / [відп. ред. Ф.В. Зузук; упоряд.: З.К. Карпюк, О.В. Антипюк]. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. – 112 с.
2. Атлас України й суміжних країв / Під заг. ред. В. Кубійовича. Наукове товариство ім. Шевченка. – Львів, 1937. – 113 с.
3. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. – К.: ВПЦ «Київ. Ун-т», 2001. – 395 с.
4. Бовсуновская А.Я. География туризма: Учеб. пособие. – Донецк: Донец. ин-т турист. бизнеса, 2002. – 410 с.
5. Волинь туристична // Управління культури і туризму Волинської державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cult.voladm.gov.ua/index.php?section=tour&page=5> [01.03.2012]
6. Дорош А. Швейк у Галичині // Галицька брама. – Львів: Центр Європи, 1996. – Вип.16. – С. 11-13.
7. Карта України. 1: 2 000 000 / В. Кубійович, А. Жуковський. – Мюнхен: Karl Wenschow GmbH, 1977.
8. Кузик С.П. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід: монографія / Степан Кузик. – Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 254 с.
9. Львів і область. Туристична мапа / Губіліт І., Дикий І. – Львів: СПД ФО Губіліт І.В.
10. Львів: комплексний атлас / Шаблій О.І., Вісьтак О.І., Матковський С.О. – Київ: ДНВП «Картографія», 2012. – 192 с.
11. Масляк П.О. Рекреаційна географія: Навч. посіб. – Київ: Знання, 2008. – 343 с.
12. Петришин Г. Німецькі колонії Галичини. – Львів: Манускрипт, 1996. – 464 с.
13. Про охорону культурної спадщини, закон // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2000. – 39. – 333 с.
14. Тематичні шляхи Підкарпатського воєводства / Допціюх А., Форнал К. – Жешув: Уряд маршалковський Підкарпатського воєводства. – 23 с.
15. Територія розселення українців у межах сучасної Польщі на середину ХХ ст. 1 : 325 000 / Дикий І. – Дніпропетровськ: ТЗОВ торговий дім «Луна Пак», 2008.
16. Шаблій О. Суспільна географія у двох книгах. Книга друга. Проблеми українознавства, регіоналістики, краєзнавства. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. – 270 с.

17. Tcebrykuv P. (2004). Voevodstvo Lubelske. Mapa turystyczna 1:300000 [Lubelskie voevodship]. Lublin: KARTPOL.
18. Ustava o ohrone zabytkuv I opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 162/03, 1568 puzn. zm. 23 lipca 2003 r. [About monument protection and their care, Law, Dz. U. Nr 162/03, 1568 puzn. zm. 23 July 2003 r.]
19. Rejestr zabytków [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/stan%20na%2030.09.2016/PDK-rej.pdf
20. Wykaz zabytków nieruchomych I archeologicznych wpisanych do Rejestru zabytków w 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wkz.lublin.pl/images/stories/Obwieszczenie_nr1_2016.pdf
21. Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>
22. Global Report on Food Tourism. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/factsheet_june2015.pdf

References:

1. Zuzuk, F.V. ed. (2008). Atlas istorii kultury Volynskoi oblasti [Culture and history Atlas of Volyn' Region]. Lutsk: Volyn. Natc. Un. Im. Lesi Ukrainky, 112.
2. Kubyovych, V. ed. (1937). Atlas Ukrainy i sumezhnyh kraiv [Ukraine and neighbouring territories]. Lviv: Naukove tovarystvo im. Shevchenka, 113.
3. Beydyk, O.O. (2001). Rekreatsiyno-turystycki resursy Ukrainy: Metodologiya ta metodyka analizu, terminologiya, rayonuvannya [Recreational and tourist resources of Ukraine: Methodology and Methods of analysis, terminology, making regions]. K.: VPC "Kyiv. Un-t", 395.
4. Bovsunovskaya, A.Ya. (2002). Geografiya turizma: Uchebnoe posobie [Tourism Geography: Study book]. Donetsk: Donet. in-t turist. biznesa, 410.
5. Volyn turystyczna [Tourist Volyn] (2012). Upravlinnya kultury i turyzmu Volynskoi derzhavnoi administratsii. Available at: <http://www.cult.voladm.gov.ua/index.php?section=tour&page=5>.
6. Dorosh, A. (1996). Shveyk u Galychyni [Shveyk in Galychyna]. *Galytska brama*, 16, 11-13.
7. Kubyovych, V., Zhukovskiy, A. (1977). Karta Ukrainy 1:2000000 [Map of Ukraine 1:2000000]. Munhen: Karl Wenchow GmbH.
8. Kuzyk, S.P. (2010). Teoretychni problem turyzmu: suspilno-geografichni pidhid: monografiya [Theoretical problems of tourism: social and geographical view: monography]. Lviv: Centr LNU imeni Ivana Franka, 254.
9. Hubilit, I., Dykyi, I. Lviv i oblast. Turystychna mapa [Lviv and Region. Tourist map]. Lviv: SPD Hubilit I.V.
10. Shabliiy, O.I., Vistak, O.I., Matkovskiy, S.O. (2012). Lviv: kompleksnyi atlas [Lviv: complex atlas]. Kyiv: DNVP "Kartografiya", 192.
11. Maslyak, P.O. (2008). Rekreatsiyna geografiya: Navch. posib. [Recreational Geography: Study book]. Kyiv: Znannya, 343.
12. Petryshyn, H. (1996). Nimetski kolonii Halychyny [German colonies of Halychyna]. Lviv: Manuskrpyt, 464.
13. Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny, zakon [About cultural legacy protection, law] (2000). Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 39, 333.
14. Doptciyukh, A., Fornal, K. Tematychni shlyakhu Pidkarpatskoho voevodstva [Thematic routs of Podkarpacie voevodship]. Zheshuv: Uryad marshalkovskiyi Pidkarpatskoho voevodstva, 23.
15. Dykyi, I. (2008). Terytoriya rozselennya ukraintyv u mezhakh suchasnoi Polshchi na seredynu XX st. 1:325000 [The territory of Ukrainians settling in modern Poland bounds in the middle of XX 1:325000]. Dnipropetrovsk: TzOV torhovyi dim "Luna Pak".
16. Shabliiy, O. (2015). Suspilna geografiya u dvokh knyhad. Knyha druha. Problemy ukrainoznavstva, regionalistyky, kraeznavstva [Human Geography in two chapters. Second chapter. Problems of Ukrainian studies, region study, local history]. Lviv: LNU im. Ivana Franka, 270.
17. Województwo Lubelskie. Mapa turystyczna. 1 : 300 000 / Cebryków P. i inn. – Lublin: KARTPOL, 2004.
18. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 162/03, poz. 1568 z późn. zm. 23 lipca 2003 r. Available at: http://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zarzadcow/dla-samorzadow/ustawa%20o%20ochronie%20zabytk%C3%B3w%20i%20opiece%20nad%20zabytkami.pdf
19. Rejestr zabytków [List of monuments]. Available at: http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/stan%20na%2030.09.2016/PDK-rej.pdf
20. Wykaz zabytków nieruchomych I archeologicznych wpisanych do Rejestru zabytków w 2016 [Enumeration of immovable and archaeological monuments entered in List of monuments in 2016]. Available at: http://wkz.lublin.pl/images/stories/Obwieszczenie_nr1_2016.pdf
21. Pro zanesennya obyektiv kulturnoi spadshchyny natsionalnoho znachennya do Derzhavnoho reyestru nerukhomykh pamyatok Ukrainy [About cultural heritage objects entering in National List of immovable monuments of Ukraine]. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>
23. Global Report on Food Tourism. Available at: http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/factsheet_june2015.pdf

Надійшла до редколегії 03.08.2017 р.

УДК 911.3

*Анджей Сочувка, PhD (Географія)**e-mail: andrzej.soczowka@us.edu.pl**Силезский университет в Катовице, Польша**Анастасия Мазурова, аспирант**e-mail: a.v.mazurova@ukr.net**Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Украина*

ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТРАНСФОРМАЦИИ ИНДУСТРИАЛЬНЫХ РЕГИОНОВ (НА ПРИМЕРЕ КАТОВИЦКОЙ КОНУРБАЦИИ, ПОЛЬША)

В статье представлена характеристика основных процессов трансформации индустриального региона, на примере Катовицкой конурбации. Освещены некоторые аспекты промышленного развития конурбации. Рассмотрены основные демографические процессы, происходящие в регионе. Раскрыты проблемы рынка труда конурбации. Охарактеризован процесс трансформации транспортной системы региона. Охарактеризовано индустриальное наследие Катовицкой конурбации и основные концепции его использования в туризме.

Ключевые слова: Катовицкая конурбация, трансформация региона, демографические процессы, транспортные проблемы, индустриальное наследие, туризм.

Анджей Сочувка, Анастасія Мазурова. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНДУСТРІАЛЬНИХ РЕГІОНІВ (НА ПРИКЛАДІ КАТОВІЦЬКОЇ КОНУРБАЦІЇ, ПОЛЬЩА)

У статті представлена характеристика основних процесів трансформації індустріального регіону, на прикладі Катівіцької конурбації. Висвітлені деякі аспекти промислового розвитку конурбації. Розглянуто основні демографічні процеси, що відбуваються в регіоні. Розкрито проблеми ринку праці конурбації. Охарактеризовано процес трансформації транспортної системи регіону. Охарактеризовано індустріальну спадщину Катівіцької конурбації і основні концепції її використання в туризмі.

Ключові слова: Катівіцька конурбація, трансформація регіону, демографічні процеси, транспортні проблеми, індустріальна спадщина, туризм.

Andrzej Soczowka, Anastasiia Mazurova. SOCIAL AND GEOGRAPHICAL FEATURES OF TRANSFORMATION OF INDUSTRIAL REGIONS (FOR EXAMPLE KATOWICE CONURBATION, POLAND)

In connection with the intensive development of post-industrialization and globalization processes in the world, the issue of the transformation of big industrial regions is typical. The purpose of this article is to characterize the transformation processes of the Katowice conurbation in the aspect of human-geographical research. Region's industrial development, main demographic process and the labor market, transport problems, the industrial heritage of the conurbation and the concept of the development of regional industrial tourism were characterized in this article.

The Katowice conurbation does not cope with negative demographic phenomena, in particular, the decrease in the number of inhabitants of large cities, the small number of the population of the pre-working age and the high level of emigration. The development of the conurbation's transport infrastructure is not able to keep up with the increasing number of private car. Poor quality of public transport does not provide any alternative to the population in comparison with the capabilities of cars. Katowice conurbation's territory has stopped being a typical industrial region. A significant part of the heavy industry and mines has been closed, and the majority of the conurbation population works in the services sector. The city and provincial governments are trying to use the remaining industrial heritage to develop regional tourism.

Keywords: Katowice conurbation, transformation of the region, demographic processes, transport problems, industrial heritage, tourism.

Актуальность. В связи с интенсивным развитием процессов постиндустриализации и глобализации в мире актуальным является вопрос особенностей трансформации крупных индустриальных регионов. Одним из таких регионов является Катовицкая конурбация, которая расположена на территории Силезского воеводства в Польше. Центром Катовицкой конурбации является город Катовице, один из крупнейших центров угольной и металлургической промышленности Восточной и Центральной Европы. Процесс трансформации региона продолжается и на сегодняшний момент. Опыт, полученный во время трансформации региона, и основные решения использования промышленного наследия могут быть полезны для других промышленных регионов как на территории Украины, так и для соседствующих стран.

Основная часть исследования. Катовицкая конурбация, расположенная в южной части Польши, относится к наиболее промышленно развитым регионам государства. Процесс ее интенсивной индустриализации непрерывно развивается с конца XVIII в. В данном регионе традиционно преобладает горнодобывающая и металлургическая промышленность. В связи с закрытием большого количества шахт и некоторых металлургических предприятий, например, металлургический комбинат «Баильдон» в центре Катовице, изменением технологий металлургического производства в аспекте заботы об окружающей среде, перед регионом становится вопрос об использовании промышленного наследия, открытия новых рабочих мест для населения и восстановлении окружающей среды после интенсивного промышленного использования.

Целью данной статьи является характеристика процессов трансформации Катовицкой конурбации в аспекте общественно-географического исследования.

Одним из дискуссионных вопросов является определение границ Катовицкой конурбации. В литературе представлены различные варианты делимитации Катовицкой конурбации. В данном исследовании будет использована делимитация региона согласно исследованию профессора П. Шлешинского, выполненного для проекта «Пространственная концепция Национального развития 2030» [8].

Территория Катовицкой конурбации составляет 2979 км². В состав Катовицкой конурбации входят 46 территориальных единиц (гмин), среди которых 28 гмин с городским статусом, 15 сельских гмин и 3 сельско-городские гмины (рис. 1). Самыми крупными городами по количеству жителей являются

Катовице (298 тыс.), Сосновец (205 тыс.), Гливице (182 тыс.), Забже (175 тыс.) и Бытом (170 тыс.), по площади – Домброва-Гурнича (188,7 км²), Катовице (164,6 км²) и Явожно (152,4 км²). В начале 90-х годов самым крупным городом конурбации был город Тыхы с площадью 271 км². В последствии из его территории было выделено несколько новых административных единиц.

История развития Катовицкой конурбации. Сегодняшняя столица Силезского воеводства и самый крупный город Катовицкой конурбации не является исторически самым древним городом исследованного региона. Среди более древних городов можно выделить Бендзин, Берунь, Бытом, Мысловице, Пысковице, Челядзь, Гливице, Севеж, Славкув, которые были основаны ещё в XIII и XIV вв.

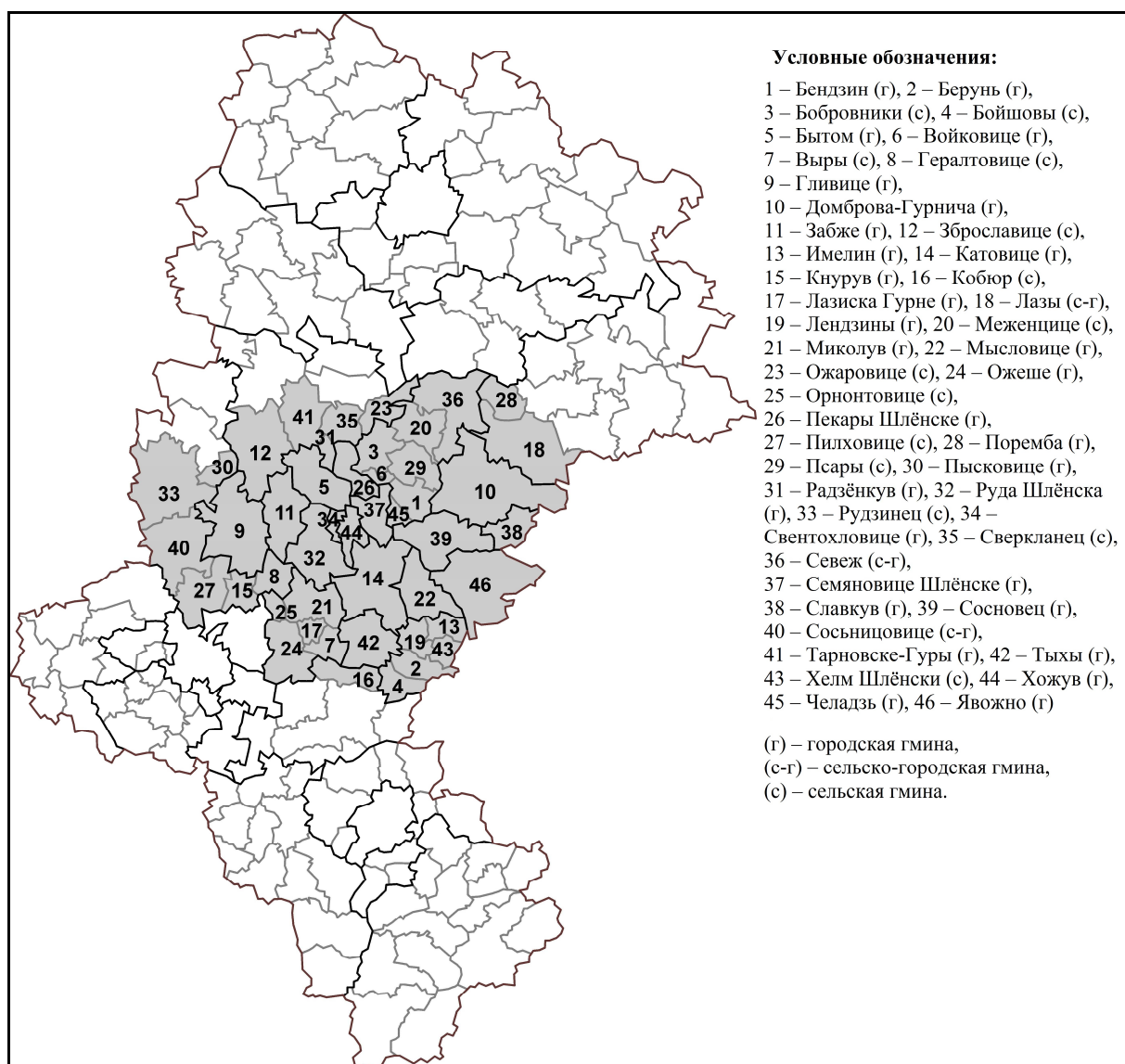

Рис. 1. Катовицкая конурбация и Силезское воеводство (построено авторами по данным [8])

Важнейшим фактором, способствующим развитию Катовицкой конурбации, стало зарождение тяжелой и горной промышленности в XIX в. Добыча каменного угля в регионе началась в 1740 г., когда

был открыт первый рудник «Мурцки». В 1769 г. на этом месте была открыта шахта «Блаженного Эммануэля». Первая шахта каменного угля на территории Катовицкой конурбации была построена в 1766 г. в

Явочно. С ростом спроса на уголь в первой половине XIX в. начинается процесс массового открытия шахт.

XIX в. также связан с интенсивным развитием цинковой промышленности, которая являлась одной из основных отраслей тяжелой промышленности в границах нынешнего Катовице и конурбации. В 1863 г. в районе Катовице действовало 12 цинковых предприятий, из которых самым крупным был металлургический завод Вильгельмина в Шопинице, основанный в 1834 г. Первый сталелитейный завод был построен на границе с Денбом и Заленже в 1823 г. по инициативе Джона Байдона [13, 14].

В то время территория Катовицкой конурбации находилась под властью Российской империи, Германии и Австро-Венгрии. Развитие промышленности в основном было характерно для территории, которая принадлежала Германии и Российской империи. В период между первой и второй мировой войной Катовицкая конурбация тоже была разделена между двумя странами – Польшей и Германией.

Катовицкая конурбация развивалась на базе промышленных предприятий и расположенных рядом с ними жилых микрорайонов в разных частях конурбации. Обширный рост городов и их благосостояния зависел от угольной и сталелитейной промышленности, которая начала развиваться со времен промышленной революции. Сам город Катовице, до

учреждения в нём в 1924 г. столицы автономного Силезского воеводства, тоже развивался на основе промышленности и связанного с ним капитала, а не административных функций [13].

Благодаря развитой промышленности городов, их большая часть была сохранена во время Второй мировой войны. Особое значение для Катовицкой конурбации имело строительство в 50-х гг. в рамках проекта деагломерации региона нового города Тыхы и строительство в 70-х гг. нового металлургического комбината в Домброво-Гурничей. Интенсивное развитие региона продолжалось благодаря деятельности угольной, металлургической и другим видам промышленности до момента экономической трансформации, которая началась с 1989 г.

Демографические процессы. Одним из ключевых вопросов в связи с трансформацией региона является изменение демографической ситуации в его пределах. Основной тенденцией для Катовицкой конурбации является постоянное сокращение количества населения. На рис. 2 представлена динамика количества населения Катовицкой конурбации в период с 1989 по 2015 гг. Количество населения конурбации снизилось с 2,796 млн. до 2,428 млн., т.е. на 368 тыс. человек. Такое резкое сокращение было связано с рядом демографических процессов на территории региона.

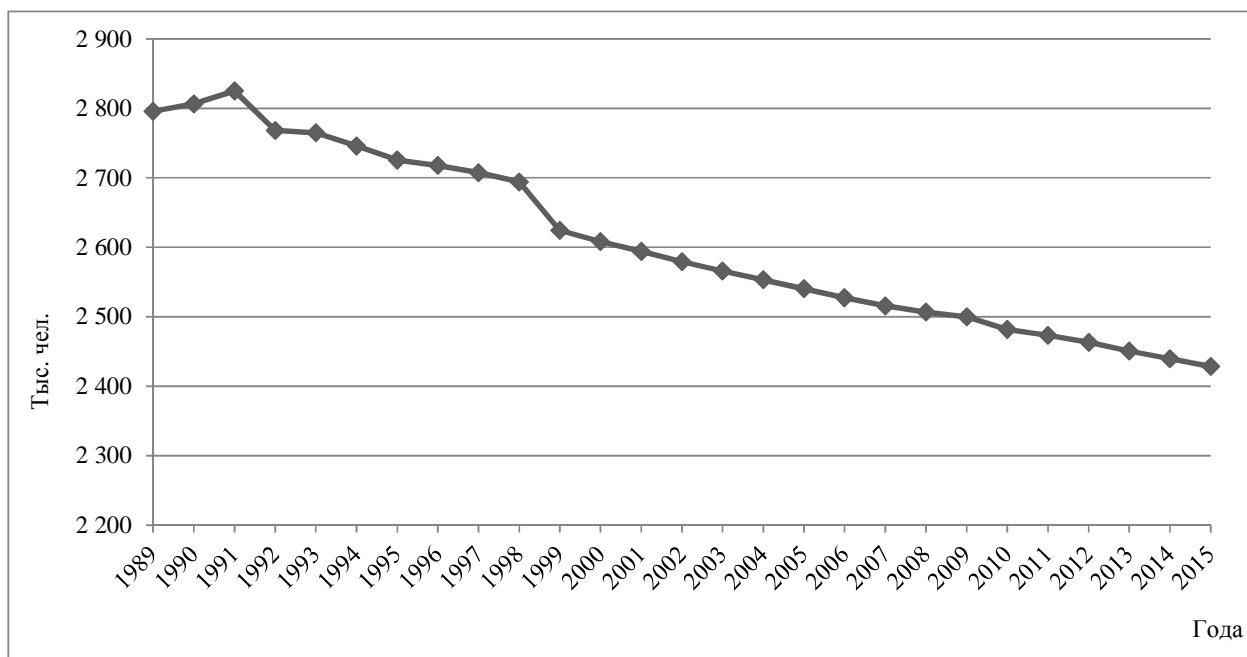

Рис. 2. Динамика количества населения Катовицкой конурбации в период с 1989 по 2015 гг. (построено авторами по данным [2])

После закрытия части промышленных предприятий на территории конурбации были применены различные экономические инструменты, направленные на решение проблемы безработицы. Согласно новым законам был разрешен выход на пенсию людям более раннего возраста, чем установленный пенсионный порог. После данного решения большинство еще трудоспособного населения вернулось в пре-

дыдущие места проживания (села соседних воеводств). Существующие раньше векторы миграции в промышленный регион с 90-х гг. начали действовать в противоположном направлении.

В начале 90-х гг. в репродуктивный возраст вошло поколение, которое было рождено в 60-х гг. прошлого века. Это также повлияло на резкое снижение количества рождаемости населения. Немного

позднее в связи с вхождением в репродуктивный возраст населения, рожденного в 70-е гг. и недостатком рабочих мест в Катовицкой конурбации, стал развиваться процесс трудовой миграции населения. Основными направлениями миграции были Германия, Великобритания, Италия и другие развитые страны. Процесс миграции усилился после вступления Польши в Евросоюз.

Параллельно в связи с изменением модели образования в Польше и увеличением доступности высшего образования произошло значительное увеличение количества студентов. Из-за этого увеличился возраст рождения первого ребенка, что впоследствии также повлияло на снижение рождаемости населения.

На рис. 3 представлены кривые естественного и натурального прироста населения Катовицкой конурбации. Кривая натурального прироста характеризуется резкими снижениями в периоды 1990-1994 гг., 1995-2004 гг., скачкообразным повышением 1994-

1995 гг. и периодом относительной стагнации с 2004 по 2015 гг. Кривая естественного прироста имеет отличную конфигурацию. Для нее характерный постепенный спад показателя в периоды 1989-1999 гг., 2010-2015 гг., скачок показателя с 2007 по 2010 гг.

Общий коэффициент воспроизводства населения в Силезском воеводстве в 2011 году составил 0,607, в городах воеводства он был еще ниже и составлял 0,592. Этот показатель свидетельствует о том, что в регионе не происходит процес воспроизводства поколений [10].

Таким образом, основными демографическими тенденциями в Катовицкой конурбации является стабильное сокращение количества населения и уменьшение рождаемости. Одной из последних демографических тенденций стал большой приток мигрантов из ближнего зарубежья. Это было вызвано военным конфликтом на территории восточной Украины и большим количеством желающих поменять место жительства.

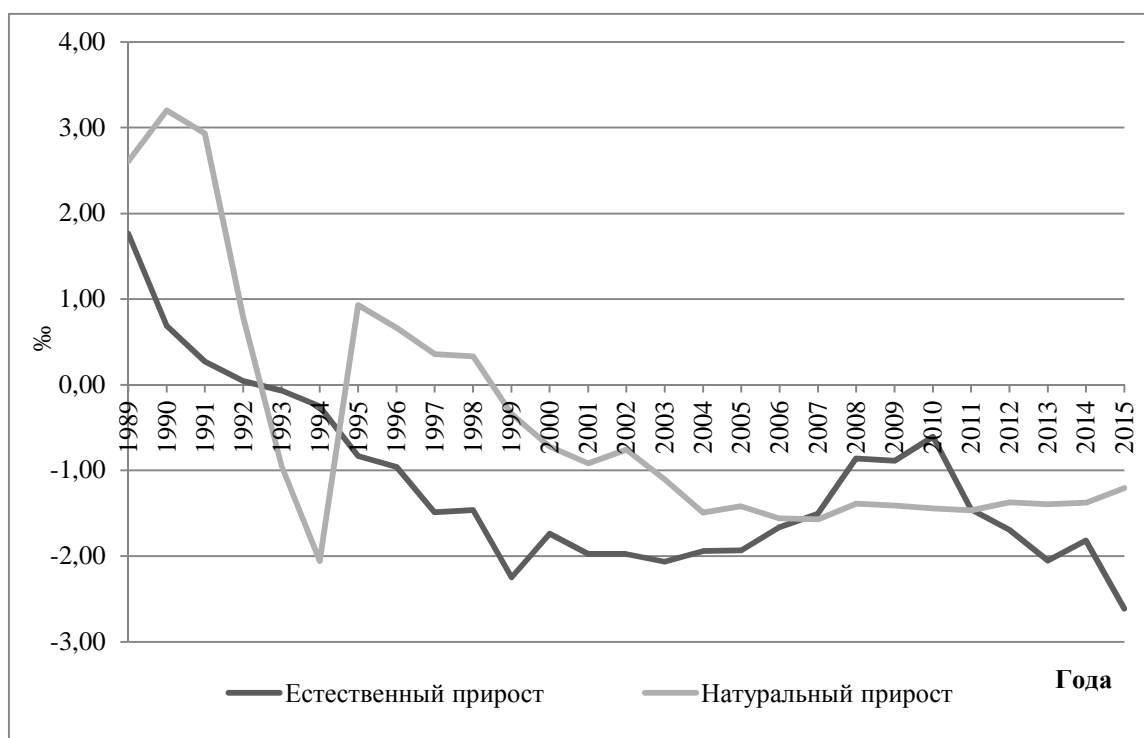

Рис. 3. Естественный и натуральный прирост населения Катовицкой конурбации (построено авторами по данным [2])

Проблемы рынка труда. Начиная с 1989 г. для Катовицкой конурбации был характерен процесс массового закрытия промышленных предприятий. В период с 1989 по 2015 гг. в том числе была закрыта 31 шахта по добычи каменного угля; 10 металлургических комбинатов; 21 завод, специализирующийся на тяжелом машиностроении [3].

Из-за изменения административного деления территории Польши и различий в подходах к методике сбора статистических данных невозможно провести детальный анализ изменения рынка труда в конурбации. Ф. Клосовски утверждает, в начале 90-х годов в основных городах конурбации около 60%

населения работало в промышленном секторе, около 40% – в сфере услуг. В 2002 г. ситуация кардинально изменилась – около 60% населения было занято в сфере услуг и лишь около 40% – в промышленности. Небольшая часть населения, как и раньше, работала в сельском хозяйстве [6].

В 1991 г. большинство городов конурбации относили к городам промышленного типа, то есть более 2/3 населения данных города было занято в сфере промышленности. Через 10 лет все промышленные города перешли в ранг городов, выполняющих функции центров услуг. Среди них такие крупные города как Катовице и Челадзь [5]. Согласно данным

Главного Статистического Управления, в период с 2005 по 2016 гг. в конурбации наблюдалось снижение количества населения, которое было занято в промышленном секторе с 43% до 36,5%. В сфере услуг наоборот количество работающих увеличилось с 55% до 61% занятых [2].

Одним из самых ярких примеров негативного влияния индустриального развития на территорию города и экономическое состояние является Бытом. В XX в. из-за интенсивного промышленного развития был нанесен значительный ущерб окружающей среде и его городскому пространству. После начала экономической трансформации большинство заводов на территории города были закрыты. На общую сложную демографическую ситуацию региона, наложились последствия добычи каменного угля на территории города (сильное проседание земли, образование антропогенных озер, необходимость сноса опасных для жителей зданий, отсутствие безопасных мест для строительства новых объектов и т.д.). В Бытоме был зарегистрирован один из самых высоких уровней безработицы в конурбации.

Массовое закрытие предприятий промышленного сектора значительно повлияло на изменение городского пространства. Также, среди трансформаций городской структуры, можно выделить изменение расположения основных публичных пространств по его территории. До 90-х гг. XX в. центральные публичные зоны конурбации (включая администрацию, торговлю и услуги для гражданства) традиционно находились в центрах городов.

С конца 90-х гг. на окраинах городов вблизи главных автомагистралей начинают появляться крупные торгово-развлекательные центры. Впоследствии увеличивается значимость новых публичных пространств и торгово-развлекательных центров, которые неформально приняли функции центров городов. В центрах городов были оставлены в основном только административные и банковские учреждения.

В последние годы городское самоуправление городов старается восстановить их стандартные функции, разрешая инвесторам строительство новых торгово-развлекательных комплексов в центрах. Например, во время реконструкции главного железнодорожного вокзала «Катовице» было решено расположить на большей части его территории крупный торгово-развлекательный центр. В последствии комплекс «Катовицкая галерея» стал главным аттрактором центра города, вытеснив из городского пространства железнодорожный вокзал и повлияв на перенос городской автобусной станции на уровень подвала.

В связи с процессами реструктуризации промышленности в регионе и потребностью поддержки частных предпринимателей и привлечения новых инвестиций, в 1996 г. была создана Катовицкая особая экономическая зона. Она состоит из четырех подзон: Гливицкой, Сосновско-Дамбровской, Ястшембско-Жорской и Тыхской. Основными задачами организации является повышение инвестиционной привлекательности зоны и поиск новых инвесторов; продажа земельных участков и других объектов, ко-

торые входят в состав зоны; выдача разрешений на ведение предпринимательской деятельности; выдача льгот на налогообложение; помощь инвесторам в управлении бизнесом.

Катовицкая особая экономическая зона является лидером среди польских экономических зон. В настоящее время в зоне работает более 300 компаний, которые собрали около 28 млрд. злотых и создали более 65 тыс. рабочих мест. Основными странами-инвесторами для зоны являются США и Италия [5]. Главная отрасль инвестиций в рамках Катовицкой особой экономической зоны – автомобилестроение и производство автозапчастей.

Транспортные проблемы. Процесс трансформации затронул и сферу транспорта в Катовицкой конурбации, а именно авиационный, железнодорожный, автомобильный и городской транспорт. Международный аэропорт Катовице расположенный в Пыжовице в 30 км севернее от центра города Катовице является по количеству пассажиров четвертым аэропортом Польши, обслуживая более 10% всех пассажиров в стране. Интенсивное развитие аэропорта началось со времён вступления Польши в Европейский союз. На базе аэропорта регулярно осуществляются перевозки в 53 направлениях 21 страны мира [4]. Стремительное развитие аэропорта Катовице связывают с его выгодным расположением относительно одной из самых главных автомобильных магистралей Польши А1, а также локализацией на его территории базы популярного перевозчика бюджетного сегмента Wizz Air. В будущем планируется восстановить железнодорожное сообщение с аэропортом Катовице в направлении Тарновске-Гуры-Заверче.

Начиная с 90-х годов прошлого столетия в Катовицкой конурбации наблюдается снижение популярности общественного транспорта. Из-за большого количества автомобилей на дорогах появились пробки, которые в случае ДТП или строительных работ могли растянуться по территории двух и более городов конурбации. Дорожная инфраструктура не была приспособлена к большому количеству автомобилей. Самым напряженным направлением стали автомобильные дороги с запада на восток конурбации. Данная проблема была решена строительством двух параллельных автомагистралей в направлении Катовице-Гливице (автомагистраль А4 и центральная автомагистраль). Также одним из решений в борьбе с пробками, стала перестройка центральной части Катовице, в том числе и строительство туннеля под центром города.

Данные шаги до конца не решили проблему перегруженности автомобильных дорог, так как степень развития дорожной инфраструктуры не в состоянии успеть за постоянно увеличивающимся количеством автомобилей. Также на территории конурбации находится одна из самых интенсивных по динамике движения автомагистралей в Польше, а именно дорога S86 Катовице-Сосновец. Данная магистраль имеет от 6 до 10 полос движения. Согласно официальным данным, в 2015 г. за сутки в обоих направлениях на трассе Катовице-Сосновец было зафиксировано 112 тыс. автомобилей [1].

Значительные изменения затронули и сферу общественно транспорта конурбации. Так, в 1991 г. распалось воеводское предприятие, которое занималось организацией единой работы городского общественного транспорта. Взамен ему было создано 17 отдельных предприятий городского транспорта (1 трамвайное и 16 автобусных). Одной из основных проблем того времени было отсутствие единого билета. Предварительно были заключены разные договоры между городами конурбации, которые остались частично совладельцами отдельных коммунальных предприятий. Это привело к созданию единого предприятия «Коммунальный коммуникационный союз верхнесилезского промышленного района». К новому организатору городского транспорта постепенно присоединялись другие города. Впоследствии через 25 лет на территории конурбации осталось только 4 организатора городского и пригородного общественного транспорта (автобусы, трамваи, троллейбусы).

Одна из самых сложных ситуаций была характерна для трамвайного транспорта конурбации. В связи с тяжелым экономическим положением не было осуществлено достаточное финансирование этой сферы, что привело к закрытию нескольких трамвайных маршрутов (№25 – Бендзин-Войковице, №8 – Бытом-Пекары Шлэнске, №1 и №4 – в Гливицах, №12 в Хожове, №7 – на бытомском участке, отсроченный в 2014 г., №18 – в Руде Шлэнскей). Автобусное и троллейбусное сообщение конурбации принадлежало тогда городскому самоуправлению. Трамвайный транспорт конурбации в связи с задержкой процесса коммуналлизации принадлежал до 2007 г. государству, которое не хотело финансировать предприятие в достаточной степени.

С 80-х годов XX в. трамвайный транспорт конурбации не развивался. Первый проект модернизации трамвайного транспорта был начат в 2000 г. по маршруту Катовице-Хожув-Бытом. Было отремонтировано часть путей и закуплено 17 вагонов. Основные действия по завершению процесса регресса этой отрасли общественного транспорта начались в момент вступления Польши в Евросоюз. Благодаря этому стали доступны денежные средства на инвестиции в общественный транспорт и его инфраструктуру.

На основе фондов Евросоюза в период 2012-2015 гг. был реализован проект модернизации трамвайной и троллейбусной инфраструктуры, а именно обновление подвижного состава (капитальный ремонт 75 вагонов, закупка 42 вагонов) и ремонт трамвайных путей (около 60 км путей). В 2017 г. начался новый проект, который финансируется из бюджета ЕС 2014-2020. В рамках этого проекта планируется строительство новых участков трамвайного транспорта в Катовицах и Сосновце. В общем, следует заметить, что система Силезского трамвайного транспорта на данный момент является одной из самых крупных систем в Европе и соединяет 13 городов [9].

Экономические проблемы времен трансформации были характерны для всей системы железных дорог в Польше. Государственное предприятие

Польские Железные Дороги (Polskie Koleje Państwowe), которое занималось пассажирскими и грузовыми железнодорожными перевозками, имело слишком большую сеть железнодорожных путей и избыток подвижного состава, что не отвечало рыночным условиям. Для того периода было характерно стабильное снижение уровня пассажирских и грузовых перевозок. Предприятие было экономически нерентабельным. Указанную проблему было частично решено разделением предприятия ПКП на самостоятельные общества в начале XXI в. Главными из них являются ПКП Польские железные дороги (PKP Polskie Linie Kolejowe), которое занимается содержанием железнодорожной инфраструктуры; ПКП Интерсити (PKP Intercity) – межрегиональные перевозки и предприятие по региональным перевозкам ПКП Региональные перевозки (PKP Przewozy Regionalne), ПКП Скоростная городская железная дорога (PKP Szybka Kolej Miejska).

Во время введения новой системы административного деления государства, региональные перевозки перешли под воеводское самоуправление. Нерентабельность перевозок привела к потребности большого дофинансирования отрасли из казны воеводств. Вследствие этого произошел конфликт между руководством большинства воеводств и ПКП Региональные перевозки. Из-за этого воеводствами было принято решения начать организацию собственных региональных перевозок. В итоге, в воеводстве функционировали два предприятия по железнодорожным перевозкам с противоположными интересами, поскольку в процессе коммерциализации с 2008 г. совладельцами ПКП Региональных перевозок остались только воеводства.

Кризисная ситуация была характерна для межрегиональных перевозок. В начале XX в. железнодорожное предприятие ПКП Региональные перевозки осуществляло перевозки, за которые не получало компенсации от министерства транспорта. Еще одной проблемой стала сильная позиция профсоюзов железной дороги, которые не давали проводить экономическую реструктуризацию отрасли.

Территорию Катовицкой конурбации обслуживает региональный перевозчик «Шлэнские железные дороги». Из-за тяжелого экономического положения в течении 30 последних лет в Силезском воеводстве было закрыто 533 км железной дороги, в том числе 216 км на территории Катовицкой конурбации. Часть участков закрытой железной дороги окончательно разобрано, на части осуществляются только грузовые перевозки [11]. Для сравнения, в 1989 г. в Катовицкой конурбации в будний день электрички проезжали более 14 тыс. км, в период 2004-2007 гг. – менее 6 тыс. км. Основной причиной уменьшения интенсивности пассажирских перевозок стало плохое состояние технической инфраструктуры и проблемы с финансированием нерентабельных перевозок из бюджета воеводского самоуправления

Индустриальное наследие и туризм. Одной из важнейших отраслей развития для Катовицкой конурбации является индустриальный туризм. В регионе находится большое количество объектов промышленного наследия, которые используются на

данный момент и могут быть использованы в туристической деятельности. Основными отраслями промышленности, которые могут быть использованы для данной цели является горнодобывающая, текстильная, пищевая промышленность и металлургия.

Основными объектами горнодобывающей промышленности, которые имеют эстетическую и познавательную ценность для развития индустриального туризма являются: шахта по добыче серебряной руды «Черная форель» в Тарновских горах; угольные шахты «Гвидо» и «Королева Луиза» в Забже; шахта «Сатурн» в Челадзе; шахта «Пуласки»; Шахта «Вечорек» в Катовице; шахта «Эльжбета» и «Президент» в Хожуве [12].

Так, например, на базе шахты «Гвидо» был создан туристический комплекс, который предлагает экскурсионные детские, стандартные и усложненные туры для туристов на глубине 170, 320 и 355 метров, отдых в гостинице, ресторанах и пабах на территории шахты; концерты, вечеринки и другие мероприятия на глубине 320 метров [7].

На территории шахты «Катовице» был построен новый комплекс Силезского музея. Основной идеей проекта было оживление постиндустриального района бывшей шахты «Катовице», который занимал 2,7 га территории города. В ходе осуществления проекта было построено главное здание музея, адаптировано несколько построек шахты к музейным функциям, а также создано привлекательное парковое пространство. Архитектурная концепция, созданная австрийской студией из Граца предполагает небольшое вмешательство в постиндустриальный ландшафт, поэтому большая часть музейного комплекса находится под землей.

Также большое количество металлургических предприятий могут стать объектами индустриального туризма. Среди них: здание бывшего цинкового завода «Утхеманн», сталелитейный завод «Байдон» в Катовице, строительный комплекс цинковых прокатных станов на базе металлургического завода «Силезия» в Свентохловице-Липины, выгрузочная башня для доменного заряда в Поребе, «Банковский металлургический завод» в Домброве-Гурничей [12].

Особый интерес для туристов могут представлять также некоторые объекты пищевой промышленности, которые можно использовать, как и в индустриальном, так и в гастрономическом туризме.

Самый большой сегмент в Силезском воеводстве составляют пивоварни. Один из старейших пивоваренных заводов в Польше находится в городе Тыхы. На данный момент указанный завод является одним из лидеров по пивоварению в государстве и музеем пивоварения. Возможность осмотра процесса производства пива является главной аттракцией для туристов.

На базе 42 объектов горнодобывающей, металлургической, энергетической, коммуникационной и пищевой промышленности был создан тематический экскурсионный маршрут памятников техники Силезского воеводства. Целью разработки данного маршрута было создание фирменного туристического продукта на основе наиболее важных и интересных индустриальных объектов в регионе. Среди объектов данного экскурсионного маршрута, можно выделить музей-пивоварню Живец, здание бывшей теплоэлектростанции Бытом-Шомберки, узкоколейную железную дорогу Бытом-Мястечко Шлёнске, жилой район Никишовец в Катовицах, радиостанцию Гливице, музей спичек в Ченстохове, шахту Гвидо и т.д. Программа маршрута несколько раз была изменена, в частности были убраны непопулярные объекты и добавлены новые объекты, которые будут привлекать туристов.

Выводы. Рассмотрев основные аспекты процесса трансформации Катовицкой конурбации, можно отметить, что регион не справляется с негативными демографическими явлениями, в частности уменьшением количества жителей крупных городов, малым количеством населения дотрудоспособного возраста и высоким уровнем эмиграции населения. Процесс развития транспортной инфраструктуры конурбации не в состоянии успеть за увеличивающимся количеством личных транспортных средств населения. Общественный транспорт низкого качества не предоставляет достойной альтернативы населению в сравнении с возможностями личных транспортных средств. Территория Катовицкой конурбации перестала быть типичным промышленным регионом. Значительная часть заводов тяжелой промышленности и шахт была закрыта, а большинство населения конурбации работает в секторе услуг. Городское и воеводское самоуправление пытается использовать оставшееся индустриальное наследие с целью развития туризма в регионе.

Список использованных источников:

1. Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.gddkia.gov.pl/>
2. Główny Urząd Statystyczny [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://stat.gov.pl>
3. Karpiński A. Od uprzemysłowienia w PRL do deindustrializacji kraju / A. Karpiński, S. Paradysz, P. Soroka, W. Żółtkowski. – Muza: Warszawa, 2015. – 396 s.
4. Katowice airport [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.katowice-airport.com/pl/lotnisko>
5. Katowicka Specjalna Strefa Ekonomiczna [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ksse.com.pl
6. Kłosowski F. Sektor usług w gospodarce regionu tradycyjnego w warunkach transformacji i restrukturyzacji. Przykład konurbacji katowickiej / Franciszek Kłosowski. – Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2006. – 255 s.
7. Kopalnia Guido [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kopalniaguido.pl>
8. Śleszyński P. Delimitacja Miejskich Obszarów Funkcjonalnych stolic województw / P. Śleszyński // Przegląd Geograficzny, 2013. – № 85 (2). – S. 173-197.
9. Soczówka A. Zarys historii komunikacji tramwajowej na obszarze konurbacji katowickiej / A. Soczówka // Acta Geographica Silesiana. – Sosnowiec-Będzin, 2012. – № 11. – S. 57-70.

10. Sitek S. Społeczno-gospodarcze oraz przestrzenne kierunki zmian regionalnego oraz lokalnych rynków pracy województwa śląskiego. Raport końcowy / S. Sitek, J. Runge, F. Kłosowski, A. Runge, J. Petryszyn, S. Pytel, T. Spórna, M. Kurpanik, E. Zuzanska-żyśko. – Sosnowiec, 2013. – 385 s.
11. Stankiewicz R. Atlas linii kolejowych polski 2014 / R. Stankiewicz, M. Stiasny. – Eurosprinter, 2014.
12. Tkocz M. Industrial potential of a region as the Basic of tourism development. An example of the Silesian Voivodship (Poland) / M. Tkocz, A. Soczówka // *Turisztudomány* – № 7. – Łągańsk: Uniwersytet Łągański, 2012. – S. 211-216.
13. Tkocz M. Katowice jako ośrodek regionalny w latach 1865-1995 / M. Tkocz. – Wydawnictwo «Śląsk»: Katowice, 1995. – 156 s.
14. Frużyński A. Kopalnie węgla kamiennego w Polsce / A. Frużyński. – Księży Młyn, 2012. – 266 s.

References:

1. Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad [General Directorate for National Roads and Highways]. Available at: <https://www.gddkia.gov.pl/>
2. Główny Urząd Statystyczny [Central Statistical Office]. Available at: <http://stat.gov.pl>
3. Karpiński, A., Paradysz S., Soroka P. ta in. (2015). Od uprzemysłowienia w PRL do deindustrializacji kraju [From industrialization in the PRP to the deindustrialisation of the country]. Warszawa: Muza, 396.
4. Katowice airport. Available at: <https://www.katowice-airport.com/pl/lotnisko>
5. Katowicka Specjalna Strefa Ekonomiczna [Katowice Special Economic Zone]. Available at: ksse.com.pl
6. Kłosowski, F. (2006) Sektor usług w gospodarce regionu tradycyjnego w warunkach transformacji i restrukturyzacji. Przykład konurbacji katowickiej [Service sector in the traditional region's economy under conditions of transformation and restructuring. Example of the Katowice conurbation]. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 255.
7. Kopalnia Guido [Guido Mine]. Available at: <http://www.kopalniaguido.pl>
8. Śleszyński, P. (2013). Delimitacja Miejskich Obszarów Funkcjonalnych stolic województw [Delimitation of Urban Functional Areas of voivodship capitals]. *Przegląd Geograficzny*, 85, 173-197.
9. Soczówka, A. (2012) Zarys historii komunikacji tramwajowej na obszarze konurbacji katowickiej [An overview of the history of tram communication in the area of the Katowice conurbation]. *Acta Geographica Silesiana*, 11, 57-70.
10. Sitek, S., Runge, J., Kłosowski, F., Runge, A. ets. (2013). Społeczno-gospodarcze oraz przestrzenne kierunki zmian regionalnego oraz lokalnych rynków pracy województwa śląskiego. Raport końcowy. Sosnowiec, 2013.
11. Stankiewicz, R., Stiasny, M. (2014). Atlas linii kolejowych polski 2014 [Atlas of the Polish Railways 2014]. Rybnik: Eurosprinter.
12. Tkocz, M., Soczówka, A. (2012). Industrial potential of a region as the Basic of tourism development. An example of the Silesian Voivodship (Poland). *Turisztudomány*, 7, 211-216.
13. Tkocz, M. (1995). Katowice jako ośrodek regionalny w latach 1865-1995 [Katowice as a regional center in the years 1865-1995]. Katowice: Wydawnictwo «Śląsk», 156.
14. Frużyński, A. (2012). Kopalnie węgla kamiennego w Polsce [Coal mines in Poland]. Lodz: Księży Młyn, 266.

Надійшла до редколегії 23.11.2017 р.

УДК 528.94:631.11:504.05

*Андрій Ковальчук, мол. наук. співробітник**e-mail: kovalchuk94a@gmail.com**Іван Ковальчук, д. геогр. н., професор**e-mail: kovalchukip@ukr.net**Національний університет біоресурсів і природокористування України*

ВІДОБРАЖЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА БАСЕЙНОВУ СИСТЕМУ РІЧКИ БИСТРИЦЯ (ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ) НА ТЕМАТИЧНИХ КАРТАХ ГЕОЕКОЛОГІЧНОГО АТЛАСУ

Охарактеризована методика і висвітлено результати тематичного картографування масштабів сільськогосподарської діяльності в річково-басейновій системі Бистриці. Укладені тематичні карти є складовою частиною великомасштабного електронного геоecологічного атласу, який створюється на басейн цієї гірської річки Карпат. Карти сільськогосподарського використання земельних ресурсів відображають структуру земних покривів басейну Бистриці на рівні суббасейнів. Дана оцінка впливу землеробської діяльності на геоecологічний стан басейну Бистриці. Обґрунтована система заходів, спрямованих на оптимізацію стану і функціонування цієї басейнової системи та її підсистем.

Ключові слова: річково-басейнова система, геоecологічний атлас, тематичні карти, карти сільськогосподарського навантаження.

Андрій Ковальчук, Іван Ковальчук. ОТОБРАЖЕНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ НАГРУЗКИ НА БАСЕЙНОВУЮ СИСТЕМУ РЕКИ БЫСТРИЦА (ИВАНО-ФРАНКОВСКАЯ ОБЛАСТЬ) НА ТЕМАТИЧЕСКИХ КАРТАХ ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКОГО АТЛАСА

Охарактеризована методика и освещены результаты тематического картографирования масштабов сельскохозяйственной деятельности в бассейновой системе Бистрицы. Созданные тематические карты являются составной частью крупномасштабного электронного геоecологического атласа, который создается на бассейн этой горной реки в Карпатах. Карты сельскохозяйственного использования земельных ресурсов отображают структуру земных покровов бассейна Бистрицы на уровне суббасейнов. Осуществлена оценка влияния земледельческой деятельности на геоecологическое состояние бассейновой системы Бистрицы. Обоснована система мероприятий, направленных на оптимизацию состояния и функционирования этой бассейновой системы и ее подсистем.

Ключевые слова: бассейновая система, геоecологический атлас, тематические карты, карты сельскохозяйственной нагрузки.

Andriy Kovalchuk, Ivan Kovalchuk. DISPLAYING THE AGRICULTURAL LOAD ON THE BASIN SYSTEM OF THE BYSTRICA RIVER (IVANO-FRANKIVSK REGION) ON THEMATIC MAPS OF THE GEOENVIRONMENTAL ATLAS

The article describes the methodology and the results of thematic mapping of the volume of agricultural activities in the basin system of Bystrica and covers its influence on the geoenvironmental state of basin landscapes. Resulting thematic maps are an integral part of a large-scale digital geoenvironmental atlas, the concept of which was substantiated by us earlier and which is being created for the mountain river basin in the Ukrainian Carpathians. Maps of the agricultural use of land resources reflect the structure of the land cover of the Bystrica basin at the level of sub-basin systems identified by the criteria of the EU Water Framework Directive. They show the share of agricultural lands in total area, the share of arable land in the land fund in general and in the agricultural lands in particular, the share of meadows, pastures, and abandoned lands in the structure of agricultural lands of basin systems of various ranks. An assessment of the influence of agricultural activities on the geoenvironmental state of the Bystrica basin system was carried out. The system of measures aimed at optimizing the state and functioning of this basin system and its subsystems is substantiated.

Keywords: basin system, geoenvironmental atlas, thematic maps, maps of agricultural load.

Актуальність теми. Сільськогосподарська діяльність людини виступає дуже важливим чинником впливу на природне середовище та його компоненти – рельєф, рельєфоутворювальні відклади, ґрунтовий і рослинний покрив, поверхневі, ґрунтові і підземні води, приземний шар атмосфери. В останні десятиліття особлива увага звертається на наслідки цього впливу для річково-басейнових систем і людей, проживаючих в їх межах. На постановку досліджень цього спрямування спонукає Водна Рамкова Директива Європейського Союзу. У спектрі таких досліджень особливе місце має займати створення картографічних моделей, які відображають географію, масштабність та інтенсивність впливу сільськогосподарства на стан поверхневих вод, інтегрованих в річкові системи. Як відомо, екологічний стан річок

залежить насамперед від процесів, що відбуваються у басейнових системах. Тому актуальним завданням є всебічне вивчення цих процесів та відображення їх наслідків на тематичних картах, а в оптимальному випадку – в геоecологічному атласі річково-басейнових систем (РБС) [3, 6]. Створення атласу річково-басейнових систем (РБС) включає у себе всебічне дослідження не тільки водних підсистем, але й територій, що є складовими водозборів РБС. Незважаючи на те, що антропогенне навантаження по території водозбору розподіляється неоднорідно, воно має значний вплив на геоecологічний стан суббасейнів РБС, басейнової геосистеми головної річки та її річище. Це зумовлює високу актуальність тематичного картографування РБС та їх підсистем (суббасейнів нижчих рангів).

Стан вивчення досліджуваної проблеми. Атласне геоекологічне картографування річково-басейнових систем з використанням технологій геоінформаційного моделювання є достатньо новим напрямом тематичного картографування. Йому присвячені праці І.П. Ковальчука [6], Т. Соловей та ін. [11], Басейн реки Днестр...[2], Ю.М. Андрейчука, І.П. Ковальчука [1], І.П. Ковальчука, О.І. Швець, Ю.М. Андрійчука [4], І.П. Ковальчука, А.І. Ковальчука [3, 14], І.П. Ковальчука, Т.С. Павловської [7] (Україна), О.В. Токарчука та ін. [12] (Білорусь), Л.М. Коритного та ін. [10] (Росія), а також інших зарубіжних вчених [13, 16-18 та ін.]. Разом з тим, чимало питань атласного картографування геоекологічного стану РБС залишається недостатньо вивченими. Тому ми вже кілька років працюємо над створенням великомасштабного цифрового геоекологічного атласу річково-басейнової системи Бистриці – річки, розташованої на північно-східному макросхилі Українських Карпат і в Передкарпатті (в межах Івано-Франківської області) [3; 5; 14]. У цій статті охарактеризуємо результати наших досліджень, спрямованих на оцінювання впливу сільськогосподарської діяльності на стан річково-басейнової системи Бистриці.

У структурі створюваного цифрового геоекологічного стану РБС Бистриці карти, наведені нижче, відносяться до розділу **В. Господарські чинники впливу на геоекологічний стан РБС**, підрозділу **II.11. Сільськогосподарське освоєння РБС** [5]. Розділ присвячений відображенню рівня антропогенного навантаження, позитивних та негативних чинників господарської діяльності, що впливають на екологічний стан РБС, на ландшафти, що розташовані у басейні РБС Бистриці, а підрозділ – відображенню чинників, що відносяться до сільського господарства.

Методика досліджень. Зупинимося детальніше на методичних аспектах укладання цифрових карт сільськогосподарської тематики і на характеристиках змісту карт, створених на РБС Бистриці.

В основу атласу покладено оцифровану топографічну карту (масштаб 1:100 000) на річково-басейнову систему Бистриці. Тематичні карти атласу укладено у масштабі 1:400 000, проекція Гавса-Крюгера, СК-42, зона 5.

Одиницею картографування у геоекологічному атласу РБС Бистриці був визначений суббасейн, ранг і розмір якого виділений згідно з класифікацією, обґрунтованою у Водній Рамковій Директиві ЄС [14] (з площею від 10 до 100 км²). Він за площею приблизно відповідає площі типової сільської ради (територіальної громади). Растр значень, отриманих для полігонів сільрад РБС методом інтерполяції IDW (обернених зважених відстаней) в ArcMap 10.2 за даними форми 6-зем, необхідно було трансформувати для відображення інформації в обраних одиницях картографування (суббасейнах). Для цього був застосований інструмент ArcToolbox “ZonalStatisticsasTable” (для присвоєння полігонам суббасейнів переобчислених показників із растру значень, якими у нашому випадку виступали дані інтерполяції).

Представлені нижче карти сільськогосподарсь-

кого освоєння РБС, у поєднанні з картами рельєфу і його властивостей, ґрунтового покриву і його показників, багаторічного режиму температури повітря й опадів, річкового стоку, якості поверхневих вод, іншими тематичними картами наочно відображають територію РБС, придатні для того чи іншого виду ведення господарства, дозволяють оцінити площі сільськогосподарських земель, що безпосередньо не використовуються при веденні господарства на момент картографування, визначити масштаби антропогенного навантаження на РБС, а отже й оцінити екологічний стан водозбору в цілому та його суббасейнів.

Результати досліджень та їх обговорення. Карта домінантних земних покривів (рис. 1) укладена за результатами дешифрування даних ДЗЗ. В якості вихідних матеріалів відібрані знімки супутника QuickBird і топографічні карти масштабів 1:100 000, 1:50000 та 1:25000. Перевагами відібраних космоснімків є високе просторове (61см у панхроматичному режимі та 2,44 м у мультиспектральному) і радіометричне (11 біт на піксель) розрізнення, широка смуга огляду, можливість відображення будови полігонів складної форми. Наступним етапом досліджень була підготовка знімків до подальшого опрацювання. Проводилося виправлення отриманих даних для досягнення найправдоподібнішого зображення земної поверхні (корекція кількох видів: радіаційна, радіометрична, геометрична і калібрування [8]). Водночас здійснювався монтаж зображень з окремих знімків або їх фрагментів, вирізання потрібного фрагменту, його трансформація в картографічну проекцію та орторектифікація. Також виконувався підбір параметрів відображення, таких як налаштування контрастності, яскравості, фільтрація недоліків зображення (усунення шумів, дрібних деталей). Ці завдання вирішувалися за допомогою програмних пакетів ArcGis 9.0 (розробка ESRI) та ERDASIMAGINE (Intergraf).

Дешифрування матеріалів аерокосмоснімків проводилося комбінованим способом, сутність якого полягає у поєднанні камеральних та польових робіт з візуальним методом аналізу за допомогою прямих і непрямих ознак [7, 8]. Разом з цим, відбувалося узгодження даних космічного знімання з наявним картографічним матеріалом, що дало змогу спростити процес дешифрування. В технічному плані спочатку проводилися межі між різними типами землекористування. Потім за допомогою програмного модуля ArcCatalog була здійснена типологія та перетворення лінійних об'єктів у площинні. Кожному такому площинному об'єкту було присвоєно властивий йому підтип землекористування. Окремо створена структура бази атрибутивної інформації, яка включала в себе такі параметри – тип, підтип землекористування, їх морфометричні (площа, периметр) та спектральні характеристики.

Упорядкування наявної інформації про землекористування за схемою адміністративного районування здійснювали з використанням форми 6-зем, тому виокремлення типів і підтипів землекористування виконувалося на основі їх узгодження з космоскопозображенням.

Як видно з карти (рис. 1), у РБС Бистриці віді-

лено 11 категорій земних покривів. Така велика їх кількість зумовлена складністю розпізнавання конкретних категорій угідь та існуючим різноманіттям їх поєднання в умовах гірського і передгірського рельєфу. У гірській частині басейну домінують види угідь, крім лісів, є луки та пасовища. При змен-

шенні висот рельєфу вони змінюються луками та пасовищами з фрагментами ріллі і пасовищами та луками з ріллею. В Передкарпатті абсолютним домінують є рілля, а локально – рілля та луки з пасовищами і пасовища та рілля з луками.

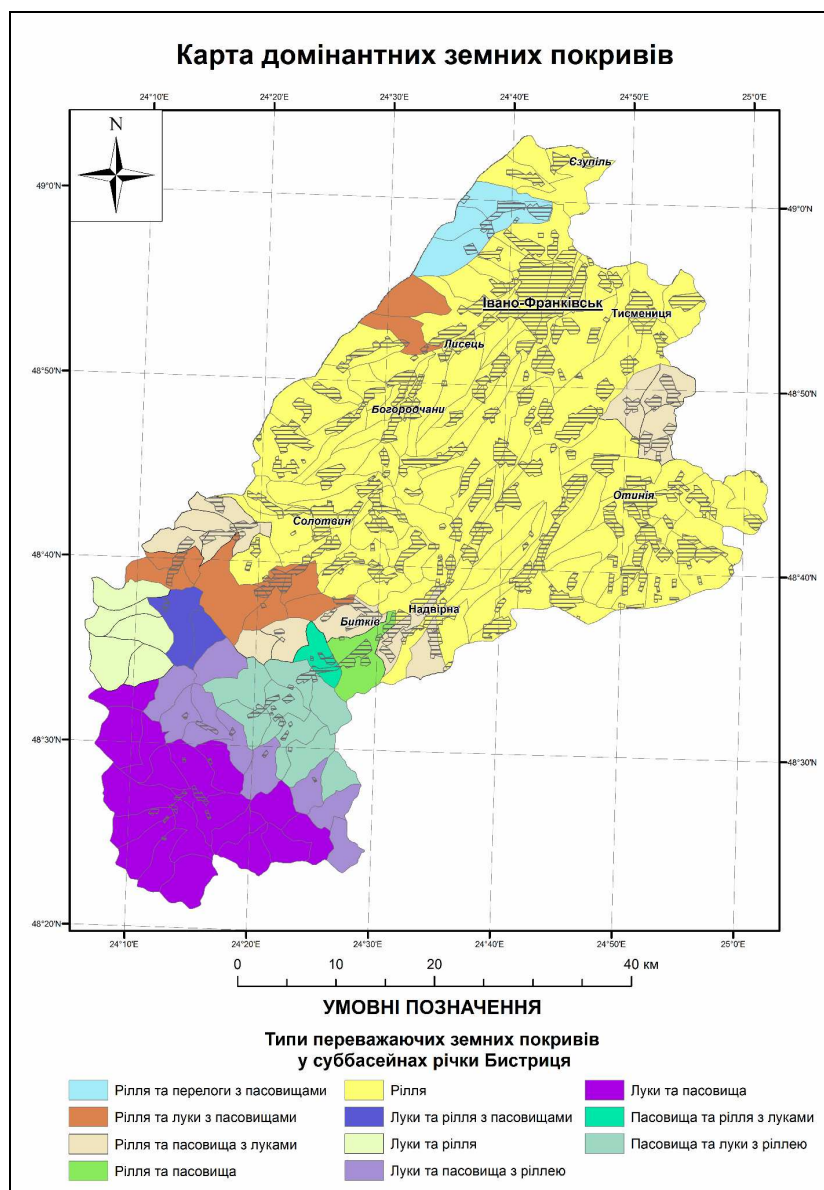

Рис. 1. Домінуючі земні покриви у суббасейнах річково-басейнової системи Бистриці станом на 2015 рік (за результатами дешифрування даних ДЗЗ)

Стосовно рівня розораності земельного фонду у суббасейнах (рис. 2), то він коливається від кількох до 10% у верхів'ях РБС, 10-30% у гірській частині і 40-80% в Передкарпатті. Ці показники вказують на надмірний рівень сільськогосподарського освоєння земельного фонду і високий потенціал його впливу на формування несприятливої геоecологічної напруги в суббасейнах Бистриці. Надмірно високим є і рівень розораності сільськогосподарських угідь (рис. 3). Він коливається в межах від менше 20 і 20 – 40% у гірській частині басейну Бистриці до 60-80% і більше 80% у Передкарпатті. Ці показники свідчать про перевищення оптимальних з геоecологічних по-

зицій співвідношень ріллі та інших видів сільськогосподарських угідь.

Відносно частки луків у структурі сільськогосподарських угідь (рис. 4), то найбільше їх є в гірській частині РБС Бистриці (більше 55,1% та 42,1 - 55,0%), в той час як у Передкарпатській частині водозбору частка луків не перевищує 13%. З геоecологічних позицій її треба збільшити хоча б до 20%.

У зв'язку з трансформаціями земельних відносин, у структурі сільськогосподарських угідь появилася така категорія угідь, як перелоги (рис. 5). У гірській частині вони не перевищують 4%, у Передкарпатті - 8-16%.

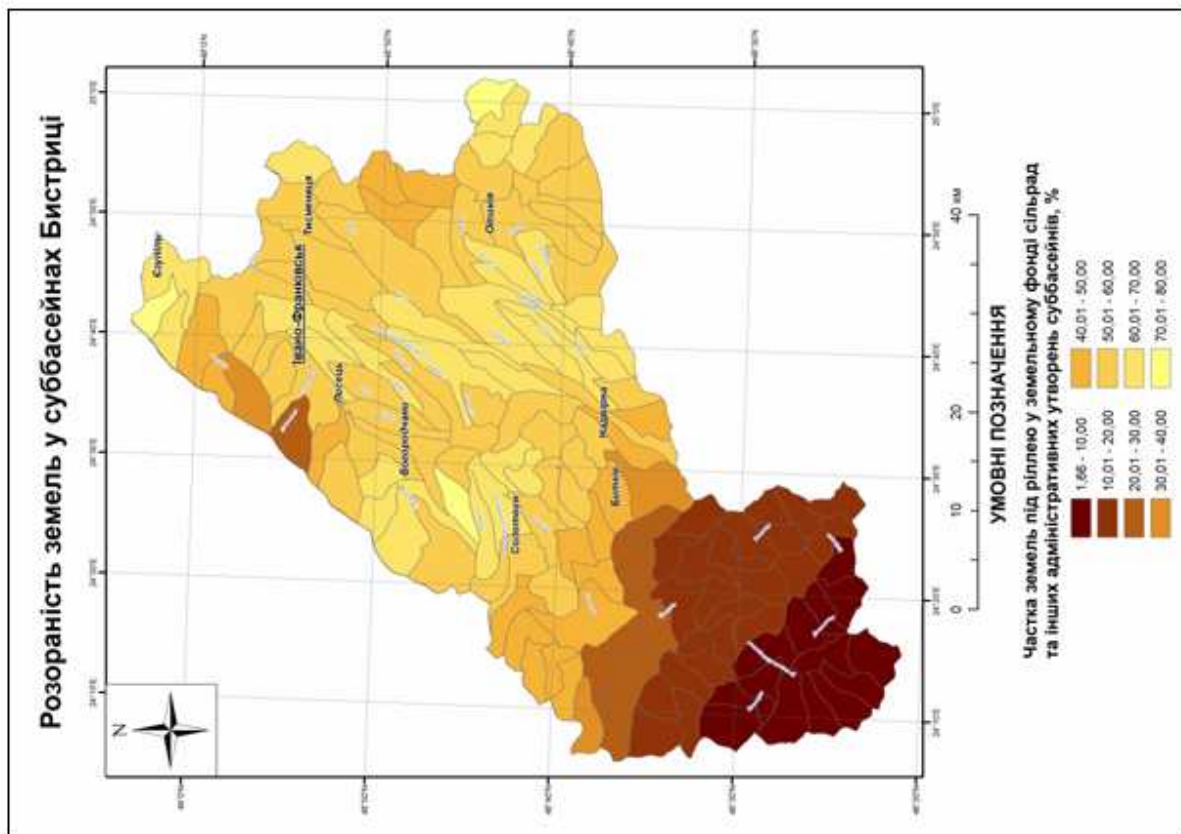

Рис. 2. Розораність земельного фонду субсекцій РБС Бистриці (2015 р.)

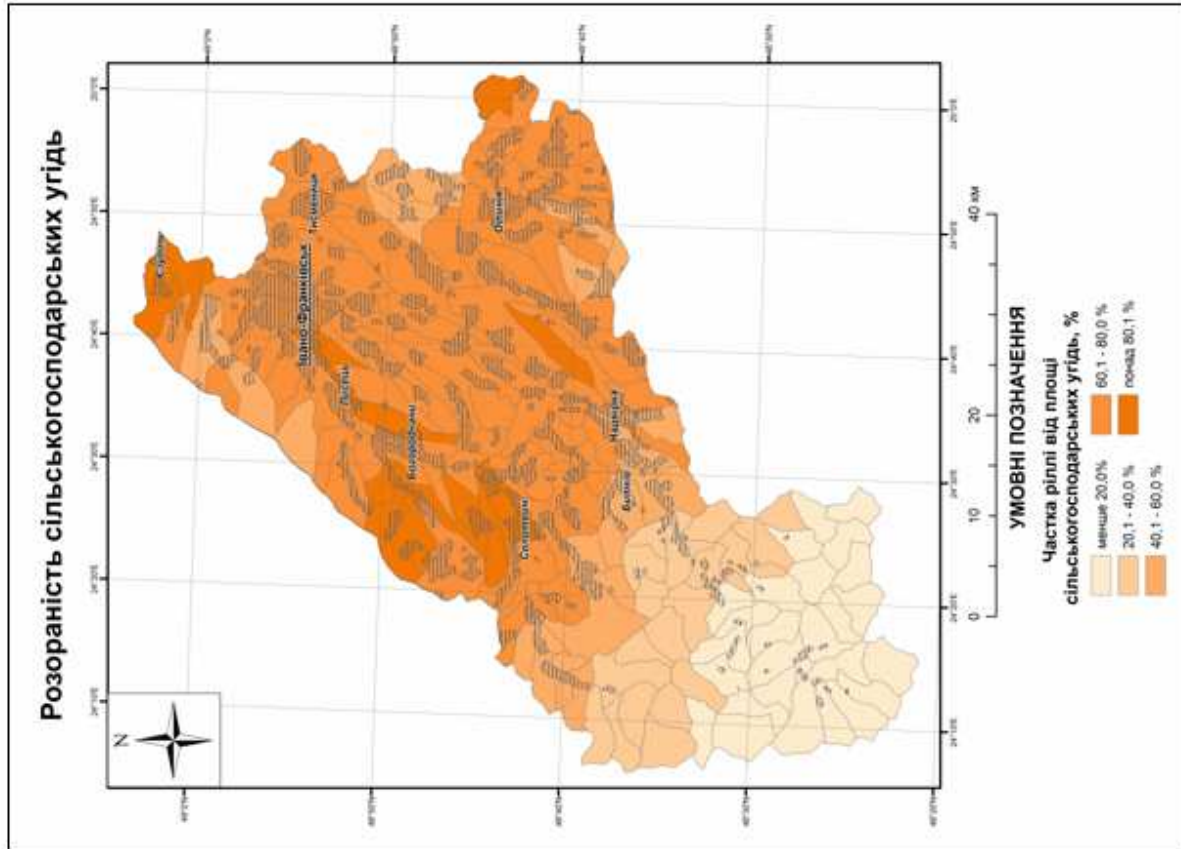

Рис. 3. Розораність сільськогосподарських угідь субсекцій Бистриці (2015 р.)

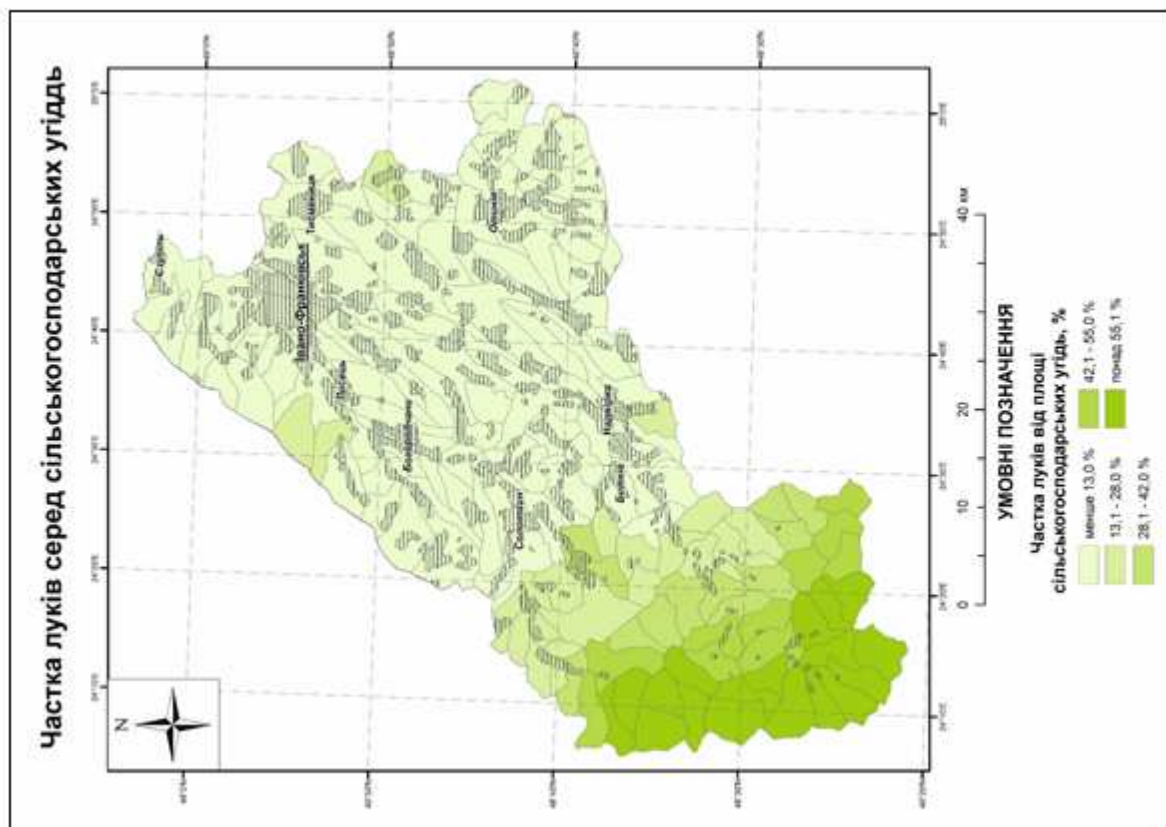

Рис. 4. Частка луків у структурі сільськогосподарських угідь РБС Бистриці (2015 р.)

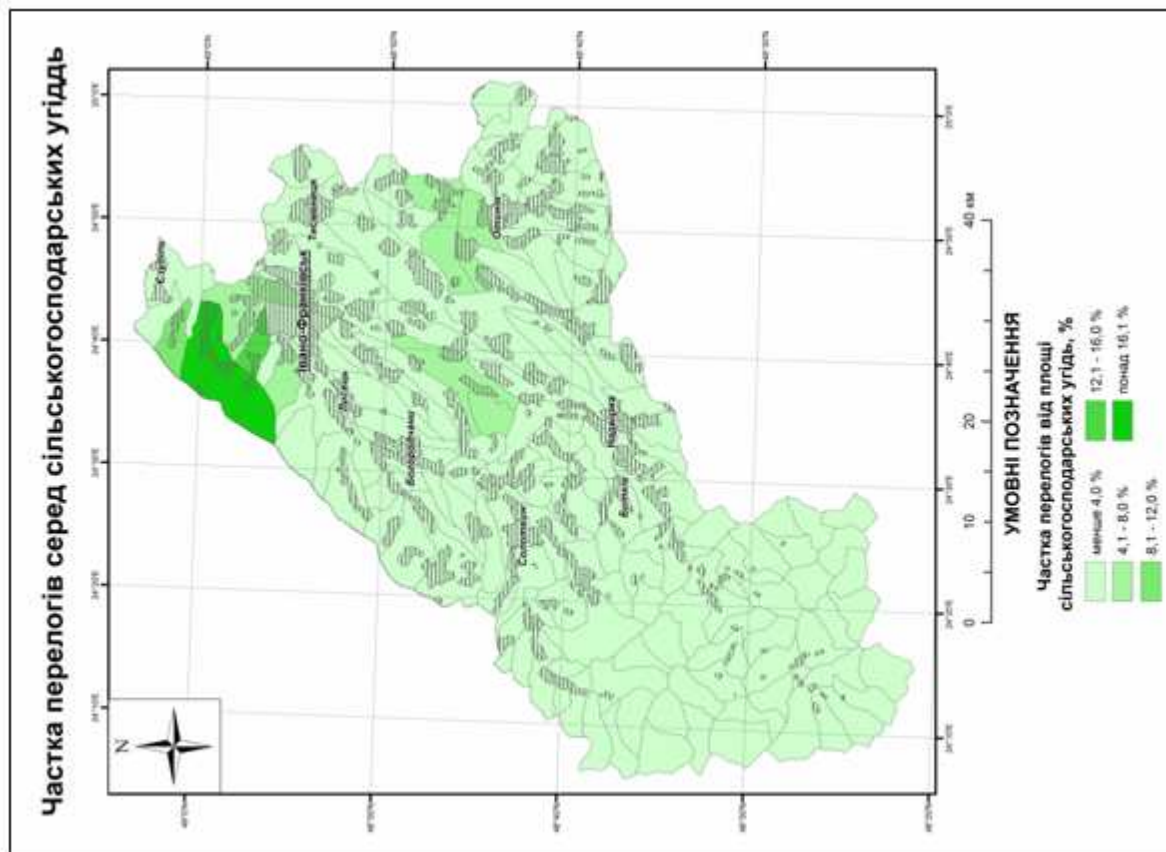

Рис. 5. Частка перелогів у структурі сільськогосподарських угідь РБС Бистриці (2015 р.)

Беручи до уваги ці риси сільськогосподарського освоєння басейну, можна зробити висновок про значно кращу геоекологічну ситуацію у Карпатській частині РБС Бистриці (через менші селитебну освоєність, розораність земель та позитивний вплив луків, пасовищ і лісів на екологічний стан навколишнього середовища).

В цілому, ситуація в басейні річки Бистриця вимагає негайного прийняття комплексу заходів, які б дали можливість зменшити негативний вплив діяльності людини як на русла річок та прилеглі до них заплавно-руслові і терасові геоконспекти, так і процесів, що відбуваються на водозборі річки на стан і функціонування її річища. На наш погляд, першочерговими природоохоронними заходами з оздоровлення РБС Бистриці мають виступати: 1) розроблення і реалізація комплексного проекту створення водоохоронних зон річки та її допливів; 2) розроблення проектів другого і третього поясу зон санітарної охорони усіх без винятку водозборів та підприємств, які створюють гідроекологічні загрози для річки і проживаючого в її басейні населення; 3) розроблення проектів створення в басейні Бистриці природоохоронних об'єктів різних рангів і поєднання їх в екомережу; 4) проведення комплексу заходів з відновлення функціонування малих річок - допливів Бистриці - і поліпшення їх екологічного стану; 5) захист від підтоплення поселень, розташованих у басейні річки Бистриця; 6) відновлення, ремонт аварійних відтин-

ків прируслових дамб та берегоукріплень річки на ділянках з активним проявом бічної ерозії; 7) створення єдиної інформаційної бази даних, як б відображала екологічний стан басейну річки Бистриця, розташування джерел антропогенного навантаження на його природне середовище, масштаби його впливу на річку і геосистеми водозбору; 8) розроблення плану дій у надзвичайних ситуаціях у басейні річки Бистриця; 9) створення системи оповіщення населення про паводкову небезпеку та екологічні ризики; 10) обґрунтування і впровадження заходів зі збереження та відновлення лісового покриву гірських і передгірських ландшафтів; 11) розроблення заходів зі збереження курортно-рекреаційного потенціалу басейну Бистриці та забезпечення його раціонального використання.

Висновки. Укладання карт сільськогосподарської тематики у структурі геоекологічного атласу РБС представляє інтерес не тільки в аспекті створення системи ефективного моніторингу даної економічної діяльності, але й виступає важливим інструментом при дослідженні рівня антропогенного навантаження на суббасейни, оцінюванні впливу землеробської діяльності на стан ландшафтних систем водозбору та флювіальної мережі. Укладена серія сільськогосподарських карт може використовуватися при оцінюванні геоекологічної напруги в річково-басейновій системі Бистриці.

Список використаних джерел:

1. Андрейчук Ю. Застосування ГІС для аналізу рельєфу басейнових систем (на прикладі р. Коропець) / Ю. Андрейчук, І. Ковальчук // Геодезія, картографія і аерофотознімання. – 2003. – Т. 63. – С. 183-187.
2. Бассейн реки Днестр. Экологический атлас. – Кишинев, 2012. – 59 с.
3. Ковальчук І.П. Цифровий геоекологічний атлас річково-басейнової системи як її геоінформаційний образ / І.П. Ковальчук, А.І. Ковальчук // Національне картографування: стан, проблеми та перспективи розвитку: Збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Картографічні твори у пізнанні та розвитку регіонів» / Відп. за вип. О.Ю.Дегтяр. – К.: ДНВП «Картографія», 2016. – Вип. 7. – С. 49-52.
4. Ковальчук І.П. Картографічне моделювання структури землекористування у басейнах малих річок (за даними дистанційного зондування Землі) / І.П. Ковальчук, О.І. Швець, Ю.М. Андрейчук // Природа Західного Полісся та прилеглих територій. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – 2012. – №. 10. – С. 23-35.
5. Ковальчук А.І. Природно-господарські умови річково-басейнової системи Бистриці як чинники впливу на її геоекологічний стан та їх відображення в геоекологічному атласі / А.І. Ковальчук // Часопис картографії: Збірник наукових праць. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2016. – Вип. 15 – С. 124-143.
6. Ковальчук І.П. Геоінформаційне атласне картографування річково-басейнових систем / І.П. Ковальчук // Геополітика і экзогеодинаміка регіонів. Научный журнал. – 2014. – Т. 10. – №. 1. – С. 51-57.
7. Ковальчук І.П. Павловські Т.С. Річково-басейнова система Горині: структура, функціонування, оптимізація: Монографія. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 244 с.
8. Кохан С.С. Дистанційне зондування Землі: теоретичні основи / С.С. Кохан, А.Б. Востоков. – К. Вища школа, 2009. – 511с.
9. Лабутіна І.А. Дешифрування аерокосмічних знімків: Учеб. пособие для студентов вузов / И.А. Лабутіна. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 184 с.
10. Слюдянский район Иркутской области: природа, хозяйство и население. Атлас / Батуев А.Р., Корытний Л.М., Суворов Е.Г. и др. – Иркутск: Изд-во Ин-та географии им. В.Б. Сочавы, 2012. CD. – 50 карт.
11. Соловей Т. Атлас поверхневих вод басейну Прута (в межах України) / Т. Соловей, Т. Грушинський, К. Юзвяк. – Камінець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2009. – 21 с.
12. Токарчук О.В. Електронний еколого-гідрографічний атлас Брестської області / О.В. Токарчук, Е.В. Трофимчук [Електронний ресурс] / Библиотека Брестского государственного университета имени А.С. Пушкина (Регистрационный № 17/2015). – Режим доступа: <http://lib.brsu.by/node/959>
13. Atlas de l'eau du bassin de la Volta = Water atlas of the Volta basin / Jacques Lemoalle 1, D. De Condappa 1 (2009). Електронний ресурс. Режим доступу: <http://hal.ird.fr/ird-00505116/>; <http://r4d.dfid.gov.uk/Output/185508/>; <https://cgspage.cgiar.org/handle/10568/17153>

14. Kovalchuk I. Complex geoenvironmental atlas of a basin system: concept, structure, implementation, thematic filling. / I. Kovalchuk, A. Kovalchuk / *Earth bioresources and life quality*. No 5. NULES of Ukraine. – Kyiv, 2013. – P. 261-267.
15. Водна Рамкова Директива ЄС 2000/60/ЄС. Основні терміни та їх визначення. EU Water Framework Directive 2000/60/ES. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://dbuwr.com.ua/docs/Waterdirect.pdf>
16. NREL River atlas (2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://maps.nrel.gov/river_atlas
17. Planning atlas of Mekong River Basin (2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mrcmekong.org/assets/Publications/basin-reports/BDP-Atlas-Final-2011.pdf>
18. Zambezi River Basin: Atlas of the Changing Environment. Cambodia • Lao PDR • Thailand • Viet Nam.-2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.mrcmekong.org/assets/Publications/basin-reports/BDP-Atlas-Final-2011.pdf>

References:

1. Andreiichuk, Y., Kovlachuk, I. (2003). Zastosuvannya GIS dlya analizu relyefu baseynovykh system (na prykladi r. Koropets). *Geodeziya, kartografiya i aerofotoznimannya*, 63, 183-187.
2. Basseyn reki Dnestr. Ekologicheskii atlas (2012). Kishinev, 59.
3. Kovalchuk, I.P., Kovlachuk, A.I. (2016). Tsyfrovyi geoeologichnyi atlas rіchkovo-basseynovoi systemy yak yii geoinformatsiynyi obraz. *Natsionalne kartografuvannya: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku: Zbirnyk materialiv VII Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii "Kartografichni tvory u piznanni ta rozvytku regioniv"*. Vidp. za vyp. O.Y. Degtyar. K.: DNVP "Kartografiya", 7, 49-52.
4. Kovalchuk, I.P., Shvets, O.I., Andreiichuk, Y.M. (2012). Kartografichne modelyuvannya struktury zemlekorystuvannya u baseynakh malykh rіchok (za danymy dystantsiynoho zonduvannya Zemli). *Pryroda Zakhidnoho Polissya ta prylehlykh terytoriy*. Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 10, S. 23-35.
5. Kovalchuk, A.I. (2016). Pryrodno-hospodarski umovy rіchkovo-basseynovoi systemy Bystrytsi yak chynnyky vplyvu na yii geoeologichnyi stan ta yikh vidobrazhennya v geoeologichnomu atlasі. *Chasopys kartografii*. K.: KNU im. Tarasa Shevchenka, 15, 124-143.
6. Kovalchuk, I.P. (2014). Geoinformatsiynе atlasne kartografuvannya rіchkovo-basseynovykh system. *Geopolitika i ekzogeodinamika regionov*, 10, 1, 51-57.
7. Kovalchuk, I.P., Pavlovska, T.S. (2008). Rіchkovo-basseynova systema Horyni: struktura, funktsiynuvannya, optymizatsiya: Monografiya. Lutsk: RVV "Vezha" Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky, 244.
8. Kokhan S.S., Vostokov, A.B. (2009). Dystantsiynе zonduvannya Zemli: teoretychni osnovy. K. Vyscha shkola, 511.
9. Labutina, I.A. (2004). Deshyfrovanie aerokosmicheskikh snimkov: Ucheb. posobie dlya studentov vuzov. M.: Aspekt Press, 184.
10. Batuev, A.P., Korytnyi, L.M., Suvorov, E.G. i dr. (2012). Slyudyanskiy rayon Irkutskoy oblasti: priroda, khozyaystvo i naselenie. Atlas. Irkutsk: Izd-vo In-ta geografii im. V.B. Sochavy, CD. 50 kart.
11. Soloveiy, T., Grushchynskiy, T., Yuzvyak, K. (2009). Atlas poverkhnevyykh vod baseynu Pruta (v mezhakh Ukrainy). Kamyanets-Podilskiy: PP Moshynskiy V.S., 21c.
12. Tokarchuk, O.V., Trofymchuk, E.V. Elektronnyi ekologo-gidrograficheskii atlas Brestskoy oblasti. Biblioteka Brestskogo gosudarstvennogo universiteta imeni A.S. Pushkina (Registratsionnyi № 17/2015). Available at: <http://lib.brsu.by/node/95>
13. Atlas de l'eau du bassin de la Volta = Water atlas of the Volta basin /Jacques Lemoalle 1, D. De Condappa 1 (2009). Available at: <http://hal.ird.fr/ird-00505116/>; <http://r4d.dfid.gov.uk/Output/185508/>; <https://cgspace.cgiar.org/handle/10568/17153>.
14. Kovalchuk, I., Kovalchuk, A. (2013). Complex geoenvironmental atlas of a basin system: concept, structure, implementation, thematic filling. *Earth bioresources and life quality*. No 5. NULES of Ukraine. Kyiv, 261-267.
15. Vodna Ramkova Dyrektyva EU 2000/60/ES. Osnovni terminy ta yikh vyznachennya. EU Water Framework Directive 2000/60/ES. Available at: <http://dbuwr.com.ua/docs/Waterdirect.pdf>
16. NREL River atlas (2015). Available at: http://maps.nrel.gov/river_atlas
17. Planning atlas of Mekong River Basin (2011). Available at: <http://www.mrcmekong.org/assets/Publications/basin-reports/BDP-Atlas-Final-2011.pdf>
18. Zambezi River Basin: Atlas of the Changing Environment. Cambodia • Lao PDR • Thailand • Viet Nam.-2011. Available at: <http://www.mrcmekong.org/assets/Publications/basin-reports/BDP-Atlas-Final-2011.pdf>.

Надійшла до редколегії 21.08.2017 р.

УДК 911.3:314.6

Оксана Романів, к. геогр. н., доцент*e-mail: oksana-romaniv@ukr.net**Житомирський державний технологічний університет, Україна***Андрій Романів**, к. геогр. н., доцент*e-mail: romaniva@ukr.net**Національний університет водного господарства та природокористування, Україна***Алла Онопрійчук**, вчитель географії*e-mail: chudlyanochka@ukr.net**Чудельська ЗОШ I-III ступенів Сарненського району Рівненської області, Україна*

ШЛЮБНО-СІМЕЙНА СИТУАЦІЯ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ДЗЕРКАЛІ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ТРЕНДІВ

У статті досліджено особливості у шлюбно-сімейних процесах та структурах Рівненської області на тлі загальноукраїнських та європейських демографічних трансформацій. Відзначено провідні сучасні риси матримоніальної поведінки населення регіону та соціально-демографічні мікротенденції, які проявилися у наступному: спостережено зменшення показників шлюбності і підвищення рівня розлучуваності, зниження стійкості шлюбів, ймовірно зростання частоти консенсуальних шлюбів, поширення безшлюбного материнства, збільшення віку вступу до шлюбу, нуклеаризація сімейної структури населення, зменшення дітності сімей та інші. Запропоновані превентивні напрями соціально-демографічної політики для запобігання деформацій у шлюбно-сімейній ситуації регіону.

Ключові слова: шлюб, розлучення, стійкість шлюбу, шлюбний вік, сім'я, домогосподарство, життєвий цикл сім'ї.

Оксана Романів, Андрій Романів, Алла Онопрійчук. БРАЧНО-СЕМЕЙНАЯ СИТУАЦИЯ РОВЕНСКОЙ ОБЛАСТИ В ЗЕРКАЛЕ ВСЕУКРАИНСКИХ И ОБЩЕЕВРОПЕЙСКИХ ТРЕНДОВ

В статье исследованы особенности в брачно-семейных процессах и структурах Ровенской области на фоне общеукраинских и европейских демографических трансформаций. Отмечены ведущие современные черты матримониального поведения населения региона и социально-демографические микротенденции, которые проявились в следующем: наблюдается уменьшение показателей брачности и уровня разводимости, снижение устойчивости браков, вероятно увеличение частоты консенсуальных браков, распространение безбрачного материнства, рост возраста вступления в брак, нуклеаризации семейной структуры населения, уменьшение детности семей и другие. Предложены превентивные направления социально-демографической политики для предотвращения деформаций в брачно-семейной ситуации региона.

Ключевые слова: брак, развод, устойчивость брака, брачный возраст, семья, домохозяйство, жизненный цикл семьи.

Oksana Romaniv, Andriy Romaniv, Alla Onopriychuk. MATRIMONIAL SITUATION OF THE RIVNE REGION IN THE MIRROR OF ALL-UKRAINIAN AND PAN-EUROPEAN TRENDS

The Rivne Region has higher rates of marriages and lower rates of divorces than the average in Ukraine, but these trends diminish gradually. In the future, a general trend of growth in the index of marriage stability and its decrease in the Rivne Region can be anticipated due to the fact that marriage rates in the oblast will continue to decline while divorce rates will increase insignificantly. The most typical deformations and structural changes in the matrimonial behaviour of the population of the Rivne Region include: the strengthening of the trends of decrease in marriage rates and increase in divorce rates, the probable growth in the frequency of consensual marriages, the spread of extramarital motherhood and the rise of the average marital age. The conclusion can be made that at the current stage, the family in the Rivne Region continues to fulfil its main functions overall: birth, raising and maintenance of children. Despite the new trends in the development of institutions of marriage and family, the way of performance of the special functions of the family remains traditional: the vast majority of children are born within a registered marriage. However, there are socio-demographic phenomena whose contemporary scales testify to the adverse conditions in which families exist. In particular, the numbers of orphans and children deprived of parental care grows.

Among the most acute problems for the current demographic development is the instability of marital relations. It is paradoxical that while having some of the lowest divorce rates in Ukraine, the Rivne Region belongs to the regions of Ukraine with the highest ratios of single-parent families. The Region also witnesses a gradual shift in the age model of marriage: there is a trend towards the reduction of the amount of early marriages, increase in the average age at marriage and the difference in the age between the spouses. Although currently the oblast has favourable demographic conditions in comparison to other regions, which primarily owes to high birth rates. However, the detected negative trends in the matrimonial behaviour can radically exacerbate the situation under the condition of their augmentation.

Therefore, it is important to monitor the marital situation in the oblast and introduce effective preventative measures of socio-demographic policies, the formation of a family-friendly socio-economic environment, which must be in the centre of attention of central and local executive bodies, local communities, civil organisations and private institutions.

Keywords: marriage, divorce, sustainability of marriage, marriageable age, family, household, family life cycle.

Постановка проблеми. Шлюбно-сімейна ситуація в Україні розвивається неоднозначно. Сучасні відносини у сфері шлюбу та сім'ї опосередковуються впливом національних традицій, узвичаєних стереотипів та соціально-культурних

норм. Водночас на них позначається засвоєння людністю України рис матримоніальної поведінки, які характерні населенню високорозвинених країн світу. До того ж теперішня шлюбно-сімейна ситуація – це інтегральний результат складних геополітичних

економічних, соціальних, правових, етноконфесійних та інших трансформаційних процесів історичного минулого українського суспільства. Сучасні зміни у шлюбно-сімейній сфері відбуваються в нашій країні на тлі прояву довготривалої соціально-економічної кризи. Тому дослідження у цій царині є вкрай актуальними.

Особливий інтерес для вивчення шлюбно-сімейної ситуації становлять території, у межах яких демографічні процеси характеризуються значною специфікою. До таких належить Рівненщина, за якою закріпився імідж області із дуже сприятливою демографічною ситуацією, на відміну від більшості інших регіонів в Україні. Висновки про благополучний демографічний стан у Рівненській області є результатом дослідження процесів відтворення населення, у той час як шлюбно-сімейна ситуація області в останні роки не була предметом поглиблених розвідок. Деяких аспектів цієї проблематики ми торкнулися у [14]. Проте необхідні більш ґрунтовні теоретичні та прикладні дослідження сучасного перебігу шлюбно-сімейних процесів, підсумки яких дадуть змогу окреслити заходи щодо покращення сімейної політики регіону, а також дозволять вдосконалити наукові основи територіального управління і прогнозування в діяльності установ, що опікуються вирішенням питань у справах сім'ї та молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За висновками науковців, в Україні хоч і спостерігається плюралізм форм шлюбного партнерства, зменшується кількість зареєстрованих шлюбів, підвищується вік укладання шлюбу, але ці явища поки що не суттєво впливали на традиційні характеристики шлюбних відносин населення [24].

Однак сукупність соціально-демографічних змін, які характерні високорозвиненим європейським країнам, з кожним роком виявляються в Україні дедалі виразніше. Тренд такий: відбувається поступова зміна вікової моделі шлюбності у керунок до скорочення ранньої шлюбності, спрощується сімейна структура населення, домінують прості сім'ї, набувають більшого поширення неповні та малодітні сім'ї, зростає позашлюбна народжуваність.

Означені зміни у шлюбно-сімейній сфері пояснюються у рамках двох наукових парадигм, представники яких дотримуються кардинально протилежних поглядів на причини та наслідки трансформаційних процесів у інститутах шлюбу та сім'ї. «Прогресивною» («ліберально-прогресивною») парадигмою, підтримуваною прихильниками «постмодерної демографії» та, насамперед, авторами теорії «другого демографічного переходу» Д. Ван де Каа й Р. Лестігом і їхніми послідовниками, ці зміни потрактовуються як закономірний результат демографічного розвитку, прояв «другого демографічного переходу» [26, 27]. А «кризова» («консервативно-кризова») парадигма, яку підтримують послідовники фамілістичного світогляду (А. Карлсон, А. Антонов та інші), розглядає зміни у матримоніальній поведінці як «безпрецедентну кризу інституту сім'ї» [1, С. 10].

Прихильники цієї парадигми попереджають про можливість зникнення сімейного способу життя у суспільстві [17, с. 91].

Проте, зауважимо, що П. Сорокін ще на початку ХХ ст., досліджуючи нові тенденції у розвитку сім'ї, визначив зміни, що відбувалися вже у той час, як кризу, але зробив висновок, що криза сім'ї не означає її краху, і сім'я буде існувати в майбутньому, хоча форми її можуть бути іншими [16]. Тому пізнання сутнісних ознак, властивих сьогоденним шлюбно-сімейним моделям, їхніх взаємозв'язків із демографічними процесами у різних регіонах – важливе наукове завдання.

Метою даного дослідження є встановити особливості вияву всеукраїнських та загальноєвропейських тенденцій соціально-демографічного розвитку в сучасній шлюбно-сімейній ситуації Рівненської області.

Виклад основного матеріалу. За визначенням ООН, шлюб – це акт, обряд або процес установа юридичних взаємовідносин між чоловіком та дружиною. Протилежною подією щодо укладання шлюбу є його припинення, тобто розпад шлюбного союзу в результаті смерті одного із членів подружжя або розірвання шлюбу (розлучення). Масовий процес формування шлюбних пар в населенні або поколінні при взятті першого та повторних шлюбів позначають терміном «шлюбність». Рівень шлюбності залежить від багатьох передумов і факторів, серед яких ситуація на шлюбному ринку (співвідношення чисельності різних груп шлюбоздатного населення), структурні, етноконфесійні, соціально-економічні, правові фактори та інші. Отже, шлюбність – процес поліфакторний. Тому динаміка зміни цього показника є складною.

Зміна чисельності зареєстрованих шлюбів в Рівненській області має хвилеподібний характер (рис. 1). Простежується зменшення кількості шлюбів у високосні роки, що можна пояснити упередженим ставленням населення до укладання шлюбів у ці роки. Це загальновідома закономірність, яка підтверджується упродовж багатьох років і властива Україні та сусіднім країнам пострадянського простору в цілому. Піки шлюбності відзначаються в роки, що передують високосним, а також проявляються в наступному році після високосного внаслідок реалізації відкладених шлюбів. Виняток становив 2008 рік, після якого у 2009 році ні в Україні, ні зокрема у Рівненській області не спостерігалось типове для поствисокосного року збільшення чисельності зареєстрованих шлюбів. Навпаки, їх кількість навіть дещо знизилася. Причиною цього імовірно стала складна економічна ситуація в умовах глобальної фінансової кризи, яка змусила багатьох молодят відстрочити укладання шлюбу до кращих часів.

Розподіл кількості шлюбів упродовж року по місяцях в Рівненській області мало відрізняється від усередненого для України варіанту. Наприклад, у 2013 році як у містах, так і в селах, найменше шлюбів припадало на квітень, що було пов'язано із дотриманням християнами посту та святкуванням Великодніх свят (рис. 2). Менш виражений спад у

кількості шлюбів у грудні-січні теж пояснюється християнськими традиціями: піст та Різдвяні свята. Максимум шлюбів у селах області зафіксовано у вересні-жовтні, а у містах – у серпні-вересні. Таким чином, при виборі часу одруження населення Рівненської області здебільшого дотримується традиційної календарної обрядовості та християнських релігійних свят.

Одним із найбільш істотних наслідків зміни

матримоніальної поведінки населення в постіндустріальних суспільствах є широке розповсюдження консенсуальних, тобто офіційно незареєстрованих шлюбів. Хоча масштаби їх поширення в різних країнах значно відрізняються, тенденція зростання ролі таких шлюбів у формуванні сімейної структури населення простежується в усіх країнах Європи [15, с. 38].

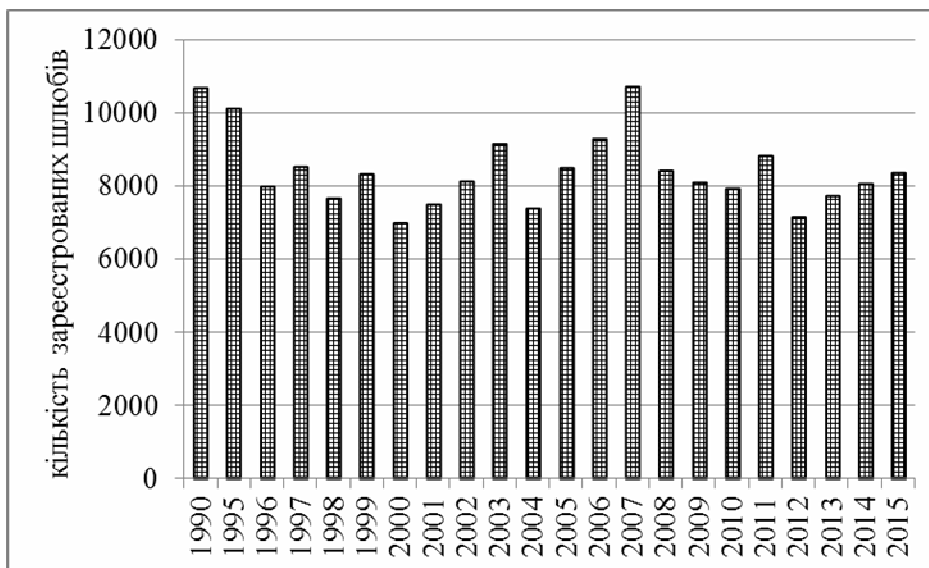

Рис. 1. Кількість зареєстрованих шлюбів у Рівненській області (побудовано за [4, 21])

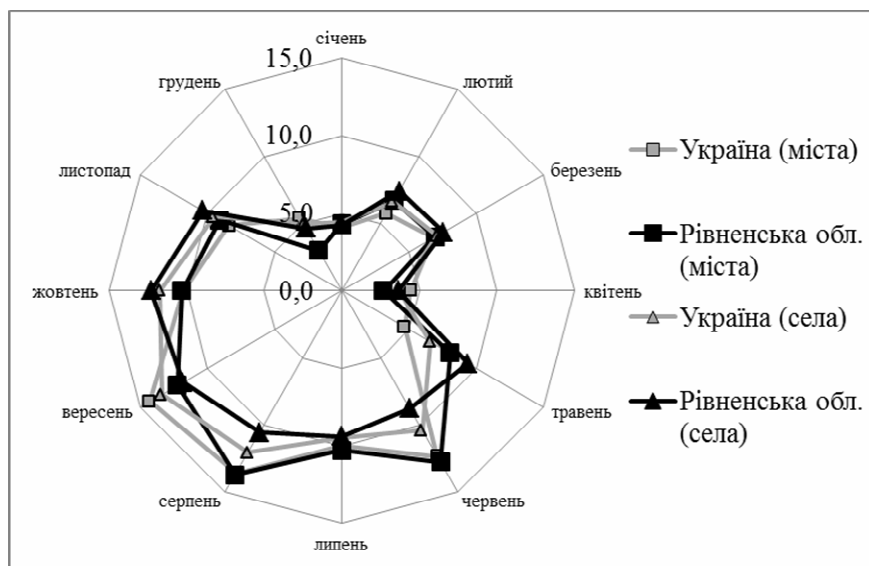

Рис. 2. Частка зареєстрованих шлюбів по місяцях у 2013 р., % (побудовано за [12, с. 83])

Оскільки в Україні статистичними спостереженнями охоплено тільки легальні юридично оформлені шлюби, то за обставин, коли частка альтернативних шлюбів значна, неможливо отримати реальної картини шлюбності. Більш точну оцінку шлюбності можна було дати на підставі даних переписів населення. Під час Всеукраїнського перепису населення 2001 р. вперше одержано дані про кількість осіб, які перебували в незареєстрованих

шлюбах: у цілому по Україні близько 7% всіх одружених чоловіків та заміжніх жінок. На 1000 осіб у віці 16 років і старше в Україні припадало: у чоловіків 46 незареєстрованих шлюбів, у жінок – 39 [23]. Нижча на 20% поширеність неофіційних шлюбів серед жінок порівняно з чоловіками пояснюється вищою психологічною схильністю жінок до офіційно оформленого шлюбу. За даними перепису 2001 року в Рівненській області

незареєстровані шлюби були менш поширені, ніж в Україні: у таких шлюбах перебували лише 3,8% одружених чоловіків та жінок [23].

Оцінити поширення консенсуальних шлюбів у подальші роки після перепису населення можна опо-

средковано за показниками позашлюбної народжуваності. Припускаємо, що кількість таких шлюбів в області збільшилася, оскільки зростає частка дітей, народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі (рис. 3).

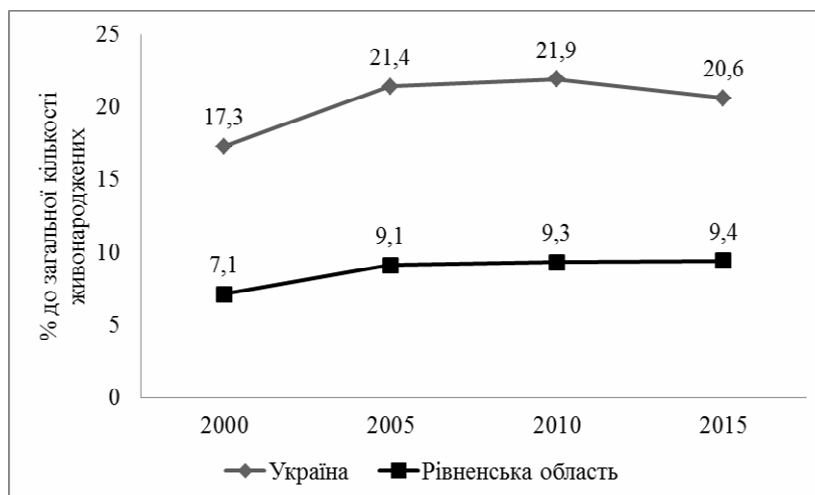

Рис. 3. Позашлюбні народження дітей в Україні та Рівненській області (побудовано за [9])

Зростання позашлюбних народжень – тренд останніх десятиліть у Європі. Поряд з Швецією, Норвегією, де більше половини дітей народжується не у зареєстрованих шлюбах, є і такі країни, де частка позашлюбних народжень була не дуже велика (Швейцарія – 12% у 2003 р., Італія – 14%, Греція – 4% у 2002 р.) [2]. В цілому, в Південній Європі суспільство, як і раніше, не толерує незареєстровані шлюби та позашлюбну народжуваність.

В Україні рівень позашлюбної народжуваності зростає із заходу на південний схід (рис. 4). Чисельність дітей, народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, скоротилася в останні роки у окремих східних областях (суттєво – у Донецькій, Луганській, меншою мірою – у Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській та інших). Але питома вага позашлюбних народжень у загальній кількості живонароджених залишилася у цих регіонах і далі на найвищому рівні. Лідерами за позашлюбною народжуваністю в Україні у 2015 році були Кіровоградська та Луганська області, де частка позашлюбних народжень перевищила 30% від усіх новонароджених. У Рівненській області та сусідніх з нею Львівській і Тернопільській областях позашлюбних дітей народилося найменше – до 10% від усіх немовлят. Таким чином, регіональний розподіл позашлюбної народжуваності дозволяє зробити припущення щодо поширення в Україні консенсуальних шлюбів, чисельність яких, ймовірно, є найвищою у південно-східних регіонах і залишається найнижчою на заході країни.

Продемонструємо особливості вікової моделі шлюбності у Рівненській області.

Середній вік укладення першого шлюбу чоловіків і жінок як в Україні, так і на Рівненщині поступово збільшується, що узгоджується з особливостями сучасного демографічного розвитку європейських країн. У Швеції, зокрема, середній вік

нареченої, яка бере перший шлюб, вже перевищив 30 років, а у більшості країн заходу і півдня Європи досяг 27–28 років. У країнах Східної Європи вікова модель шлюбності також активно змінюється. Зокрема, в Угорщині, Хорватії, Чехії вік вступу до першого шлюбу для жінок уже перевищив 25 років [23].

Збільшення середнього віку вступу в шлюб відбувається під впливом змін у ставленні молоді до шлюбу і сім'ї. Зріс попит на життєві блага, на високий соціальний статус, тому молоді перш, ніж створити сім'ю, прагнуть здобути освіту і мати роботу. Можна припустити також, що зменшення кількості ранніх шлюбів пов'язане із покращенням статевого виховання, адже донедавна значна кількість шлюбів у молодому віці була зумовлена незапланованою вагітністю.

Тенденції до зростання середнього віку укладення першого шлюбу особливо проявилися серед міського населення України (рис. 5). Але при цьому лаг середнього віку наречених практично не змінюється.

Слід зазначити, що в Рівненській області шлюб залишається «молодшим», тобто укладається у більш ранньому віці, не тільки у порівнянні з європейськими країнами, а й з більшістю інших областей України. Середній вік вступу у перший шлюб у Рівненській області залишається одним із найнижчих в Україні (рис. 6-7): у 2015 році для чоловіків 26 років, для жінок 23,4 роки (середній лаг віку наречених 2,6 років). Але поступово вік молодят зростає. Зокрема, за період 2010-2015 рр. середній вік вступу у перший шлюб чоловіків зріс на 0,6 року, жінок – на 0,5 року. Таким чином, середній лаг віку наречених змінився мало (зріс на 0,1 року).

Підвищення віку укладення шлюбу є фактором, що певною мірою «гальмуватиме» оновлення сімейної структури у перспективі.

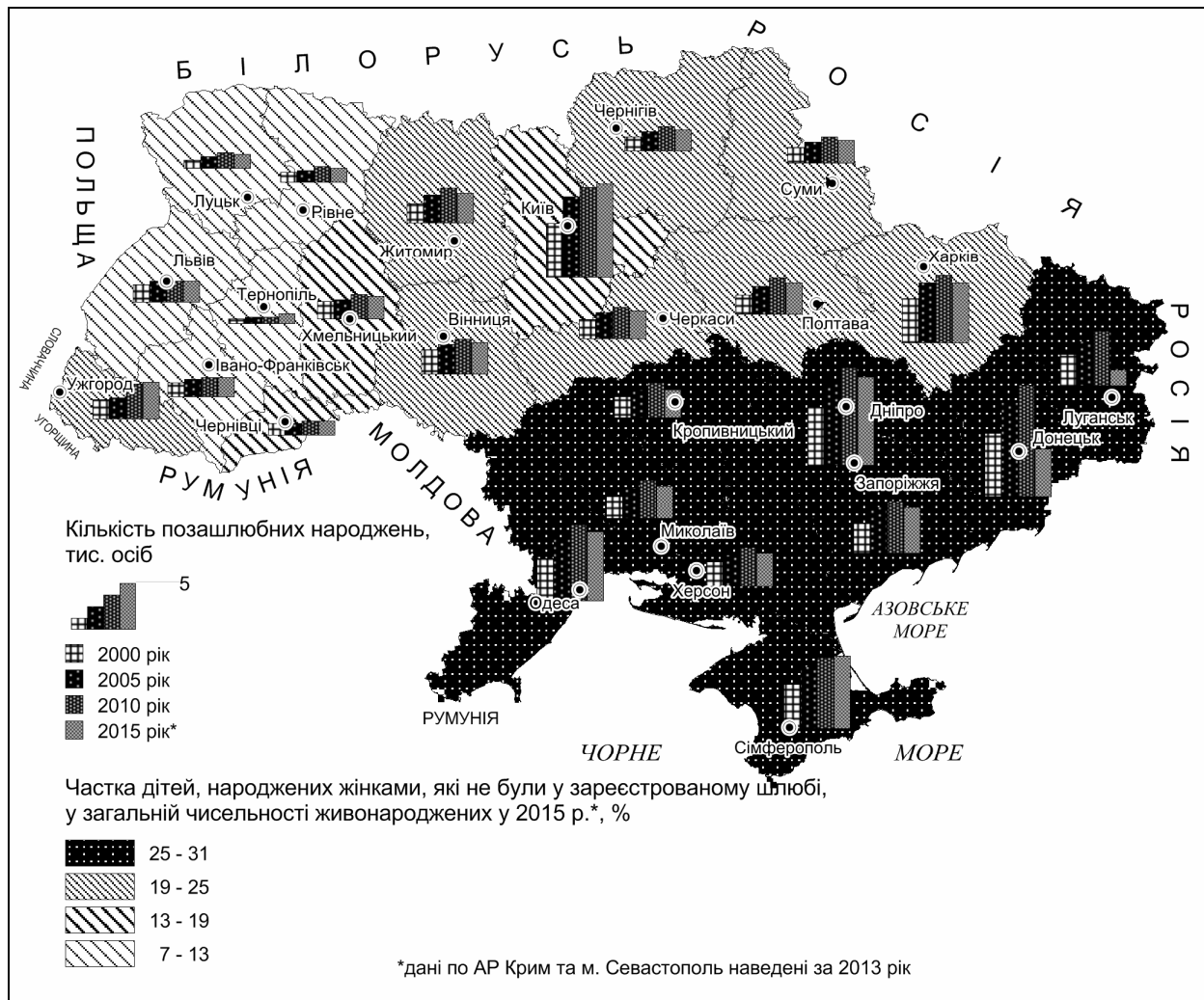

Рис. 4. Позашлюбна народжуваність в Україні (укладено за [9, с. 9])

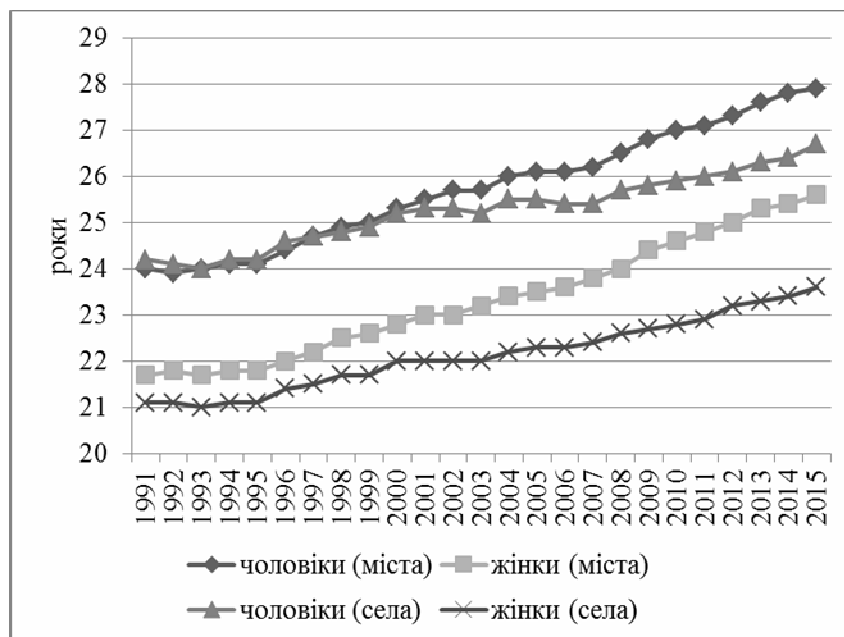

Рис. 5. Середній вік чоловіків і жінок України, які вперше взяли шлюб, за типом поселень у 1991–2015 рр. (побудовано за [13])

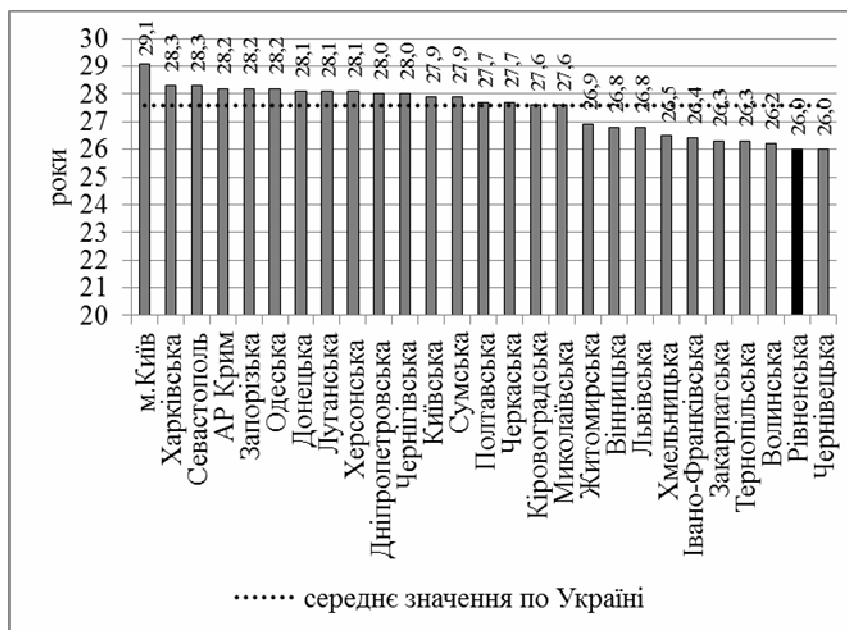

Рис. 6. Середній вік чоловіків, які вперше взяли шлюб, по регіонах України у 2015 р. (побудовано за [13])

*дані по АР Крим та м. Севастополю наведено за 2013 рік

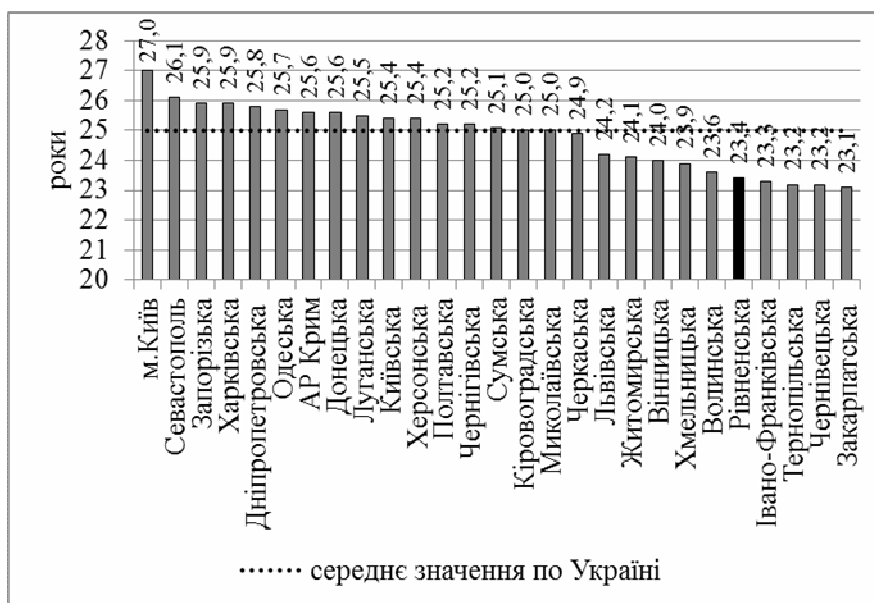

Рис. 7. Середній вік жінок, які вперше взяли шлюб, по регіонах України у 2015 р. (побудовано за [13])

*дані по АР Крим та м. Севастополю наведено за 2013 рік

Загальною є закономірність, що вік вступу в перший шлюб нижчий у жінок, ніж у чоловіків. А визначені вікові коефіцієнти шлюбності жінок та чоловіків Рівненської області вказують на те, що більшість шлюбів як чоловіками, так і жінками укладаються у віці 20-24 роки. Проте для жінок коефіцієнти шлюбності у цій віковій групі є вищими, ніж для чоловіків. Також для жінок є більшими показники шлюбності у віковій категорії 16-19 років (рис. 8-9).

Коефіцієнти схильності до ранніх шлюбів підтверджують, що матримоніальній поведінці жінок області більше, ніж чоловікам, характерні шлюби у віці до 19 років (рис. 10). Водночас чоловіки більше

за жінок схильні вступати до шлюбу у віці старшому 50 років (рис. 11).

Матримоніальні установки на ранні шлюби молоді регіону мало відрізняються від загальноукраїнських тенденцій: по Україні у 2015 році коефіцієнт схильності до ранніх шлюбів для чоловіків становив 1,8%, для жінок 9,6%. А от коефіцієнти схильності до пізніх шлюбів по Україні у 2015 році порівняно з Рівненщиною були вищими майже удвічі: для чоловіків 6,1%, для жінок 3,9%. Отже, населення старшого віку регіону більш консервативне у шлюбних стосунках та значною мірою дотримується традиційної моделі поведінки і стилю життя.

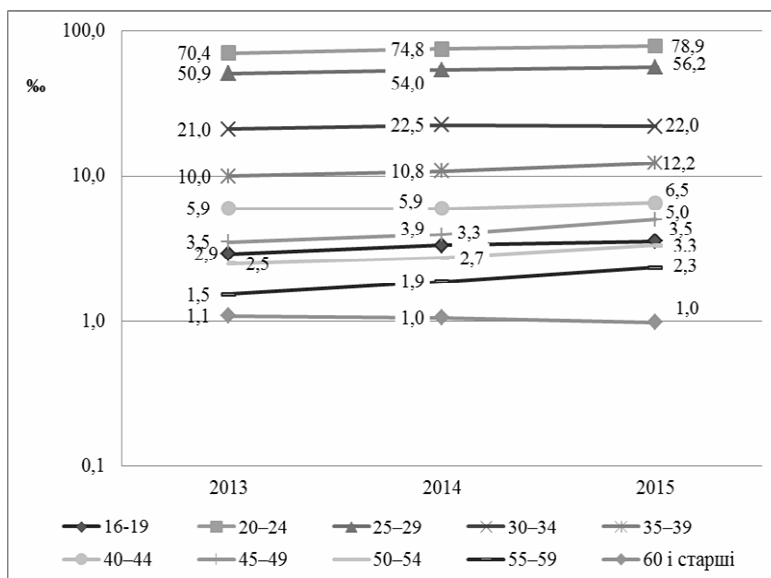

Рис. 8. Вікові коефіцієнти шлюбності чоловіків у Рівненській області у 2013-2015 рр. (обчислено за [19, 20, 21])

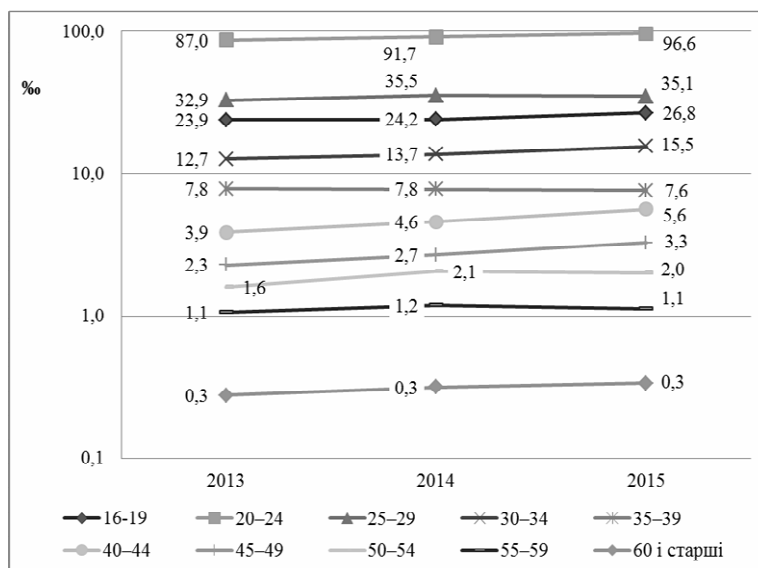

Рис. 9. Вікові коефіцієнти шлюбності жінок у Рівненській області у 2013-2015 рр. (обчислено за [19, 20, 21])

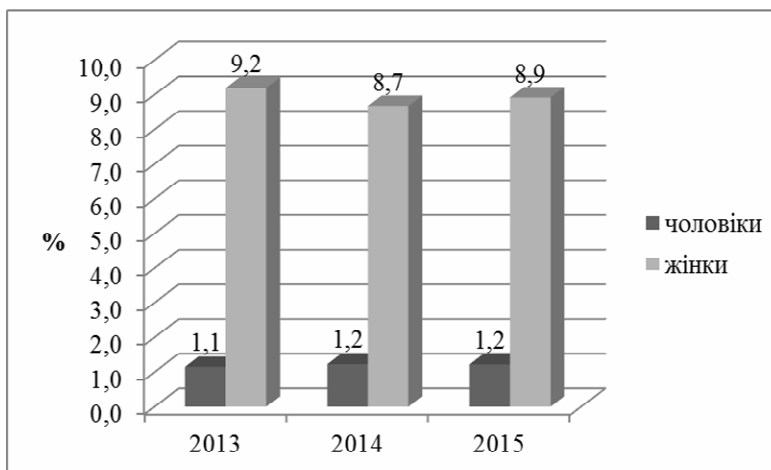

Рис. 10. Коефіцієнт схильності чоловіків та жінок Рівненської області до ранніх шлюбів у 2013-2015 рр. (розраховано та побудовано за [19, 20, 21])

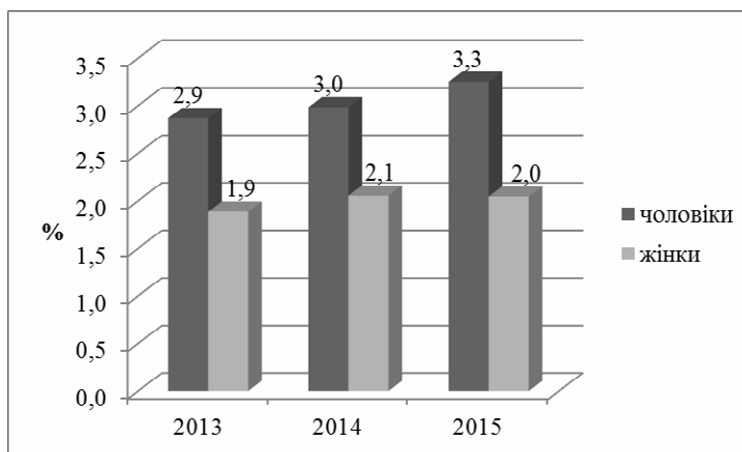

Рис. 11. Коефіцієнт схильності чоловіків та жінок Рівненської області до пізніх шлюбів у 2013-2015 рр. (розраховано та побудовано за [19, 20, 21])

Одна з найважливіших проблем шлюбно-сімейної сфери – нестабільність шлюбних відносин, внаслідок яких стаються розлучення. Кількість розлучень в Рівненській області не мала сталості тенденції зміни за 1990-2015 рр. (рис. 12). Динаміку показників можна охарактеризувати як стрибкоподібну. Пікові значення спостерігалися у 2000, 2002, 2005 та 2011 роках. Зауважимо, що підвищення кількості розірваних шлюбів було зафіксовано у ці ж роки також по Україні в цілому. Впадає в око, що кількість

розлучень зростала у періоди відносної соціальної, економічної та політичної стабільності. І навпаки – у час загострення криз у фінансовій сфері, соціальному та політичному житті населення менше наважувалося на серйозні зміни у особистому житті. Оскільки самотнє життя створює колишнім шлюбним партнерам додаткові життєві труднощі, на які не кожен відважиться у несталих умовах, то рішення про розлучення у непрості для країни періоди сім'ї схильні були відкладати.

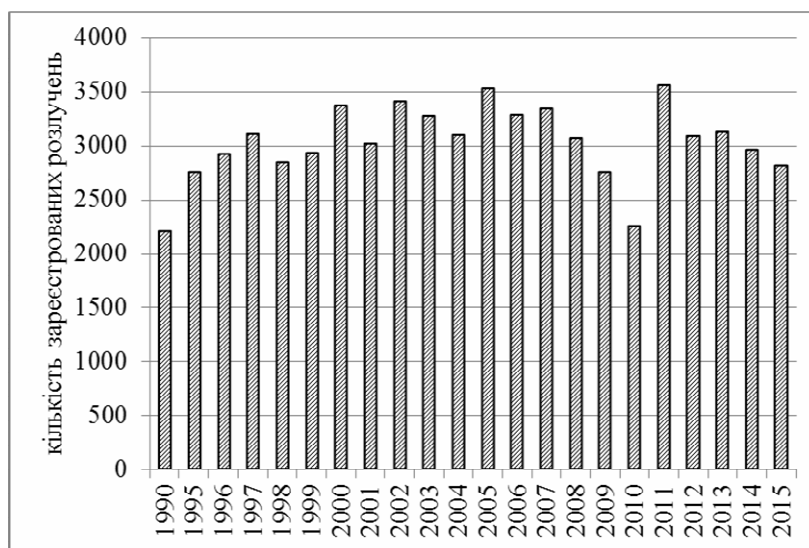

Рис. 12. Кількість зареєстрованих розлучень у Рівненській області (побудовано за [4, 21])

Більш об'єктивно шлюбно-сімейну ситуацію відображають показники інтенсивності шлюбів та розлучень у розрахунку на 1000 осіб наявного населення. За виключенням 1990, 2011 і 2015 років, показники шлюбності у Рівненській області були дещо вищими за середні по Україні (рис. 13). Якщо показники інтенсивності шлюбів Рівненщини практично не відрізнялися від середньоукраїнських (рис. 13), то інтенсивність розлучень у області була нижчою (рис. 14). Але поступово відмінності між Рівненщиною та Україною стираються: якщо у 1990 році інтенсивність розлучень в Україні була на 49% вищою, ніж в області, то у 2015 році – тільки на 27%.

За показниками шлюбності як Україна, так і Рівненська область випереджають європейські країни. Проте і за рівнем розлучуваності також. На думку Швидкої Г.Ю., високому рівню розлучуваності українців сприяє тенденція відходу від традицій моногамного шлюбу, складність адаптації населення до ринкових умов і викликана цим психологічна напруженість у родинах [23].

Узагальнюючою характеристикою шлюбної поведінки населення є коефіцієнт стійкості шлюбів, який визначається як відношення кількості укладених шлюбів до кількості розлучень.

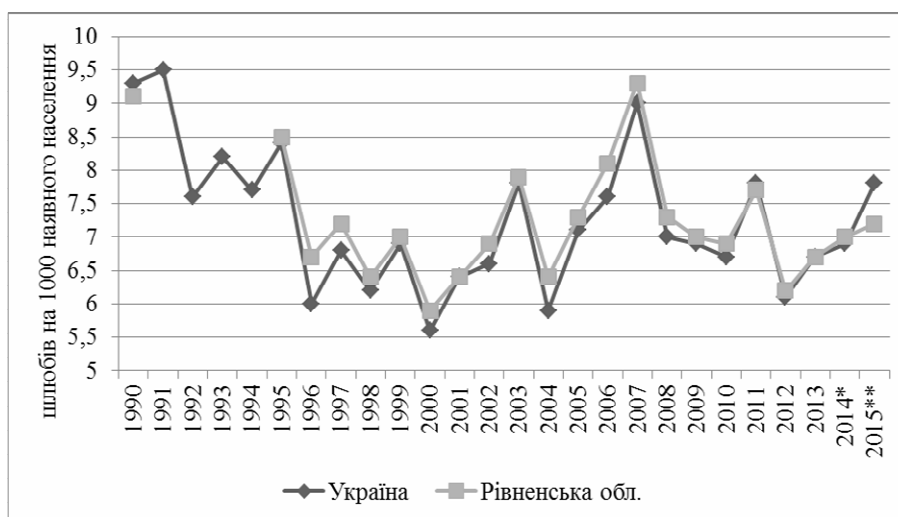

Рис. 13. Інтенсивність шлюбів в Україні та Рівненській області (побудовано за [4, 6, 21])

*без урахування тимчасово окупованої території АРК і м. Севастополя та частини зони проведення АТО

** без урахування даних по Донецькій та Луганській областях

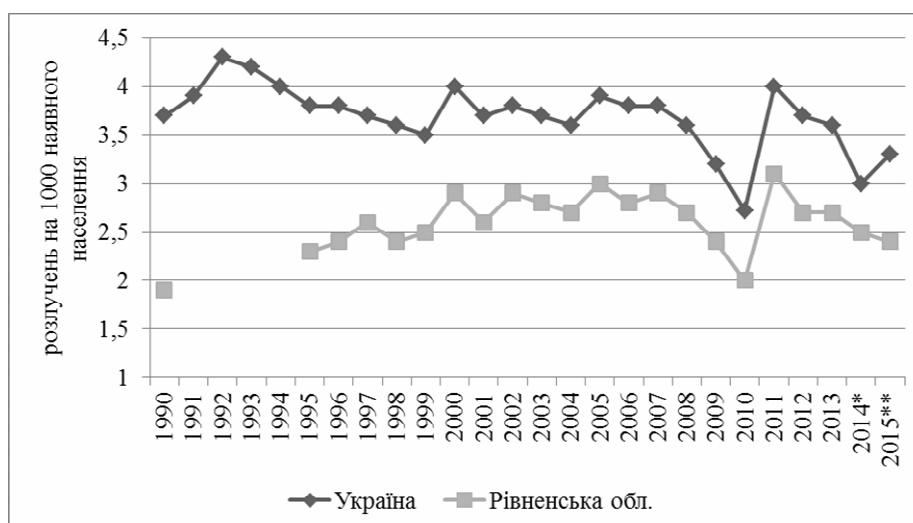

Рис. 14. Інтенсивність розлучень в Україні та Рівненській області (побудовано за [4], [6], [21])

*без урахування тимчасово окупованої території АРК і м. Севастополя та частини зони проведення АТО

** без урахування даних по Донецькій та Луганській областях

Для України коефіцієнт стійкості шлюбів був найвищим у 1990 та 2010 роках (2,5), а найнижчим у 2000 році (1,4). У Рівненській області коефіцієнт стійкості шлюбів вищий майже вдвічі, порівняно з середнім показником по Україні. Найвищим його значення було в області у 1990 році (4,8), а найнижчим в 2000 році (2,0). Знижувався цей коефіцієнт у високосні роки відповідно до зменшення показника шлюбності. В короткостроковій перспективі (рис. 15) очікується зниження коефіцієнту стійкості шлюбів у Рівненській області та деяке його підвищення в Україні в цілому. Загалом для Рівненщини намітилися тенденції до уповільнення темпів росту шлюбності та зростання розлучуваності. В Україні ж спостерігається зворотня тенденція до скорочення кількості розірваних шлюбів, спричинене зменшенням кількості укладених шлюбів та більш виваженним ставленням до їх створення. Однак можемо припустити, що зазначена тенденція до зниження

розлучуваності імовірно пов'язана не з реальним зміцненням інституту сім'ї, а зі збільшенням моди на незареєстровані шлюбні партнерства.

Про сучасні територіальні відмінності шлюбності та розлучуваності в Україні дає уявлення рис. 16. Рівненська область разом із Закарпатською, Волинською та Львівською формують ареал з найвищими показниками стійкості шлюбів на заході України.

Негативні наслідки несталих шлюбних відносин та відкладених шлюбів – це насамперед поширення неповних родин, проблеми матеріального змісту і неповноцінного виховання дітей. За твердженням Л. Туроу, в американській сім'ї у випадку розлучення її життєвий рівень знижується на 40% [22]. В умовах України, коли рівень статків більшості населення є низьким, неповні сім'ї є соціально вразливими, а неповна сім'я з дітьми відразу потрапляє у зону економічного й соціального ризику.

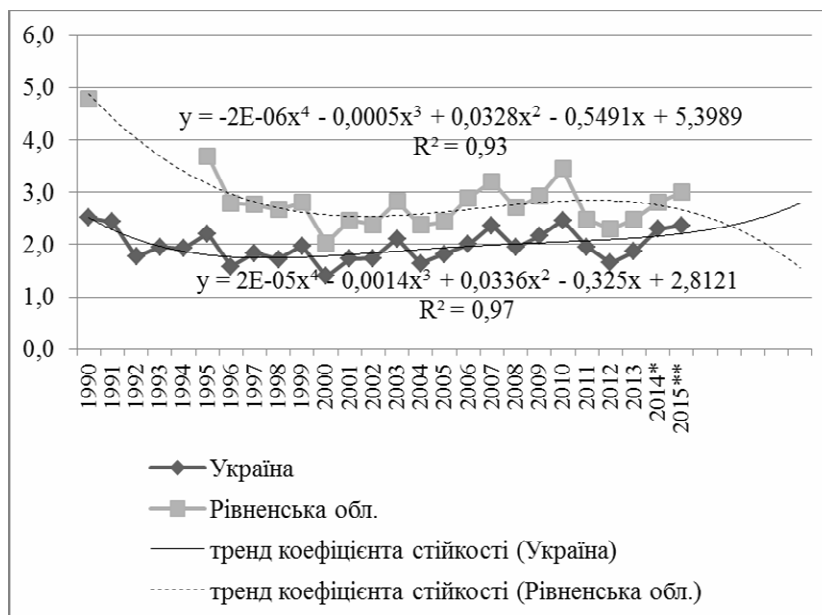

Рис. 15. Коефіцієнт стійкості шлюбів (розраховано за [4, 6, 21])

*без урахування тимчасово окупованої території АРК і м. Севастополя та частини зони проведення АТО.

** без урахування даних по Донецькій та Луганській областях

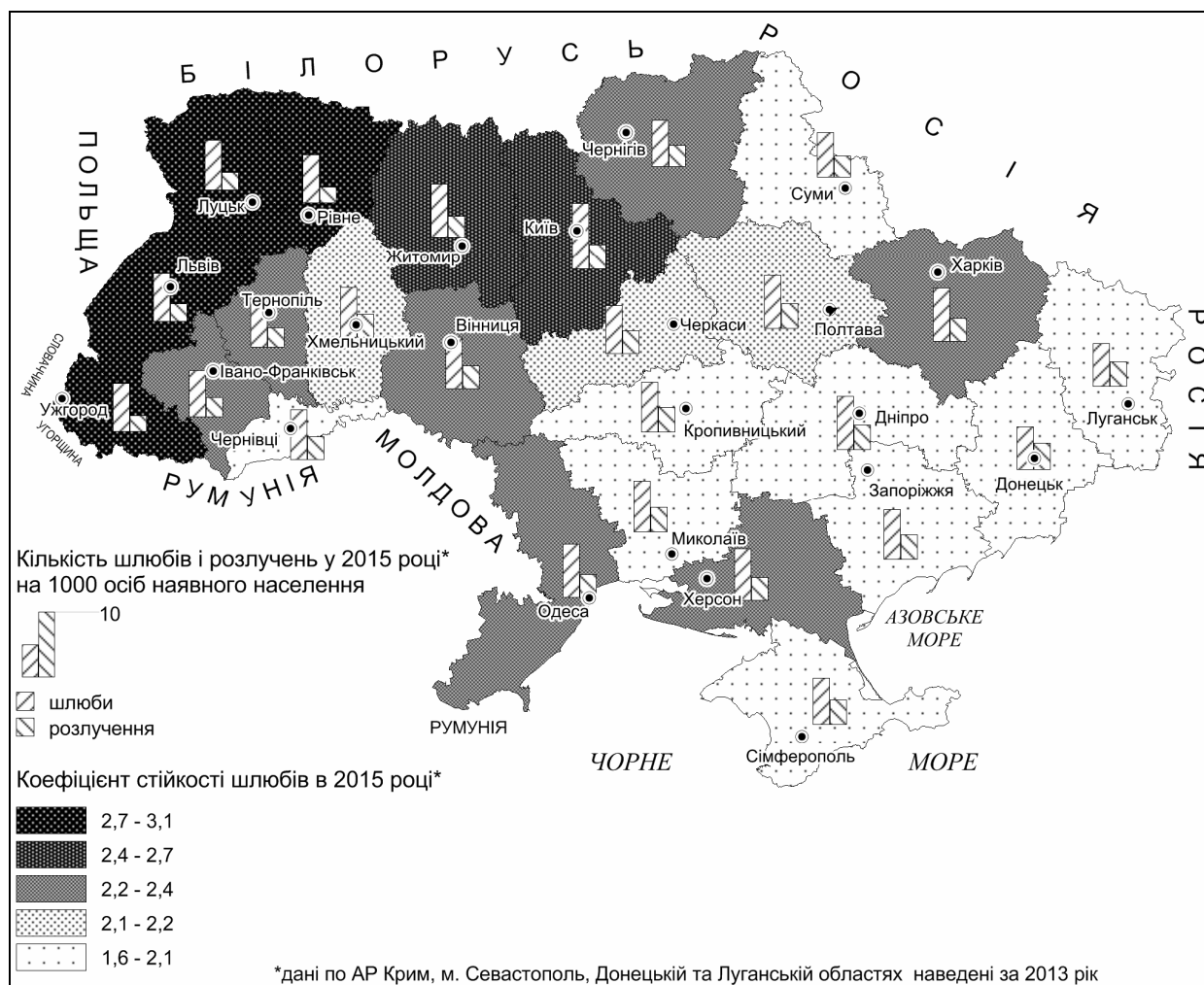

Рис. 16. Кількість шлюбів і розлучень по регіонах у 2015 році (укладено за [13])

В Україні 18,8% домогосподарств з дітьми не мають одного або двох батьків. Найбільше таких домогосподарств у Дніпропетровській області (34,8%), найменше – у Волинській (7%). Рівненська область належить до областей із значною часткою неповних сімей: питома вага домогосподарств з дітьми, де немає одного або двох батьків, становить

23,8% (рис. 17). Зауважимо, що для більшості західноукраїнських областей такі високі показники не типові. Тому належність Рівненщини до «антилідерів» за цим параметром потребує додаткового вивчення та уваги з боку місцевих органів соціального захисту.

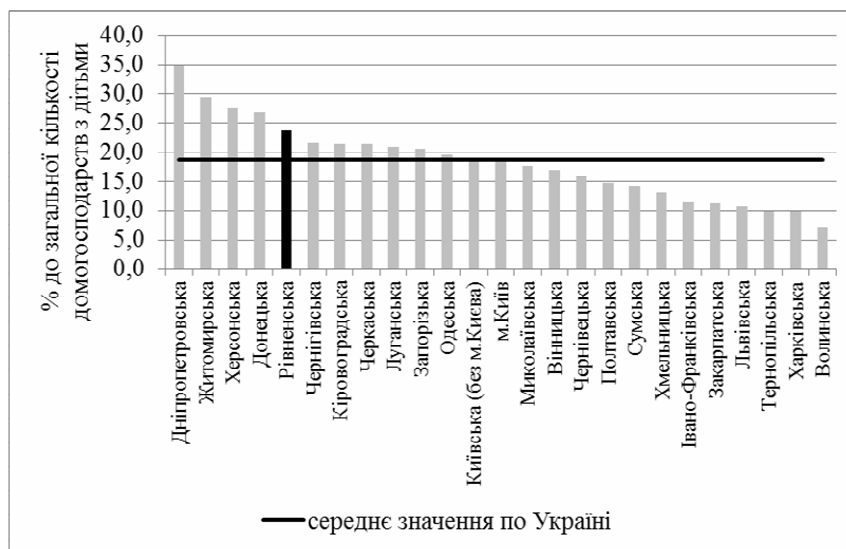

Рис. 17. Домогосподарства, у складі яких є діти, що не мають одного чи обох батьків у 2016 році (побудовано за [18, с. 18])

Інша проблема, породжена несталими шлюбними відносинами – сирітство. Статистична інформація щодо чисельності дітей-сиріт та соціальних сиріт існує в Україні з 2003 р., коли була запроваджена відповідна статистична звітність. До цієї категорії віднесено дітей, які за різними обставинами не можуть виховуватись у власній сім'ї: діти-сироти (батьки яких померли чи загинули) та діти, позбавлені батьківського піклування (батьки яких позбавлені батьківських прав, або визнані безвісно відсутніми чи недієздатними, відбувають покарання в місцях позбавлення волі чи перебувають під вартою; батьки невідомі чи відмовились від дитини). Чисельність таких дітей в Україні, починаючи з 2010 року, зменшувалася і на кінець 2015 року становила 73182 осіб [9, с. 14].

Кількість дітей-сиріт у Рівненській області є невеликою у порівнянні з іншими регіонами України (рис. 18), але зростала упродовж 2005-2014 років і лише у 2015 році почала зменшуватися. На кінець 2015 року у Рівненській області проживає 1845 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (або 0,7% дітей у віці 0-17 років). Менше 1% дітей у віці 0-17 років мають такий соціальний статус й у інших регіонах заходу України та Київській області з містом Києвом включно (рис. 18). У зв'язку із тим, що із районів проведення АТО було евакуйовано до інших адміністративно-територіальних одиниць України заклади, де перебували діти, що потрапили у складні життєві обставини, найнижчою часткою дітей-сиріт серед осіб віком 0-17 років відзначаються також і Луганська та До-

нецька області.

Отже, в цілому можна стверджувати, що нестабільність шлюбних відносин та їх негативні соціальні наслідки хоч і присутні на теренах області, проте мають суттєво менший прояв у Рівненській області, порівняно з іншими регіонами країни.

Охарактеризовані процеси шлюбності у поєднанні з процесами розлучуваності визначають відтворення шлюбної та сімейної структури населення.

Найважливішими характеристиками складу сім'ї є її розмір сім'ї (число її членів); кількість дітей в сім'ї (дітність). Основним джерелом інформації щодо соціально-демографічних характеристик сім'ї є переписи населення. А в періоди між проведенням переписів – вибіркові обстеження домогосподарств.

Сім'ю з точки зору статистичного обліку можна трактувати як домогосподарство, оскільки відповідно до рекомендацій Статистичної комісії ООН, поняття «домогосподарство» базується на побутовому укладі, в рамках якого окремі особи чи групи осіб забезпечують себе харчуванням і всім необхідним для життя [8].

Рівненська область належить до тих регіонів України, в яких домогосподарства є найбільшими за кількістю їх членів (пересічно припадає 3,04 осіб на одне домогосподарство). В області показники вищі у порівнянні з даними низки європейських країн (рис. 19). Середній розмір домогосподарства в Україні у 2016 році становить 2,58 особи і зменшується із заходу на схід (рис. 20).

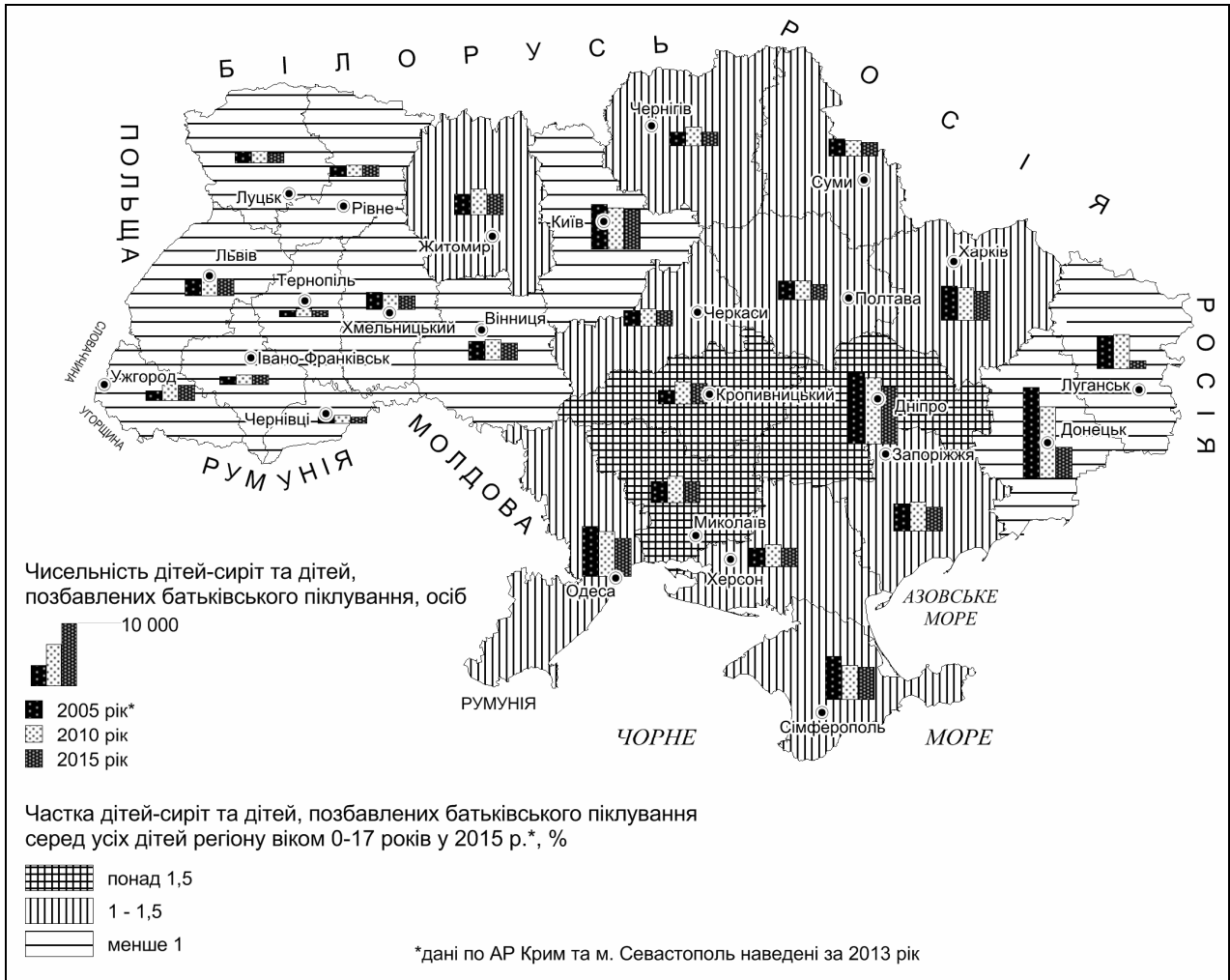

Рис. 18. Загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за регіонами (укладено за [9, с. 14])

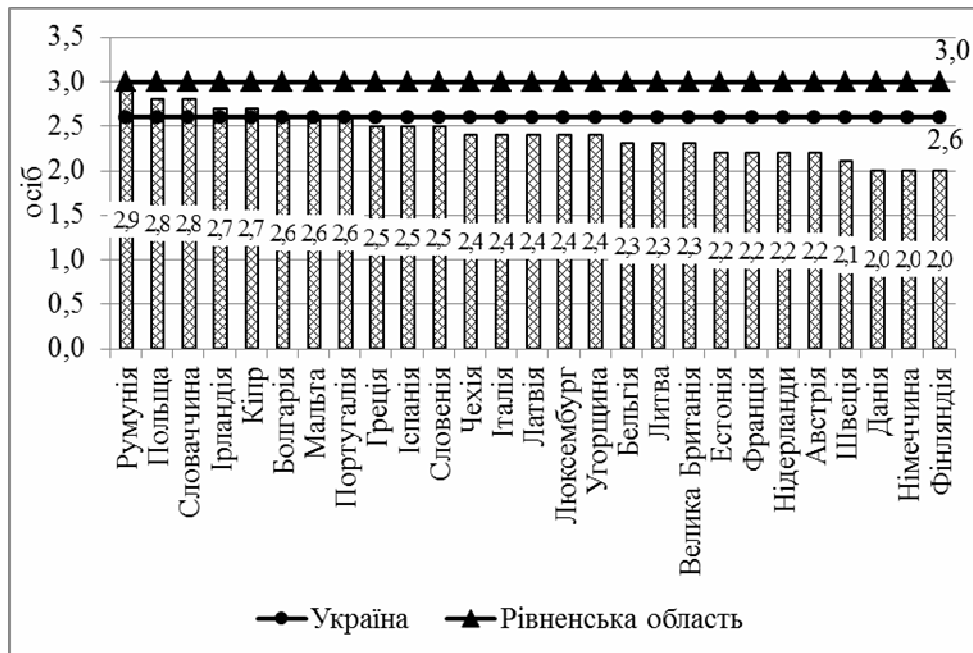

Рис. 19. Середній розмір домогосподарств окремих країн Європи у 2014 році (побудовано за [5, 6])

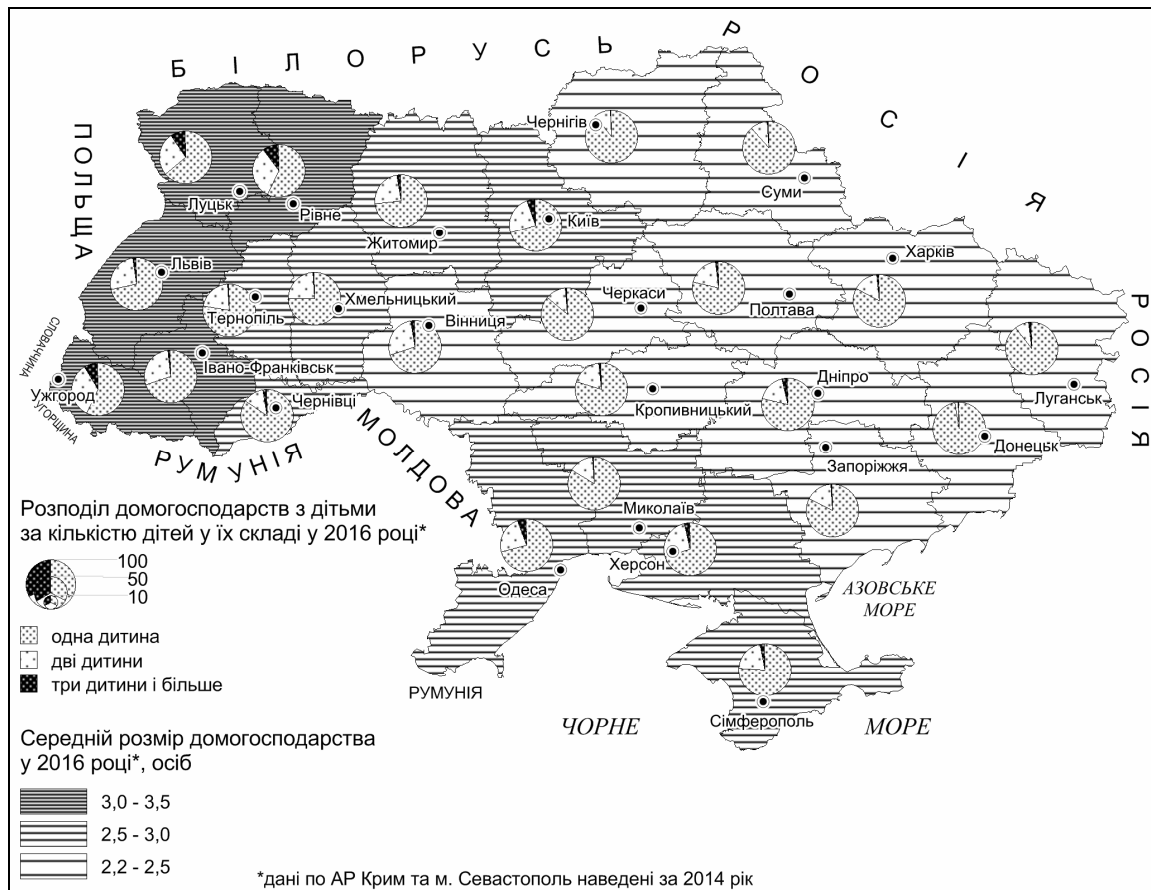

Рис. 20. Сімейний склад населення по регіонах України (укладено за [18, с. 9, 15], [6])

В Україні переважає простий (нуклеарний) тип сім'ї. Така сім'я складається із батьків та дітей, або тільки із подружжя. Серед нуклеарного типу сімей соціологи виділяють окремий поширений підтип – малі сім'ї (сім'ї батьків-одинаків) [11]. Нуклеаризація сімейної структури стала відповіддю на потреби постіндустріальної епохи та зростання мобільності способу життя, зміну цінностей суспільства споживання.

В Україні в усіх регіонах різко переважають малодітні сім'ї (які мають одну – дві дитини) і зовсім низьку частку становлять середньо- та багатодітні, що становить загрозу відтворенню населення (рис. 20). Навіть середньодітні сім'ї не є типовими для сучасного соціуму України, їх питома вага у сімейному складі населення є незначною. Слід відзначити досить значну частку домогосподарств, де взагалі немає дітей. Таких у 2015 році в Україні було 61,8% від усіх домогосподарств [18, с. 60]. У Рівненській області їх дещо менше – 52,3%, і цей показник упродовж останніх років залишається практично незмінним (рис. 21).

За оцінкою демографів для простого заміщення покоління приблизний розподіл сімей за дітністю повинен бути таким: бездітні сім'ї – 4%, одnodітні – 10%, сім'ї з двома та трьома дітьми – по 35%, з чотирма – 14% і п'ятьма – 2%. Таким чином, частка сімей середньодітних (з трьома-чотирма дітьми) і багатодітних (п'ятеро і більше дітей) має становити не менше 51% від усіх сімей. У середньому кожна

сім'я повинна мати приблизно 2,6 дитини [10]. Такі пропорції не дотримані в жодному регіоні. Хоча однодітність менш поширена на заході України, проте вона масова на сході та на північному сході країни.

В Рівненській області також переважають одnodітні сім'ї, причому як в містах, так і в селах. Серед усіх домогосподарств з дітьми у період з 2000-2015 рр. їх частка коливалася між позначками 41,8-58,7% (рис. 22). Застосування статистичних процедур обробки даних дозволяє виявити на фоні осциляції показника загальний тренд до збільшення питомої ваги одnodітних сімей та, відповідно, до зменшення частки сімей з більшою чисельністю дітей на Рівненщині.

На зменшення дітності сімей впливають відкладення народжень через економічні негаразди (ускладнення ситуації на ринках праці, житла і кредитів), що породжують невпевненість у майбутньому своїх ще ненароджених дітей; емансипація жінок; зростання розлучуваності та як її наслідок – збільшення безшлюбної народжуваності, яка орієнтована на меншу кількість дітей у неповній сім'ї. Дітність зменшується і суто з демографічних причин: у зв'язку із зростанням віку укладання шлюбу та зменшенням потенційного фізіологічно сприятливого періоду для зачаття та народження дитини, а також унаслідок процесів старіння населення і зменшення питомої ваги жінок фертильного віку в структурі населення.

Рис. 21. Частка домогосподарств без дітей (побудовано за [4, 6])

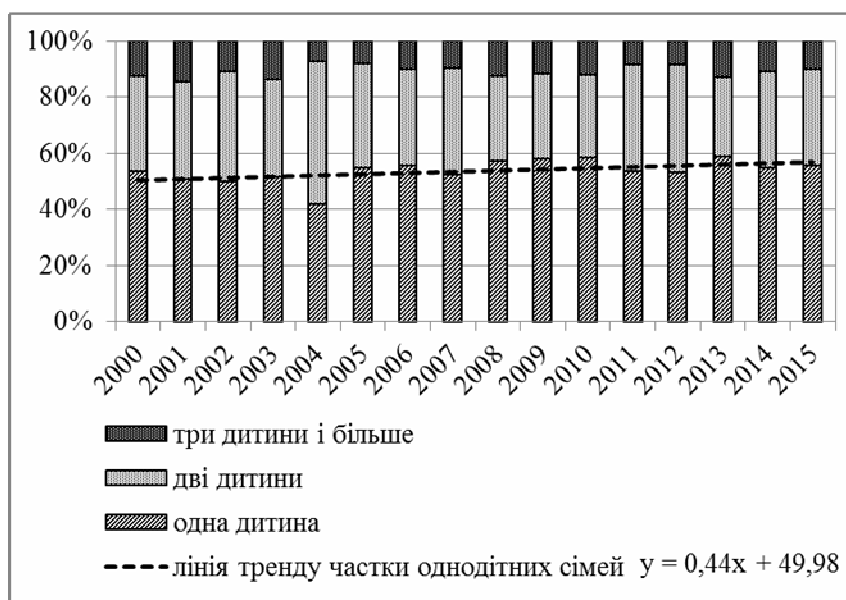

Рис. 22. Розподіл домогосподарств із дітьми (%) за кількістю дітей у їх складі у Рівненській області (побудовано за [4])

Традиції багатодітності, колись поширені в Україні, були втрачені ще за радянських часів. Незначне пожвавлення процесів народжуваності на початку 2000-х років дещо сповільнило темпи зниження дітності сімей, проте не зупинило його. Щодо Рівненської області, то можна стверджувати, що у цьому регіоні, а також у Волинській та Закарпатській областях, традиції багатодітності частково збережені. На Рівненщині 10,2% домогосподарств у 2016 році мали трьох і більше дітей. І це найвищий показник серед усіх регіонів України. В умовах демографічної кризи цінність багатодітних сімей для суспільства зростає, оскільки вони певною мірою гальмують процес депопуляції.

Не можна оминати увагою факту, що сімейну структуру населення змінює демографічне старіння, специфіка якого в Україні визначається тим, що відбувається воно на тлі низької народжуваності, але

в умовах скорочення середньої тривалості життя та при високих показниках смертності. Тому в Україні не тільки спостерігається збільшення частки бездітних старших подружніх пар, але й через надсмертність чоловіків зростає чисельність вдів, більшість яких проживає самотньо або у неповних сім'ях. Гостроту цієї проблеми продемонструємо за допомогою теорії життєвого циклу сім'ї, знаючи послідовність і тривалість етапів циклу в типовій моделі шлюбної та дітородної поведінки населення Рівненської області.

Одним з перших запропонував поняття життєвого циклу сім'ї і визначив фази (етапи) циклу сім'ї американський демограф П. Глік [25]. Життєвий цикл сім'ї (сімейний цикл) – це послідовність значущих у соціально-демографічному відношенні станів, через які проходить сім'я з моменту її утворення і до того, як вона завершить своє

існування [3, С. 226]. Сімейний цикл починається із утворення сім'ї – укладання шлюбу. До народження першої дитини триває етап передбатьківства, а з народженням первістка починається період дітородної активності, що завершується з народженням останньої дитини. Наступний етап – період батьківства, протягом якого відбувається зростання і соціалізація дітей, але кількісний склад сім'ї не змінюється. Цей етап завершується відокремленням одного з дітей від сім'ї батьків, і з цього моменту сім'я починає зменшуватися за рахунок відокремлення дітей, а згодом і смерті одного з подружжя. Цей період – етап затухання сім'ї (або етап прабатьківства). Завершується сімейний цикл зі смертю обох членів подружжя [15, С. 44].

Розглянемо типовий варіант сімейного циклу для Рівненщини. Середня очікувана тривалість життя чоловіків і жінок в області у 2015 році відповідно 66 та 76,7 років [21]. Виходячи з середнього віку укладання першого шлюбу (26 років у чоловіків і 23 років у жінок), у сім'ї вони проживуть 40 і 53,7 років відповідно. Отже, тривалість повного циклу сім'ї – 53,7 років, у тому числі перший етап (передбатьківство) – близько 1,5 року, другий етап (дітородної активності) – 5 років, третій етап (батьківство, соціалізація дітей) – 21 рік (до створення власної сім'ї першою дитиною) і, відповідно, четвертий (останній) етап – 26,2 року. Здійснивши відповідні розрахунки для чоловіка і дружини, встановимо, що з моменту відокремлення (одруження) першої дитини чоловік проживе у середньому 12,5 років, а дружина – 26,2 років, тобто 13,7 років жінка буде вдовою і мешкатиме самотньо або приєднається до сім'ї дітей.

У таких умовах важливою функцією сім'ї стає турбота про старших її членів на принципах сімейної солідарності представників різних поколінь. При зниженні життєвого рівня населення, недостатньому пенсійному забезпеченні повинна зростати захисна роль сім'ї у підтримці життєдіяльності населення найстарших вікових груп. В умовах загострення демографічного старіння та збільшення питомої ваги одиноких жінок старшого віку ця проблема потребує значної уваги з боку суспільства і може стати предметом подальшого глибокого дослідження у наступних наукових розвідках з даної теми.

Висновки. У шлюбно-сімейній сфері Рівненської області в цілому прослідковується дотримання населенням національних звичаїв та усталених стереотипів матримоніальної поведінки. У регіоні частково збереглися традиції багатодітності, що є вкрай важливим в часі демографічної кризи в державі. Хоча кількість багатодітних сімей є невеликою, але умови проживання в них дітей значно впливають на розвиток молодого покоління в Україні, особливо у сільській місцевості. Тому необхідна соціальна й економічна підтримка цих родин як на державному рівні, так і територіальними громадами.

Однак у шлюбно-сімейній ситуації водночас мають прояв соціально-демографічні тенденції, властиві розвиненим європейським країнам. До найхарактерніших структурних зрушень у матримоніальній поведінці населення Рівненської

області належать: зменшення показників шлюбності і підвищення розлучуваності, зниження показника стійкості шлюбів, ймовірно збільшення частоти консенсуальних шлюбів, поширення безшлюбного материнства, нуклеаризація сімейної структури, зменшення дітності сімей. В області відбувається поступова зміна вікової моделі шлюбності: простежується тенденція до скорочення ранньої шлюбності, поступово підвищується вік укладання шлюбу.

Попри нові тренди у шлюбно-сімейній ситуації, форма виконання специфічних функцій сім'ї у Рівненській області переважно залишається традиційною: значна більшість дітей народжується у батьків, які перебувають у зареєстрованому шлюбі. Однак існують мікротенденції соціально-демографічних явищ, сучасні масштаби яких свідчать про несприятливі умови для існування сім'ї у майбутньому. Зокрема, ще донедавна зростала кількість дітей-сиріт та позбавлених батьківської опіки. Парадоксальним є те, що маючи одні з найнижчих показників розлучуваності населення, Рівненська область належить в Україні до групи регіонів із високою часткою неповних сімей.

На даний час Рівненська область характеризується найвищими показниками народжуваності в Україні, проте виявлені мікротенденції у матримоніальній поведінці при їх поглибленні можуть кардинально погіршити ситуацію. Так, доведеним є факт, що саме зростання віку вступу в шлюб, низька міцність шлюбних союзів, поширеність різних типів незареєстрованих партнерств в цілому негативно впливають на рівень народжуваності у європейських країнах через низку факторів, у тому числі через скорочення тривалості ефективного дітородного періоду. Тому важливим є моніторинг шлюбно-сімейної ситуації в області та впровадження ефективних превентивних заходів соціально-демографічної політики, формування соціально-економічного середовища, дружнього до сім'ї. Ця проблематика повинна бути в центрі уваги місцевих органів влади, місцевих громад, громадських організацій та приватних структур.

Особливої уваги у цьому сенсі потребують міста області, які характеризуються нижчим рівнем стійкості шлюбів, а також райони з найбільш деформованою статеві-віковою структурою шлюбоздатного населення через вияв демографічного постаріння (Гоцанський, Радивилівський, Демидівський, Здолбунівський) та райони із вищою часткою багатодітних сімей (Рокитнівський, Дубровицький, Зарічненський, Сарненський). Заходи насамперед мають бути спрямовані на:

- відродження сімейних цінностей; створення умов для формування сім'ї, орієнтованої на народження та виховання двох і більше дітей, здатної самостійно забезпечувати власний розвиток;
- формування сімейно-дружньої політики на ринку праці;
- підвищення рівня життя і поліпшення соціально-економічного становища населення, зокрема – молоді;
- соціальної й економічної підтримки багатодітних родин, насамперед – у сільській

місцевості.

У подальших дослідженнях важливо визначити, якою мірою зміни у матримоніальній поведінці населення – поширення консенсуальних шлюбів, підвищення віку укладання шлюбу, малодітність, зростання розлучуваності тощо – пов'язані з

соціально-економічними негараздами, а якою мірою – із засвоєнням населенням Рівненської області європейської моделі матримоніальної поведінки та із впливом факторів сучасності – індивідуалізму, плуралізму, емансипації.

Список використаних джерел:

1. Аллан Карлсон. Общество – Сім'я – Личность: Социальный кризис Америки. Альтернативный социологический подход / Карлсон Аллан // Перевод с англ. под ред. проф. А.И. Антонова. – М., 2003. – 288 с.
2. Вишневський А.Г. Демографический кризис в странах СНГ. / А.Г. Вишневский. – Демоскоп Weekly-еженедельная демографическая газета РАН. – 2005. – № 90-91.
3. Волков А.Г. Семья – объект демографии. / А.Г. Волков. – М.: Мысль, 1986. – 226 с.
4. Головне управління статистики у Рівненській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rv.ukrstat.gov.ua/>
5. Дані вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, що проводиться в країнах ЄС (EU SILC) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/data/database>
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
7. Діти, жінки та сім'я в Україні: Стат. збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 330 с.
8. Дорошенко Л.С. Демографія: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Л.С. Дорошенко. – К.: МАУП, 2005. – 112 с.
9. ахист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: статистичний збірник – Київ: Державна служба статистики України, 2016. – 200 с.
10. Медков В.М. Демография / В.М. Медков. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 163 с.
11. Мельник І.Г. Основи демографії: навч.-метод. посіб. для студ. / І. Г. Мельник. – Луганськ, 2013. – 126 с.
12. Населення України за 2013 рік. Демографічний щорічник. – Київ, 2014. – 296 с.
13. Населення України за 2015 рік Демографічний щорічник. – К.: ТОВ Видавництво «Консультант», 2016. – 119 с.
14. Романів О. Репродуктивна та шлюбна поведінка населення Рівненської області / О. Романів, О. Самчук // Часопис соціально-економічної географії. – 2015. – Вип.. 18(1). – С. 118-125.
15. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. – К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.
16. Сорокин П. Кризис современной семьи / П. Сорокин // Ежемесячный журнал литературы, науки и общественной жизни. – 1916. – № 2. – С. 3.
17. Социология семьи / Под ред. А.И. Антонова. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 261 с.
18. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2016 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) / Статистичний збірник. Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 87 с.
19. Статистичний щорічник Рівненської області за 2013 рік / за ред. Ю.В. Мороза. – Рівне: Головне управління статистики у Рівненській області, 2014. – 468 с.
20. Статистичний щорічник Рівненської області за 2014 рік / за ред. Ю.В. Мороза. – Рівне: Головне управління статистики у Рівненській області, 2015. – 457 с.
21. Статистичний щорічник Рівненської області за 2015 рік / за ред. Ю.В. Мороза. – Рівне: Головне управління статистики у Рівненській області, 2016. – 453 с.
22. Туроу Л. Будущее капитализма. Как экономика сегодняшнего дня формирует мир завтрашний / Л. Туроу // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. Под ред. В. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 204 с.
23. Швидка Ю.Г. Шлюбна ситуація в європейських країнах / Г.Ю. Швидка // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1. – С. 141-150.
24. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні. – К.: АДЕФ-Україна, 2008. – 256 с.
25. Glick P.C. The Family Life Cycle / P.C. Glick // American Sociological Review. – 1947. – Vol. 12. – P. 164.
26. Lesthaeghe R. and Surkyn J. When history moves on: the Foundations and Diffusion of a Second Demographic Transition. – Brussels: Interface Demography, Free University of Brussels, 2004.
27. Van de Kaa D.J. The idea of a second demographic transition in industrialized countries. / Van de Kaa D.J. // The Japanese Journal of Population. – 2003. – 1(1). – Available at: http://www.ipss.go.jp/webj-aid/WebJournal.files/population/2003_4/Kaa.pdf.

References:

1. Allan Carlson (2003). Obschestvo – Semya – Lichnost: Sotsialnyi krizis Ameriki. Alternativnyi sotsiologicheskii podkhod [Society – Family – Personality: The Social Crisis of America. Alternative sociological approach]. Perevod s angl. pod red. prof. A.I. Antonova. M., 288.
2. Vishnevskiy, A.G. (2005). Demograficheskiy krizis v stranakh SNG [Demographic crisis in the CIS countries]. *Demoskop Weekly – ezhenedel'naya demograficheskaya gazeta RAN*, 90-91.
3. Volkov, A.G. (1986). Semya – obyekt demografii [The family is the object of demography]. M.: Mysl, 226.
4. Holovne upravlinnya statystyky u Rivnenskiy oblasti [Department of Statistics in Rivne region]. Available at: <http://www.rv.ukrstat.gov.ua>
5. Dani vybirkovoho obstezhennya umov zhyttya domohospodarstv, shcho provodytsya v krayinakh ES (EU SILC) [Data sample survey of household living conditions conducted in the European Union (EU SILC)] Available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/data/database>
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine] Available at: www.ukrstat.gov.ua
7. Dity, zhinky ta simya v Ukraini: Statystychnyy zbirnyk (2016) [Children, women and the family in Ukraine: Statistical Yearbook]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv, 330.
8. Doroshenko, L.S. (2005). Demografiya: Navch. posib. dlya stud. vyshch. navch. zakl [Demographics: A manual for university students]. K.: MAUP, 112
9. Zakhyst ditey, yakі potrebuyut osoblyvoi uvahy suspilstva: statystychnyy zbirnyk (2016). [Protecting children in need of special attention of society: Statistical Yearbook]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv, 200.
10. Medkov, V.M. (2004). Demografiya [Demographics]. M.: YNFRA-M, 163.
11. Melnyk, I.H. (2013) Osnovy demografii: navch.-metod. posib. dlya stud. [Fundamentals of Demography: Textbook for students]. Luhansk, 126.
12. Naselennya Ukrainy za 2013 rik (2014) [The population of Ukraine for 2013]. *Demografichnyi shchorichnyk*. Kyiv, 296.
13. Naselennya Ukrayiny za 2015 rik. (2016) [The population of Ukraine for 2015.] *Demografichnyy shchorichnyk*. K.: TOV Vydavnytstvo Konsultant, 119.
14. Romaniv, O., Samchuk, O. (2015). Reproduktyvna ta shlyubna povedinka naselelnya Rivnenskoï oblasti [Reproductive and mating behavior the Rivne region]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii: mizhregion. zb. nauk. prats*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 18(1), 118-125.
15. Simya ta simeyni vidnosyny v Ukraini: suchasnyi stan i tendentsii rozvytku (2009) [Family and family relations in Ukraine: current status and trends]. K.: TOV Osnova-Prynt, 248.
16. Sorokin, P. (1916). Krizis sovremennoy semyi [The crisis of the modern family] *Ezhemesyachnyi zhurnal literatury, nauki i obschestvennoy zhizni*, 2, 3.
17. Sotsiologiya semyi (2005) [Sociology of the family]. pod. red. Antonova A.I. Moskva: INFRA-M, 261.
18. Sotsialno-demografichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy u 2016 rotsi (za danymy vybirkovoho obstezhennya umov zhyttya domohospodarstv): Statystychnyy zbirnyk (2016) [Socio-demographic characteristics of households in Ukraine in 2016 (according to the sample survey of household living conditions): Statistical Yearbook]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 87.
19. Statystychnyy shchorichnyk Rivnenskoï oblasti za 2013 rik (2014) [Statistical Yearbook of Rivne region for 2013]. Za red. Yu.V. Moroza. Rivne: Holovne upravlinnya statystyky u Rivnenskiy oblasti, 468.
20. Statystychnyy shchorichnyk Rivnenskoï oblasti za 2014 rik (2015) [Statistical Yearbook of Rivne region for 2014]. Za red. Yu.V. Moroza. Rivne: Holovne upravlinnya statystyky u Rivnenskiy oblasti, 457.
21. Statystychnyy shchorichnyk Rivnenskoï oblasti za 2015 rik (2016) [Statistical Yearbook of Rivne region for 2015]. Za red. Yu.V. Moroza. Rivne: Holovne upravlinnya statystyky u Rivnenskiy oblasti, 453.
22. Turou, L. (1999). Budushchee kapitalizma. Kak ekonomika segodnyashnego dnya formiruet mir zavtrashniy [The future of capitalism. How the economy of today forms the world of tomorrow]. *Novaya postindustrialnaya volna na Zapade. Antologiya*. Pod red. V. Inozemtseva. M.: Academia, 204.
23. Shvydka, Yu.H. (2008). Shlyubna sytuatsiya v yevropeyskykh krayinakh [Married situation in Europe]. *Demografiya ta sotsialna ekonomika*, 1, 141-150.
24. Shlyub, simya ta ditorodni orientatsiyi v Ukraini (2008) [Marriage, childbearing and family orientation in Ukraine]. K.: ADEF-Ukrayina, 256.
25. Glick, P.C. (1947). The Family Life Cycle. *American Sociological Review*, 12, 164.
26. Lesthaeghe, R. and Surkyn, J. (2004). When history moves on: the Foundations and Diffusion of a Second Demographic Transition. Brussels: Interface Demography, Free University of Brussels.
27. Van de Kaa, D.J. The idea of a second demographic transition in industrialized countries. *The Japanese Journal of Population*. – 2003. – 1(1). – Available at: http://www.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2003_4/Kaa.pdf.

Надійшла до редколегії 01.08.2017 р.

УДК 911.3

*Лариса Семенюк, к. геогр. н., доцент**e-mail: semenyuk_larisa@ukr.net**Юлія Сільченко, к. геогр. н., ст. викладач**e-mail: zavoloka83@gmail.com**Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка,
Україна*

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОЇ СФЕРИ КИРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано вплив соціально-економічних та історико-географічних чинників на формування релігійної сфери Кіровоградської області. Подано компонентну структуру та динаміку кількості релігійних організацій, розраховано основні коефіцієнти, які характеризують релігійне середовище Кіровоградської області за період 2001-2016 років. Також здійснено просторовий аналіз функціонування релігійно-географічної сфери в районах області та розраховані основні її показники на 2017 рік.

Ключові слова: релігійна сфера, релігійно-географічна сфера, конфесійна структура, коефіцієнт доступності релігійних послуг, коефіцієнт інтенсивності релігійного життя, коефіцієнт дисперсності релігійних громад, інтегральний індекс релігійного життя.

Лариса Семенюк, Юлія Сільченко. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ РЕЛИГИОЗНОЙ СФЕРЫ КИРОВОГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье проанализировано влияние социально-экономических и историко-географических факторов на формирование религиозной сферы Кировоградской области. Представлена компонентная структура и динамика количества религиозных организаций, рассчитаны основные коэффициенты, характеризующие религиозную среду Кировоградской области за период 2001-2016 годов. Также выполнен пространственный анализ функционирования религиозно-географической сферы в районах области и рассчитаны основные ее показатели на 2017 год.

Ключевые слова: религиозная сфера, религиозно-географическая сфера, конфессиональная структура, коэффициент доступности религиозных услуг, коэффициент интенсивности религиозной жизни, коэффициент дисперсности религиозных общин, интегральный индекс религиозной жизни.

Larysa Semeniuk, Yuliia Silchenko. SOCIAL AND GEOGRAPHICAL ASPECTS OF THE RELIGIOUS SPHERE DEVELOPMENT IN THE KIROVOHRAD REGION

The paper dwells on the importance of the social and geographical study of the religious aspects of the society because particularly their development and functioning level influences some social processes in the provinces of the Region. The existing social, economic, historical and geographical factors influencing religious sphere in the Kirovohrad Region have been thoroughly analysed. And historical factor combined with social and geographical position turned out to be the most essential for the formation of religious sphere in the Kirovohrad Region.

The researchers provide with the component structure of the religious sphere in the Kirovohrad Region where 37 confessions have been found out as well as 723 registered religious organisations. The authors claim that despite the increase in the number of religious confessions and organisations within the Region it still takes the bottom place in the relevant Ukrainian ranking. Christian denominations dominate in the component structure of the religious sphere in the Kirovohrad Region and make up 96.9 %. The peculiarities of the peculiarities of the religious sphere in the Kirovohrad Region have been defined via calculated coefficients characterising religious environment of the Kirovohrad Region throughout 2001 – 2016.

The spatial analysis of the religious and geographical sphere functioning in the districts of the Region have been performed and followed by its main indicators calculation for 2017. It turned out that the highest religious services availability coefficient, the biggest part of religious organisations and the shortest average distance between religious communities have been observed only in two districts, Kirovohrad and Oleksandriia Raions of the Kirovohrad Region.

Keywords: religious sphere, religious and geographical sphere confessional structure, religious services availability coefficient, religious life intensity coefficient, religious communities dispersion coefficient, religious life integral index.

Вступ. На тлі глибинних змін у політичній, економічній і духовній сферах життя суспільства, що відбуваються протягом останніх десятиліть у нашій країні, активізувався інтерес до вивчення релігійно-географічної підсистеми. Незважаючи на те, що релігію відносять до найбільш консервативних сфер

людського життя, саме рівень її розвитку та функціонування впливає на перебіг деяких суспільних процесів у регіонах. Для Кіровоградської області релігійно-географічне дослідження є особливо актуальним, оскільки вона протягом останніх років характеризується досить проблемною криміногенною та

нестабільною економічною ситуацією, має найменшу в Україні кількість релігійних організацій [13].

Огляд попередніх результатів наукових досліджень. Теоретико-методологічні питання географії релігії як складової частини системи географічних наук розглядали у своїх працях А. Ковальчук, О. Любіцева, К. Мезенцев, С. Павлов, В. Патійчук, І. Ровенчак, О. Шаблій, Л. Шевчук та інші. Дослідженнями релігійної сфери окремих регіонів, її структури, територіальної організації з врахуванням суспільно-географічної методології займалися Л. Ключко, О. Кучабський, І. Косташук, Ю. Когатько та інші. Аналіз георелігійної ситуації у Кіровоградській області за останні роки було висвітлено в публікаціях Н. Маслової, Л. Семенюк, Ю. Сільченко, В. Переведенцева [2, 3, 4, 5, 6, 9].

Метою та завданнями дослідження є аналіз особливостей формування та територіальних відмінностей релігійно-географічної сфери Кіровоградської області; обґрунтування основних історичних етапів розвитку релігійно-географічної сфери області, характеристика її компонентної структури, розрахунок основних показників функціонування релігійної сфери по районах Кіровоградської області.

Методика дослідження та визначення особливостей релігійної сфери Кіровоградської області базується на теоретико-методологічних основах вивчення релігійно-географічної сфери як складової інтегрального суспільно-географічного комплексу (за С. Павловим) [8].

Коефіцієнт доступності релігійних послуг в області розраховується за формулою 1.

$$K_i = \frac{N_i}{M_i} \div \frac{N}{M} \quad [1],$$

де K_i – показник доступності релігійних послуг в області; N_i – кількість релігійних громад в області; N – кількість релігійних громад в державі; M_i та M – відповідно кількість поселень в області та державі.

На думку автора методики, показник доступності релігійного життя є похідним від інтенсивності релігійного життя. Абсолютний показник інтенсивності релігійного життя розраховується як відношення чисельності населення до кількості релігійних громад області. Відносний показник розраховується за формулою 2:

$$I_i = \frac{P_i}{N_i} \div \frac{P}{N} \quad [2],$$

де I_i – показник інтенсивності релігійного життя в області; N_i – кількість релігійних громад в області; N – кількість релігійних громад в державі; P_i та P – відповідно чисельність населення в області та державі.

Коефіцієнт дисперсності релігійних організацій показує ступінь розосередженості їх на території розраховується за формулою 3 або середньою відстанню між ними за формулою 4:

$$K_d = S \div N_i \quad [3],$$

$$K_d = 2\sqrt{S \div N_i} \quad [4],$$

де K_d – середня відстань між релігійними організаціями; S – територія області; N_i – кількість релігійних громад в області.

Інтегральна оцінка релігійності характеризується

ся індексом релігійності, який є середнім арифметичним трьох попередніх відносних величин.

Виклад основного матеріалу наукових досліджень. Суттєвий вплив на формування, функціонування та особливості просторових відмінностей у релігійній сфері Кіровоградської області справляють суспільно-географічні фактори: суспільно-географічне положення, історичні, етнічні, міграційні та економічні процеси.

На нашу думку, найбільш значущим серед них є історично-географічний фактор. Враховуючи особливості суспільно-географічного положення території та відкритість простору для доступності різних релігійних впливів, на основі аналізу низки історичних подій, що безпосередньо або опосередковано вплинули на розвиток релігійного життя, нами було виділено 5 етапів становлення та формування релігійно-географічної сфери області:

I. *Дохристиянський етап* (передумови формування релігійної сфери регіону) – початок розвитку релігійних вірувань та обрядів натуралістичного спрямування у племен, що перебували на території краю.

II. *Початок християнського етапу* – вірогідна поява православ'я на теренах області в часи Київської Русі, остаточно – в козацькі часи.

III. *Активне поширення християнства* внаслідок народної колонізації краю (з першої половини XVIII ст.) – утвердження ролі церкви як культурного осередку населених пунктів.

IV. *Занепад релігійного життя* у радянський період – характеризується руйнуванням релігійної сфери, репресіями проти віруючих, знищенням сакральних об'єктів.

V. *Відродження релігійної сфери* у наш час – зміна політичної та соціально-економічної ситуації в Україні після проголошення незалежності, що призвело до кардинальних змін у релігійному житті території: інтенсифікація релігійних процесів, динамічний розвиток усіх релігійних конфесій, течій і напрямків, особливо протестантських [11].

Загальна картина розселення впливає на формування конфесійного простору. Більшість релігійних громад зареєстрована у міських поселеннях. Доведеним є факт, що протестантські громади легше утверджуються у невеликих міських населених пунктах. Якщо взяти до уваги, що в області кількісно переважають малі міста (10 з 12), то це сприяє активному поширенню протестантизму. Католицизм же, навпаки, формує осередки релігійних громад у великих містах, якими територія області небагата. Цим, переважно, пояснюється значна частка (майже 38%) протестантських організацій і лише 1,5% католицьких у конфесійній структурі області.

Прикладом впливу міграційного чинника в області є поширення ісламу, яке відбувається, в основному, за закономірностями, що пов'язані з процесами переміщення населення, оскільки в останнє десятиліття зафіксована тенденція зростання показників міграційного приросту по міждержавній міграції, у тому числі з мусульманськими країнами Азії [12].

Компонентна структура релігійної сфери Кіровоградської області на 19.06.2017 року була предста-

влена 37 конфесіями з-поміж 55 діючих в Україні різних церков, релігійних спільнот, течій, віросповідань тощо. До їх складу входить 723 зареєстрованих релігійних організацій (2% від загальної кількості в Україні), 3 єпархіальних управління, 4 релігійних об'єднання, 3 християнські місії, 4 центри, 4 монастирі. Крім того, в області діють 56 релігійних організацій, що не зареєстрували в установленому законом порядку свої статuti. Це релігійні громади, які мають малочисельний склад, складаються переважно з осіб похилого віку, що проживають у сільській місцевості [1].

За останні 25 років в області спостерігається зростання кількості релігійних конфесій та організацій. Так, із 1991 року кількість релігійних організацій в області зросла зі 118 до 723 (у 6,2 рази). Найбільший приріст релігійних організацій спостерігався у період з 1991 по 1999 роки – щороку додавалося по 30-60 організацій. В останні роки динаміка сповільнилася і спостерігається тенденція до щорічного незначного збільшення кількості релігійних організацій на 5-10 громад [10].

У компонентній структурі релігійної сфери Кіровоградської області переважають християнські конфесії – 701 (96,9%). Найбільша частка релігійних громад належить до православ'я – 57,5%, 37,9% – до протестантизму і 1,5% – до католицизму.

Православ'я в області, як і в Україні, не є організаційно єдиним, у його галузевій структурі переважають громади Української Православної Церкви (УПЦ) – 74%, громади Української Православної

Церкви Київського патріархату (УПЦ КП) складають 21%, Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) – 4% і майже 1% – Руської православної старообрядницької церкви [7].

Близько третини від усіх релігійних організацій діє в міських поселеннях, із них 176 – у чотирьох містах обласного підпорядкування. В сільській місцевості не створена оптимальна релігійна мережа. Найбільш розвинена вона у Голованівському, Гайворонському, Кіровоградському, Маловисківському, Новоархангельському, Олександрійському районах, найменше – у Вільшанському, Новгородківському, Устинівському районах.

Визначення особливостей релігійної сфери Кіровоградської області проводилось крізь призму розрахованих коефіцієнтів та їх аналізу. *Коефіцієнт доступності релігійних послуг* ілюструє співвідношення кількості релігійних громад та кількості населених пунктів в області та країні. За проведеними розрахунками виявлено зростання коефіцієнта доступності в області від 0,44 у 2001 році до 0,61 у 2016 році. Показник доступності релігійного життя є похідним від інтенсивності релігійного життя. Розраховані абсолютний і відносний показник інтенсивності релігійного життя є оберненим. Так, в області спостерігається зростання коефіцієнту інтенсивності релігійного життя з 2974 у 2001 році до 1355 у 2016 році (таблиця 1). Така ж позитивна тенденція характерна й для середньоукраїнського коефіцієнту інтенсивності зростання з 2012 у 2001 році до 1251 у 2016 році.

Таблиця 1

Основні показники функціонування релігійної сфери Кіровоградської області та України
(розраховано авторами)

Роки	Коефіцієнт доступності релігійних послуг	Абсолютний показник інтенсивності релігійного життя області	Абсолютний показник інтенсивності релігійного життя України	Відносний показник інтенсивності релігійного життя по області	Коефіцієнт дисперсності релігійних громад в області	Коефіцієнт дисперсності релігійних громад в Україні	Середня відстань між релігійними громадами області	Середня відстань між релігійними громадами в Україні	Інтегральна оцінка релігійності населення
2001	0,44	2974	2012	1,48	64,57	24,83	16,07	9,97	23,44
2002	0,45	2701	1869	1,45	59,56	23,28	15,44	9,65	21,75
2003	0,46	2498	1761	1,42	55,16	22,14	14,85	9,41	20,27
2004	0,48	2277	1656	1,37	50,93	21,00	14,27	9,16	18,83
2005	0,50	2163	1660	1,30	49,10	21,19	14,01	9,21	18,17
2006	0,51	2056	1604	1,28	47,40	20,63	13,77	9,08	17,59
2007	0,51	1959	1559	1,26	45,81	20,18	13,54	8,98	17,04
2008	0,52	1861	1512	1,23	44,09	19,68	13,28	8,87	16,45
2009	0,53	1763	1476	1,19	42,27	19,31	13,00	8,79	15,82
2010	0,54	1733	1470	1,18	41,91	19,31	12,95	8,79	15,68
2011	0,54	1647	1408	1,17	40,13	18,56	12,67	8,62	15,09
2012	0,57	1569	1403	1,12	38,50	18,56	12,41	8,62	14,52
2013	0,58	1479	1357	1,09	36,55	17,98	12,09	8,48	13,85
2014	0,56	1419	1274	1,11	35,34	16,93	11,89	8,23	13,46
2015	0,60	1386	1271	1,09	34,79	17,87	11,80	8,45	13,29
2016	0,61	1355	1251	1,08	34,26	17,66	11,71	8,40	13,11

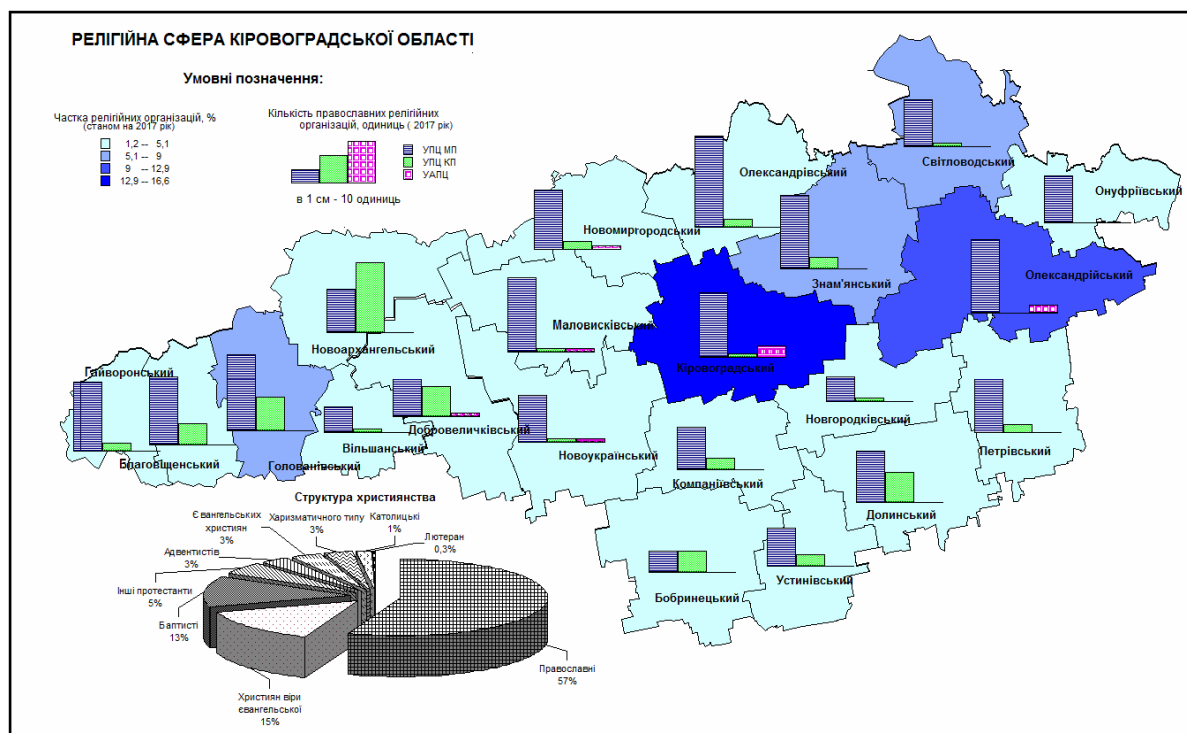

Рис. 1. Релігійна сфера Кіровоградської області, 2017 р. (побудовано авторами за даними [1])

Таблиця 2

Основні показники функціонування релігійної сфери по районах Кіровоградської області (розраховано авторами, окрім пункту із *)

Адміністративний район	Коефіцієнт доступності релігійних послуг	Абсолютний показник інтенсивності релігійного життя	Відносний показник інтенсивності релігійності життя	Коефіцієнт дисперсності релігійних громад	Середня відстань між релігійними громадами	Інтегральна оцінка релігійності населення	Кількість релігійних організацій *	Частка релігійних організацій
Благовіщенський	1,53	777	0,59	24,17	9,8	25,26	29	4,0
Бобринецький	0,45	988	0,75	57,55	15,2	58,45	26	3,6
Вільшанський	0,53	1392	1,05	71,68	16,9	72,91	9	1,2
Гайворонський	1,57	1178	0,89	21,72	9,3	23,13	32	4,4
Голованівський	1,08	804	0,61	26,11	10,2	27,08	38	5,3
Добровеличківський	0,61	1243	0,94	48,02	13,9	49,16	27	3,7
Долинський	0,77	1297	0,98	49,07	14,0	50,31	26	3,6
Знам'янський	1,28	1183	0,89	30,88	11,1	32,20	43	5,9
Кіровоградський	2,22	2260	1,71	12,98	7,2	15,42	120	16,6
Компаніївський	0,78	542	0,41	35,52	11,9	36,19	28	3,9
Маловісківський	0,75	1423	1,07	41,60	12,9	42,92	30	4,1
Новгородківський	0,58	1403	1,06	90,60	19,0	91,85	11	1,5
Новоархангельський	0,92	738	0,56	36,54	12,1	37,40	33	4,6
Новомиргородський	0,73	1137	0,86	41,29	12,9	42,39	25	3,5
Новоукраїнський	0,40	1974	1,49	79,42	17,8	81,04	21	2,9
Олександрівський	0,78	932	0,70	39,96	12,6	40,92	29	4,0
Олександрійський	1,39	1566	1,18	23,03	9,6	24,67	80	11,1
Онуфріївський	1,37	670	0,51	32,93	11,5	33,89	27	3,7
Петрівський	0,84	1043	0,79	51,95	14,4	53,02	23	3,2
Світловодський	2,04	1301	0,98	24,38	9,9	26,04	50	6,9
Устинівський	0,63	808	0,61	58,90	15,3	59,72	16	2,2

* "Дані про кількість зареєстрованих та незареєстрованих релігійних організацій у Кіровоградській області (19.06.2017)" - Інформація управління комунікацій з громадськістю Кіровоградської ОДА.

Коефіцієнт дисперсності релігійних організацій показує ступінь розосередженості їх на території, а відтак можливість отримати релігійні послуги. У 2001 році коефіцієнт дисперсності розрахований по області становив — 64,57, відповідно до 24,83 по Україні. За досліджуваний період коефіцієнт дисперсності зменшувався й у 2016 році становив — 34,26, відповідно до 17,66 — по Україні. Слід звернути увагу, що найкраще для області значення коефіцієнту дисперсності зафіксоване у 2016 році, але це вище, ніж аналогічний показник 2001 року по Україні. Усі проведені розрахунки доводять, що чим більша кількість населення припадає на одну релігійну громаду і чим більша дисперсність, тим меншою буде релігійність населення при інших однакових умовах.

Інтегральна оцінка релігійної сфери області свідчить про позитивну динаміку показника, так у 2001 році розрахований коефіцієнт зафіксований на рівні 23,44, а у 2016 році — 13,11.

Проведений просторовий аналіз релігійної ситуації по районах Кіровоградської області засвідчив, що коефіцієнт доступності релігійних послуг є найвищим у Кіровоградському (2,22), Світловодському (2,04), Благовіщенському (1,53), Олександрійському (1,39), Онуфріївському (1,37) районах (рис. 1).

Виявлена закономірність зв'язку коефіцієнта доступності релігійних послуг у районах з показниками інтенсивності релігійного життя та найменшою відстанню між релігійними громадами. Так, найвища частка релігійних організацій та найменша середня відстань між релігійними громадами лише у двох районах — у Кіровоградському (16,6%), Олександрійському (11,1%) (таблиця 2), усі інші райони мають незначні показники.

У Бобринецькому, Новоукраїнському, Вільшанському, Новгородківському районах зафіксовані найменша частка релігійних організацій, найнижчі коефіцієнти доступності релігійних послуг та відносні показники інтенсивності релігійного життя, найбільша середня відстань між релігійними громадами. Зважаючи на те, що майже в усіх районах області переважають православні релігійні громади, авторами було проаналізовано та відображено на картосхемі їх структуру.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що різноманіття й різноманітність конфесійного простору в Кіровоградській області склалися під впливом історично-географічних та соціально-економічних чинників. Проведені розрахунки дозволили зафіксувати позитивну динаміку всіх показників функціонування релігійно-географічної сфери Кіровоградської області за період 2001-2016 років. Релігійно-географічна сфера Кіровоградської області знаходиться у стадії формування, сакральна інфраструктура розбудовується, поступово підвищується релігійність населення та зростає доступність релігійних послуг, збільшується кількість релігійних організацій, хоча кількісні показники її функціонування залишаються все ще нижчими від середньоукраїнських. Внутрішньорегіональні закономірності релігійного різноманіття виразно не проявляються. У компонентній структурі релігійних організацій районів області переважають православні, серед них домінують позиції займає УПЦ (крім Новоархангельського району, де переважає УПЦ КП). Загалом, протягом останніх років процеси в релігійному середовищі області мають відносно сталий характер.

Список використаних джерел:

1. Дані про кількість зареєстрованих та незареєстрованих релігійних організацій у Кіровоградській області (19.06.2017) // Інформація управління комунікацій з громадськістю Кіровоградської ОДА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uvp.kr-admin.gov.ua/Docs/religiya2016.pdf>.
2. Ключко Л.В. Територіальна організація релігійної сфери Харківського регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 – Економічна та соціальна географія / Ключко Людмила Василівна – Харків, 2010. – 22 с.
3. Костащук І.І. Релігійний та конфесійний простори, їх спільні та відмінні риси / І.І. Костащук // Українська географія: сучасні виклики. Зб. наукових праць у 3-х т. – К.: Прінт-Сервіс, 2016. – Т. II. – С. 143-145.
4. Маслова Н.М. Георелігійна ситуація в Кіровоградській області / Н.М. Маслова // Україна: географія цілей та можливостей. Зб. наук. праць. – К.: ВГЛ «Обрії», 2012. – С.146-150.
5. Немець Л.М. Релігійна сфера як об'єкт дослідження суспільної географії / Л.М. Немець, Л.В. Ключко, Ю.Ю. Заволока // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия: География. Геология, 2011. – Том 24, вип. 2-1. – С. 231-236.
6. Немець Л. М. Суспільно-географічні особливості розвитку сакрального туризму в Харківському регіоні / Л.М. Немець, Ю.Ю. Заволока, Л.В. Ключко // Культура народів Причорномор'я, 2009. – № 176. – С. 148-151.
7. Офіційний веб-сайт Української православної церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orthodox.org.ua/comment/reply/2004#comment-form>.
8. Павлов С. Суспільно-географічні аспекти дослідження релігійної сфери / С. Павлов // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 75. – С. 356-358.
9. Переведенцев В. Територіальні аспекти поширення протестантизму в Кіровоградській області / В. Переведенцев // Освіта. Наука. Молодь. Зб. наук. праць, 2016, частина 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/stud_konferenzia/2016_2/32.pdf
10. Релігійна мережа України: аналіз динаміки станом на початок 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/6.

11. Семенюк Л.Л. Особливості формування та сучасний стан релігійної сфери Кіровоградської області / Л.Л. Семенюк, Ю.Ю. Сільченко // V Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми країнознавчої науки» (18-19 травня 2017 року), м. Луцьк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://internationalconference2014.wordpress.com/2017/05/26>
12. Семенюк Л.Л. Суспільно-географічний аналіз міграційних процесів у Кіровоградській області / Л.Л. Семенюк, Ю.Ю. Сільченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія Геологія-Географія-Екологія, 2016. – Вип. 45. – С. 134-139.
13. Семенюк Л.Л. Суспільно-географічні фактори формування криміногенної ситуації у Кіровоградській області / Л.Л. Семенюк, Ю.Ю. Сільченко, Т.І. Уваєва // Регіон-2016: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 10-11 листопада 2016 р.). – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – С. 157-160 с.

References:

1. Dani pro kilkist zareyestrovanykh ta nezareyestrovanykh relihiynykh organizatsiy u Kirovohradskiy oblasti (2017) [Statistical data are about the amount of the registered and unregistered religious organizations in the Kirovohrad area]. Available at: <http://uvp.kr-admin.gov.ua/Docs/relihiya2016.pdf>
2. Kliuchko, L.V. (2010). Terytorialna organizatsiya relihiynoi sfery Kharkivskoho regionu [Territorial organization of the religious sphere of the Kharkiv region]. Kharkiv, 22
3. Kostashchuk, I.I. (2016). Relihiyni ta konfesiyni prostory, yikh spilni ta vidminni rysy [Religious and confessional spaces, them general and excellent lines] *Ukrainska geografiya: suchasni vyklyky*, 2, 143-145.
4. Maslova, N.M. (2012). Georeligiyna sytuatsiya v Kirovohradskiy oblasti [Georeligious situation in the Kirovohrad area] *Ukraina: geografiya tsiley ta mozhlyvostey. Zb. nauk. prats*, 146-150.
5. Niemets, L.M., Kliuchko, L.V., Zavoloka, Yu.Yu. (2011). Relihiyna sfera yak obyekt doslidzhennya suspilnoi geografii [Religious sphere as an object of study of social geography]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta imeny V.I. Vernadskogo. Seriya: Geografiya. Geologiya*, 24, 2-1, 231-236.
6. Niemets, L.M., Zavoloka, Yu.Yu., Kliuchko, L.V. (2009). Suspilno-geografichni osoblyvosti rozvytku sakralnogo turyzmu v Kharkivskomu regioni [Socio-geographical features of the development of sacral tourism in the Kharkiv region]. *Kultura narodiv Prychornomor'ya*, 176, 148-151.
7. Ofitsiyni veb-sait Ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy [Official website of the Ukrainian Orthodox Church]. Available at: <http://orthodox.org.ua/comment/reply/2004#comment-form>
8. Pavlov, S. (2013). Suspilno-geografichni aspekty doslidzhennya relihiynoi sfery [Publicly-geographical aspects of research of religious sphere]. *Hileya: naukovyi visnyk*, 75, 356-358.
9. Perevedentsev, V. (2016). Terytorialni aspekty poshyrennya protestantyzmu v Kirovohradskiy oblasti [Territorial aspects of the spread of Protestantism in the Kirovograd region]. Available at: http://library.udpu.org.ua/library_files/stud_konferenzia/2016_2/32.pdf
10. Relihiyna merezha Ukrainy: analiz dynamiky stanom na pochatok 2016 roku [Religious network of Ukraine: analysis of dynamics by the beginning of 2016]. Available at: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/6.
11. Semeniuk, L.L., Silchenko, Yu.Yu. (2017). Osoblyvosti formuvannya ta suchasnyi stan relihiynoi sfery Kirovohradskoi oblasti [Features of development and current state of the religious sphere in the Kirovograd region]. *V Mizhnarodna nauково-praktychna internet-konferentsiya "Aktualni problemy krainoznavchoi nauky"*. Available at: <https://internationalconference2014.wordpress.com/2017/05/26>
12. Semeniuk, L.L., Silchenko, Yu.Yu. (2016). Suspilno-geografichni analiz mihratsiynykh protsesiv u Kirovohradskiy oblasti [Social and geographic analysis of the migration processes in Kirovohrad Region]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V.N. Karazina, seriya Geologiya-Geografiya-Ekologiya*, 45, 134-139.
13. Semeniuk, L.L., Silchenko, Yu.Yu., Uvaieva, T.I. (2016). Suspilno-geografichni faktory formuvannya kryminogennoi situatsii u Kirovohradskiy oblasti [Socio-geographical factors of the formation of a criminal situation in the Kirovograd region]. *Region-2016: strategiya optimalnogo rozvytku: materialy mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii*, 157-160.

Надійшла до редколегії 09.08.2017 р.

УДК 911.9 (477)

*Олександр Король, к. геогр. н., доцент
e-mail: o.korol@chnu.edu.ua**Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна*

ВПЛИВ ПРОТЯЖНОСТІ ГЕОГРАФІЧНОГО ПРОСТОРУ НА РОЗПОДІЛ МІЖНАРОДНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ

У статті висунуте та перевірене припущення, що така властивість географічного простору, як протяжність, впливає на розподіл міжнародних туристичних потоків через відстані між країнами походження і призначення туристів, а також через довжину спільного кордону суходолом, яка у багатьох випадках визначає обсяги туристичного обміну між країнами-сусідами. За результатами аналізу структури міжнародного туризму окремих країн з'ясований характер впливу протяжності географічного простору на географію розподілу міжнародних туристичних потоків. Зокрема, виявлена закономірність, за якою частка прибуттів або вибуттів у структурі міжнародного туризму певної країни може бути будь-якою, але, зазвичай, не перевищує значення, яке із відстанню зменшується за експонентою. Тобто, встановлено, що відстань не визначає, а обмежує інтенсивність туристичного обміну між країнами. Також встановлено, що близько 50% міжнародного туристичного обміну відбувається між країнами-сусідами, а частка країни-сусіда в структурі туристичних прибуттів або вибуттів часто узгоджується з протяжністю спільного кордону суходолом.

Ключові слова: міжнародний туризм, візні туристичні потоки, туристичні прибуття, візні туристичні потоки, туристичні вибуття, відстань між кордонами, протяжність спільного кордону.

Александр Король. ВЛИЯНИЕ ПРОТЯЖЕННОСТИ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА НА РАСПРЕДЕЛЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТУРИСТИЧЕСКИХ ПОТОКОВ

В статье выдвинуто и проверено предположение, что такое свойство географического пространства, как протяженность, влияет на распределение международных туристических потоков посредством расстояния между странами происхождения и назначения туристов, а также через длину общей сухопутной границы, которая во многих случаях определяет объемы туристического обмена между странами-соседями. В результате анализа структуры международного туризма отдельных стран выяснен характер влияния протяженности географического пространства на географию распределения международных туристических потоков. В частности, выявлена закономерность, согласно которой доля прибытий или отбытий в структуре международного туризма некой страны может быть любой, но, как правило, не превышает значения, которое с расстоянием уменьшается по экспоненте. Т.е., установлено, что расстояние не определяет, а ограничивает интенсивность туристического обмена между странами. Также установлено, что около 50% международного туристического обмена происходит между странами-соседями, а доля страны-соседа в структуре туристических прибытий или отбытий часто согласуется с протяженностью общей сухопутной границы.

Ключевые слова: международный туризм, въездные туристические потоки, туристические прибытия, выездные туристические потоки, туристические отбытия, расстояние между границами, протяженность общей границы.

Oleksandr Korol. IMPACT OF THE OF GEOGRAPHICAL SPACE'S LENGTH ON THE DISTRIBUTION OF INTERNATIONAL TOURIST FLOWS

The article suggests and verifies the assumption that such a property of geographical space as the length affects the distribution of international tourist flows due to the distance between the countries of origin and destination of tourists, as well as the length of the common border by land, which in many cases determines the volume of tourist exchange between the countries-neighbors. As a result of the analysis of the structure of international tourism by countries, the nature of the influence of the length of geographical space on the geography of the distribution of international tourist flows has been determined. In particular, a pattern has been found in which the share of arrivals or departures in the structure of international tourism of a certain country can be any, but usually does not exceed the value that decreases from distance by the exponent. So, it is defined that distance does not determine, but limits the intensity of tourist exchange between countries. It is also estimated that around 50% of international tourist exchange is between neighboring countries, and the share of a neighboring country in the structure of tourist arrivals or departures is often consistent with the length of the common border by land.

In addition, the cases that not comply with this pattern are explained. Exceptions are usually related to countries with an "overseas" geographical location, including are in the part of the world where they are surrounded by mentally different countries. At the same time, each of them near or far has a mentally close large country, from where arrive a much more tourists than usual for such a distance. Exceptions for international tourist flows in the neighborhood are usually associated with the distortion of the isotropy of the geographical space, primarily in the border areas, in particular due to the uneven distribution of the population in the countries of origin or tourist potential in the destinations.

Keywords: international tourism, inbound tourist flows, tourist arrivals, outbound tourist flows, tourist departures, distance between borders, length of a common border.

Актуальність теми дослідження. Міжнародний туризм посідає особливе місце в зовнішньоекономічних зв'язках. Він є важливим стимулом розвитку міжнародної торгівлі, сприяє розширенню й активізації епізодичних міграцій між країнами. Більше того, значення туризму не можна оцінювати тільки економічними вигодами. Він є однією з найактивніших форм спілкування людей,

що сприяє встановленню й розширенню міжнародних культурних зв'язків між країнами, зміцненню дружби й співробітництва народів світу. Зважаючи на залучення до міжнародного туризму великої кількості людей (більше 1 млрд.), він справляє значний вплив на різні сфери суспільних відносин. Тому видається важливим з'ясування того, наскільки туристичний обмін між країнами є інтенсивним

залежно від відстані між ними або протяжності спільного кордону.

Виходячи з цього, **метою роботи** є з'ясування впливу протяжності географічного простору на розподіл міжнародних туристичних потоків між окремими країнами, зокрема виявлення залежності частки прибуттів або вибуттів у структурі міжнародного туризму від відстані між країнами походження та призначення туристів, а для сусідніх країн – від довжини спільного кордону.

Методика дослідження побудована на використанні статистичної бази та методології Всесвітньої туристичної організації, також застосовувалися методи математичної статистики, у т.ч. кореляційно-регресійний аналіз і критерій χ^2 , який називають ще критерієм незалежності, узгодженості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на поставлену мету, на передній план виходить географічна сутність туризму, як форми міграції населення, що ґрунтується на подоланні геопростору, пов'язана з територією та її відмінностями «від місця до місця». В цьому контексті саме географам належить значний доробок у дослідженнях туризму, висвітлений у працях В.С. Преображенського, Ю.О. Веденіна, І.В. Зорина, М.А. Ананьєва, Н.П. Зачиняєва, Н.С. Фальковича, Є.А. Котлярова та інших дослідників радянських часів, а в Україні – М.П. Крачила, О.О. Любіцевої, О.О. Бейдика. З-поміж останніх вагомих робіт присвячених міжнародному туризму можна виділити праці А.Ю. Александрової (2002 р.) [1], О.О. Любіцевої (2003 р.) [4] тощо. У цих роботах охарактеризовані основні поняття міжнародного туризму, проаналізована географія туристського попиту за регіонами світу, відображені останні тенденції та процеси глобалізації в цій галузі. Проте, деякі аспекти міжнародного туризму залишаються невисвітленими, зокрема й той, якому присвячене це дослідження.

Виклад основного матеріалу. Вплив протяжності географічного простору на туризм проявляється, насамперед, у необхідності долати відстані. Усі просторові переміщення туристів здійснюються з використанням транспортних засобів і пов'язані з витратами грошей і часу. Тому відстань перетворюється на чинник, який впливає на формування туристичних потоків до тієї чи іншої країни, адже, чим вона ближча, тим частіше може відвідуватися, а від цього залежить розподіл туристичних потоків у географічному просторі, зокрема між окремими країнами.

У випадку із туристичними потоками до сусідніх країн протяжність географічного простору проявляється через довжину спільного кордону суходолом. Такі поїздки часто охоплюють прикордонні території та мають характер «дифузії». Тому, за інших рівних умов, обсяги туристичного обміну між країнами сусідами узгоджуються з протяжністю спільного кордону (суходолом). Ця закономірність пояснюється тим, що туристичні потоки до сусідів можуть підпадати під статистичну теорію переміщень Хегерстранда, згідно з якою населення

країни-походження, яке проживає поближе до кордону, мало б частіше відвідувати прикордонні регіони сусідньої країни [5].

Отже, така властивість географічного простору, як протяжність, впливає на розподіл міжнародних туристичних потоків через відстані між країнами походження і призначення туристів, а також через протяжність спільного кордону суходолом, яка у багатьох випадках визначає обсяги туристичного обміну між країнами-сусідами. Цей розподіл проявляється в частоті поїздок до тієї чи іншої країни, що можна побачити в структурі туристичних прибуттів або вибуттів певної країни.

У міжнародному туризмі виділяють дві його форми – іноземний (в'їзний) і зарубіжний (виїзний), які відрізняються напрямом туристського потоку. Один і той самий турист буде класифікований як іноземний в країні призначення і зарубіжний для країни походження. Очікується, що протяжність географічного простору впливатиме на ці дві форми міжнародного туризму обопільно. Виходячи з цього, аналіз впливу протяжності географічного простору на розподіл туристичних потоків варто робити як для іноземного, так і зарубіжного туризму, що лише подвоїть репрезентативність отриманих результатів.

Відстані між країнами та розподіл зарубіжних (виїзних) туристичних потоків. Найперше, слід оцінити вплив відстані від країни походження туристів до окремих країн призначення на їхні частки в структурі зарубіжного туризму. Іншими словами доцільно з'ясувати, чи частіше відвідується країна, якщо вона ближче знаходиться. Для цього необхідно зіставити частки вибуттів із країни походження до тієї чи іншої країни призначення туристів і відстані між ними. Для спрощення обчислень обирається найменша відстань між їхніми кордонами. «Нульову» відстань, наприклад, мали країни-сусіди зі спільним кордоном суходолом. Такий підхід видається цілком обґрунтованим, адже за стандартами UNWTO при дослідженні міжнародного туризму надається перевага обліку на кордоні, тобто формально туристичний потік розглядається від кордону до кордону [3].

Отже, дані про відстані до кордонів країн призначення і частки вибуттів до них для обраних 23-ох країн походження туристів були зведені в один масив, що складався із 249 випадків, у кожному з яких зіставлялися відсоток вибуттів і відстань [8]. Отримані результати засвідчили відсутність функціональної залежності між цими двома ознаками (див. рис. 1).

Однак у розподілі «точок» на рисунку 1 спостерігається певна закономірність – зі зростанням відстані зменшується дисперсія частки вибуттів, а починаючи від 4,5 тис. км спостереження, за винятком «викидів», мають значення менші за 3%. Також можна побачити, що більше 90% випадків розташовуються в межах криволінійної трапеції, яка згори обмежується графіком експоненційної функції:

$$y = 23,26 * \exp(-0,0003 * x);$$

де: y – це відсоток зарубіжних вибуттів;

x – відстань між кордонами.

Відстані між країнами та розподіл іноземних (в'їзних) туристичних потоків. Для з'ясування того, чи матиме країна походження туристів більшу частку в структурі іноземного туризму країни призначення, якщо вона ближче до неї знаходиться, були зіставлені частки прибуттів і мінімальні відстані між

їхніми кордонами. Данні щодо обраних 25-и країн були зведені в один масив, що складався зі 140 випадків, у кожному з яких зіставлялися частка прибуттів і відстань [7]. Отримані результати засвідчили відсутність функціональної залежності між цими двома ознаками (див. рис. 2).

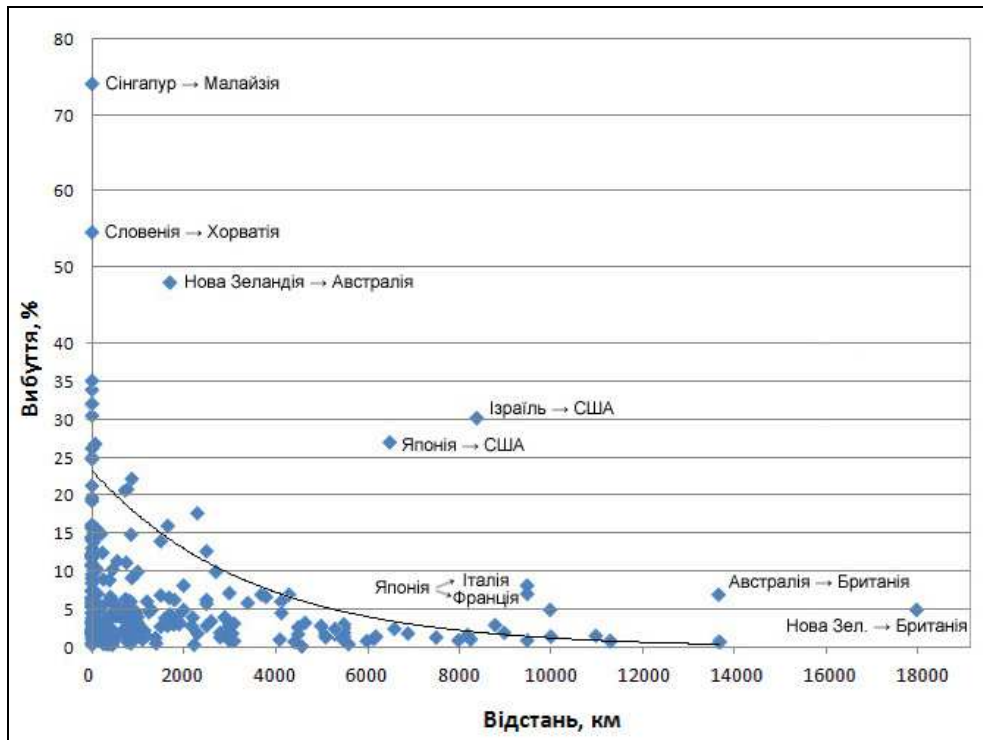

Рис. 1. Частка вибуттів із країни походження до країни призначення туристів і відстань між їхніми кордонами, 2008 р.

Водночас, так само як й у випадку з виїзним туризмом, у розподілі «точок» на рисунку 2 спостерігається певна закономірність. Зокрема, зі зростанням відстані зменшується дисперсія частки прибуттів, а починаючи від 4 тис. км усі випадки, за винятком «викидів», мають значення менші за 10%. Також можна побачити, що близько 90% спостережень розташовуються в межах криволінійної трапеції, яка згори обмежується графіком експоненційної функції. Схожа картина спостерігалася при проведенні подібного аналізу для виїзного туризму. Це підтверджує припущення про те, що протяжність географічного простору однаково впливає як на іноземні (в'їзні), так і на зарубіжні туристичні потоки.

Для перевірки обопільного характеру впливу відстані на інтенсивність туристичного обміну між країнами, застосуємо формулу експоненційної кривої, яка була отримана для зарубіжного (виїзного) туризму. При накладанні її на подібний графік розподілу прибуттів для іноземного (в'їзного) туризму, задля задовільної апроксимації із «верхніми» випадками, за винятком викидів, криву цієї функції довелося лише «підняти» на п'ять одиниць. Отже, нова функція мала такий самий експоненційний характер та відрізнялася від старої лише на «+5»:

$$y = 23,26 * \exp(-0,0003 * x) + 5$$

де: y – це відсоток іноземних прибуттів;

x – відстань між кордонами.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що як для іноземних (в'їзних), так і зарубіжних (виїзних) туристичних потоків відстань є не детермінуючим, а обмежуючим чинником. Частка прибуттів або вибуттів не залежить безпосередньо від відстані між країнами, а, зазвичай, не перевищує значення експоненційної функції, в якій аргументом є відстань, інакше кажучи знаходиться в межах окресленої нею криволінійної трапеції (див. рис. 3).

Видається важливим розглянути «викиди», що найвище відхилилися від графіка експоненційної функції, як для іноземних (в'їзних), так і зарубіжних (виїзних) туристичних потоків [7, 8]. В усіх екстремальних випадках спостерігається експоненційна залежність в їхньому розташуванні, що лише підтверджує вплив відстані на інтенсивність туристичного обміну між країнами. Водночас, значне зміщення догори уявної кривої, яку вони утворюють, свідчить про дію певних чинників (див. рис. 1, рис. 2).

На «нульовій» відстані виділяються два випадки – це туристичні потоки Сінгапур → Малайзія для зарубіжного туризму та США → Канада для іноземного. Положення сусіда, тісні історичні зв'язки між Сінгапуром і Малайзією та відсутність мовного бар'єру зумовили те, що на цей напрямок припадало 74% вибуттів. Переважно це були короткотривалі подорожі на вихідних задля походів

по магазинах до сусіднього малайзійського міста Джохор-Бару, з яким Сінгапур з'єднаний греблею. Така зосередженість туристичних потоків також зумовлена острівним положенням цієї карликової країни, через що вони не розпоршуються між іншими DESTИНАЦІЯМИ.

Три чверті іноземних туристів до Канади прибувають зі США. Така ситуація пов'язана з тим, що Канада відрізана океанами від решти світу. Лише на

півдні вона має протяжний кордон суходолом зі США, причому він є «прозорим» – американцям не потрібна канадська віза. Крім того, цьому сприяє відсутність мовного бар'єру та культурна близькість. Американські туристи переважно здійснюють часті поїздки автомобілем, в основному, задля відпочинку в сільській місцевості, також відвідують у Канаді з екскурсіями великі міста.

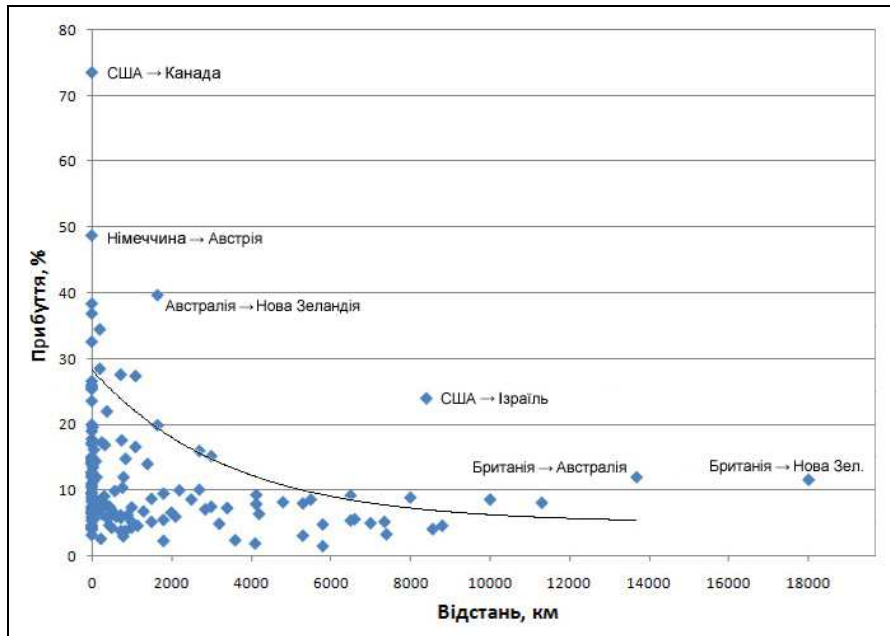

Рис. 2. Частка прибуттів із країни походження до країни призначення туристів і відстань між їхніми кордонами, 2008 р.

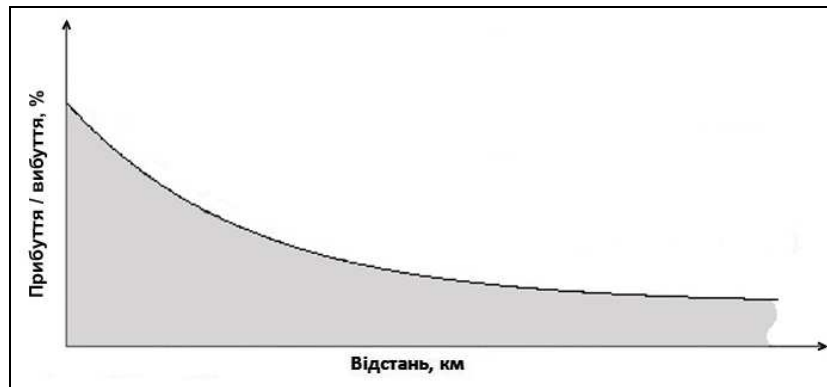

Рис. 3. Частки прибуттів або вибуттів у структурі міжнародних туристичних потоків і відстані між країнами походження та призначення туристів.

На більших відстанях виділяються випадки, що представлені туристичними потоками між Австралією, Новою Зеландією та Великою Британією. Так, майже половина новозеландців (48%) у 2008 р. прямували до Австралії. Ці дві країни близькі не лише географічно, але й ментально. Обидві вони перебували під короною Британської імперії та переважно заселенні вихідцями з «Туманного Альбіону». Так само в'їзні туристичні потоки до Нової Зеландії переважно склалися з австралійців – майже 40% прибуттів.

Відсутність мовного бар'єру та історичне коріння забезпечили Великій Британії чільне місце в структурі туристичних вибуттів із Нової Зеландії. Хоча у 2008 р. на цей туристичний потік припадало 5% подорожуючих, для відстані 18 тис. км – це аномально висока частка. Цікавим є той факт, що з-поміж подорожуючих до Великої Британії новозеландців переважають ті, хто відвідують родичів і знайомих – 53%. Водночас, Велика Британія посідає другу сходинку в структурі туристичних прибуттів до Нової Зеландії (11,6%).

Британія залишається доволі стабільним постачальником туристів впродовж десятиліть – починаючи від 1950 року, хоча характер подорожей за цей час дещо змінився. Зокрема, все менше британських туристів відвідують у Новій Зеландії родичів і знайомих і все більше надають перевагу індивідуальним подорожам перед інклюзив-турами.

Ще один випадок, подібний до попереднього, – це туристичний потік із Великої Британії до Австралії, на який доводиться 12% прибуттів. В основному британські туристи відвідують тут родичів і знайомих, хоча останніми роками VFR-потоки скорочуються, натомість зростає кількість подорожуючих задля відпочинку і дозвілля. Таким інтенсивним потокам сприяють ті ж чинники, що й у випадку з Новою Зеландією – мовна спорідненість і спільна історія, адже Австралія так само заселена вихідцями з Британських островів.

Якщо розглядати зарубіжний туризм Австралії, то у 2008 р. більше половини туристів із цієї країни (53%) подорожували в межах Азійсько-Тихоокеанського регіону, що підтверджує дію чинника відстані. Перше місце очікувано посіла Нова Зеландія, до якої подорожувало 16% австралійських туристів. Однак серед інших топ-дестинацій чільне місце посіли просторово віддалені (більше 10 тис. км) але ментально близькі країни Північної Америки та Європи: на США та Канаду припадало 11% вибуттів; до Європи подорожувало стільки ж австралійців, як і до Нової Зеландії, причому трохи менше половини з них (7%) обирали Велику Британію. Саме потік до «Туманного Альбіону» був зафіксований як екстремальне відхилення на відстані 13680 км.

Очевидно, що в усіх випадках, які пов'язані з туристичними потоками між Великою Британією, Австралією та Новою Зеландією спрацював чинник **ментальної близькості**, зокрема мовної спорідненості, який був підсилений фактором **«історичної батьківщини»**.

Три екстремальні випадки пов'язані із зарубіжним туризмом Японії. У 2008 р. 27% туристичних вибуттів з Японії приходилося на США. Очевидно, що ця країна для японських туристів – надзвичайно приваблива дестинація. Це пов'язане з тим, що у 70-ті роки, коли поїздки за кордон вперше стали популярними в Японії, і з другої половини 80-х років до початку 90-х років розвиток туризму в Південній Кореї та Китаї значно відставав від розвинутих країн, а більшість курортних зон в Азії із високим рівнем обслуговування з'явилися лише на початку 90-х років. Отож, туристичні потоки Японії тоді зорієнтувалися на традиційні розвинуті туристичні регіони світу. Це одна з причин, чому японських мандрівників за звичкою приваблюють далекі напрямки, такі як Північна Америка, зокрема Гаваї та Європа. Серед Європейських країн найбільшою популярністю у японців користувались Італія (8,2%) та Франція (7,1%).

Потоки між Ізраїлем і США також опинилися з-поміж викидів як для іноземного, так і зарубіжного туризму. Через політичну напругу в стосунках з арабськими країнами, в структурі туристичних

вибуттів із Ізраїлю відсутні дестинації-сусіди. Саме тому ізраїльтяни надають перевагу подорожам до віддалених дестинацій. Через це провідним транспортним засобом є літак – 81% вибуттів, а більшість вибуттів суходелом припадає на арабів, які їдуть до сусідніх країн, що є рідкістю для євреїв. За таких обставин, не дивлячись на значну віддаленість і візовий режим, США є найпопулярнішою дестинацією в ізраїльських туристів – 30% подорожуючих, адже тут доброзичливо ставляться до єврейської культури, а також у США мешкає найбільша іудейська діаспора – 6,5 млн.

Якщо розглядати структуру туристичних прибуттів до Ізраїлю, то так само «кидається у вічі» відсутність країн-сусідів, що пов'язане з перманентним арабо-ізраїльським конфліктом. Натомість у 5-топ опинилися далекі країни, туристичні потоки з яких зумовлюються ментальним чинником – чисельністю єврейської громади, яка там мешкає. В США проживає 45% усіх євреїв (більше, ніж у самому Ізраїлі) і саме тому на американських туристів доводиться 24% прибуттів.

Отже, майже в усіх випадках, які мають найпомітніше відхилення від графіка експоненційної функції, спостерігається спільна риса. Так, більшість із цих країн мають «заокеанське» географічне положення, у т.ч. знаходяться у тій частині світу, де їх оточують ментально далекі країни. Водночас, у кожній із них поруч або далеко є ментально близька велика країна, саме на яку припадає набагато більша частка прибуттів чи вибуттів, ніж пересічно для такої відстані.

Туризм по сусідству. Примітним є те, що у структурі міжнародного туризму перші сходинки посідають країни-сусіди, які межують суходелом або кордони котрих розташовані на відстані до 50 км. На них разом може припадати до 80% прибуттів або вибуттів, а в середньому їхня частка сягає 50%. При цьому кількість країн-сусідів не відіграє великого значення, важливішим тут є наявність протяжного кордону суходелом.

На інтенсивність туристичного обміну між країнами-сусідами можуть впливати певні перепони, які пов'язані з перетином державного кордону: візовий режим, митні формальності. Щоб уникнути впливу цих перешкод, для аналізу, насамперед, були обрані країни з «прозорими» кордонами, зокрема континентальної частини Європейського союзу. Розгляд цих туристичних потоків розглядався окремо для зарубіжного та іноземного туризму.

Зарубіжні (виїзні) туристичні потоки до сусідніх країн. Із 14-ти розглянутих європейських країн у середньому 47% зарубіжних туристів прямували до сусідніх дестинацій зі спільним кордоном суходелом [7]. Припускаючи вплив протяжності останнього на обсяги таких потоків, була висунута гіпотеза про те, що частка країни-сусіда в структурі туристичних вибуттів має бути пропорційною частці спільного з нею кордону (суходелом). Для підтвердження або спростування даного припущення був використаний критерій χ^2 , який називають ще критерієм незалежності, узгодженості та однорідності. Він розраховується за формулою:

$$\chi^2 = \sum \frac{(O - E)^2}{E},$$

де: O – емпіричні частки;

E – теоретично очікувані частки.

Відхилення емпіричних часток від теоретичних може бути істотним, якщо спричинене якимось чинником, а також незначним, що зумовлене випадковими причинами, тоді узгодженість часток підтверджується. Щоби це визначити, розраховане значення χ^2 порівнюють з табличним за певної кількості ступенів свободи. Якщо сумарне значення

χ^2 більше табличного, то розбіжність є не випадковою, тобто узгодженість часток не підтверджується [2].

Отже, припущення про те, що частка країни-сусіда в структурі туристичних вибуттів має бути пропорційною частці спільного з нею кордону суходелом, підтвердилось у 8 із 14 випадках. Для решти 6 країн сумарний χ^2 , що виділений у таблиці сірим кольором, помітно перевищував табличне значення за рівня істотності 0,05 (див табл. 1).

Таблиця 1

Значення χ^2 для зарубіжних туристичних потоків до сусідніх країн

№	Країни	χ^2
Швеція		
1	Фінляндія	1,190
2	Данія	32,884
3	Норвегія	8,215
Всього		42,289
Німеччина		
1	Австрія	0,541
2	Франція	2,663
3	Швейцарія	0,205
4	Нідерланди	1,091
5	Польща	0,580
6	Данія	1,207
7	Чехія	3,406
Всього		9,693
Бельгія		
1	Франція	2,320
2	Нідерланди	4,716
3	Німеччина	0,002
Всього		7,038
Нідерланди		
1	Німеччина	0,060
2	Бельгія	0,080
Всього		0,14
Швейцарія		
1	Німеччина	4,996
2	Італія	1,601
3	Франція	0,777
4	Австрія	0,142
Всього		7,516
Австрія		
1	Німеччина	0,527
2	Італія	4,692
3	Угорщина	0,834
4	Швейцарія	0,004
5	Чехія	1,799
6	Словенія	2,889
7	Словаччина	0,341
Всього		11,086
Італія		
1	Швейцарія	0,579
2	Франція	0,023
3	Австрія	0,374
4	Словенія	0,171
Всього		1,147
Іспанія		
1	Франція	3,041
2	Португалія	5,758
3	Андорра	6,691
Всього		15,49

№	Країни	χ^2
Франція		
1	Іспанія	3,498
2	Італія	1,553
3	Німеччина	0,397
4	Бельгія, Люкс.	1,470
5	Швейцарія	3,348
Всього		10,266
Словенія		
1	Хорватія	6,903
2	Італія	3,203
3	Австрія	5,906
4	Угорщина	2,178
Всього		18,19
Польща		
1	Німеччина	14,837
2	Чехія	1,118
3	Словаччина	0,664
4	Литва	1,346
5	Росія	0,167
6	Україна	4,539
7	Білорусь	2,921
Всього		25,592
Чехія		
1	Словаччина	22,045
2	Німеччина	1,308
3	Австрія	0,008
4	Польща	10,649
Всього		34,01
Угорщина		
1	Австрія	4,016
2	Хорватія	0,126
3	Румунія	1,583
4	Сербія	0,525
5	Словаччина	0,068
6	Словенія	1,186
7	Україна	0,015
Всього		7,519
Болгарія		
1	Греція	2,165
2	Туреччина	5,183
3	Сербія	1,066
4	Румунія	8,745
5	Македонія	0,001
Всього		17,16

Іноземні (в'їзні) туристичні потоки від сусідніх країн. У структурі іноземного туризму 14-ти розглянутих країн пересічно 53% прибуттів доводилося на сусідів [8]. Як й у випадку із зарубіжними (виїзними) туристичними потоками, зроблене припущення, що частка країни-сусіда в структурі туристичних прибуттів має бути пропорційною частці спільного з нею кордону (суходолом). Для підтвердження або

спростування даного твердження так само був використаний критерій χ^2 . У результаті проведеного аналізу, узгодженість між часткою прибуттів від сусідів із часткою спільного кордону суходолом спостерігалася у 8 із 14 випадках (див. табл. 2). І лише у 6 країнах сумарний χ^2 , що виділений у таблиці сірим кольором, помітно перевищував табличне значення за рівня істотності 0,05.

Таблиця 2

Значення χ^2 для іноземних туристичних потоків від сусідніх країн

№	Країни	χ^2
Швеція		
1	Фінляндія	0,042
2	Данія	30,737
3	Норвегія	6,968
Всього		37,747
Бельгія		
1	Франція	3,395
2	Нідерланди	1,379
3	Німеччина	1,217
Всього		5,991
Нідерланди		
1	Німеччина	0,960
2	Бельгія	1,449
Всього		2,409
Німеччина		
1	Нідерланди	2,157
2	Швейцарія	0,572
3	Австрія	3,319
4	Франція	0,492
5	Бельгія	0,764
6	Данія	3,218
7	Польща	2,378
Всього		12,902
Швейцарія		
1	Німеччина	16,662
2	Італія	6,612
3	Франція	2,473
Всього		25,748
Австрія		
1	Німеччина	3,321
2	Італія	7,341
3	Швейцар. і Ліхт.	1,124
Всього		11,786
Італія		
1	Швейцарія	0,039
2	Франція	0,274
3	Австрія	0,104
Всього		0,417
Франція		
1	Італія	0,038
2	Німеччина	0,971
3	Бельгія	0,603
Всього		1,612

№	Країни	χ^2
Польща		
1	Німеччина	6,389
2	Литва	0,234
3	Росія	1,811
4	Україна	1,774
5	Білорусь	3,337
Всього		13,545
Чехія		
1	Словаччина	0,041
2	Німеччина	4,261
3	Польща	6,271
Всього		10,574
Угорщина		
1	Австрія	0,176
2	Хорватія	1,442
3	Румунія	0,168
4	Сербія і Чорн.	3,279
5	Словаччина	3,622
6	Україна	2,234
Всього		10,921
Україна		
1	Росія	0,045
2	Польща	3,308
3	Молдова	0,057
4	Білорусь	0,659
5	Румунія	1,544
6	Угорщина	0,706
7	Словаччина	0,066
Всього		6,385
США		
1	Канада	0,432
2	Мексика	0,747
Всього (без Аляски)		1,179
Аргентина		
1	Чилі	3,791
2	Бразилія	5,943
3	Уругвай	3,630
4	Парагвай	0,710
Всього		14,074

Винятки як для іноземного, так і зарубіжного туризму, не суперечать вищевказаним теоретичним викладкам, адже вони ґрунтуються на «ізотропному» геопросторі, який далебі не всюди зустрічається. Тому ці випадки викликають інтерес із точки зору аналізу відхилень задля визначення чинників, які спотворюють ізотропність території та впливають на розподіл туристичних потоків по сусідству [7, 8].

Випадок зі Швецією для зарубіжного туризму є яскравим прикладом впливу нерівномірного розміщення населення по території країни на структуру вибуттів до сусідніх дестинацій. 4/5 населення Швеції зосереджено в південній частині країни, а одним із найщільніше заселених регіонів є Сконе (див. рис. 4).

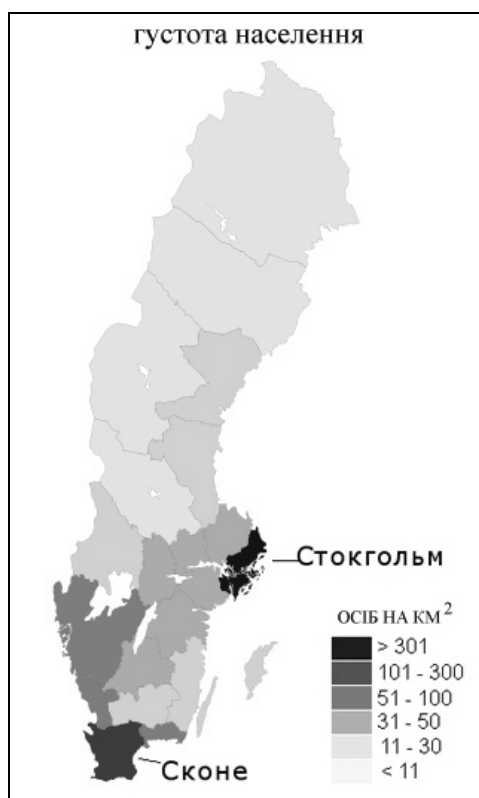

Рис. 4. Розміщення населення Швеції, 2008 р.

Регіон Сконе з Данією з'єднує лише автомобільно-залізничний міст, що прокладений через протоку Ересунн, тобто, фактично, кордону сухоходом між Швецією та Данією немає. Проте, до цієї країни виїжджає майже 11% шведів. До Норвегії, наприклад, прямує 9% туристів, хоча на цю країну припадає 72% шведського кордону сухоходом, який, до речі, пролягає північними малозаселеними територіями. Такий значний потік шведських туристів у данському напрямку зумовлений ще й тим, що Ересунський міст з'єднує регіон Сконе не просто з Данією, а з її столицею – Копенгагеном – туристичним центром цієї країни. У цьому випадку очевидним є те, що зосередження туристичного потенціалу однієї країни біля кордону з іншою також є тим чинником, що спотворює ізотропність географічного простору та впливає на розподіл міжнародних туристичних потоків.

Якщо розглядати іноземний туризм, то ситуація буде дзеркальною. Так, у структурі прибуттів до Швеції надмірною, порівняно із часткою спільного кордону, виявилася частка туристів із Данії. Цей випадок є ще одним прикладом спотворення ізотропності географічного простору через нерівномірне розміщення населення країни походження туристів, зокрема на прикордонних територіях. Як вже зазначалося, міст через протоку Ересунн з'єднує Швецію не просто з Данією, а з її столицею – Копенгагеном, де разом із приміською зоною проживає більше 1 млн. населення. Окрім того, подорожам датчан до Швеції сприяє мовна спорідненість.

Хоча у випадку з іноземним туризмом Швеції протяжність спільного кордону не вплинула на

структуру прибуттів із сусідніх країн, прикордонний характер таких подорожей все ж простежується. Населення країни-походження, яке проживає поближе до кордону, як правило, частіше відвідує прикордонні регіони сусідньої країни. Таку географію туристичних потоків по сусідству можна побачити в розподілі іноземних прибуттів по території Швеції. Зокрема, найбільша частка норвезьких туристів (55%) спостерігається у Вестра-Геталанд і Халланд, тобто у регіоні, який межує сухоходом із густозаселеним півднем Норвегії. Найбільше туристів із Фінляндії (60%) нараховується в Стокгольмському регіоні, адже він є найближчим, хоча й через море, до густозаселеного півдня Фінляндії. Також велика частка фінських туристів (23%) спостерігається на півночі, тобто там де зі Швецією є спільний кордон сухоходом. У Ско-не на півдні Швеції 60% прибуттів припадає на датчан, які потрапляють сюди через Ересуннський міст (див. рис. 5).

Два інших винятки для іноземного туризму, що представлені Швейцарією та Польщею, пов'язані з туристами із Німеччини. В структурі прибуттів до цих двох країн на німців приходиться значно більший відсоток, порівняно з часткою спільного кордону.

Окрім положення сусіда, поїздкам німецьких туристів до Швейцарії сприяє ментальний чинник (німецька мова є найпоширенішою в Швейцарії – нею говорять 64% населення країни). Німців у Швейцарії приваблює, насамперед, відпочинок у горах, саме тому близько 40% їхніх ночівель припадає на зимовий сезон (з листопада до квітня). У цьому випадку також спрацьовує мотив контрасту.

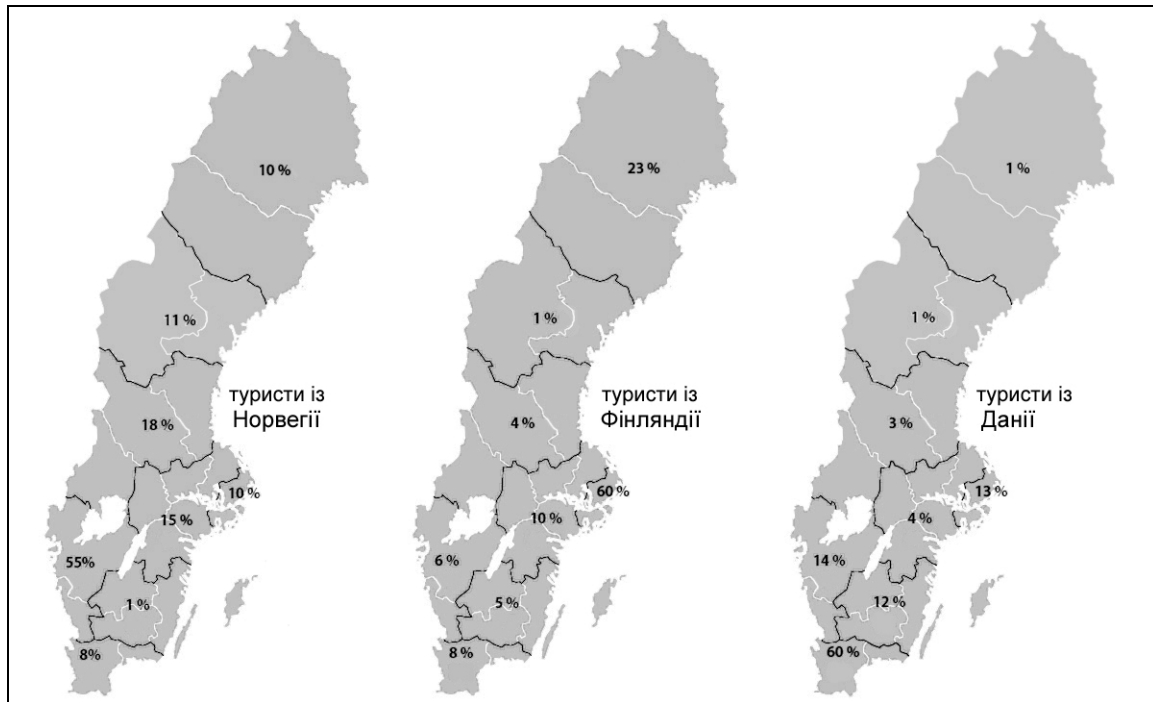

Рис. 5. Розподіл іноземних прибуттів по окремих регіонах Швеції та країнах походження туристів, 2008 р.

Однак чинник ментальної близькості та мотив контрасту не пояснюють надмірних, порівняно з часткою спільного кордону, туристичних потоків із Німеччини до Польщі. Тобто, на перший погляд не зрозуміло, чому, наприклад, майже за тієї ж протяжності кордону до Польщі з України прибуває втричі менше туристів, аніж із Німеччини (див.

табл. 3).

Це можна пояснити лише тим, що Німеччина є світовим лідером на ринку зарубіжного туризму. В 2008 р. мешканці цієї країни здійснили 73 млн. вибуттів, тоді, як українців за кордон подорожувало значно менше – 15,5 млн. (див. табл. 4).

Таблиця 3

Структура туристичних прибуттів із країн-сусідів, 2008 р.

№	Країни походження	Частка, %	
		Прибуттів	Кордону
Польща			
1	Німеччина	36,9	15,3
2	Україна	12,0	17,3
Всього		48,9	32,6

Таблиця 4

Зарубіжні туристичні вибуття, 2008 р.

№	Країни	Вибуття	%
1	Німеччина	73000000	82,5
2	Україна	15499000	17,5
Всього		88499000	100,0

Виходячи з цього, на частку прибуттів від сусідів впливає не лише протяжність спільного кордону суходелом, але й обсяг зарубіжного туризму в країні походження туристів, який вимірюється кількістю вибуттів.

Польща також була винятком для зарубіжного туризму. Зокрема 25% польських туристів виїжджають до сусідньої Німеччини, тоді як частка

спільного з нею кордону становить 15%. Водночас, частка кордону з ментально ближчою Чехією становить 26%, а подорожують до неї лише 8,5% поляків. Ймовірно, тут провідним чинником виступає **соціально-економічний розрив**, що засвідчується істотною різницею в питомих (*Per capita*) споживчих витратах домогосподарств, які в 2008 р. для Польщі становили 8454 US\$, а для Німеччини – 25212 US\$.

Потоки у цьому випадку формуються від менш розвинутої до розвинутішої країни. Це пов'язане, головне, з двома причинами: по-перше люди відвідують країну, яка знаходиться за своїм розвитком на щабель вище не лише з цікавості, але й задля походів магазинами (шопінг-тури прикордонними територіями); по-друге, до багатьох країн здійснюються трудові міграції або виїжджають на постійне місце проживання, тому саме родичі та знайомі, які відвідують цих мігрантів, можуть формувати такі туристичні потоки.

Повертаючись до інших винятків для зарубіжного туризму, у яких частки вибуттів до сусідніх країн не узгоджуються з протяжністю спільних державних кордонів, відзначимо, що зі Словенії 55% прямують до сусідньої Хорватії. Крім спільного кордону, цьому, насамперед, сприяє мовна та історична близькість, бо словенська та хорватська входять до західної підгрупи південнослов'янських мов, а обидва народи до 1991 року «проживали» в одній країні – Югославії. Така ж ситуація склалася з Чехією, адже 20% туристів подорожували до Словаччини, хоча частка кордону з нею становила лише 11%. У цьому випадку також спрацьовує чинник ментальної близькості: обидві країни не лише «розмовляють» мовами однієї підгрупи західнослов'янських мов, але й мають спільну історію під «назвою Чехословаччина».

Висновок. Протяжність географічного простору впливає на розподіл міжнародних туристичних потоків, насамперед, через відстані між країнами походження і призначення туристів, а також через довжину спільного кордону суходелом, яка у багатьох випадках визначає обсяги туристичного обміну між країнами-сусідами. Проведений аналіз не підтвердив припущення про те, що чим ближче знаходиться країна призначення тим частіше вона відвідується. Водночас була виявлена закономірність, за якою частка прибуттів або вибуттів у структурі міжнародного туризму певної країни може бути будь-якою, але, зазвичай, не перевищує значення, яке із відстанню зменшується за експонентою. Інакше кажучи, відстань не визначає, а обмежує інтенсивність туристичного обміну між країнами, тобто є обмежуючим чинником.

Також було встановлено, що близько 50% міжнародного туристичного обміну відбувається між країнами, які межують суходелом або кордони котрих розташовані на відстані до 50 км, а такі потоки мають характер «дифузії». Тому, за інших рівних умов, частка країни-сусіда в структурі туристичних прибуттів або вибуттів часто узгоджується з протяжністю спільного кордону суходелом. Винятки з цього правила, зазвичай, пов'язані зі спотворенням ізотропності географічного простору, насамперед, на прикордонних територіях.

Список використаних джерел:

1. Александрова А.Ю. Международный туризм [Текст]: учебник для студентов высших учеб. заведений / Анна Юрьевна Александрова. – М.: Аспект-Пресс, 2002. – 470 с.
2. Єрина А.М. Статистичне моделювання та прогнозування [Текст]: навч. посібник / Антоніна Михайлівна Єрина. – К.: КНЕУ, 2001. – 170 с.
3. Король О.Д. Міжнародний туризм: методика і матеріали статистичних досліджень [Текст] / О.Д. Король, Т.Д. Скутар. – Чернівці: Рута, 2008. – 64 с.
4. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг [Текст]: навч. посібник / Ольга Олександрівна Любіцева. – 2-е вид., перероб. та доп. – К.: Альтерпрес, 2003. – 436 с.
5. Hagerstrand T. (1970). What about people in regional science? Lund: Springer – Verlag.
6. International tourism [Електронний ресурс]: UNWTO Tourism Highlights, 2001-2016 Editions. – Режим доступу до щорічника: <http://mkt.unwto.org/publications>
7. OECD Tourism Trends and Policies 2010 [Електронний ресурс]: OECD Publishing, 2010. – Режим доступу до електронної книги: <https://books.google.com.ua/books?id=UC7WAgAAQBAJ>
8. Tourism flows outbound (by countries) [Електронний ресурс]: Euromonitor International, 2012. – Режим доступу до електронного видання: <http://www.euromonitor.com/travel>

References:

1. Aleksandrova, A. u. (2002). Mezhdunarodnyi turizm: uchebnik dlya studentov vysshix ucheb. zavedeniy [International tourism: Textbook for university students]. Moscow: Aspekt-Press, 470.
2. Erina, A.M. (2001). Statystychne modelyuvannya ta prognozuvannya [Statistical modeling and forecasting]. Kyiv: KNEU, 170.
3. Korol, O.D., Skutar T.D. (2008). Mizhnarodnyi turizm: metodyka i materialy statystychnykh doslidzhen [International tourism: methods and materials of statistical research]. Chernivtsi: Ruta, 64.
4. Lyubitseva, O.O. (2003). Rynok turystychnykh posluh [The market of tourist services]. Kyiv: Alterpres, 436 p.
5. Hagerstrand, T. (1970). What about people in regional science? Lund: Springer – Verlag.
6. International tourism: UNWTO Tourism Highlights, 2001-2016 Editions. Available at: <http://mkt.unwto.org/publications>
7. OECD Tourism Trends and Policies 2010: OECD Publishing (2010). Available at: <https://books.google.com.ua/books?id=UC7WAgAAQBAJ>
8. Tourism flows outbound (by countries): Euromonitor International (2012). Available at: <http://www.euromonitor.com/travel>

Надійшла до редколегії 09.09.2017 р.

УДК 911:37 (076)

*Олеся Корнус, к. геогр. н., доцент
e-mail: olesia_kornus@ukr.net**Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, Україна*

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ ТЕХНОЛОГІЙ ВИРОБНИЦТВА»

У статті розглянуто методичні особливості викладання навчальної дисципліни «Основи технологій виробництва» на прикладі навчання студентів за напрямом підготовки 6.040104 Географія* та спеціальності 014 Середня освіта (Географія) у Сумському державному педагогічному університеті імені А.С.Макаренка. Описано структуру навчальної робочої програми дисципліни. Запропоновано використовувати у процесі викладання навчальної дисципліни виробничі екскурсії на промислові підприємства м. Суми. Коротко охарактеризовано промислові підприємства, які можуть бути використані для організації виробничих екскурсій. Описано методику оцінювання звітної документації за підсумками проведених екскурсій.

Ключові слова: виробнича екскурсія, технологічні процеси, навчальна дисципліна, економіко-географічна характеристика, промислове підприємство.

Олеся Корнус. МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ УЧЕБНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ «ОСНОВЫ ТЕХНОЛОГИЙ ПРОИЗВОДСТВА»

В статье рассмотрены методические особенности преподавания учебной дисциплины «Основы технологий производства» на примере обучения студентов по направлению 6.040104 География* и специальности 014 Среднее образование (География) в Сумском государственном педагогическом университете имени А.С.Макаренка. Описана структура учебной рабочей программы дисциплины. Предложено использование в процессе преподавания учебной дисциплины производственных экскурсий на промышленные предприятия г. Сумы. Кратко охарактеризованы промышленные предприятия, которые могут быть использованы для организации производственных экскурсий. Описана методика оценки отчетной документации по итогам проведенных экскурсий.

Ключевые слова: производственная экскурсия, технологические процессы, учебная дисциплина, экономико-географическая характеристика, промышленное предприятие.

Olesya Kornus. THE METHODOLOGICAL FEATURES OF TEACHING SUBJECT «FUNDAMENTALS OF PRODUCTION TECHNOLOGIES»

In the article are reviews the methodical features teaching of the subject "Fundamentals of production technologies" as an example of training of students in the direction of 6.040104 Geography* and specialty 014 Secondary Education (Geography) in the Sumy State A.S. Makarenko Pedagogical University. The subject «Fundamentals of production technologies» was introduced into curriculum bachelor of geography for quality training of geography teachers in pedagogical universities. This subject gives students the knowledge about the technical and economic features of the main industries, main technological schemes of production processes and the impact of industrial enterprises on the environment. The subject «Fundamentals of production technologies» is taught for second year students of natural-geographical faculty of the Sumy State A.S. Makarenko Pedagogical University. The educational process provides lectures, practical classes and self-dependent work. One of the forms of organization of training activities is the excursions to industrial enterprises of Sumy city. The organization of excursions includes preparation, conduct and report about the results of the excursion. For better learn the material excursion, preferably before the start of it to divide a group of students into small teams of 3-6 people. The report documentation includes a plan for characteristic of industrial enterprises, as well as multimedia presentation. The defense of report is passes like competition by voted. The team that wins the most votes gets the highest score. This form of subject study contributes to obtaining of positive educational outcomes and lasting knowledge, reliable formation of professional competencies of students-geographers.

Keywords: production excursion, technological processes, education subject, economic and geographic characteristics, industrial enterprise.

Сучасний висококваліфікований вчитель географії повинен бути якісно підготовлених в усіх областях географії та суміжних наук. Враховуючи швидкий розвиток НТР, який зумовив появу новітніх технологій виробництва, знання про які повинен мати кожен вчитель географії, адже новий шкільний курс географії «Україна і світове господарство» розглядає галузі промисловості та їх технологічні процеси. Крім того, питання технологій виробництва зустрічаються у завданнях олімпіад з географії та контрольних роботах Малої академії наук. Щоб учні могли вирішити такі завдання, повинен бути належно підготовлений учитель, який зможе пояснити технологічні особливості процесу виробництва. Тому, для якісної підготовки майбутніх вчителів географії в педагогічних університетах запроваджено навчаль-

ну дисципліну «Основи технологій виробництва», яка відноситься до навчальних програм циклу професійної підготовки. Ця дисципліна спрямована на надання студентам знань про техніко-економічні особливості основних галузей промисловості, основні технологічні схеми виробничих процесів та вплив промислових підприємств на екологічний стан довкілля.

Мета статті – розглянути особливості викладання навчальної дисципліни «Основи технологій виробництва» для студентів за напрямом підготовки 6.040104 Географія* та спеціальності 014 Середня освіта (географія) у педагогічних університетах (на прикладі навчального процесу в Сумському державному педагогічному університеті імені А.С.Макаренка).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розкриття процесу технологій виробництва присвячено ряд навчальних посібників, які можуть бути використані при викладанні навчальної дисципліни «Основи технологій виробництва». Їх авторами є С.І. Іщук [2], О.М. Збожна [3], Ю.І. Кандиба [4], А.Ф. Куракін [6], В.О. Мартиненко [10], М.В. Остапчук [7], А.П. Ткаченко [9] та ін.

Виклад основного матеріалу. Навчальна дисципліна «Основи технологій виробництва» викладається студентам 2 курсу денного відділення природничо-географічного факультету Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка.

Перед навчальною дисципліною стоять наступні завдання: ознайомити студентів-географів з організацією сучасного промислового виробництва; основними технологічними схемами виробничих процесів різних галузей промисловості; вивчити різноманітні види сировини, основні і допоміжні матеріали, які використовуються у виробничих процесах; навчити студентів встановлювати різноманітні виробничі зв'язки між промисловими підприємствами; виявляти негативний вплив виробничої діяльності на навколишнє середовище; визначати шляхи оптимізації технологічних процесів з точки зору економічної оцінки виробництва продукції, використання сучасних прогресивних технологічних розробок, техніко-

економічної та екологічної ефективності промислових технологій.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен знати: сутність НТП і НТР та основні напрями їх розвитку; форми організації виробництва; види сировини, що використовуються в галузях промисловості; техніко-економічні особливості кожної галузі; технологічні схеми виробництва; значення використання новітніх технологій для підвищення ефективності виробництва і зменшення надходження шкідливих викидів у навколишнє середовище.

До вмінь, якими повинен оволодіти майбутній фахівець, належать вміння складати технологічні схеми основних виробничих процесів; виявляти внутрішньогалузеві та міжгалузеві виробничі зв'язки; виявляти рівень матеріало-, енерго- та трудоемності виробництва; показувати економічну ефективність впровадження новітніх технологій в окремі галузі і підгалузі; пропонувати шляхи ефективного розв'язання проблем раціонального розміщення промислового виробництва.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 103 години, у т.ч. 54 години аудиторних занять (28 год. лекцій і 26 год. практичних робіт) та 49 год. самостійної роботи студентів. Форма підсумкового контролю – залік. Структура навчальної дисципліни наведена у табл. 1 [8].

Таблиця 1

Структура навчальної дисципліни

	Кількість годин			
	Усього	у тому числі		
		Лекції	Практичні роботи	Самостійна робота
РОЗДІЛ I. Основи виробництва. Паливно-енергетичний та металургійний комплекси				
Тема 1. Предмет та основні завдання курсу. Системи технологій та територіальна організація промисловості	8	2	2	4
Тема 2. Виробництво палива та електроенергії	12	4	4	4
Тема 3. Виробництво чорних металів	12	4	4	4
Тема 4. Виробництво кольорових металів	10	4	2	4
<i>Разом за розділом 1</i>	42	14	12	16
РОЗДІЛ II. Основні галузі матеріального виробництва				
Тема 5. Машинобудівний комплекс	9	2	2	5
Тема 6. Хімічна промисловість	14	4	4	6
Тема 7. Будівельна індустрія та промисловість будівельних матеріалів	9	2	2	5
Тема 8. Лісова та деревообробна промисловість	10	2	2	6
Тема 9. Легка промисловість	10	2	2	6
Тема 10. Харчова промисловість	9	2	2	5
<i>Разом за розділом 2</i>	61	14	14	33
<i>Всього</i>	103	28	26	49

Навчальний процес передбачає проведення лекційних, практичних занять та самостійну роботу. Специфіка викладання курсу полягає у тому, що під час вивчення навчальної дисципліни активно використовується краєзнавчий принцип. Однією з форм

організації навчальної діяльності є виробничі екскурсії, які можна організовувати на всі промислові підприємства міста Суми, котрі дозволяють проведення навчальних екскурсій.

Незважаючи на те, що сучасна промислова карта

м. Суми змінилася і не в кращий бік, у складі Сумського промвузла ще достатньо підприємств, на які є можливість організувати екскурсії.

Так, вивчаючи технології машинобудівного комплексу, у м. Суми можна відвідати 3 великі машинобудівні об'єднання регіону: ПАТ «Сумське науково-виробниче об'єднання», ПАТ «Сумський завод «Насосенергомаш» та концерн «Нікмас». Найкраще для виробничої екскурсії підходить ПАТ «Сумський завод «Насосенергомаш». Це підприємство виникло у 1949 р. на базі цеху центрифуг машинобудівного заводу ім. М.В. Фрунзе і спеціалізується на виробництві насосного обладнання, силових агрегатів та складних гідравлічних систем для різних галузей промисловості, енергетики, металургії, трубопровідного транспорту, водного господарства та ЖКГ, яке виробляє понад 600 найменувань серійної продукції. Підприємство експортує товари в наступні країни: Алжир, Азербайджан, Австрію, Вірменію, Боснію і Герцеговину, Болгарію, Білорусь, Китай, Естонію, Грузію, Угорщину, Індію, Індонезію, Іран, Казахстан, Литву, Молдову, Росію, Сербію, Сирію, Таджикистан, Македонію, Великобританію, Сполучені Штати Америки [5]. Під час екскурсії на підприємстві студенти мають можливість споглядати весь технологічний процес виробництва насосного та іншого обладнання, починаючи від заготівельного цеху, цеху лиття, складання і т.д. аж до фарбування кінцевого продукту.

Під час вивчення хімічної промисловості також є можливість організації виробничих екскурсій. У м. Суми розташовані підприємства хімічної промисловості ПАТ «Сумхімпром», фармацевтичний завод ТОВ «КусумФарм» та Сумська біологічна фабрика. На нашу думку, найкращим підприємством для проведення виробничої екскурсії є Сумська біологічна фабрика, яка заснована у 1931 р. та має стратегічне значення для забезпечення стабільної епізоотичної ситуації у тваринництві, біологічної безпеки країни цілому, забезпечення населення високоякісними продуктами харчування [5]. Одним із пріоритетних напрямів діяльності фабрики є розробка наукоємних, екологічно чистих, безвідходних технологій на основі мікробіологічних технологій молекулярної біології і реалізації складних технічних рішень по створенню чистих приміщень високих класів чистоти для асептичного виробництва. Фабрика має відповідні умови і дозволи на виготовлення імунобіологічних та діагностичних препаратів проти збудників особливо небезпечних інфекцій. На виробництві встановлено сучасне сублімаційне, холодильне, стерилізаційне і фасувальне обладнання провідних виробників у галузі біологічної промисловості [1]. Екскурсія на фабрику викликає велику зацікавленість у студентів-географів, які також вивчають біологічні дисципліни.

Вивчаючи легку промисловість, студенти можуть відвідати декілька промислових підприємств цієї галузі. Так, у м. Суми знаходиться Будинок моделей Петра Сороки, який організовує та проводить екскурсії на своє швейне підприємство. Під час відвідин фабрики екскурсантів знайомлять з технологією створення одягу починаючи від моделювання майбутніх моделей на комп'ютері, розкроявання

тканин до шиття і оздоблення готового продукту.

До 2013 р. студенти мали можливість відвідати ТОВ «Сумикамволь», яке працювало з 1987 р. Це єдине підприємство в Україні, що спеціалізувалося на виробництві напіввовняної трикотажної пряжі. Також продукцією заводу є чистошерстяна, напівшерстяна і синтетична пряжа, ковдри, ватин та інше. Донедавна у місті працювала суконна фабрика, продукція якої відома на ринку пальтових тканин з 1913 р. У 2006 р. вона збанкрутіла і була викуплена ТОВ «Ланатекс», яке можна вважати правонаступником традицій сумського текстилю. Підприємство випускає більше 50-ти найменувань тканин з різною структурою і колірною палітрою. Виробництво перевели на територію ТОВ «Сумикамволь», частину приміщень якої «Ланатекс» викупив, а частину орендує [5]. Декілька років тому підприємство перевело два цехи фабрики з трьох – апаратно-прядильний і ткацький – до с. Нижня Сироватка. Оздоблювальне виробництво залишилося у Сумах, тому подивитися, як раніше, всю технологію виготовлення пряжі та тканин стало надто складно.

До легкої промисловості відноситься взуттєва промисловість, яка представлена у місті двома фабриками: ТОВ «Преміум Стар» (колишня Сумська взуттєва фабрика), яке працює виключно на експорт, виготовляючи шкіряне взуття, кросівки і мокасини під маркою італійської фірми «Grisport» за замовленнями з країн ЄС та ВАР «Взуттєва фабрика «Ремвзуття», адміністрація якої дозволяє проведення екскурсій своїм підприємством. Тут студентам показують весь технологічний процес виготовлення шкіряного взуття від етапу створення моделі на папері до готового для продажу товару.

У м. Суми знаходиться декілька підприємств харчової промисловості. Однак, відвідання їх ускладнене через санітарні вимоги. Єдиним підприємством, яке вільно проводить виробничі екскурсії на свій завод є ТОВ «Горобина» – підприємство, що бере початок від приватної гуральні 1897 р., і є єдиним виробником лікєро-горілчаної продукції у Сумській області [5]. Підприємство постійно удосконалює технологічні процеси виготовлення лікєрогорілчанних виробів і показує на екскурсіях всю технологічну схему виготовлення алкогольних напоїв.

Ще одне цікаве для екскурсантів підприємство – високотехнологічне підприємство з італійськими інвестиціями «Guala Closures Ukraine», що спеціалізується на виготовленні широкого асортименту коркувальних засобів, які використовуються у харчовій промисловості. Підприємство експортує свою продукцію до 20 країн світу [5]. Під час екскурсії студентам показуються сучасні технології виготовлення коркувальних засобів.

Виробнича екскурсія на промислове підприємство є формою організації навчального процесу, яка дозволяє організувати спостереження різноманітних технологічних процесів та операцій з виготовлення продукції безпосередньо на виробництві й закріпити знання студентів, які вони отримали під час лекційного курсу. Один важливий недолік – організація та вихід на екскурсію займають багато часу у викладача, тому бажано, щоб при організації екскурсії в на-

вчальному розкладі стояли спарені пари. Організація виробничої екскурсії розпочинається із її замовлення на підприємстві. Похід групи на виробничу екскурсію погоджується з деканом. Для студентів-екскурсантів проводиться інструктаж з правил техніки безпеки та коротка бесіда про промислове підприємство, на яке організовується екскурсія.

Будь-яка виробнича екскурсія – це навчальне заняття за межами аудиторії, а отже, воно не повинно проходити лише у вигляді споглядання технологічних процесів. Для кращого засвоєння матеріалу екскурсії, бажано перед початком проведення навчальних екскурсій поділити групу студентів на невеликі бригади (підгрупи) по 3-6 осіб. Кожна бригада буде готувати звітну документацію з відвіданих екскурсій та складати економіко-географічні характеристики промислових підприємств. План характеристики промислового підприємства пропонується наступний:

План економіко-географічної характеристики промислового підприємства

1. Назва підприємства. Форма власності.
2. Економіко-географічне положення промислового підприємства.
3. Значення промислового підприємства в господарському комплексі міста та області.
4. Історія розвитку підприємства.
5. Спеціалізація підприємства.
6. Розміри підприємства та його структура (цеги та інші підрозділи, основні й допоміжні виробництва та їх обладнання).
7. Джерела та шляхи надходження сировини, матеріалів та комплектуючих. Затрати сировини, води, палива, енергії, праці на одиницю продукції.
8. Характер виробництва: працеемне, енергоємне, металоємне, наукоємне виробництво.
9. Ринки збуту продукції та економічні зв'язки промислового підприємства. Найважливіші споживачі.
10. Технологічні схеми виробництва. Впровадження у виробничий процес новітніх технологій.
11. Трудові ресурси підприємства (чисельність

працівників та їх професійний рівень, основні професії).

12. Вплив промислового підприємства на стан навколишнього середовища.

13. Проблеми та перспективи розвитку промислового підприємства.

У звіт студенти обов'язково включають схематичну карту промисловості міста Суми, на яку наносять всі відвідані промислові об'єкти.

Кінцевим результатом роботи над звітом є створення презентації про відвідані промислові підприємства. Кожна бригада звітує про проведену роботу. Бажано звіт бригад провести у вигляді змагання. Кожна підгрупа має право голосувати за найкращу роботу, крім своєї. У результаті одна з бригад буде переможцем, а її учасники отримують найвищі оцінки. Групова форма організації навчального процесу вчить студентів працювати в колективі, розвиває комунікативні здібності та взаємодопомогу, дає високі результати у засвоєнні та формуванні знань, умінь та навичок.

Висновки. Отже, виробнича екскурсія – це хоча й традиційна, але одна з перспективних форм організації навчання, яка дає можливість студентам закріпити свої теоретичні знання під час споглядання технологічних процесів та операцій на промислових підприємствах, розширює світогляд та пізнавальні здібності, викликає зацікавленість предметом та підвищує результати навчання. Як показує практика, проведення екскурсій настільки зацікавлює студентів, що вони допомагають в їх організації. Крім того, з методичної точки зору, студенти, які самі відвідували виробничі екскурсії зазвичай потім, працюючи вчителями, також їх організують та впроваджують в учбовий процес під час навчання географії в школі. Використання в освітньому процесі ВНЗ різноманітних активних форм навчання, якими є екскурсії, має значну перевагу, адже вони сприяють отриманню позитивних результатів навчання та міцних знань, надійному формуванню професійних компетенцій студентів-географів.

Список використаних джерел:

1. Державне підприємство «Сумська біологічна фабрика» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.biofabrika.sumy.ua/ru/>
2. Іщук С.І. Техніко-економічні основи промислового виробництва / С.І. Іщук, О.В. Гладкий. – К.: Академія, 2011. – 296 с.
3. Збожна О.М. Основи технологій: навч. посіб. / О.М. Збожна. – 4-е вид., змін. і доповн. – К.: Кондор, 2011. – 498 с.
4. Кандиба Ю.І. Техніко-економічні основи виробництва: Методичні вказівки для самостійної роботи студентів спеціальності «Економічна і соціальна географія» / Ю.І. Кандиба. – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. – 20 с.
5. Корнус О.Г. Сучасний стан промислового комплексу міста Суми / О.Г. Корнус, А.О. Корнус // Часопис соціально-економічної географії, 2013. – Вип. 15 (2). – С. 61-64.
6. Основы промышленного и сельскохозяйственного производства: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по геогр. спец. / А.Ф. Куракин, В.Н. Тюрин, А.В. Шевченко, Л.И. Куракина; Под ред. А.Ф. Куракина. – М.: Просвещение, 1981. – 239 с.
7. Остапчук М.В. Системи технологій (за видами діяльності): навчальний посібник / М.В. Остапчук, А.І. Рибак. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 888 с.
8. Робоча програма навчальної дисципліни «Основи технологій виробництва» для студентів за напрямом підготовки 6.040104 Географія* додатковою спеціальністю 6.040102 Біологія* спеціалізацією: краєзнавчотуристична робота. – Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2016. – 10 с.

9. Система сучасних технологій: Навчальний посібник / За ред. А.П. Ткаченка. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
10. Системи технологій: практикум / [уклад. В.О. Мартиненко]. – Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2012. – 126 с.

References:

1. Derzhavne pidpryyemstvo «Sumska biologichna fabryka» [State Enterprise "Sumy biological factory"]. Available at: <http://www.biofabrika.sumy.ua/ru/>
2. Ishchuk, S.I., Gladkyi, O.V. (2011). Tekhniko-ekonomichni osnovy promysloвого vyrobnytstva [Technical and economic bases of industrial production]. K., Akademiya, 296.
3. Zbozhna, O.M. (2011). Osnovy tekhnologiy: navch. posib. [Fundamentals of Technology: Tutorial]. K.: Kondor, 498.
4. Kandyba, Yu.I. (2010). Tekhniko-ekonomichni osnovy vyrobnytstva: Metodychni vkazivky dlya samostiynoi roboty studentiv spetsialnosti «Ekonomichna i sotsialna geografiya» [Technical and economic bases of production]. Kharkiv, KhNU imeni V.N. Karazina, 20.
5. Kornus, O.H., Kornus, A.O. (2013). Suchasnyi stan promysloвого kompleksu mista Sumy [Current status of the industrial complex of the Sumy city]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii*, 15 (2), 61-64.
6. Kurakin, A.F., Tyurin, V.N., Shevchenko, A.V., Kurakina, L.I. (1981). Osnovy promyshlennogo i selskokhozyaystvennogo proizvodstva: ucheb. posobie dlya studentov ped. in-tov po geogr. spec. [Basics of industrial and agricultural production: Tutorial]. M.: Prosveshhenie, 239.
7. Ostapchuk, M.V., Rybak, A.I. (2003). Systemy tekhnologiy (za vydamy diyalnosti): navchalnyi posibnyk [Technology systems (by type of activity): Tutorial]. K.: Tsentri navchalnoi literatury, 888.
8. Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny «Osnovy tekhnolohiy vyrobnytstva» dlya studentiv za napryamom pidhotovky 6.040104 Geografiya* dodatkovoyu spetsialnistyu 6.040102 Biologiya* spetsializatsieyu: krayeznavcho-turystychna robota (2016), Sumy: SumDPU imeni A.S. Makarenka, 10.
9. Tkachenko, A.P. (2004). Systema suchasnykh tekhnologiy: Navchalnyi posibnyk [System of modern technologies: Tutorial]. K.: Tsentri navchalnoi literatury, 352.
10. Martynenko, V.O. (2012). Systemy tekhnologiy: praktykum [Technology Systems: Workshop]. Sumy: DVNZ “UABS NBU”, 126.

Надійшла до редколегії 16.08.2017 р.

Дослідження молодих науковців

UDC 911.3

Michał Beger, PhD Student
e-mail: michal.beger@phdstud.ug.edu.pl
University of Gdańsk, Poland

ARCHITECTURAL DOMINANTS IN LANDSCAPE OF TRI-CITY

Article presents brief description of dominants' role in landscape of cities, definitions used in research. Main goal was to present mentioned objects, their spatial distribution and role performed in landscape. Article presents also: definitions of key terms, delimitation of area being analysed for presence of predominant features, their localization, classification and role performed in landscape of Tri-City. Also area of study is described, along with its localisation and key spatial characteristics, such as height above sea level, major spatial barriers, along with administrative units.

As a part of the study, cities were divided to groups of districts, chosen from administrative units located next to each other and similar in terms of spatial development. Some groups were excluded from further analysis mainly due to their weak spatial connections with main parts of the analyzed cities.

Within groups of districts not excluded earlier, field studies were conducted. As a result, the catalogue of existing dominants were created, along with their typology. Also, assessment of transformations of landscape in the context of rise of dominants was conducted.

Keywords: dominants, urbanisation, Tri-City, landscape, architecture.

Michał Beger. АРХИТЕКТУРНЫЕ ДОМИНАНТЫ В ЛАНДШАФТЕ ТРИ-СИТИ

В статье представлено резюме изучения архитектурных доминант, расположенных в Три-Сити. Основная цель состояла в том, чтобы представить упомянутые объекты, их пространственное распределение и роль, выполняемую в ландшафте. В статье представлены также: определения ключевых терминов, разграничение анализируемой площади на наличие преобладающих признаков, их локализация, классификация и роль, выполняемая в ландшафте Три-Сити. Был создан каталог существующих доминант, а также их типология. Также была проведена оценка трансформаций ландшафта в контексте развития доминант.

Ключевые слова: доминанты, урбанизация, Три-Сити, пейзаж, архитектура.

Michał Beger. АРХИТЕКТУРНІ ДОМІНАНТИ У ЛАНДШАФТІ ТРИ-СІТІ

У статті представлено резюме вивчення архітектурних домінант, розташованих у Три-Сіті. Основна мета полягала в тому, щоб представити згадані об'єкти, їх просторовий розподіл і роль, виконувану в ландшафті. У статті представлені також: визначення ключових термінів, розмежування аналізованої площі на наявність переважаючих ознак, їх локалізація, класифікація та роль, що виконується в ландшафті Три-Сіті. Було створено каталог існуючих домінант, а також їх типологія. Також було проведено оцінку трансформацій ландшафту в контексті розвитку домінант.

Ключові слова: домінанти, урбанізація, Три-Сіті, пейзаж, архітектура.

1. Introduction. Architectural dominants plays very important role in formation of landscape in cities. They can change it for a very long periods. Additionally, mentioned objects tend to be important factors which causes many changes taking place in the cities, because they can influence development of many areas. Last important characteristic of dominants is that they often become signature of cities, in which where they are located. This applies especially in case of altitudinal architectural dominants, which are also buildings. That's why study focused specifically on them.

Main goal was to present architectural dominants located in Tri-City, describe their spatial distribution and role performed in landscape. This was achieved by conducting a cataloguing of mentioned features and classifying them.

Another goal was to define influence exerted by dominants on their surroundings. Based on analyses of mentioned areas, an attempt was made to determine their influence on building of new dominants and on landscape of whole Tri-City.

2. Methodology.

2.1. Important definitions. Two definitions of most important concepts were created for use in research – landscape and dominant. Both of them already has been widely discussed in literature, so their definitions were created based upon the existing ones.

2.1.1. Landscape. Landscape is term variously defined in many branches of science. It is most commonly used in geography or biology, but also in architecture or biochemistry. However, in everyday language word „landscape” is most commonly used to describe view (Richling, Solon, 1996).

For purposes of research, landscape was defined as follows – it is physiognomy of area perceived by people, whose character results from the nature of natural and human factors, constituting a public good. This definition was created due to character of analysed area, comprised mainly from urban areas.

2.1.2. Dominant. Term of dominant can be defined in many ways, according to branch of science, similarly like in case of landscape, described earlier. Additionally, these definitions varies greatly because are used to

describe roles performed in many different kinds of areas. For example, in architecture dominants are mostly elements of single building (Szolginia, 1992). For this reason, not all definitions of dominants are suitable for purposes of research.

For purposes of research, following definition of dominants was created – building or group of buildings, all of which stand out significantly in the landscape of city and in the same time meet the following criteria:

- are significantly higher than surrounding buildings and/or are located on higher altitude above sea level than their surroundings,
- shape and/or colour particularly distinguish them from the environment,
- their location or environment particularly affect their visibility,
- serve as residential, service or industrial.

Openwork and slender buildings, such as antennas, mast or power poles, were excluded from analysis. This

does not include sacred objects (mostly church towers) because many of them are usually designed as dominants and are still serving that function in the landscape.

2.2. Area of study. Study area consist of selected districts forming cities, which belongs to Tri-City (Gdynia, Gdańsk and Sopot (Fig. 1). Some districts were excluded from analysis due to existence of distinct spatial barriers (like e.g. dense forest areas, rivers, major communication routes). Also, districts are characterized by the dominance of development typically agricultural or forestry. Distribution of districts within individual cities of Tri-City is shown on figure 2, along with the information whether they have been taken into account later in the study. Sopot was considered as a whole because of large number of districts with a very small area, compared to the similar administrative units of Gdynia and Gdańsk.

Fig. 1. Location of Tri-City against voivodships of Poland

Districts taken into account in the study were considered in groups, separated on the basis of the assessment of similarity between buildings and main functions of districts. This method has been chosen because of the administrative nature of existing distribution of the districts – often specific areas of cities forms huge areas, characterized by plain or very similar appearance. However, they are split between different districts because of various reasons. Whereas, districts excluded from analysis were divided into groups primarily taking into account reasons of exclusion. All

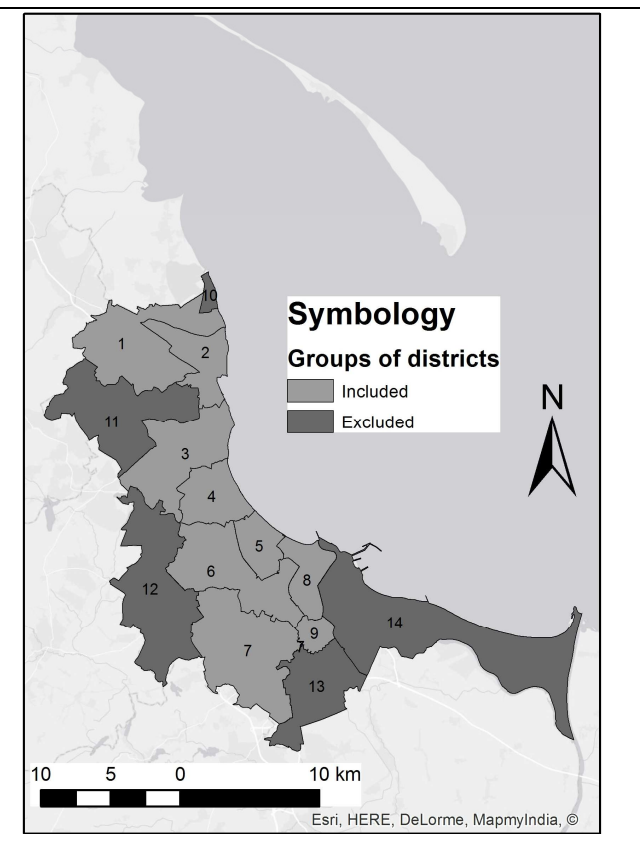

Fig. 2. Districts included and excluded from analysis

mentioned groups are shown on figure 3. Whereas, on figures 4 and 5, they are presented together with height above sea level and existing spatial barriers. Further in the article, short characteristic of group included in analysis were presented.

2.2.1. Gdynia. Gdynia is port city located in northern part of Tri-City. In the past, it was a fishing village. Gdynia obtained city rights in 1926. It was related to the rapid growth stimulated mainly by construction of the port. At that time, considerable spatial development took place – many surrounding

villages were joined to the city. They later evolved into districts. Terrain of the city is diverse – between specific areas there are significant differences in altitude, multiple valleys and hills are present. It is associated with the localization at meeting point of two geographical regions: Kashubian Lake District and Kashubian Coast. For both, characteristic is presence of land forms such as: top and bottom moraines, glacial valleys and erosion valleys (Kondracki, 2000).

Districts of Gdynia covered in analysis were divided into three groups:

1. northern districts (group number 1) – dominating type of building are multi-family residential settlements built in technology called „big plate”. Currently, there are also present large industrial areas;

2. downtown districts (group 2) – in this area, prevailing type of building are modernistic-style, multi-storey houses, mainly residential;

3. southern districts (group 3) – in this area, low single- or multifamily housing prevails. Tall buildings are present only occasionally, with a very strong tendency to concentrate in groups.

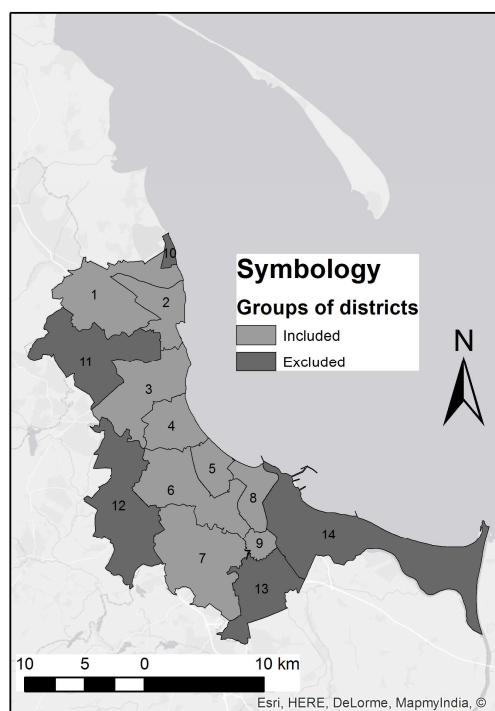

Fig. 3. Groups districts taken into account during analyses

2.2.2. Sopot. Sopot is city located in the middle of Tri-City. Sopot obtained city rights in 1901. City limits are determined by administrative borders of Gdynia, Gdańsk and Gulf of Gdańsk coast. Significant part of the city is occupied by forest areas. Sopot is divided into a number of small districts. In addition, within the city there are no larger areas very different from each other in terms of buildings height, which significantly impedes their division into groups. For this reasons, it was decided to treat Sopot in its entirety as a separate group (number 4 in the map).

The city is located in the following geographical regions: mesoregion of Kashubian Coast, micro-region Terrace Sopotko-Wrzeszczański and Kashubian Lakeland, mainly in western part of the city (Kondracki, 2000). In the eastern part of the city, terrain is mostly flat, height above sea level increases significantly in the western part, where are located moraine hills, mainly covered by forest.

2.2.3. Gdańsk. Gdańsk is city located in southern part of Tri-City. It is the oldest and also the largest of all cities forming mentioned agglomeration. It has long history, which has an impact on occurrence of significant differences between districts as they have been created in

different time periods and were subject to various transformations.

City is located in the four different physical-geography units, mesoregions: Żuławy of the Vistula, Vistula Spit, Kashubian Coast and Kashubian Lake District. Most areas covered in the analysis are located in the premises of last two mentioned mesoregions. This has impact on the existence of significant differences in height above sea level – areas located in western part of the city are at far higher altitude than ones located in the east.

Districts of Gdańsk covered in analysis were divided into five groups:

1. Northern residential areas (group 5) – dominating type of building are multi-family residential settlements built in technology called „big plate”;

2. old residential districts (group 6) – prevailing type of building are single- and multifamily buildings built in different historical periods;

3. residential districts (group 7) – mainly composed of medium and high multi-family housing;

4. port districts (group 8) – dominating function is industry and transport, districts are strongly divided by spatial barriers;

5. city center (group 9) – historical city center, characterized by a large number of historic, monumental buildings.

3. Catalogue of dominants located within analyzed area of Tri-City. As a part of the study, field research was carried out. It's aim has been to catalogue

dominants located in analysed area of Tri-City. Results were presented in the form of catalogue containing descriptions of mentioned objects, their characteristics, localization and surroundings. On figure 6, localizations of this objects are presented.

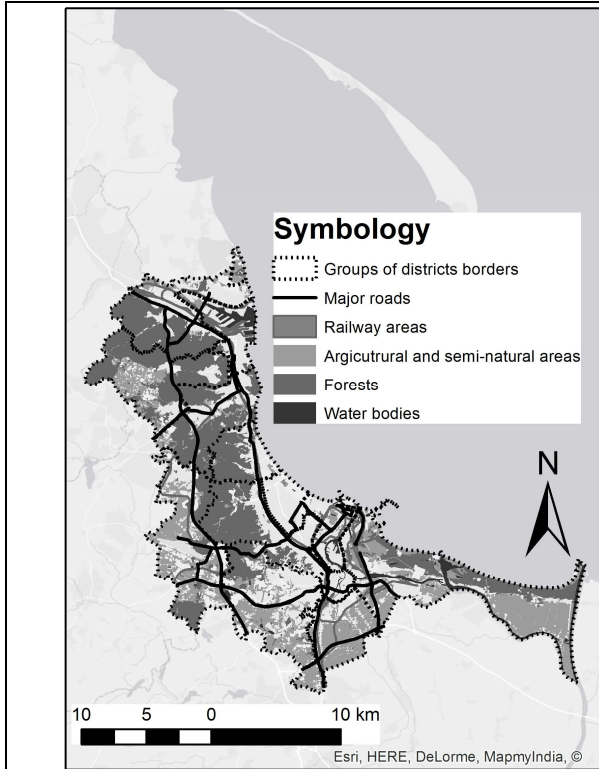

Fig. 4. Groups of districts and major spatial barriers

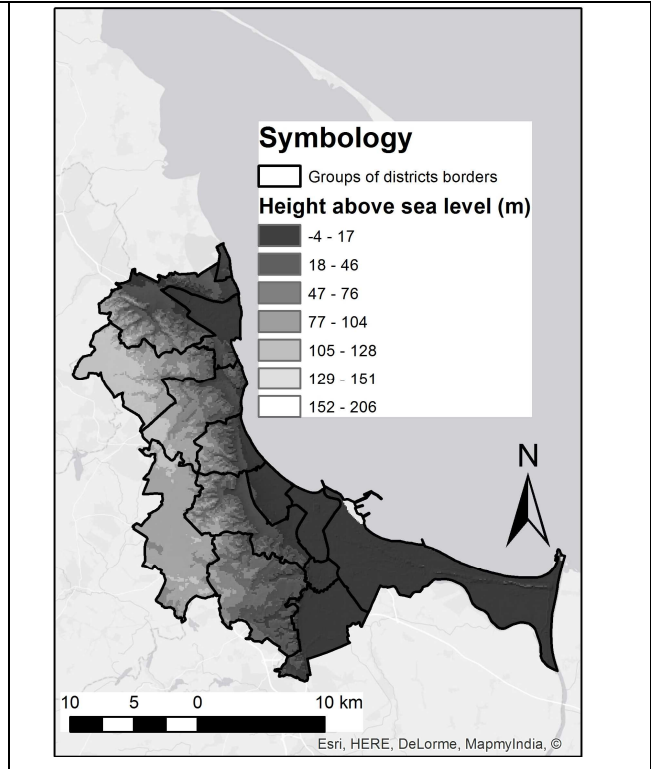

Fig. 5. Groups of districts and height above sea level

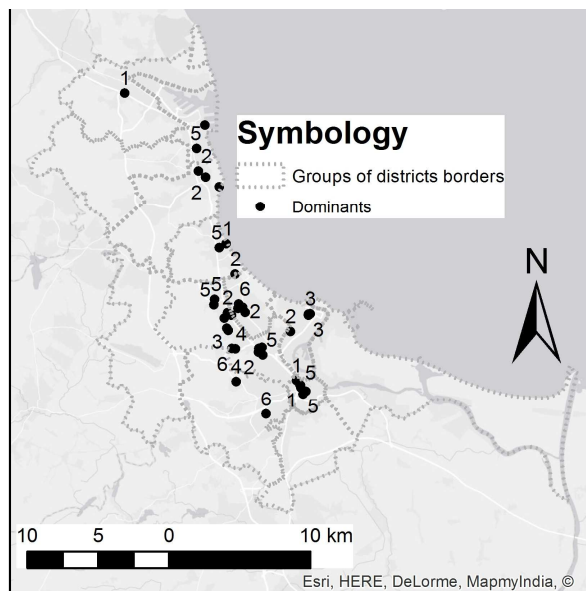

Fig. 6. Types of dominants in Tri-City

4. Typology of analyzed predominant features. After cataloguing dominants, their typology was done. Due to considerable differentiation of individual objects, multi-criteria typology was used. Objects were divided into multiple types, according to characteristics such as

their functions, periods of formation and their height. Then, based on mentioned divisions, most common types of object were identified:

- 1) service or residential-service, built in 1945-1989, height 30-90 m (5 objects);

- 2) service or residential-service, built in 1990-2015, height 30-90 m (10 objects);
- 3) service, built in 1945-1989, height 30-60 m (8 objects);
- 4) service, built in 1990-2015, height 30-60 m (2 objects);
- 5) sacred, built before 1939, height 30-90 m (9 objects);
- 6) sacred, built in 1945-2015, height 30-90 m (3 objects).

Mentioned types were shown on figure 6. Two dominants are marked as „unspecified” and not fall into any type due to their specific characteristics. First is Sea Towers (dual high building located in Gdynia center, height 142 m), second – building of former curative hotel, which is dominant primarily due to its specific position in space.

5. Transformation of landscape in the context of rise of dominants. Last stage of study was an attempt to determine influence of existing dominants on the landscape. This phenomenon was considered in relation to a number of selected aspects: location of mentioned objects, their mutual neighbourhood, height and impressions they make on observer. The article focuses only on a few chosen from them.

5.1. Periods of formation of dominants. Within the typology different type of dominants were featured, taking into account particularly their function and period of origin. First, longest period includes the time before 1939, when only sacred dominants (churches) had been built. These objects are distinguished by their deliberate design as dominating features in landscape, serving as landmarks. In addition, during their erection, no other tall buildings were built, which further strengthened their role.

Second period of the dominants construction covers years 1945-1989, when most analysed object has been built, majority of them are tall buildings built in technology of „big plate”. Their functions are mainly residential or service-residential. In a few cases, objects strictly used for service or sacred had been built. In the described period, first modern tall buildings were built – massive, mostly with elevation based on glass or similar materials.

During the last period, during years 1990-2015,

there was significant intensification of the process of building dominants, especially near already existing ones. They primarily features residential or service-residential functions.

5.2. Influence of existing dominants on landscape.

Influence of dominants in landscape depends on many factors that often are very important to distinct object as dominating. In article, two of them has been discussed – localisation and mutual neighbourhood. Also, spatial distribution of mentioned features was discussed.

Localisation of many objects is crucial factor which decide about distincting many objects as dominating. In addition, it determines the area from which such objects are perceived, affecting the distance of attraction of observer's attention or restricting this interaction only to specific directions.

Mutual neighbourhood is factor considered when predominant feature consists of few buildings and/or other similar objects are located in its close vicinity. Influence on landscape exerted by neighbouring dominants tends to decrease with the number until they cease to stand out in the landscape, creating a wider background. It is caused by the fact that a single object strongly outlines visually in the landscape than the greater number of them, located close to each other.

Dominants are located unevenly through analyzed area – outside the city of Gdańsk there are only a few, isolated objects. Whereas, most of them are located in Gdańsk. Most of them are concentrated in several groups, as shown on figure 6. As can be observed, size of these groups tend to increase when new dominants are built near existing ones. This is especially visible in the case of residential, service or service-residential buildings.

6. Conclusion. During the study, cataloguing of existing altitudinal architectural dominants had been made. Their spatial distribution was examined. In addition, six types of analyzed objects were isolated. They were later used, along with informations gathered earlier, to made assesment of influence of dominants on landscape and ways it changes. This influence is significant. In addition, in the area of Tri-City, takes place a process of disappearance of individual dominants, along with construction of more such objects in the vicinity of existing ones.

Article was written on basis of unpublished master's thesis „Architectural dominants in landscape of Tri-City” (Beger M., 2016, University of Gdansk).

References:

1. Kondracki, J. (2000). Geografia regionalna Polski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warsaw.
2. Richling, A., Solon, J. (1996). Ekologia krajobrazu, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warsaw.
3. Szolginia, W. (1992). Architektura, Encyklopedia Mini, Wydawnictwo czasopism i książek technicznych Sigma NOT, Warsaw.
4. Gyurkovich, J. (2010). Architektura w przestrzeni miasta: wybrane problemy, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Cracow .
5. Nassery, F., Vogt, B. (2008). Geometryczne przesłanki zaistnienia dominanty w przestrzeni współczesnego miasta, R. 105, z. 6-A, s. 561-566, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej im. Tadeusza Kościuszki, Cracow .
6. Wejchert, K. (1984). Elementy kompozycji urbanistycznej, Wydawnictwo Arkady, Warsaw.

Надійшла до редколегії 25.08.2017 р.

УДК 911.3:339.1

Павло Кобилін, ст. викладач

e-mail: kobilin333@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

АНАЛІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗАКЛАДАМИ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ ТА РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ КОРЕЛЯЦІЙНО-РЕГРЕСІЙНОГО АНАЛІЗУ

У статті розглядаються питання забезпеченості населення закладами роздрібною торгівлю, ресторанного господарства Харківської області за допомогою кореляційно-регресійного аналізу. Розкрита сутність кореляційного та регресійного аналізів, рівні ступенів зв'язку між параметрами за коефіцієнтом кореляції, дана характеристика основним параметрам регресії. Встановлено залежності між кількістю закладів торгівлі, ресторанного господарства та чисельністю населення населених пунктів Харківської області. Сформовано лінійні рівняння регресії, що характеризують залежність між чисельністю населення та закладами роздрібною торгівлю, ресторанного господарства. Перевірено отримані рівняння регресії на адекватність. Встановлено теоретичну кількість закладів роздрібною торгівлю, ресторанного господарства, виявлено населені пункти, в яких характерний гіпотетичний надлишок та дефіцит згаданих закладів.

Ключові слова: кореляційний аналіз, регресійний аналіз, місто, селище міського типу, село, роздрібна торгівля, ресторанне господарство, критерій Фішера, критерій Стюдента.

Павел Кобылин. АНАЛИЗ ОБЕСПЕЧЕННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ И РЕСТОРАННОГО ХОЗЯЙСТВА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОРРЕЛЯЦИОННО-РЕГРЕССИОННОГО АНАЛИЗА

В статье рассматриваются вопросы обеспеченности населения учреждениями розничной торговли, ресторанного хозяйства Харьковской области с помощью корреляционно-регрессионного анализа. Раскрыты сущность корреляционного и регрессионного анализов, уровень степеней связи между параметрами по коэффициенту корреляции, дана характеристика основным параметрам регрессии. Установлены зависимости между количеством предприятий торговли, ресторанного хозяйства и численностью населения населенных пунктов Харьковской области. Сформированы линейные уравнения регрессии, характеризующие зависимость между численностью населения и учреждениями розничной торговли, ресторанного хозяйства. Проверены полученные уравнения регрессии на адекватность. Установлено теоретическое количество заведений розничной торговли, ресторанного хозяйства, выявлены населенные пункты, в которых характерен гипотетически избыток и дефицит упомянутых заведений.

Ключевые слова: корреляционный анализ, регрессионный анализ, город, поселок городского типа, село, розничная торговля, общественное питание, критерий Фишера, критерий Стюдента

Pavlo Kobylin. ANALYSIS OF PROVIDING POPULATION IN KHARKIV REGION BY RETAIL TRADE AND RESTAURANT BUSINESS FACILITIES WITH USE OF CORRELATION AND REGRESSION ANALYSIS

The article is devoted to the issues of the provision population by retail trade, restaurant business facilities in Kharkiv region. The study was based on the method of correlation-regression analysis. Correlation analysis examines the interdependence of characteristics and evaluates the strength of the connection. The range of values that can be taken by the correlation coefficient was shown, as well as the levels of connection degrees between the parameters by the correlation coefficient were provided. Regression analysis characterizes the influence of factors on the resultant sign and describes the form of connection. The parameters of the regression equation were described: determination coefficient, Fischer's criterion, Student's criterion, level of significance. The research was carried out in the program Statistica 8.0. A number of population was adopted as an independent variable, the dependent variables were a number of retail trade and restaurant business facilities.

The method of correlation analysis determines the relationship between a number of trade, restaurant business facilities and the population of the settlements of the region. There was very strong connection between these indicators in the context of all settlements and urban settlements, and in the context of the countryside the connection is strong and relative. Such differences are characterized by different demand among the population for facilities. Two regression equations for retail trade and restaurant business facilities have been formed. The determination coefficient showed the completeness of the model, Fisher's criterion – adequacy of the equation, the Student's criterion – statistical significance of the regression parameters. The theoretical values of a number of facilities were determined, they were compared with the actual ones. It was established that in most settlements of Kharkiv region hypothetical excess of trade facilities is typical, and a number of restaurants is not hypothetically sufficient, but this difference is smaller quantitatively in comparison with trade facilities.

Keywords: correlation analysis, regression analysis, city, urban village, village, retail trade, restaurant business, Fisher's criterion, Student's criterion.

Вступ. Розвиток торгівлі, ресторанного господарства в сучасному суспільстві має велике значення, оскільки ці сектори економіки забезпечують матеріальні потреби людей, задовольняють їх потреби у необхідних товарах, харчуванні. Роздрібна торгівля, ресторанне господарство наразі динамічно розвиваються та є одними з провідних секторів сфери послуг, що можна підтвердити високими частками у структурі зайнятості населення, обсягів реалізованих

послуг населенню. З розпадом СРСР в Україні з'явилася приватна форма власності, яку дуже швидко отримали майже всі заклади торгівлі, ресторанного господарства, які за радянські часи були державними у міських поселеннях та входили до споживчих товариств у селах. Наразі вони функціонують за ринковими механізмами, а їх розміщення регулюється співвідношенням попиту і пропозиції на певній території. Хоча розміщуються заклади в цих умовах

більш-менш рівномірно, існують певні територіальні диспропорції у їх поширенні, особливо у сільській місцевості. Кожна людина незалежно від місця проживання має право на задоволення якісних і доступних послуг, тому дослідження розвитку системи торговельного обслуговування населення, особливо у сільській місцевості, є дуже важливими і актуальними.

Провідну роль у дослідженні територіальної доступності закладів торгівлі, ресторанного господарства відіграє така галузь суспільної географії як географія торгівлі, що вивчає «...закономірності та особливості розвитку, розміщення та територіальної організації внутрішньої та зовнішньої торгівлі різних країн та регіонів» [3, с. 91]. Суспільна географія в цілому та географія торгівлі зокрема має багатий методологічний інструментарій, який включає в себе використання різних статистичних методів. У суспільно-географічному дослідженні поширення закладів сфери послуг важливе значення має вивчення потреб населення у торговельній мережі, що передбачає порівняння розподілу закладів та чисельності населення у населених пунктах певної території. Найбільш вдалим методом такого дослідження може виступати кореляційно-регресійний аналіз. Аналіз попередніх досліджень показав, що цей метод використовувався у роботах В.В. Сульженко при дослідженні зв'язків між показниками, що характеризують грошові доходи, чисельність населення, віковий склад споживачів послуг, розселенську мережу, сімейну структуру у Читинській області Росії [10], М.О. Барановського при вивченні взаємозв'язків різних факторів, їх сили впливу на систему пересувного

обслуговування сільського населення Чернігівської області [2], тісноти зв'язку соціально-економічних показників та кількості торговельно-розважальних центрів у містах України (Н.І. Мезенцевою) [5], зв'язку між роздрібним товарооборотом підприємств та медико-демографічними показниками у Херсонській області (Р.С. Молікевичем) [6], кількістю місць в ресторанах (А. Ахундовим) [1] та інших вчених, що вивчали суспільно-географічні аспекти торгівлі. Проте при дослідженні системи торговельного обслуговування населення Харківської області дана методика не набула поширення, тому метою публікації є характеристика забезпеченості населення закладами роздрібно-торгівлі та ресторанного господарства регіону за допомогою кореляційно-регресійного аналізу.

Методика дослідження. Для виявлення взаємозв'язку чисельності населення та кількості закладів торгівлі, ресторанного господарства було використано метод кореляційно-регресійного аналізу. Кореляційний аналіз (кореляційний метод) – метод дослідження взаємозалежності ознак [11]. Головними завданнями кореляційного аналізу є: вимірювання щільності (сили) зв'язку; виявлення впливу факторів на результативну ознаку [7, 11]. Мірою залежності між показниками є коефіцієнт кореляції (r). Він приймає значення в межах від -1 до +1. Знак «-» свідчить про зворотню залежність, «+» – пряму. При $r = 0$ зв'язок між параметрами відсутній, якщо $r > 0$ – існує функціональна залежність між показниками. Можна виділити наступні ступені зв'язку між параметрами (таблиця 1) [7].

Таблиця 1

Рівні ступенів зв'язку між параметрами за коефіцієнтом кореляції [7]

Ступінь зв'язку	Значення коефіцієнта кореляції (r)
дуже сильний зв'язок	$r > \pm 0,9$
сильний зв'язок	$\pm 0,71 < r < \pm 0,9$
відносний зв'язок	$\pm 0,51 < r < \pm 0,7$
слабкий зв'язок	$\pm 0,21 < r < \pm 0,5$
дуже слабкий зв'язок	$r < \pm 0,2$

При аналізі коефіцієнту кореляції враховується значення статистичного рівня значимості (p) – параметру, що оцінює надійність виявлених залежностей. Чим вище p -рівень, тим нижча статистична надійність виявленої залежності, і навпаки. Зазвичай, при $p < 0,05$ можна говорити про надійність виявленої залежності між показниками, статистичну значимість коефіцієнту кореляції, який можна враховувати при аналізі [7].

Регресійний аналіз – це метод визначення відокремленого і спільного впливу факторів на результативну ознаку та кількісної оцінки цього впливу шляхом використання відповідних критеріїв [11]. Якщо кореляційний аналіз характеризує силу зв'язку між параметрами, то регресійний аналіз свідчить про його форму. Регресійний аналіз проводиться на основі побудованого рівняння регресії і визначає внесок

кожної незалежної змінної у варіацію досліджуваної (прогнозованої) залежної змінної величини. Тобто, регресійний аналіз дозволяє встановити, як зміниться залежна величина, якщо незалежні зміняться на одиницю. Існує лінійна та нелінійні форми залежності. У даному дослідженні зупинимося на лінійній залежності. За результатами регресійного аналізу створюється рівняння регресії, яке відображає дану залежність та дозволяє визначити, яким буде значення прогнозного індикатора (y) залежно від можливих значень факторів ($y = kx + b$ – рівняння лінійної регресії).

Важливим параметром рівняння регресії є коефіцієнт детермінації (Adjusted R^2 (R^2)) – показник, що використовується в статистичних моделях як міра залежності варіації залежної змінної від варіації незалежних змінних та відображають повноту моделі.

Якщо коефіцієнт детермінації $R^2 > 0,75$, модель можна вважати повною, а кількість показників достатньою для проведення дослідження. Важливим кроком при аналізі отриманого рівняння є перевірка на адекватність моделі. Адекватність рівняння перевіряється за критерієм Фішера. Якщо критерій за даними вибірки ($F_{\text{спост}}$) більше за критичне (табличне) значення критерію ($F_{\text{кр}}$) при обраному рівні довіри та ступенях свободи df_1, df_2 ($F_{\text{спост}} > F_{\text{кр}}$) – модель адекватна [4, 12].

Статистична надійність параметрів рівняння перевіряється за допомогою критерію Стьюдента (t). За даними вибірки знаходяться фактичне значення критерію ($t_{\text{спост}}$) та порівнюється із критичним (табличним) значенням ($t_{\text{кр}}$) в межах ступеня свободи df . Якщо $t_{\text{спост}} > t_{\text{кр}}$, відповідний параметр є статистично надійним. Якщо $t_{\text{спост}} < t_{\text{кр}}$, параметр рівняння є статистично не надійним. Також слід враховувати рівень значимості (p) для кожного параметру рівняння ($p_{\text{доп.}} < 0,05$) [4, 12].

У нашому дослідженні кореляційно-регресійний аналіз здійснювався у програмному пакеті Statistica 8.0. За незалежну змінну було прийнято чисельність населення, а залежними змінними виступили кількість закладів роздрібно торгівлі та ресторанного

господарства. Побудовані рівняння регресії окремо для закладів торгівлі та ресторанного господарства дозволять визначити теоретичну кількість закладів при певному розподілі чисельності населення, знайти населені пункти, у яких гіпотетично характерний надлишок та дефіцит закладів та спрогнозувати їх кількість із зміною чисельності населення.

Виклад основного матеріалу. Проведений кореляційний аналіз між чисельністю населення населених пунктів та кількістю торговельних об'єктів, закладів ресторанного господарства свідчить про дуже сильну, практично повну тісноту зв'язку (таблиця 2). Тобто, можна сказати, що кількість закладів у населених пунктах обумовлена чисельністю населення у них, спостерігається пряма залежність між показниками. Такий же розподіл характерний і для міст і селищ міського типу. Ця відповідність пояснюється, в першу чергу, ринковою основою діяльності згаданих закладів. Враховуючи, що більшість закладів мають приватну форму власності, вони функціонують за ринковими механізмами, тому розміщення регулюється співвідношенням попиту і пропозиції. Іншими словами, заклади торгівлі та ресторанного господарства розміщуються у тих населених пунктах, у яких є попит на них серед населення.

Таблиця 2

Кореляційний аналіз залежності між кількістю закладів торгівлі, ресторанного господарства та чисельністю населення у населених пунктах Харківської області (побудовано автором за даними [8, 9])

Група показників Територія	Коефіцієнт кореляції (r)		
	Усі населені пункти	Міста і селища міського типу	Села
Чисельність населення – кількість торговельних об'єктів	$r = 0,99$ $p = 0$	$r = 0,99$ $p = 0$	$r = 0,86$ $p = 0$
Чисельність населення – кількість закладів ресторанного господарства	$r = 0,99$ $p = 0$	$r = 0,99$ $p = 0$	$r = 0,67$ $p = 0$
Кількість торговельних об'єктів – кількість закладів ресторанного господарства	$r = 0,99$ $p = 0$	$r = 0,99$ $p = 0$	$r = 0,69$ $p = 0$

Проте у сільській місцевості сила зв'язку між чисельністю населення та кількістю закладів торгівлі, ресторанного господарства сильна та відносна, тобто у кількісному відношенні менша. Це обумовлено тим, що у сільських населених пунктах чисельність населення набагато менша за міські та породжує невеликий попит на них. Вище зазначалося, що торговельні заклади ресторанного господарства функціонують за ринковими механізмами, тому в багатьох випадках підприємцям у певних населених пунктах не вигідно утримувати ці заклади.

У 837 населених пунктах Харківської області відсутня стаціонарна торговельна мережа, що складає 48% від загальної кількості населених пунктів. Середня чисельність населення у населених пунктах, у яких відсутні заклади торгівлі, складає 80 осіб, максимальна – 1045 осіб. Для закладів ресторанного господарства ситуація дещо інша – у 1190 населених пунктах регіону відсутні стаціонарні торговельні заклади, що складає 68% від загальної кількості населених пунктів. Середня чисельність населення та-

ких населених пунктів складає 134 особи, максимальна – 2022 [8, 9]. Деякі сільські населені пункти із значною чисельністю населення не мають стаціонарної торгівлі, оскільки розташовуються поблизу міст, селищ міського типу, у яких населення задовольняє свої потреби у товарах. Це також пояснює більш низькі значення коефіцієнту кореляції для сільських населених пунктів. Заклади ресторанного господарства користуються меншим попитом, оскільки люди надають перевагу харчуватися вдома. Кафе, бари використовуються більше з метою дозвілля, відпочинку, зустріч з друзями, родичами тощо, тобто задовольняють більш духовні потреби, ніж матеріальні фізіологічні на відміну від закладів торгівлі. У сільській місцевості поширені ідальні, які розташовуються у навчальних закладах, сільськогосподарських, промислових підприємствах, проте вони обслуговують певний контингент споживачів і є відносно закритими.

В цілому, прослідковується дуже сильний взаємозв'язок між кількістю торговельних об'єктів та

закладів ресторанного господарства, особливо серед міських поселень, що можна пояснити значним попитом на них серед місцевого населення та свідчить про рівномірний розподіл закладів. У сільській місцевості розподіл порушується за різних причин: через менший попит на заклади, нижчу купівельну спроможність сільських жителів.

Для виявлення форми зв'язку між чисельністю населення та кількістю закладів торгівлі, ресторанного господарства було використано метод регресійного аналізу. Залежність між чисельністю населення та закладами роздрібною торгівлі виражається наступним рівнянням лінійної регресії (формула 1):

$$torg = -2,0101 + 0,0097p_{pop} \quad (1);$$

де $torg$ – кількість закладів роздрібною торгівлі;
 p_{pop} – чисельність населення.

Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,99$ свідчить про повноту моделі ($R^2 > 0,75$). Критерій Фішера $F_{спост} (df_1 = 1, df_2 = 1738) = 1081927$, табличне (критичне значення) критерію $F_{кр.} = 0,004$. $F_{спост} > F_{кр.}$ – це говорить про адекватність рівняння. Табличне зна-

чення критерію Стюдента $t_{кр.} = -1,65$, а критерій вільного члена $t_{во} = -6,24$ – вільний член рівняння статистично не значущий ($t_{во} < t_{кр.}$), критерій Стюдента змінної чисельності населення $p_{pop} = 1040,16$ – змінна чисельності населення рівняння статистично значуща ($t_p > t_{кр.}$). Статистичний рівень значимості для вільного члена $p_{во} = 0$, для змінної чисельності населення $p_{pop} = 0$, отже, можна говорити про допустимий рівень значимості членів рівняння ($p_{доп.} > p_{во}, p_{доп.} > p_{pop}$). Таким чином, всі згадані параметри рівняння регресії є допустимими, що свідчить про адекватність отриманої регресійної моделі.

Рівняння регресії дозволило визначити теоретичну кількість закладів торгівлі, яка повинна бути при наявному розподілі чисельності населення. Враховуючи велику кількість населених пунктів у Харківській області, у статті ми не зможемо відобразити фактичні та теоретичні значення кількості торговельних об'єктів для усіх населених пунктів, тому відобразимо їх для міст регіону (таблиця 3).

Таблиця 3.

Фактичні та теоретичні значення кількості закладів торгівлі та ресторанного господарства по містах Харківської області (побудовано автором за даними [8, 9])

Місто	Фактична кількість закладів торгівлі, одиниць	Теоретична кількість закладів торгівлі	Різниця між фактичною та теоретичною кількістю закладів торгівлі, одиниць	Фактична кількість закладів ресторанного господарства, одиниць	Теоретична кількість закладів ресторанного господарства, одиниць	Різниця між фактичною та теоретичною кількістю закладів ресторанного господарства, одиниць
Харків	13924	13904	20	767	774	-7
Ізюм	456	489	-33	53	28	25
Куп'янськ	623	552	71	51	31	20
Лозова	222	555	-333	51	32	19
Люботин	154	208	-54	22	12	10
Первомайський	266	301	-35	34	17	17
Чугуїв	229	318	-89	52	18	34
Балаклія	387	282	105	42	16	26
Барвінкове	207	86	121	19	6	13
Богодухів	232	150	82	16	9	7
Валки	183	88	95	14	6	8
Вовчанськ	80	181	-101	30	11	19
Дергачі	120	175	-55	28	10	18
Зміїв	82	144	-62	25	9	16
Красноград	304	201	103	28	12	16
Мерефа	133	215	-82	36	13	23
Південне	40	74	-34	4	5	-1

Різниця між фактичною та теоретичною кількістю закладів торгівлі характеризує гіпотетично ступінь надлишку/дефіциту закладів торгівлі. Відтак, найбільша різниця спостерігається у м. Барвінкове (120 одиниць). Тобто, у цьому місті можна констатувати гіпотетично великий надлишок закладів торгівлі. В цілому, у 1320 населених пунктах характерна позитивна різниця фактичної і теоретичної кількості закладів торгівлі, серед яких 7 міст та 17 селищ міського типу. Середня різниця фактичної і теоретичної кількості закладів торгівлі складає 48 закладів серед

міст і селищ міського типу та 1 серед сільських населених пунктів. При цьому у 420 населених пунктах Харківської області характерний дефіцит закладів торгівлі, серед яких 10 міст і 41 селище міського типу. Найменша різниця кількості закладів спостерігається у м. Лозова (-333 одиниць), середня різниця серед міст і селищ міського типу – -38 одиниць, серед сільських населених пунктів – -3 одиниць. Тобто, у міських поселеннях спостерігаються суттєвий надлишок (дефіцит) закладів, що обумовлено більшою чисельністю населення у містах, селищах міського

типу, наявністю попиту на заклади, особливостями розвитку інфраструктури, планувальної структури населених пунктів, політикою місцевої влади стосовно розвитку торговельної мережі. У сільських населених пунктах теоретична кількість закладів практично збігається з фактичною, що пояснюється невеликим попитом населення на заклади, невисокою конкуренцією на споживчому ринку.

Залежність між чисельністю населення та закладами ресторанного господарства виражається наступним рівнянням лінійної регресії (формула 2):

$$rest = 0,62 + 0,0005pop \quad (2)$$

де $rest$ – кількість ресторанів;

pop – чисельність населення.

Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,98$ свідчить про повноту моделі ($R^2 > 0,75$). Критерій Фішера $F_{спост} (1, 1738) = 121546$, табличне значення критерію $F_{кр} = 0,004$. $F_{спост} > F_{кр}$ – це говорить про адекватність рівняння. Табличне значення критерію Стюдента $t_{кр} = -1,65$, а критерій вільного члена $t_{bo} = 11,53$ – вільний член рівняння статистично значущий ($t_{bo} > t_{кр}$), критерій Стюдента змінної чисельності населення $t_{pop} = 348,63$ – змінна чисельності населення рівняння статистично значуща ($t_p > t_{кр}$). Статистичний рівень значимості для вільного члена $p_{bo} = 0$, для змінної чисельності населення $p_{pop} = 0$, отже, можна говорити про допустимий рівень значимості членів рівняння ($p_{доп.} > p_{bo}$, $p_{доп.} > p_{pop}$). Таким чином, всі згадані параметри рівняння регресії є допустимими, що свідчить про адекватність отриманої регресійної моделі.

Фактичні та теоретичні значення кількості закладів ресторанного господарства для міст Харківської області відображено у таблиці 3. Різниця між фактичною та теоретичною кількістю закладів ресторанного господарства показує, в якій мірі існує надлишок/дефіцит цих закладів. Відтак, найбільша різниця спостерігається у м. Чугуєві (34 одиниці). Тобто, у цьому місті можна констатувати надлишок закладів ресторанного господарства. В цілому, у 544 населених пунктах характерна позитивна різниця фактичної і теоретичної кількості закладів ресторанного господарства, серед яких 15 міст та 48 селищ міського типу. Середня різниця фактичної і теоретичної кількості закладів ресторанного господарства складає 8 закладів серед міст і селищ міського типу та 1 серед сільських населених пунктів. При цьому у

1269 населених пунктах Харківської області характерний дефіцит закладів торгівлі, серед яких 2 міста і 9 селищ міського типу. Найменша різниця кількості закладів спостерігається у м. Харків (-7 одиниць), середня різниця серед міст і селищ міського типу – 1 заклад, серед сільських населених пунктів – 1 заклад. Як бачимо, у розподілі різниць фактичної і теоретичної кількості закладів торгівлі та ресторанного господарства існують відмінності. Так, в переважній кількості населених пунктів характерний гіпотетично надлишок торговельних об'єктів, у той час як серед закладів ресторанного господарства – дефіцит. Проте у кількісному відношенні надлишок/дефіцит закладів набагато менший. Це обумовлено меншою загальною чисельністю закладів ресторанного господарства.

Висновки. Таким чином, хорошим методом дослідження взаємозв'язку та залежності кількості закладів роздрібної торгівлі, ресторанного господарства є кореляційно-регресійний аналіз. Кореляційний аналіз характеризує силу зв'язку між параметрами, а регресійний – його форму. За результатами кореляційного аналізу встановлено дуже сильний зв'язок між чисельністю населення та кількістю закладів роздрібної торгівлі, ресторанного господарства за усіма населеними пунктами в цілому, та за міськими поселеннями, що обумовлено більшою чисельністю, більшим попитом на заклади серед населення у міських поселеннях. За сільськими поселеннями спостерігається сильний та відносний зв'язок, що пояснюється меншою чисельністю населення, меншим попитом на заклади. Приблизно у половини населених пунктів Харківської області відсутня стаціонарна торговельна мережа, а у дві третини населених пунктів – стаціонарні заклади ресторанного господарства. Це обумовлює гірший ступінь зв'язку між чисельністю населення та кількістю закладів серед сільських населених пунктів. Регресійний аналіз дозволив зробити рівняння регресії та встановити теоретичні значення кількості закладів роздрібної торгівлі, ресторанного господарства у кожному населеному пункті Харківської області. У більшості населених пунктів характерний надлишок закладів роздрібної торгівлі та дефіцит закладів ресторанного господарства. Сформовані рівняння дозволяють прогнозувати кількість вищезгаданих закладів при зміні чисельності населення.

Список використаних джерел:

1. Ахундов Айдын Гаджи оглы. Развитие сети предприятий массового питания региона в период становления рыночных отношений: автореферат дис... на соискание ученой степени канд. эконом. наук: спец.: 08.00.05 «Экономика, планирование, организация управления народным хозяйством и его отраслей / торговля и общественное питание». – К., 1994. – 24 с.
2. Барановський Н.А. Территориальная организация передвижных форм обслуживания сельского населения Черниговской области: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Экономическая и социальная география» / Н.А. Барановский. – К., 1992. – 22 с.
3. Воронова Е.Н. География торговли / Е.Н. Воронова // Экономическая география. – 1990. – № 42. – С. 91-97.
4. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 253 с.
5. Мезенцева Н. Торговельно-розважальні центри України: суспільно-географічні аспекти дослідження / Н. Мезенцева, Т. Бура // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2014. – 1(62). – С. 41-45.

6. Моликевич Р. Деякі аспекти взаємозв'язку соціально-економічного розвитку та медико-демографічної ситуації у Херсонській області / Р. Моликевич // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – Вип. 19(2). – С. 172-180.
7. Немец К.А. Статистические методы и обработка геоинформации: учебно-методическое пособие / К.А. Немец, Е.Ю. Сегиды. – Харьков, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2013. – 60 с.
8. Офіційний сайт Головного управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kh.ukrstat.gov.ua/>
9. Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kharkivoda.gov.ua>
10. Сульженко В.В. Территориальная организация социальной инфраструктуры Читинской области в условиях перехода к рыночным отношениям: автореферат дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец.: 11.00.02 «Экономическая и социальная география» / В.В. Сульженко. – Санкт-Петербург, 1994. – 18 с.
11. Теорія економічного аналізу: Навч. посіб. Рекомендовано МОН / Під ред. Купалової Г.І. – К.: Видавництво: «ЗНАННЯ», 2008. — 639 с.
12. Топтунова Л.М. Дослідження однофакторної і багатфакторної регресії, аналіз часових рядів у системі STATISTICA 6: Навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів / Л.М. Топтунова, Л.В. Васильєва, О.А. Кльованік. – Краматорськ: ДДМА, 2008. – 122 с.

References:

1. Ahundov, Ajdyn Gadzhi ogly (1994). Razvitie seti predpriyatiy massovogo pitaniya regiona v period stanovleniya rynochnykh otnosheniy [Development network of catering enterprises in the region in the period of the market relations formation]. Extended abstract of candidate's, thesis, Kyiv, 24.
2. Baranovskiy, N.A. (1992). Territorialnaya organizatsiya peredvizhnykh form obsluzhivaniya selskogo naseleniya Chernigovskoy oblasti [Territorial organization of servicing mobile forms of rural population in Chernihiv region] Extended abstract of candidate's, thesis, Kyiv, 22.
3. Voronova, E.N. (1990). Geografiya trgovli [Geography of trade]. Ekonomicheskaya geografiya, 42, 91-97.
4. Mezentsev, K.V. (2005). Suspilno-geografichne prohnouzuvannya regionalnoho rozvytku: monohrafiya [Human-geographical forecasting of regional development: monograph]. Kyiv, Vydavnycho-poligrafichnyi tsentr „Kyivskiy universytet”, 253.
5. Mezentseva, N., Bura, T. (2014). Torhoveln-rozvezhalni tsentry Ukrainy: suspilno-geografichni aspekty doslidzhennya [Shopping and entertainment centers of Ukraine: human-geographical aspects of research]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Geografiya*. K.: KNU imeni Tarasa Shevchenka, 1(62), 41-45.
6. Molikeyevych, R. (2015). Deyaki aspekty vzayemozvyazku sotsialno-ekonomichnoho rozvytku ta medyko-demografichnoi sytuatsii u Khersonskiy oblasti [Some aspects of interconnection socio-economic development and medical and demographic situation in Kherson region]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 19(2), 172-180.
7. Niemets, K.A., Segida, E.Yu. (2013). Statisticheskie metody i obrabotka geoinformatsii: uchebno-metodicheskoe posobie [Statistical methods and processing of geoinformation: Tutorial]. Kharkov, KhNU imeni V.N. Karazina, 60.
8. Ofitsiynyi sayt Holovnoho upravlinnya statystyky u Kharkivskiy oblasti [Official web-site of the Head Office of statistics in Kharkiv region]. Available at : <http://kh.ukrstat.gov.ua/>
9. Ofitsiynyi sayt Kharkivskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii [Official web-site of the Kharkiv Regional State Administration]. Available at : <http://www.kharkivoda.gov.ua>
10. Sulzhenko, V.V. (1994). Territorialnaya organizatsiya sotsialnoy infrastruktury Chitinskoy oblasti v usloviyakh perekhoda k rynochnym otnosheniyam [Territorial organization of the social infrastructure of Chita region in conditions of transition to market relations]. Extended abstract of candidate's thesis, Sankt-Peterburg, 18.
11. Teoriya ekonomichnoho analizu: Navch. posib. (2008). [Theory of economic analysis] pid red. Kupalovoyi H.I. Kyiv, Vydavnytstvo: «ZNANNYA», 639.
12. Toptunova, L.M., Vasylyeva, L.V., Klyovanik, O.A. (2008). Doslidzhennya odnofaktornoї i bahatofaktornoї regresiyi, analiz chasovykh ryadiv u systemi STATISTICA 6: Navchalnyi posibnyk dlya studentiv ekonomichnykh spetsialnostey vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Research one-factor and multi-factor regression, analysis of time series in the system STATISTICS 6: Textbook for students of economic specialties of higher educational institutions]. Kramatorsk, DDMA, 122.

Надійшла до редколегії 15.11.2017 р.

УДК 911.3

*Олександра Світлична, аспірант
e-mail: svetlychnaa@ukr.net
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Україна*

ВНУТРІШНІ ПРОТИРІЧЧЯ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ

У статті розглянуто історичні фактори виникнення конфлікту між охоронною і рекреаційною функціями природоохоронної діяльності у світовій та вітчизняній практиці заповідної справи. Окреслено умови, що вплинули на особливості розвитку конфлікту: економічні, політичні, історичні. Визначено сучасний стан і тенденції в протистоянні двох важливих функцій заповідних територій та можливі шляхи вирішення даних протиріч з урахуванням об'єктивних та суб'єктивних чинників.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, заповідні території, охорона природи, екологія, рекреація, туризм.

Александра Светличная. ВНУТРЕННИЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ ЗАПОВЕДНОГО ДЕЛА

В статье рассмотрены исторические факторы возникновения конфликта между охранными и рекреационными задачами природоохранной деятельности в мировой и отечественной практике заповедного дела. Очерчены условия, повлиявшие на особенности развития конфликта: экономические, политические, исторические. Определено современное состояние и тенденции в противостоянии двух важных функций заповедных территорий и возможные пути решения данных противоречий с учетом объективных и субъективных факторов.

Ключевые слова: природно-заповедный фонд, заповедные территории, охрана природы, экология, рекреация, туризм.

Olexandra Svitlychna. INTERNAL CONTRADICTIONS OF NATURE RESERVE BUSINESS

Protected areas perform such functions as protective, scientific, aesthetic and recreational. The most important of them are recreational and environmental and their interests conflict with each other. In the early XX century in the world there were two areas of the environmental movement: environmental protection and conservation of natural resources. Protection of cultural values in Europe complicated of structure protected areas and changed their development toward recreational using. At that time the development of the Ecology has led to prevalence of ideas that protected areas must perform only ecological functions.

National system of protected areas consisted in the time of the Soviet Union, so nationalized lands allowed to create significant amount of nature reserves that had only environmental and protection functions. However, Soviet nature reserves were described in a model of foreign national parks - as attractive objects, so people began to visit them illegally and to demanded access to protected objects. Nowadays tourism and recreation threaten the existence of protected areas, but they finance existence of natural reserve system, so the conflict continues to develop. Philosophy Wildlife wants the complete isolation of protected areas and economic policy wants the complete financial self-sufficiency of them.

The idea of nature conservation is a social product, so inner contradiction depends of the subjective reasons and we need to combine two views in order to avoid conflict. Protected areas have to provide not only preservation of biodiversity, but also to preserve the variety of recreational activities, so their safety has become a priority.

Keywords: natural reserve fund, protected areas, conservation, ecology, recreation, tourism.

Вступ. Заповідні території виконують декілька функцій (у різних комбінаціях та співвідношеннях): охоронну, наукову, естетичну та рекреаційну [4]. Найбільший вплив на діяльність об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) на сьогодні мають охоронна і рекреаційна функції, які породжують два погляди на можливість використання ресурсів заповідних територій: з огляду на екологічні чи туристичні інтереси.

На відміну від засобів масової інформації, кольорових буклетів та рекламних сайтів, що пропагують об'єкти природно-заповідного фонду з точки зору туристично-рекреаційного використання, професійна література, присвячена заповідній справі, часто негативно оцінює туристичну діяльність на заповідних територіях, наголошуючи, що це загрожує їх основному завданню: збереженню біорізноманіття. Постає конфлікт ідеї та її практичного втілення, тобто екологічного та рекреаційного використання об'єктів ПЗФ. Для того, щоб подолати дану проблему, слід знати її витoki та фактори, що на неї впливають.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема співвідношення рекреаційної та охоронної функцій ви-

пливає майже у всіх працях, присвячених заповідному фонду – в них науковці прямо чи опосередковано висловлюють свою точку зору на конфлікт. Серед тих науковців, хто висвітлював витoki даної проблеми, насамперед слід назвати Борейко В.С., з його вагомими доробками по історії зародження заповідної справи у США та в Україні. Грунтовні історичні, теоретичні й практичні розробки заповідної справи належать Ф.Р. Штильмарку. Першими вітчизняними науковцями, хто зробив спробу обґрунтувати економічне використання заповідних територій та знайти компроміс між охоронними завданнями й економічним використанням заповідних ресурсів, були Реймерс Н.Ф. та Штильмарк Ф.Р. Серед їх послідовників вагомий внесок належить Забеліній Н.М., яка детально розглянула питання доцільності туризму й рекреації в національних парках (НП) світу, та їх сумісність з екологічними завданнями. Проблемам суспільно-економічного вивчення заповідних територій присвятив увагу Горб К.Н.

Метою даної статті є загальний огляд факторів виникнення протиріччя між ідеями збереження та використання охоронних ресурсів у світовій і вітчизняній заповідній практиці; огляд можливих шляхів

його вирішення.

Виклад основного матеріалу. Історія внутрішніх протиріч розпочалась уже зі створенням першого у світі заповідного об'єкта: національного парку Йелоустоун. У положенні про Йелоустоунський НП зазначалося, що парк створений «як громадський парк або територія для відпочинку в ім'я користі і насолоди людей». [5, с.18]. Більше того, в дебатах про створення Йелоустоунського парку навіть не було мови про охорону дикої природи від втручання людей, лобісти парку наголошували на туристичних можливостях об'єкту [1, с. 13-14]. Однак у тому ж 1872 році спеціальна комісія, що розглядала створення іншої заповідної території – заказника Адірондак, настояла на тому, щоб додати ресурсоохоронну функцію до його завдань [1, с. 16]. За подібними взірцями почали створюватися інші охоронні території у Сполучених Штатах та розвинених країнах тогочасного світу [5, с. 18], розпочинаючи не тільки еру охорони природних багатств, а й їх рекреаційного використання.

Серед науковців-екологів поширена позиція, що необхідність подібного формулювання з наголошенням на рекреаційну значимість була вимушена, адже в умовах приватного землеволодіння відведення земель під відпочинок для виконання суспільно-корисних функцій сприймалося більш позитивно, ніж вилучення значних площ із господарського використання тільки заради охорони природи [3, с. 6]. Тим не менш, історичні факти підтверджують, що доступ на перші охоронні території для відпочинку та туризму був невід'ємною частиною їх існування.

Можливість, хоч і обмеженого, використання заповідних територій дійсно допомогла побороти противників самої ідеї заповідності, однак у таборі прихильників створення охоронних територій вона також призвела до розколу: одні вважали, що значні масиви природних земель потрібно залишити недоторканими «заради них самих», тоді як на думку інших ресурси охоронних територій потрібно було використовувати, але розсудливо. У 1912-13 рр., внаслідок розвитку цих точок зору, остаточно сформулювалися два напрямки американського природоохоронного руху: охорони природи та збереження природних ресурсів [1, с. 30-31], які відповідно виступали за збереження біорізноманіття та за розсудливе використання природних багатств.

Конфлікт між прихильниками раціонального використання природних ресурсів та прихильниками недоторканості заповідних територій посилили якісні зміни в охоронній мережі. У першій половині ХХ ст. у Європі стала поширюватися практика охорони культурних цінностей [5, с. 20]. Об'єкти культурної спадщини неможливо та й нерозумно було закрити для доступу, а оскільки багато які з них увійшли до складу охоронних територій, то сама суть цих територій почала змінюватися у рекреаційному напрямку. Структура охоронних об'єктів почала ускладнюватися.

Однак в той же час розвиток екології призвів до того, що погляди на роль та значення заповідних об'єктів поступово почали змінюватися у напрямку

природоохоронних та екологічних функцій.

Ці тенденції посилили внутрішній конфлікт інтересів між охоронними та практичними завданнями.

Таким чином, протистояння двох точок зору у зарубіжній практиці зародилося разом із першими заповідними об'єктами, та розвивалося у напрямку все більшого ускладнення й загострення.

Історія створення заповідної мережі у вітчизняній практиці у даному контексті розвивалася в інших умовах. Початок розвитку заповідних ідей припадає на ХІХ ст., коли В.І. Талієв, а пізніше В.В. Докучаєв та ін. почали пропагувати ідеї охорони природи. Першочерговими завданнями для системи заповідних територій науковці вважали екологічні й охоронні, протиставляючи їх переважно рекреаційним функціям тодішніх зарубіжних національних парків [6, с. 4].

Варто зазначити, що пізніше, крім наукових, важливу роль у такій постановці питання зіграли й політичні мотиви. Основний період бурхливого розвитку вітчизняної заповідної справи припав на час економічної, культурної та ідеологічної ізоляції країн тодішнього Радянського Союзу від європейського та американського світів, що не могло не позначитися на усіх сферах діяльності. Вважалося, що панівна ідеологія дозволила радянським заповідним об'єктам уникнути тих складнощів, які змушували зарубіжних діячів вдаватися до рекреаційно-туристичних аргументів при створенні заповідних об'єктів, адже в країнах з повною націоналізацією землі проблеми вилучення території під охоронні об'єкти не повинно було виникнути внаслідок відсутності приватної власності [3, 6], а отже відпадав такий важливий загрозливий чинник, як капіталістичний інтерес до земель, що віддавалися до складу об'єктів ПЗФ.

Це стосувалося в першу чергу найбільших природоохоронних об'єктів вітчизняної системи – заповідників.

Поряд з заповідниками передбачалося створення й національних парків класичного світового взірця, однак їм відводилася суто допоміжна роль. Справа в тому, що створені за зарубіжними рекламними взірцями описи вітчизняних заповідників мали привабливий характер, що привертало до них увагу людей [6, с. 4-5]. А оскільки доступ на заповідні території був заборонений, це призвело до самовільного неконтрольованого відвідування, яке несло ще більшу загрозу, ніж контрольований туризм. Національні парки мали вирішити конфлікт, що почав назрівати: відтягти на себе потік бажаючих побачити заповідні багатства.

Однак єдності ця ідея, подібно до ситуації в зарубіжних країнах, не викликала. Думки розділилися: одні вважали, що парки повинні виконувати суто відволікаючу рекреаційно-туристичну роль, інші вважали, що, як елемент заповідної мережі, національні парки повинні мати поряд з рекреаційними й охоронно-наукові завдання.

З початком бурхливого розвитку вітчизняної туристичної індустрії конфлікт загострився. Туризм звернув пильну увагу на унікальні ресурси заповідних територій, потік рекреантів збільшився. Пред-

ставники екологічної точки зору забили тривогу, наголошуючи на тому, що туризм «з «невинного ягняти» перетворився на «хижого звіра» й почав серйозно загрожувати основному завданню природно-заповідних територій [3, с. 7].

Як бачимо, розпочинаючись з суто екологічних охоронних ідей, вітчизняна заповідна справа в кінці кінців прийшла до того ж самого конфлікту охоронної та рекреаційної функцій. Не допомогла навіть спроба розділити функції по різних об'єктах, хоча її не можна назвати повністю нежиттєздатною.

Сучасна ситуація у заповідній справі зарубіжжя та України, маючи однаковий внутрішній конфлікт функцій, розвивається за схожим сценарієм. Набирають ваги ідеї повної заборони будь-якого людського втручання в заповідні території [2], що проявляється у поширенні так званої «філософії дикої природи». З іншого боку економічна політика широко практикує перехід заповідних об'єктів на часткове та повне фінансове самозабезпечення завдяки поширенню на охоронних землях різних видів туризму та рекреації.

Це яскраво ілюструє, що сьогодні спостерігається тенденція до крайнього загострення протилежних точок зору, а небажання вдаватися до будь-яких компромісів передбачає, що перемогти має лише одна ідея. Однак, якщо ми виключимо з конфлікту охоронну функцію, то швидко втратимо ту саму привабливу для рекреації унікальність об'єктів, вони просто перестануть існувати, адже охорона природних та культурних багатств – їх сутність. Виключивши ж повністю рекреаційну функцію, ми зробимо недоступними для нинішніх жителів планети значні території. Але ж саме нинішні жителі землі оплачують існування заповідної системи опосередковано у вигляді податків, і вони хочуть користуватися ними нарівні з майбутніми поколіннями. Крім того, державне фінансування направлено переважно на першочергові соціальні сфери, такі як оборона, освіта, охорона здоров'я, а ПЗФ отримує лише залишки державних фондів [8], тому туризм є галуззю, що забезпечує практичне втілення ідеї заповідності. Ситуація все більше нагадує патову.

Висновки. Кожна точка зору має аргументи своєї доцільності, тому, незважаючи на взаємовиключність, обидві заслуговують уваги. Здається, що єдиним виходом зі скрутного становища є *взаємне існування на компромісних засадах*, наприклад, сприяння екологічним видам туризму на заповідних територіях. На перший погляд це розумно – необхідно визнати, що, незважаючи на вагомні докази, нині неможливо поступитися жодним з напрямків без шкоди для загальної справи. Однак уся історія розвитку конфлікту просякнута вимушеними компромісами і ми бачимо, що наслідком таких поступок стало лише подальше вкорінення конфлікту. Однак ідея в своїй суті правильна, – неточність допущена у постановці питання.

Заповідання є суспільним продуктом, і конфлікт поглядів на його першочергову мету має суспільне коріння, отже інтереси кожної точки зору не є лише об'єктивними, а відображають також суб'єктивну позицію кожного учасника суспільства. Тому, намагаючись знайти розумний вихід завдяки науковим обґрунтуванням, не слід забувати про психологічні фактори: будь-яка бінарність ставить необхідність постійного вибору. Тому питання розв'язання конфлікту краще поставити не як компроміс між двома ідеями, а як *об'єднання* їх в єдину суспільну й наукову позицію: заповідні території потрібні не тільки для збереження біорізноманіття, а й для збереження різноманіття рекреаційної діяльності, а отже саме їх безпека має стати пріоритетною. Досягти цього можна взявши з кожної точки зору її об'єктивні переваги: любов і повагу до природи та її багатств, які втілювалися в самообмеженні меркантильних зазіхань усіх форм рекреації на заповідні території, з одночасним розширенням дбайливого ставлення до природи в цілому, завдяки розвитку менш шкідливих екологічних видів відпочинку, що на сьогодні залишаються все ще мало поширеними та екзотичними видами туризму [7, с. 140], до панівних форм рекреації. Завдяки останньому заповідними, у широкому сенсі, стануть усі куточки природи, що зменшить обсяг рекреаційного навантаження на охоронні території, одночасно розширюючи можливості рекреації.

Список використаних джерел:

1. Борейко В.Е. История охраны дикой природы в США [Електронний ресурс] / Борейко В. История охраны дикой природы в США.fb2. – Електрон. дан. – 2010. – Назва з файла.
2. Борейко В.Е. Критика основных подходов в современном заповедном деле // Заповідна справа в Україні. – Канів: Канівський природний заповідник, 2000. – Т. 6, вип. 1-2. – С. 1-2.
3. Забелина Н.М. Национальный парк / Н.М. Забелина. – М.: Мысль, 1987. – 170 с.
4. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 25 липня 1992 року.
5. Игглс П. Устойчивый туризм на охраняемых природных территориях. Руководство по планированию и управлению / П. Игглс, С. МакКул, К. Хайнс. – М., 2006. – 187 с.
6. Реймерс Н.Ф. Особо охраняемые природные территории / Н.Ф. Реймерс, Ф.Р. Штильмарк. – М.: Прогрес, 1978. – 298 с.
7. Світлична О.В. Можливості впровадження екзотичних видів рекреації на території об'єктів природно-заповідного фонду Чернігівщини / Олександра Світлична / Історико-археологічний та природно-екологічний потенціал Мезинської округи: минуле, сучасне та перспективи розбудови: Матеріали науково-практичної конференції. – Чернігів: Десна Поліграф, 2015. – 168 с.
8. Castley J.G. An international perspective on tourism in national parks and protected areas [Електронний ресурс] / J.G. Castley // Режим доступу: http://www98.griffith.edu.au/dspace/bitstream/handle/10072/53865/83543_1.pdf

References:

1. Boreyko, V.E. (2010). Istoriya okhrany dikoy prirody v SShA [History of wildlife conservation in the USA]. Boreyko V. Istoriya ohranyi dikoy prirody v SShA.fb2.
2. Boreyko, V.E. (2000). Kritika osnovnykh podkhodov v sovremennom zapovednom dele [Criticism of main approaches in modern nature reserve business]. Zapovidna sprava v Ukrayini. Kaniv: Kanivskiy pryrodnyy zapovidnyk, 6(1-2), 1-2.
3. Zabelina, N.M. (1987). Natsionalnyi park [National park]. M.: Mysl, 170.
4. Zakon Ukrainy «Pro prirodno-zapovidnyi fond Ukrainy» (1992). [The Law of Ukraine "On Natural Reserve Fund of Ukraine"].
5. Eagles, P., McCool, S., Haynes, Ch. (2006). Ustoychiviy turizm na okhranyaemykh prirodnykh territoriyakh. Rukovodstvo po planirovaniyu i upravleniyu [Sustainable Tourism in Protected Areas Guidelines for Planning and Management]. M., 187.
6. Reymers, N.F., Shtilmark, F.R. (1978). Osobo okhranyaemye prirodnyie territorii [Protected areas]. M.: Progres, 298.
7. Svitlichna, O.V. (2015). Mozhyvosti vprovadzhennya ekzotychnykh vydiv rekreatsii na terytorii obyektiv pryrodno-zapovidnoho fondu Chernigivshchyny [The possibility of introducing exotic recreation in the territory of the natural reserve fund of Chernihiv region]. *Istoryko-arkheologichniy ta pryrodno-ekologichnyi potentsial Mezynskoyi okruhy: mynule, suchasne ta perspektyvy rozbudovy*. Chernihiv: Desna Poligraf, 168.
8. Castley, J.G. An international perspective on tourism in national parks and protected areas. Available at: http://www98.griffith.edu.au/dspace/bitstream/handle/10072/53865/83543_1.pdf

Надійшла до редколегії 26.07.2017 р.

УДК 911.37 (477.54)

Катерина Кравченко, аспірант*e-mail: kate4465@gmail.com**Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна*

ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МІСТ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто теорію центральних місць В. Кристаллера по відношенню до Харківської області, наведено поняття «опорний каркас розселення». Проаналізовано особливості руху населення міст Харківської області, визначено коефіцієнти росту та приросту населення регіону за період з 1992 р. до 2016 р. Проведено групування міст області в залежності від темпів скорочення чисельності населення за досліджуваний період. Охарактеризовано тенденції зміни чисельності населення міст Харківської області та визначено причини даних процесів. Визначено міста області, які мають найбільш негативні показники скорочення чисельності населення, запропоновано заходи регіональної політики для нівелювання даної ситуації.

Ключові слова: рух населення, опорний каркас розселення населення, чисельність населення, коефіцієнт росту, коефіцієнт приросту, регіональна політика, скорочення населення.

Катерина Кравченко. ВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ГОРОДОВ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье рассмотрена теория центральных мест В. Кристаллера по отношению к Харьковской области, представлено понятие «опорный каркас расселения». Проанализированы особенности движения населения городов Харьковской области, определены коэффициенты роста и прироста населения региона за период с 1992 г. до 2016 г.. Проведена группировка городов области в зависимости от темпов сокращения численности населения за исследуемый период. Охарактеризованы тенденции изменения численности населения городов Харьковской области и определены причины данных процессов. Определены города области, которые имеют самые негативные показатели сокращения численности населения, предложены мероприятия региональной политики для нивелирования данной ситуации.

Ключевые слова: движение населения, опорный каркас расселения населения, численность населения, коэффициент роста, коэффициент прироста, региональная политика, сокращение населения.

Kateryna Kravchenko. TEMPORAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE CITIES OF THE KHARKOV REGION

Kharkiv region is one of the most developed regions of Ukraine. One of the main problems is the slowness of the territorial development of the population settlement system, the excessive concentration of population in the city of Kharkiv. The transition from monocentric to polycentric model of spatial regional development of the Kharkiv region is one of the priority directions of development. The practical realization of this task depends on the knowledge of the laws of the population movement of the cities of Kharkiv region. Analysis of the dynamics of the population of cities in the Kharkiv region and the population growth rate from 1992 to 2016 allowed grouping the cities of the region at the rate of population decline due to their population size.

Four groups have been formed with a slow pace of population decline (from -10% to -15%): Kharkiv, Chuguev - cities with a significant population, strong industrial development, with average population decline (from -15.1 % to -20%): Kupyansk, Balaklia, Bogodukhiv, Dergachi, Valki, South – industrial centers with significant potential for development, and where there are several production areas: construction materials industry, light industry, food industry, etc.

Cities with significant population declines (from -20.1% to -25%): Lozova, Izyum, Pervomaisky, Lyubotin, Vovchansk, Zmiyiv, Krasnograd, Merefа – peripheral district centers and cities of the Kharkiv agglomeration, where there is at present a decline in the rate of industrial production and, consequently, jobs. Izyum and Lozova's cities slowed down due to the proximity to the area of the anti-terrorist operation.

Among the cities of Kharkiv region Barvinckove has very high (more than - 25.1%) pace of population decline, which undoubtedly is a significant problem for the development of the entire settlement system, since such a rapid reduction can lead to the deprivation of the city Barvinkovo status of the city, the deepening of developmental imbalances "Center-periphery" and an obstacle to the polycentric development of the territory. It is important to have a balanced regional, demographic policy for cities belonging to groups with significant and high rates of population decline.

Key words: population movement, supporting framework of population settlement, population size, growth factor, coefficient of supplementary growth, regional policy, population reduction.

Актуальність теми дослідження. Харківська область є одним з розвинутих регіонів України, має значні перспективи подальшого економічно зростання, але на разі однією з ключових проблем переходу до бездотаційного господарювання є скошеність територіального розвитку системи розселення населення, надмірна концентрація населення у м. Харків. Перехід від моноцентричної до поліцентричної моделі просторового регіонального розвитку Харківської області є одним із першочергових пріоритетних напрямів розвитку, але його практична реалізація безпосередньо залежить від пізнання закономірностей руху населення міст Харківської області.

Аналіз попередніх досліджень. Цілісна теорія міст як полюсів зростання сформувалася наприкінці 70-х рр. ХХ ст. та була найповніше представлена у фундаментальних працях таких учених, як Ж.Р. Будвіль, П. Клаваль, Г.В. Ричардсон, Г. Тьорнквіст. Проблемам ролі міст у процесах економічного розвитку присвячено роботи таких вітчизняних вчених: М. Долішнього, К. Мезенцева, В. Поповкіна, С. Романюка, І. Савчука та зарубіжних авторів, серед яких У. Айзард, М. Портер, Д. Фрідман, тощо. Дослідження формування та розвитку регіональних систем розселення представлені у працях таких вітчизняних економікогеографів як

В. Круль [5] та В. Джаман [4], питання розселення населення Харківської області та його історичні особливості висвітлені у роботах К. Немця [9], Л. Немець [10] та К. Сегіди [10].

Виклад основного матеріалу. Ефективне функціонування та оптимальний розвиток системи розселення населення є однією з найважливіших передумов економічного розвитку регіону [9]. Кожна система розселення має «опорний каркас розселення» - поєднання центрів розселення, фокусів економічного, політичного і культурного розвитку регіону та зв'язків між ними. Поняття каркасу акцентує увагу саме на містах як на полюсах економічної і соціальної активності, дозволяє дослідити структурну організацію економічного, соціального і культурного простору [1, 2, 6].

Опорний каркас розселення населення Харківщини сьогодні складають 17 міст, з яких 7 – обласного значення (Харків, Ізюм, Куп'янськ, Лозова, Люботин, Первомайський, Чугуїв) та 10 – районного (Балаклія, Барвінкове, Богодухів, Валки, Вовчанськ, Дергачі, Зміїв, Красноград, Мерефа, Південне) [4]. В області спостерігаються агломераційні процеси, зокрема сформовано Харківську агломерацію, яка складається з м. Харків, м. Дергачі, м. Люботин, м. Чугуїв, м. Мерефа, м. Південне, за масштабністю вона посідає займає 2 місце в Україні та 296 в світі [11, 12].

Згідно теорії центральних місць В. Кристаллера доведено, що за умов подібного ідеального економічного простору неодмінно виникають фокуси (або ядра) різного рівня ієрархії, які притягують поселення нижчих рівнів. Оскільки міські поселення концентрують у собі переважну більшість населення і в них зосереджені різноманітні функції, то саме вони ви-

ступають організаційними ядрами систем розселення різного ієрархічного рівня [2, 7].

Метою даного дослідження є визначення часових особливостей розвитку міст Харківської області, адже саме міста є ядрами, фокусами розвитку системи розселення населення регіону.

Для аналізу особливостей руху населення міст, визначення коефіцієнту росту та приросту населення, Харківської області доцільно використати статистичні дані чисельності населення міст Харківської області з 1992 по 2016 рр.

Коефіцієнт *росту* населення демонструє зміну чисельності населення одного періоду стосовно попереднього і виявляє динаміку чисельності населення [10, 12].

Коефіцієнт *приросту* населення – це величина, рівна відношенню приросту населення до середньорічної чисельності та є найбільш показовою характеристикою темпів зростання населення.

Коефіцієнт *росту населення* визначено за формулою 1, коефіцієнт *приросту населення* визначено за формулою 2 [3, 10].

$$K_{\text{росту}} = \frac{S_1}{S_0} \times 100 \quad (1)$$

$$K_{\text{приросту}} = \frac{S_1 - S_0}{S_0} \times 100 \quad (2)$$

де: S_1 – чисельність населення наступного року;
 S_0 – чисельність населення попереднього року.

За отриманими даними проведемо групування міст Харківської області в залежності від темпів зменшення чисельності населення (табл. 1).

Таблиця 1

Групування міст Харківської області в залежності від темпів зменшення чисельності населення за період 1992-2016 рр. (побудовано автором за даними [11])

Чисельність населення					
Темпи зменшення чисельності населення 1992-2016 рр.	> 1млн.	100-50 тис.	50-25 тис.	25-10 тис.	< 10 тис.
-10 % - -15 %	Харків		Чугуїв		
-15,1% - -20 %			Куп'янськ Балаклія	Богодухів Дергачі	Валки Південне
-20,1% - -25 %		Лозова	Ізюм Первомайський	Люботин Вовчанськ Зміїв Красноград Мерефа	
> -25,1%					Барвінкове

Місто Харків, виходячи з високої концентрації населення, значними міграційними притоками знаходиться у групі з населенням більше 1 млн. та повільними темпами зменшення чисельності населення від -10% до -15 % (рис. 1).

За досліджуваній період чисельність населення м. Харків щорічно зменшувалась і скоротилась май-

же на 200 тис. осіб., що пов'язане з економічною кризою після розпаду Радянського союзу, міграціями за кордон, демографічною кризою. Зменшення чисельності населення відбувалось поступово, найменшою чисельність населення у м. Харків була у 2012 р., надалі відбувалось збільшення чисельності населення, зокрема, за рахунок внутрішньо перемі-

щених осіб. Коефіцієнт приросту населення був мінімальним у 1995-1996 рр., в часи економічної та політичної нестабільності в країні. Надалі, з огляду на поступовий економічний розвиток, розвиток соціальної та транспортної інфраструктури міста, коефіцієнт приросту населення повільно збільшується включно до 2012-2013 рр., надалі спостерігаємо різке збільшення коефіцієнту приросту за рахунок вимушених мігрантів з Донбасу та Криму, коефіцієнт на-

буває позитивного значення. Надалі коефіцієнт приросту продовжує скорочуватись, і після деякої деескалації конфлікту стає від'ємним у 2015-2016 рр. Місто Чугуїв, яке входить до Харківської агломерації, також має повільні темпи скорочення чисельності населення, у порівнянні з іншими містами регіону, і виокремлене до іншої групи, с чисельністю населення від 50 до 25 тис. осіб (рис. 2).

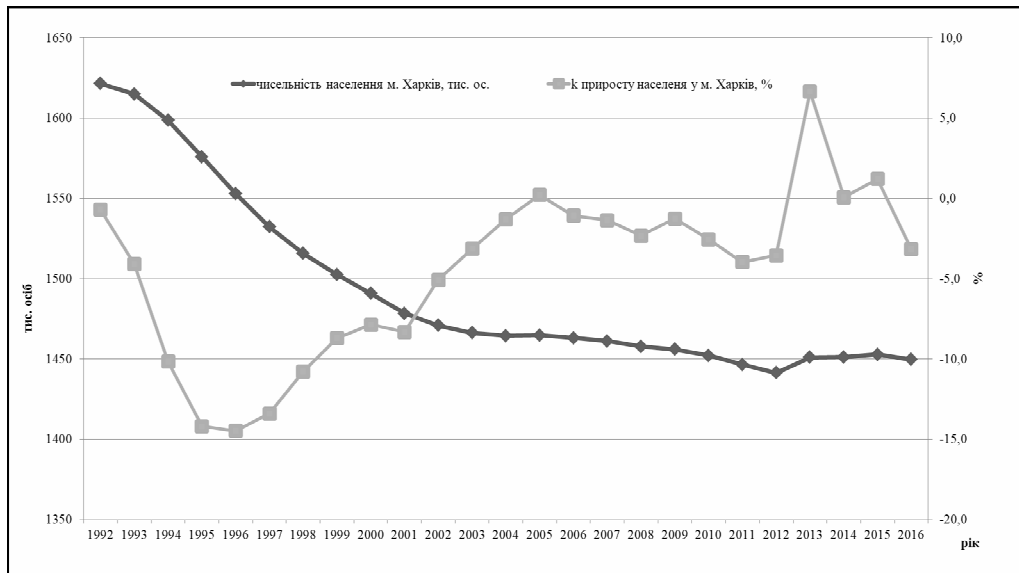

Рис. 1. Динаміка чисельності населення та коефіцієнту приросту населення м. Харків у 1992-2016 рр. (побудовано автором за даними [11])

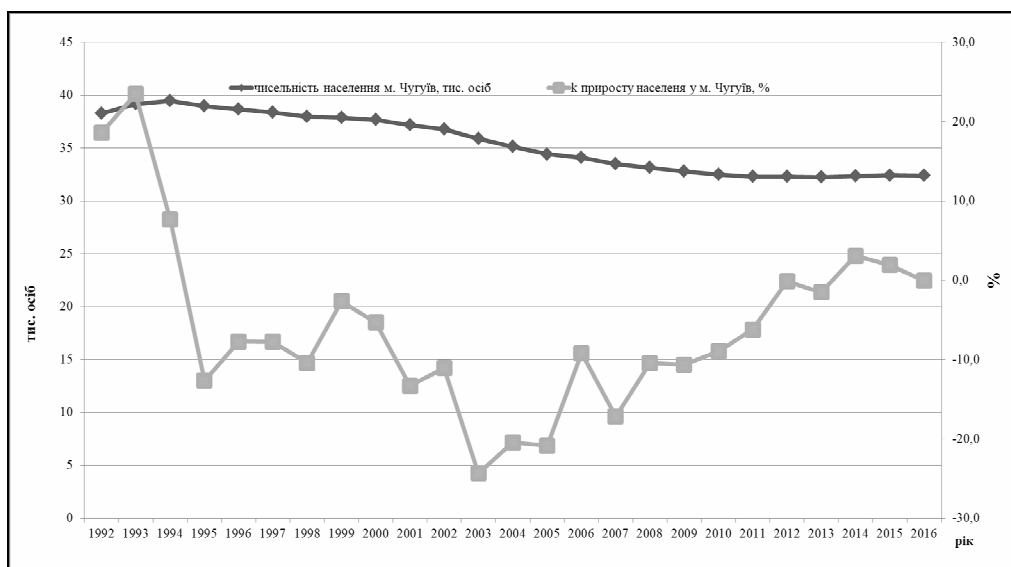

Рис. 2. Динаміка чисельності населення та коефіцієнту приросту населення м. Чугуїв у 1992-2016 рр. (побудовано автором за даними [11])

Чисельність населення м. Чугуїв за досліджуванний період зменшилась на 6 тис. осіб, к приросту населення динамічно змінювався, мав позитивне значення до 1995 р., найменше від'ємне значення було у 2002-2003 рр., у 2014-2015 рр. к приросту населення знову набув позитивного значення у зв'язку з припливом до області вимушених мігрантів.

До групи з середніми темпами зменшення чисельності населення увійшли м. Куп'янськ та Балаклія – міста з чисельністю населення 50-25 тис. осіб та к приросту від -15,01% до -20%, які мають вигідне транспортно-географічне положення, значний розвиток промислового виробництва групи «А» (рис. 3).

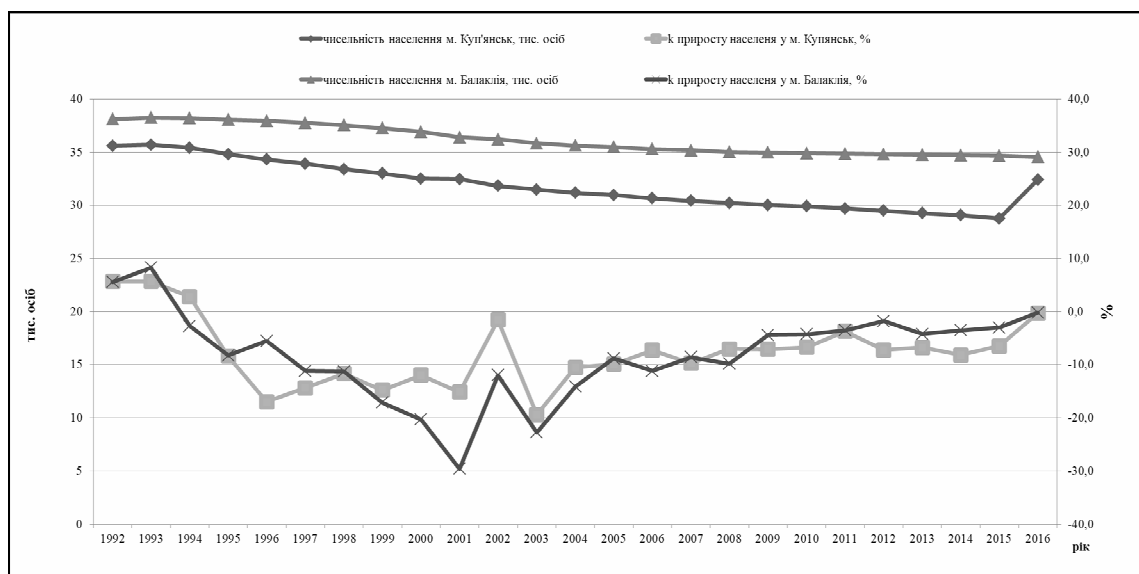

Рис. 3. Динаміка чисельності населення та коефіцієнт приросту населення м. Балаклія та м. Куп'янськ у 1992-2016 рр. (побудовано автором за даними [11])

Міста даної групи мають дуже схожі тенденції розвитку, чисельність населення змінювалась майже синхронно, хоча за останні роки чисельність населення м. Куп'янськ значно збільшилась за рахунок внутрішніх мігрантів. Коефіцієнт приросту населення є позитивним до 1995 р., далі має від'ємне значення, за останні роки наблизився до нульового значення, що є позитивною тенденцією.

До цієї ж групи за темпами зменшення чисельності населення належать м. Богодухів та м. Дергачі

– промислові центри периферійних районів з розвинутою легкою та харчовою промисловістю та чисельністю населення від 25 до 10 тис. осіб (рис. 4). За досліджуваний період чисельність населення м. Дергачі незначно змінилась, в той же час, чисельність населення м. Богодухів скоротилась більше ніж на 4 тис. осіб., що пов'язане з занепадом промислового виробництва, міграціями населення в пошуках нових робочих місць, несприятливою демографічною ситуацією.

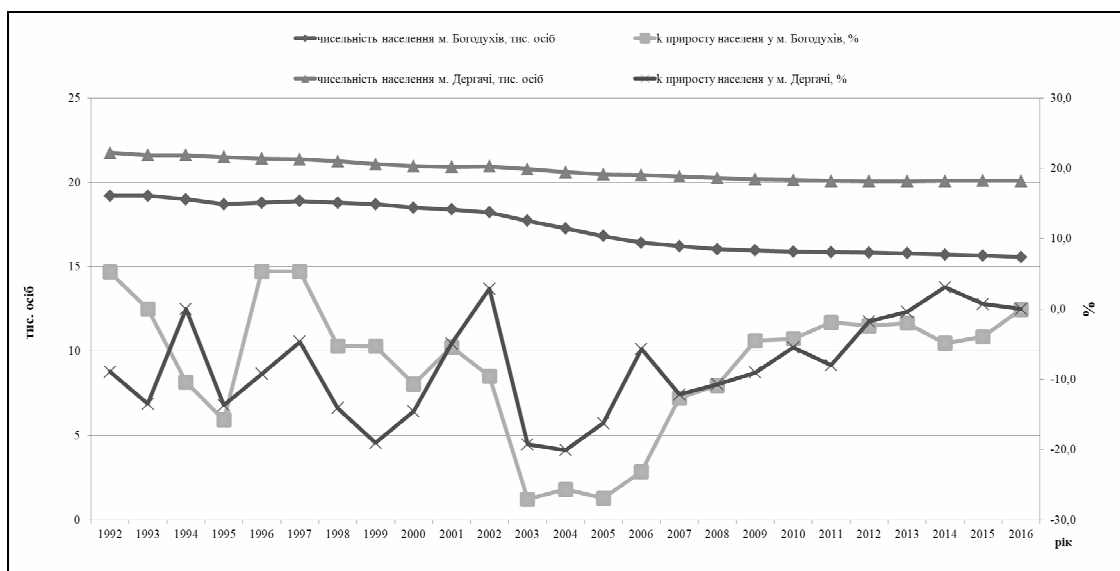

Рис. 4. Динаміка чисельності населення та коефіцієнт приросту населення м. Богодухів та м. Дергачі у 1992-2016 рр. (побудовано автором за даними [11])

Аналогічні темпи скорочення чисельності населення мають м. Валки та м. Південне, населення яких менше 10 тис. осіб. (рис. 5).

За досліджуваний період чисельність населення м. Валки змінилась досить незначно, хоча чисельність населення м. Південне різко скоротилась (май-

же на 2 тис. осіб), що пов'язано з перетягуванням зони впливу адміністративним центром області – м. Харків, до агломерації якого належить м. Південне. Коефіцієнт приросту населення м. Валки мав позитивні значення лише у період з 1992 р. до 1994 р., на разі наблизився до нульового значення, що є позити-

вною тенденцією для міста. Коефіцієнт приросту населення м. Південне мав позитивне значення лише у період з 2013 р. до 2015 р., що пов'язане з внутрішньодержавними міграційними процесами.

Місто Лозова за чисельністю населення належить до діапазону від 100 до 50 тис. осіб, але має значні темпи зменшення чисельності населення в межах від -20,1% до -25% (рис. 6).

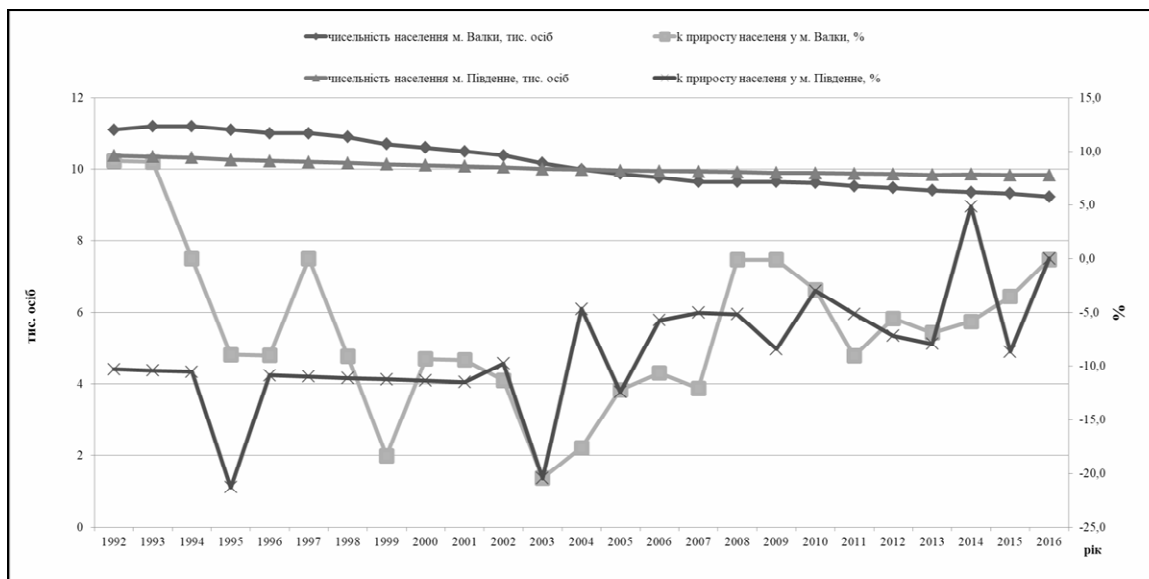

Рис. 5. Динаміка чисельності населення та коефіцієнт приросту населення м. Валки та м. Південне у 1992-2016 рр. (побудовано автором за даними [11])

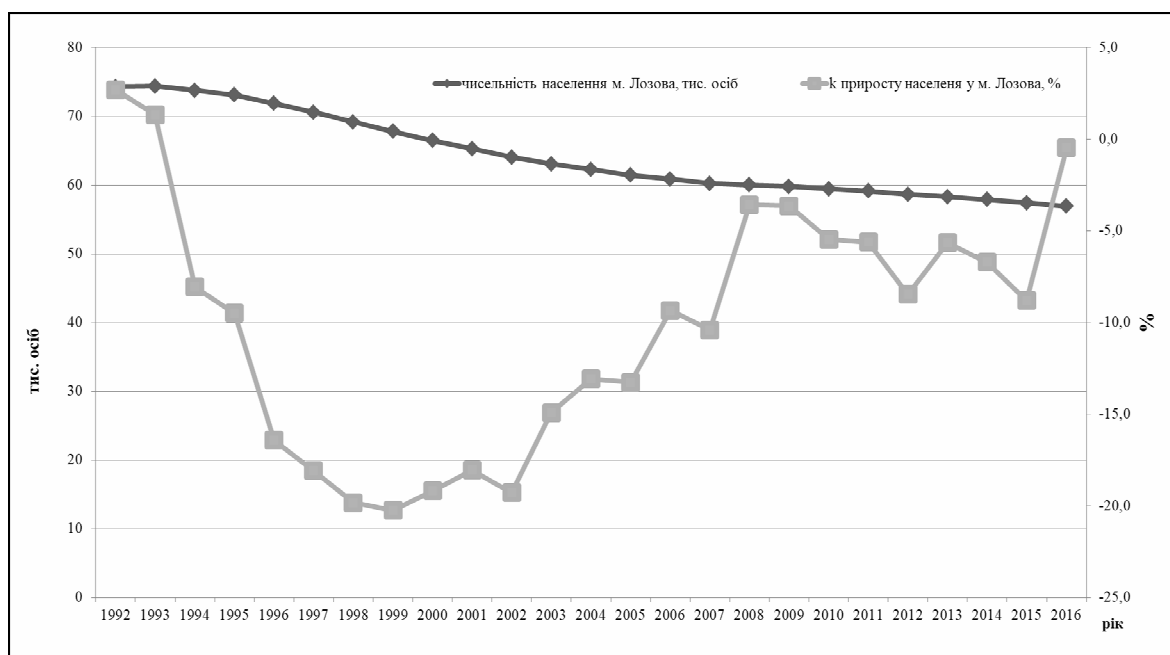

Рис. 6. Динаміка чисельності населення та коефіцієнт приросту населення м. Лозова у 1992-2016 рр. (побудовано автором за даними [11])

За період з 1992 р. по 2016 р. чисельність населення м. Лозова зменшилось на 20 тис. осіб, що пов'язане з трудовими міграціями з міста у зв'язку з занепадом важливих галузей господарства міста, закриттям підприємств харчової промисловості, зменшенням пасажирообороту та вантажоперевезень через м. Лозова до Донецької області у зв'язку з проведенням антитерористичної операції. Коефіцієнт приросту населення має позитивне значення лише до

1993 р., далі у період з 1993 р. до 1999 р. спостерігається стрімке зменшення даного показника, до 2008 р. бачимо його поступове зростання, далі спостерігається деяка регресія. Станом на 2017 р. коефіцієнт приросту населення наближається до нульової позначки.

До групи із значними темпами зменшення чисельності населення належать також міста Ізюм та Первомайський (статус міста обласного підпорядкован-

ня присвоєно у 1992 р.) з 50 - 25 тис. осіб (рис. 7).

Чисельність населення обох міст даної групи повільно зменшувалась за досліджуваний період, коефіцієнт приросту населення мав позитивні значення мав позитивні значення лише до 1994 р., надалі у м. Первомайський даний показник має додатне значення за період 2009-2010 рр., приріст населення

м. Ізюм є від'ємним з 1994 р. до 2016, де він наближається до нульового значення.

До групи з темпами зменшення чисельності населення в межах від -20,1% до -25 % та чисельністю населення від 25 до 10 тис. осіб увійшли м. Люботин, м. Вовчанськ, м. Зміїв, м. Красноград, м. Мерефа (рис. 8).

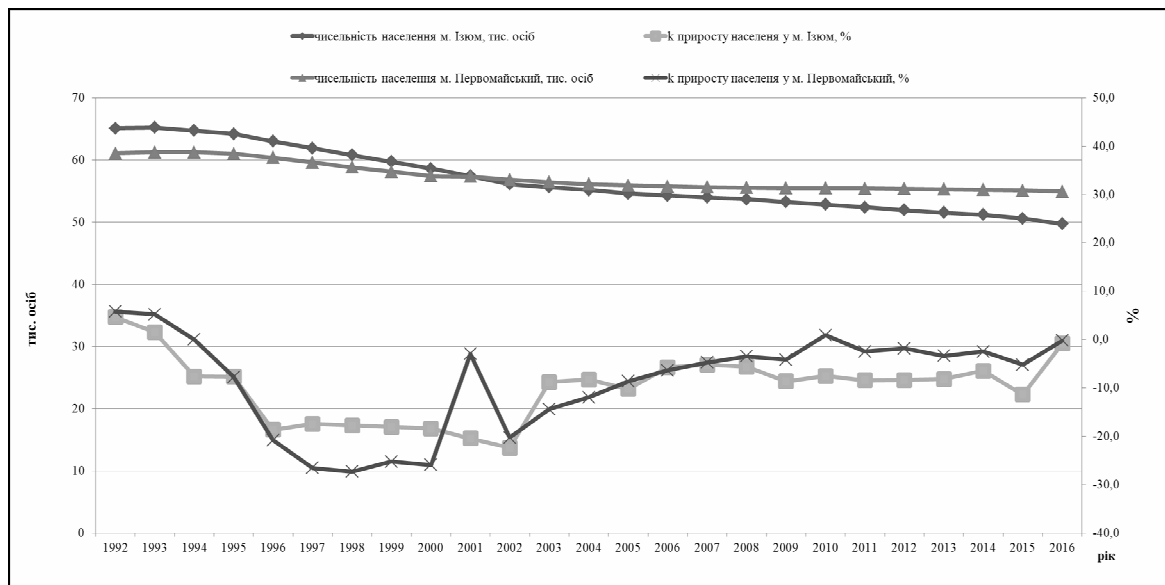

Рис. 7. Динаміка чисельності населення та коефіцієнт приросту населення м. Ізюм та м. Первомайський у 1992-2016 рр. (побудовано автором за даними [11])

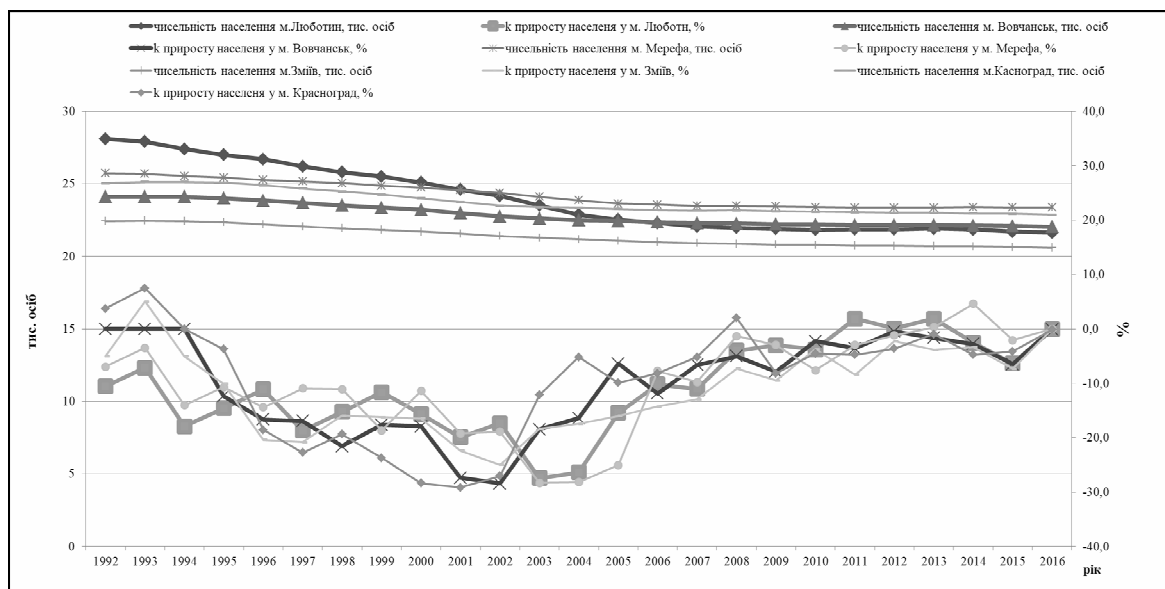

Рис. 8. Динаміка чисельності населення та коефіцієнт приросту населення м. Люботин, м. Вовчанськ, м. Зміїв, м. Красноград, м. Мерефа у 1992-2016 рр. (побудовано автором за даними [11])

У містах даної групи прослідковується поступове скорочення чисельності населення з 1992 р. по 2016 р., коефіцієнт приросту населення є досить динамічним, в останні роки наближується до нуля, що свідчить про стабілізацію міграційних та демографі-

чних процесів в регіоні.

До групи з високими темпами скорочення чисельності населення належить м. Барвінкове (від -25,1%), яке має чисельність населення до 10 тис. осіб (рис. 9).

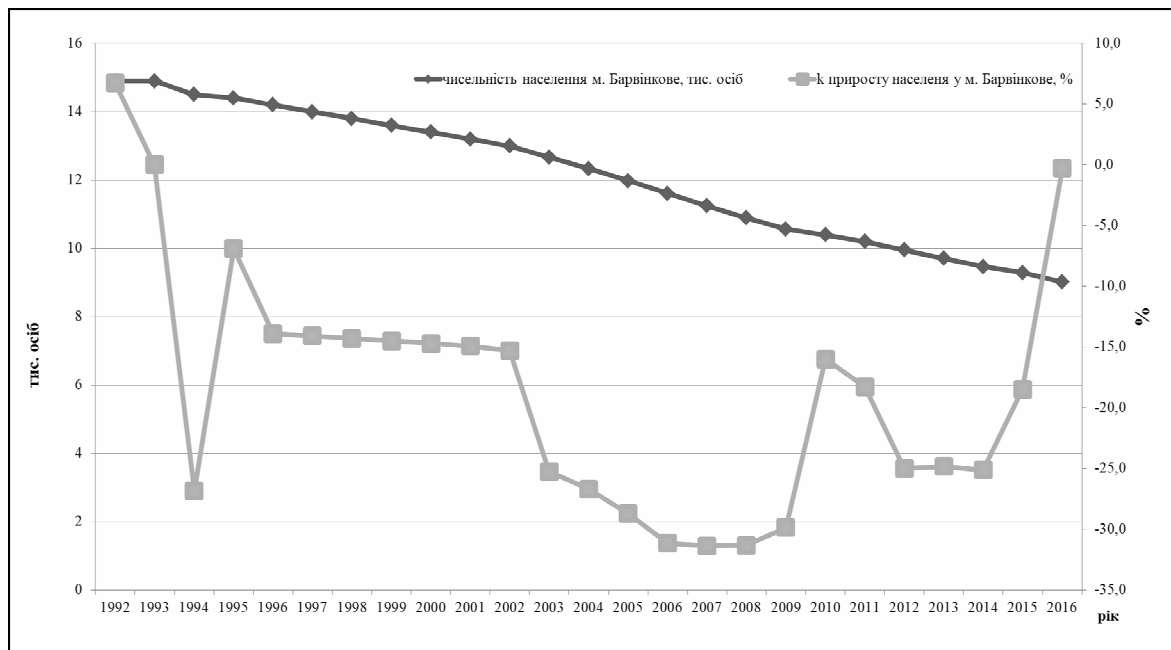

Рис. 9. Динаміка чисельності населення та коефіцієнт приросту населення Барвінкове у 1992-2016 рр. (побудовано автором за даними [11])

За період з 1992 р. по 2016 р. чисельність населення м. Барвінкове зменшилось на 6 тис. осіб, що пов'язане з трудовими міграціями з міста, зменшенням пасажирообороту та вантажоперевезень через м. Барвінкове до Донецької області у зв'язку з проведенням антитерористичної операції. Коефіцієнт приросту населення має позитивне значення лише до 1994 р., далі у період з 1994 р. до 2015 р. спостерігається стрімке зменшення даного показника, найбільш депресивним періодом є час з 2006 р. по 2009 р., на разі показник наближується до нульової позначки.

Висновки. Загальнодержавні тенденції скорочення чисельності населення з часів отримання Незалежності також є характерними для руху населення міст Харківської області. Чисельність населення скорочувалась як за рахунок природних причин – погіршення демографічної ситуації, в періоди економічної а політичної нестабільності так і за рахунок міграційних процесів. Аналіз динаміки чисельності населення міст Харківської області та коефіцієнту приросту населення з 1992 р. по 2016 р. дозволив згрупувати міста області за швидкістю темпів скорочення населення з огляду на їх чисельність населення.

Сформовано 4 групи з повільними темпами скорочення населення (від -10% до -15 %): м. Харків, м. Чугуїв – міста, які мають значну чисельність населення, потужний промисловий розвиток, з середніми темпами скорочення населення (від -15,1% до -20 %):

Куп'янськ, Балаклія, Богодухів, Дергачі, Валки, Південне – промислові центри, які мають значний потенціал розвитку, та де функціонують декілька виробничих напрямів: промисловість будівельних матеріалів, легка промисловість, харчова промисловість, тощо. Міста із значними темпами скорочення населення (від -20,1% до -25 %): Лозова, Ізюм, Первомайський, Люботин, Вовчанськ, Зміїв, Красноград, Мерефа – периферійні районні центри та міста Харківської агломерації, де на разі спостерігається скорочення темпів промислового виробництва і, як наслідок, робочих місць. Міста Ізюм та Лозова уповільнили темпи розвитку з огляду на близькість до зони проведення антитерористичної операції. Серед міст Харківської області м. Барвінкове має дуже високі (більше -25,1%) темпи скорочення населення, що безперечно є вагомим проблемою для розвитку всієї системи розселення, адже таке стрімке скорочення може призвести до позбавлення населеного пункту Барвінково статусу міста, поглиблення диспропорції розвитку «центр-периферія» та є перепорою на шляху до поліцентричного розвитку території. Важливим є проведення зваженої регіональної, демографічної політики для міст, які належать до груп із значними та високими темпами скорочення населення, зокрема: перепрофілювання виробництва у містах з проблемами промислового розвитку, створення нових робочих місць, розвиток транспортної інфраструктури.

Список використаних джерел:

1. Isard W. Methods of Regional Analysis: An Introduction to Regional Science Hardcover / W. Isard. – Н.: 1960. – 784 р.
2. Christaller W. Central Places in Southern Germany / W. Christaller. – NY: Englewood Cliffs, 1967. – 230 р.
3. Голиков А.П. Математичні методи в географії / А.П. Голиков, І.Г. Черваньов, А.М. Трофімов. – Харків: видавництво при Харківському університеті, 1986. – 143 с.

4. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти / В.О. Джаман. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.
5. Круль В.П. Особливості вивчення процесів заселення та освоєння території історико-географічних країв / В.П. Круль. – Київ-Луцьк: Вежа, 2000. – 372 с.
6. Лаппо Г.М. Географія городів / Г.М. Лаппо. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 480 с.
7. Льюш Август. Просторова організація господарства / Август Льюш. – М.: Наука, 2007. – 664 с.
8. Міста районного значення України: проблеми соціально-економічного розвитку (аналітична доповідь). – К.: НІСД, 2009. – 45 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.google.ru/url?q=http://old.niss.gov.ua/book/Mista/5_51.pdf
9. Немець К.А. Зміна ролі міст Харківської області – ретроспективний аналіз / К.А. Немець, К.О. Кравченко, К.Ю. Сегіда // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Геологія. Географія. Екологія. – 2016. – Вип.. 44. – С. 123-129.
10. Немець Л.М. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія / Л.М. Немець, К.Ю. Сегіда, К.А. Немець. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 200 с.
11. Офіційний сайт Головного управління статистики Харківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh.ukrstat.gov.ua>
12. Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf

References:

1. Isard, W. (1960). *Methods of Regional Analysis: An Introduction to Regional Science*. Hardcover, 784.
2. Christaller, W. (1967). *Central Places in Southern Germany*. Englewood Cliffs, 230.
3. Golikov, A.P., Chervanyov, I.G. (1986). *Matematychni metody v geografii* [Mathematical methods in geography]. Kharkiv: publishing at Kharkov University, 143.
4. Dzhaman, V.O. (2003). *Regionalni systemy rozselennya: demografichni aspekty* [Regional settlement system: demographic aspects]. Chernivtsi: Ruta, 392.
5. Krul, V.P. (2000). *Osoblyvosti vyvchennya protsesiv zaseleння ta osvoyennya terytorii istoryko-geografichnykh kraiv* [Features studying the processes of settlement and development in historical and geographical territories]. Kyiv-Lutsk Tower, 2000, 372.
6. Lappo, G.M. (1997). *Geografiya gorodov* [Geography of cites]. Publishing Center for Humanities VLADOS, 480.
7. Lyosh, A. (1968). *Prostorova organizatsiya gospodarstva* [The spatial organization of the economy]. Science, 664.
8. *Mista rayonnoho znachennya Ukrainy: problemy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku* [Cities of the regional significance of Ukraine: problems of socio-economic development]. Available at: http://www.google.ru/url?q=http://old.niss.gov.ua/book/Mista/5_51.pdf
9. Niemets, K.A., Kravchenko, K.O. (2016). *Zmina roli mist Kharkivskoi oblasti – retrospektyvnyi analiz* [The changing role of cities in the Kharkiv region – a retrospective analysis]. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series “Geology. Geography. Ecology”*, 44, 123-129.
10. Niemets, L.M., Niemets, K.A., Segida, K.Yu. (2012). *Demografichnys rozvytok Kharkivskoho regionu* [Demographic development of Kharkiv region]. Kharkiv, KhNU of V.N. Karazin, 200.
11. *Ofitsiynyi sayt Holovnoho upravlinnya statystyky Kharkivskoi oblasti* [Official website of the Main Statistical Office in Kharkiv region]. Available at: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net>
12. *Strategiya rozvytku Kharkivskoi oblasti na period do 2020 roku* [Strategy for the development of the Kharkiv region up to 2020]. Available at: kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf

Надійшла до редколегії 14.11.2017 р.

УДК 911.3

Олексій Чуєв, аспірант
email: chuevalexe93@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

АНТРОПОГЕННА ІНФРАСТРУКТУРА ЯК СКЛАДОВА УРБОГЕОСИСТЕМИ

У статті детально розглядається сутність поняття «антропогенна інфраструктура» та її роль у складі урбогеосистем. Особливий наголос робиться на сучасних тенденціях щодо пришвидшення процесу урбанізації, підвищення ролі міського типу життя. Коротко описуються передумови виникнення урбосфери та причини виділення поняття «урбосистема». Розглянуто компонентну структуру таких систем. Наведено приклади впливу урбанізації на екосистеми, що стає передумовою для створення урбоекосистем. У теоретичному аспекті доведено, чому антропогенна інфраструктура є однією з найважливіших складових урбогеосистем. Проаналізовано декілька підходів щодо класифікації такої інфраструктури.

Ключові слова: урбогеосистема, антропогенна інфраструктура, урбосфера, урбосистеми, урбоекосистеми, класифікація антропогенної інфраструктури.

Алексей Чуев. АНТРОПОГЕННАЯ ИНФРАСТРУКТУРА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ УРБОГЕОСИСТЕМЫ

В статье подробно рассматривается сущность понятия «антропогенная инфраструктура» и ее роль в составе урбогеосистем. Особый акцент делается на современных тенденциях относительно ускорения процесса урбанизации, повышения роли городского типа жизни. Кратко описываются предпосылки возникновения урбосферы и причины выделения понятия «урбосистема». Рассмотрена компонентная структура таких систем. Приведены примеры влияния урбанизации на экосистемы, что становится предпосылкой для создания урбоэкосистем. В теоретическом аспекте доказано, почему антропогенная инфраструктура является одной из важнейших составляющих урбогеосистем. Проанализированы несколько подходов к классификации такой инфраструктуры.

Ключевые слова: урбогеосистема, антропогенная инфраструктура, урбосфера, урбосистемы, урбоекосистемы, классификация антропогенной инфраструктуры.

Oleksii Chuiev. ANTHROPOGENIC INFRASTRUCTURE AS A COMPONENT OF URBOGEOSYSTEMS

This article deals with the definition of the concept of "anthropogenic infrastructure" and attempts to find its place in the structure of urbogeosystems. The concept itself can not be called new, as many foreign authors have already used it, but the final definition never happened. The reasons why city studies are becoming more relevant in the face of ever-accelerating urbanization are briefly presented. Prerequisites for the emergence of the urban environment and approaches to its study are given. A special attention is paid to the consideration of urbosystems and their component structure. The main four components are described, which include the technosphere, biosphere, population and abiotic nature. The causes of the appearance of urban ecosystems and their specific features are analyzed. Based on the deficiencies of the "Urbosphere", "Urbosystem" and "Urboecosystem", the notion of "Urbogeosystem" is formed once again. Since architectural and construction objects are key components of such systems, their integration into anthropogenic infrastructure allows us to operate with a more general concept.

Functional zones of the city, which are part of the anthropogenic infrastructure, are described. These include residential, industrial, forest and park areas. Examples of the use and functioning of each of the zones are given. An attempt has been made to estimate the boundaries of urbogeosystems. The existing approaches to the classification of anthropogenic infrastructure are analyzed. For one of them, it is advisable to allocate separately "hard" and "soft" infrastructure by the nature of the tasks of society, which they are called upon to satisfy. An alternative approach is to divide the anthropogenic infrastructure into "human" and "physical" ones. If the first satisfies the socio-cultural needs of people, the second is used for production, development, establishment of communications, transportation. It is proved why it is expedient to single out a separate concept "anthropogenic infrastructure".

Keywords: urbogeosystem, anthropogenic infrastructure, urbosphere, urbosystems, urboecosystems, classification of anthropogenic infrastructure.

Постановка проблеми. Суттєвий розвиток урбанізації у переважній більшості країн світу стає рушійною силою розвитку людства взагалі. Кожен рік кількість населених пунктів, які підпадають під категорії «місто», «мегаполіс», тільки збільшується, що призводить до необхідності розглядати такі території як нове системне утворення. Зараз на невеликій території можуть проживати десятки мільйонів людей. Особливо подібні явища характерні для країн «третього світу», де кількість населення зростає по експоненті [2]. Зв'язки між населеними пунктами та в їх межах стають все більш складними та комплексними, що можна пояснити розвитком міжміського сполучення, транспортної сфери взагалі, інформаційних технологій і комунікацій.

Усі описані фактори ведуть до того, що сучасні міста та міські утворення необхідно розглядати не як типові населені пункти з прилеглими територіями, а

як складні урбогеосистеми з різко порушеною екосистемою, що можна пояснити втручанням людства у всі сфери існування природи та біоти в межах певної території [3]. Простий обрахунок кількості об'єктів в межах міста, району чи житлового масиву вже не дає результатів, за допомогою яких можна отримати оцінку розвитку тієї чи іншої складової населеного пункту [5]. На зміну стандартним методикам приходять факторний, кластерний, просторовий та геостатистичний аналізи. В сучасних дослідженнях все частіше увага приділяється не окремому місту, а його агломерації, прилеглим територіям, району, області чи навіть регіону [1]. Така зміна екстента вивчення пояснюється бажанням побачити більш глобальну картину та оцінити характеристики розвитку загалом, а не в межах окремих явищ.

Огляд попередніх досліджень. Вивченням предметної галузі займалися багато вчених,

наголошуючи на різних її аспектах, але переважно більшість з них об'єднує жага вивчати населені пункти як великі системні утворення. Дж. Сімонс, наприклад, вважає доцільним розглядати підходи до досліджень просторових взаємозв'язків між містами на більш «локальному» рівні (аналіз зав'язків між структурними частинами населеного пункту) [16]. Д. Бойс та Х. Вільямс в свої останній монографії роблять більший наголос на розгляді природно-антропогенних умов життя суспільства на певній території. На їх думку значущість набирають зв'язки між регіонами та окремими урбосистемами, які повинні стати новим об'єктом дослідження регіоналістики [12]. Теорія «міст-воріт» А. Берковітца приводиться як приклад такої системи, коли одне місто стає точкою комунікації зі світом цілого регіону [9]. Дж. Фрідман в свою чергу наголошує на необхідності вивчення великих міських територій та мегаполісів, замість виявлення особливостей функціонування невеликих населених пунктів. Також досить багато досліджень були спрямовані на вивчення економічного обґрунтування функціонування урбосистем [14], дослідження інфраструктурної складової міст [11].

Головною метою цієї статті є визначення поняття «антропогенна інфраструктура» та виявлення її місця у структурі урбогеосистеми. Вивчення останньої не може виконуватись у розрізі тільки окремих складових, а повинно охоплювати усі сфери функціонування системи.

Виклад основного матеріалу. Сучасні соціально-географічні дослідження все частіше спрямовуються на висвітлення окремих характеристик життєдіяльності суспільства в межах території його проживання. Географічний простір, який попадає в сферу інтереса людей, в загальному розумінні можна назвати урбосферою, за умови, що він освоюється чи вже освоєний містобудуванням. Цей простір охоп-

лює місця роботи, відпочинку, комунікації, буферні зони, джерела ресурсів – все, що активно використовується суспільством [13]. Відповідно до цього урбосфера є неперервною і охоплює територію, яка будь-яким чином була порушена людиною.

Так звана «тиха революція ХХ століття» [10], якою називають урбанізацію, призвела до того, що роль міського способу життя стала домінуючою в порівнянні з селищною, а укрупнення населених пунктів відбувається в десятки разів швидше за рахунок будівництва житлових, промислових, транспортних комплексів. Галузі обслуговування, комунікації все більше приваблювали нових працівників, а традиційні професії відходять на другий план [10]. Що важливо, в суспільства почала формуватися міська ієрархія цінностей, що вплинуло на тренди географічних досліджень. Підтвердженням цих слів можна вважати постійно зростаючу кількість робіт, присвячених суспільній географії.

Без використання ГІС-технологій виконання комплексних досліджень урбосфери було б неможливим. Крім того, інновації відкривають численні шляхи вивчення якісних та кількісних характеристик урбосфери [17]. Для виділення локальних екстенсів науковцям потрібно було ділити неперервні оболонки існування людства на локальні частини. Це стало поштовхом до виокремлення такого поняття як урбосистема. Фактично це системи природно-антропогенного характеру, які характеризуються відсутністю стійкості (оскільки вони є порушеними суспільством і знаходяться під його постійним впливом, що призводить до активних змін) [6]. Основними складовими урбосистем є архітектурно-будівельні об'єкти, до яких відносяться усі споруди, які використовуються людьми в повсякденному житті. Якщо ж спростити розуміння того, чим є урбосистема, то це перш за все міське поселення та прилегла до нього територія.

Рис. 1. Склад урбосистеми (побудовано автором за даними [8])

Урбосистема складається з декількох складових, серед яких слід виділити населення, яке проживає на певній території, абіотичні природні умови, різко порушену екосистему (біота), техносферу, якою є середовище, створене та експлуатоване суспільством (рис. 1) [8]. Остання ланка є однією з найцікавіших з точки зору вивчення міських поселень, оскільки інфраструктурні об'єкти, взаємозв'язки між ними, особливості їх розташування та скупчення характеризують розвиток населеного пункту.

Урбанізація впливає як на життя людства, так і на існування природних екосистем. Звідси з'являється поняття урбоекосистема, яке розуміється як просторово обмежена природно-техногенна система зі складним комплексом взаємопов'язаних обміном енергії та речовини складових [4]. Такі системи роблять наголос на унікальності кожного окремого міста та створеного для нього середовища, а не мережі населених пунктів. Це ще один крок на шляху до виконання локальних суспільно-географічних

досліджень, які обмежені територією міста [4].

Описані дефініції «урбосфера», «урбосистема» та «урбоєкосистема» дозволяють прийти до ще однієї, а саме «урбогеосистеми» [2]. В нашому розумінні це обмежена конкретним географічним простором система природно-антропогенного характеру, яка об'єднує архітектурно-будівельні об'єкти та різко порушені екосистеми, які існували та існують на території конкретного міста [3]. Прив'язка до певного населеного пункту робиться для того, щоб зосередити масштабування не на регіональному рівні, а більш локальному [15].

Складно влаштовану внутрішню просторову диференціацію урбосистеми можна пояснити широким розмаїттям різновидів професійної діяльності містян, тому виділення окремих зон в межах населених пунктів (зонування) – є однією з найважливіших умов їх сталого розвитку [7]. Сучасні урбогеосистеми мають безліч складових і їх класифікацією можна займатись довго, оскільки такі системи об'єднують все, що знаходиться та функціонує в межах населених пунктів. Але, перш за все, одним із найважливіших факторів, які впливають на життя суспільства, можна назвати інфраструктуру. В даному випадку мається на увазі не тільки промислові заклади, виробничі установи, але і соціальна сфера, включаючи торгівлю, транспортне сполучення, медицину, освіту та інші ланки життєдіяльності людства. Загалом усі інфраструктурні об'єкти можна охарактеризувати як ті, що були створені людиною, а це в свою чергу дає змогу виділити нову категорію в суспільно-географічних дослідженнях – антропогенна інфраструктура [12].

Це поняття повинно охопити такі функціональні зони міст: селітебну, промислові та лісопаркову. Перша пов'язана зі згуртуванням житлових масивів та установ соціальної сфери, друга – з об'єктами, які залучені в виробництві, видобуванні, будівництві. Остання зона характеризується зеленими насадженнями, які були порушені чи навіть створені людьми для своїх потреб. Тобто виходячи зі сказаного, антропогенна інфраструктура охоплює не тільки архітектурно-будівельні об'єкти, але ще й пристосовані для використання узбережжя водойм, ботанічні, ландшафтні парки, зони відпочинку та рекреаційної активності. Фактично сильно порушений антропогенний ландшафт, який включає асфальтовані дороги, штучне освітлення, та інші споруди і об'єкти на стику біосфери та техносфери, теж входить до складу антропогенної інфраструктури [16].

Передумовами для виокремлення нового поняття була дефініція «природно-технічних систем», яку визначили Трофімов та Єпішин в 1985 році [4]. Такі системи охоплювали усі споруди, які існують в межах певного міста, та взаємодіють тим чи іншим чином з навколишнім середовищем. Науковці одними із перших припустили, що сфера існування та впливу людства охоплює ще й рельєф та геологічну будову кори землі (включаючи підземні води). Антропогенний ландшафт як і антропогенна інфраструктура здійснюють значний вплив на природні умови території, в тому числі і в вертикальному масштабі вглиб землі. Тому межі урбогеосистеми доцільно виділяти

не тільки горизонтально на поверхні, але ще й в з урахуванням впливу на літосферу та атмосферу [4].

Антропогенна інфраструктура також характеризується різким впливом на екосистему за рахунок значної щільності втручання в існування природи [11]. Площі забудови в містах настільки значні, що існування екосистеми іноді ставиться під сумнів взагалі.

Західні вчені вважають доцільним розділяти антропогенну інфраструктуру (human infrastructure) на так звану hard («важку») та soft («м'яку»). Під першою слід розуміти комплекс фізичних об'єктів, необхідних для експлуатації, управління та моніторингу системи для того, щоб вона функціонувала без збоїв [15]. Наприклад, лінії електропередачі, станції мобільного зв'язку будуються для того, щоб освоїти територію та залишитись на ній на постійній основі. Аналогічна ситуація з залізничними чи автомобільними шляхами сполучення, дамбами. «М'яка» інфраструктура охоплює заклади, які залучені в соціальній сфері (культура, медицина, правоохоронні структури, аварійно-рятувальні служби, освіта та ін.). Обидва типи інфраструктури об'єднують як мінімум два фактори – вони створені суспільством і існують тільки для задоволення потреб людства та прогресу нації [15].

Ще один підхід пропонує розділяти антропогенну інфраструктуру на суспільну (human) та фізичну (physical). Відповідно, задача першої – задовольняти соціально-культурні потреби суспільства, в той час як друга використовується для виробництва, видобутку, налагодження комунікацій, транспортування [17]. Дана класифікація теж охоплює архітектурно-будівельні об'єкти та споруди, створені для суспільства.

У зв'язку з тим, що поняття «антропогенна інфраструктура» охоплює все створене людьми з метою освоєння території для подальшого її використання для життєдіяльності, можна сміливо робити висновок, що антропогенна інфраструктура є однією із головних ланок в структурі урбогеосистеми. Виокремлення підвидів інфраструктури може допомогти в вивченні окремих аспектів функціонування урбогеосистеми. Наприклад, розділення будівельно-архітектурних об'єктів на зайняті в виробничій та соціальній сферах дозволить проаналізувати основні тренди розвитку зон деякої території з метою визначення переважаючих галузей функціонування [9]. Це в свою чергу надасть загальну картину щодо специфіки складових урбогеосистеми та допоможе знайти оптимальні шляхи для вивчення населення, промисловості, екологічних явищ чи будь-яких процесів, які мають місце в межах досліджуваної території.

Висновки. За умов максимально пришвидшеної урбанізації та існуючих трендів щодо збільшення міст та освоєння прилеглих до них територій суспільно-географічні дослідження, спрямовані на вивчення особливостей урбосфери, урбосистем та урбогеосистем набирають все більшої актуальності та практичної значущості. Кількість інформації невпинно зростає, тому для її зберігання, збору, обробки і аналізу доцільно використовувати ГІС-

технології.

Антропогенна інфраструктура посідає одне з головних місць в компонентній структурі урбогеосистеми, оскільки охоплює переважну більшість складових. До цієї інфраструктури доцільно віднести сукупність споруд, будівель, систем и служб, необхідних для нормального функціонування галузей матеріального виробництва та забезпечення умов життєдіяльності суспільства, будь-які інші споруди, які були створені людством для задоволення власних потреб. Антропогенна інфраструктура знаходиться та розвивається на стику біосфери, атмосфери, гідро-

сфери, літосфери та техносфери. Різке порушення нормального функціонування локальних екосистем компенсується створенням штучних умов (водойм, парків, лісонасаджень, тощо) з метою відновлення екологічного та біотичного балансу.

Багато класифікацій пропонують розділяти антропогенну інфраструктуру на дві частини: виробничу та соціальну за призначенням установ. В більшості випадків усі заклади в якійсь мірі пов'язані між собою та утворюють єдину мережу, окремі складові якої об'єднує те, що всі вони створені суспільством та служать його нормальному існуванню.

Список використаних джерел:

1. Костріков С.В. Геоінформаційне моделювання природно-антропогенного довкілля. Наукова монографія / С.В. Костріков. – Харків: В-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2014. – 484 с.
2. Костріков С.В. Дворівнева ГІС-модель для аналізу урбогеосистем / С.В. Костріков, О.С. Чуєв // Регіон – 2015: Стратегія оптимального розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Харків, 2015. – С. 20-22.
3. Костріков С.В. Програмне забезпечення ГІС для LiDAR-технології дистанційного зондування в цілях аналізу урбогеосистем / С.В. Костріков, Д.Л. Кулаков, К.Ю. Сегіда // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. – 2014. – Вип. 19. – С. 45-52.
4. Лихачева Э.А. Город – экосистема / Э.А. Лихачева, Д.А. Тимофеев, М.П. Жидков и др. – М.: ИГРАН, 1996. – 336 с.
5. Мезенцев К.В.. Урбанізовані території України: причини і наслідки трансформації у пострадянський період / К.В. Мезенцев // Берегове: Вид-во Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці. – 2012. – С. 310-317.
6. Реймерс Н.Ф. Природопользование. Словарь-справочник. / Н.Ф. Реймерс. – М.: «Мысль», 1990. – 639 с.
7. Чуєв О.С. Використання електронного довідника 2ГІС та ГІС-платформи ArcGIS для дослідження інфраструктури міста / О.С. Чуєв, С.В. Костріков // Вісник Херсонського державного університету, серія «Географічні науки». – Вип. 7. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2017. – С. 52-62.
8. Bailey T. A Review of Statistical Spatial Analysis in Geographical Information Systems / T. Bailey, S. Fotheringham, P. Rogerson (eds) // Spatial Analysis and GIS. Taylor & Francis. – London, 1994. – P. 13-44.
9. Berkowitz A.R. Understanding Urban Ecosystems: A New Frontier for Science and Education / A.R. Berkowitz, C.H. Nilon, K.S. Hollweg (Editors). – New York: Springer-Verlag, 2005. – 523 p.
10. Bourne L.S. Polarities of Structure and Change in Urban Systems: A Canadian Example / L.S. Bourne // Geojournal. – 1997. – Vol. 43. – P. 339-349.
11. Bourne L.S. Systems of Cities: Readings on Structure, Growth, and Policy / L.S. Bourne, J.W. Simmons (Editors). – Oxford: Oxford University Press, 1978. – 565 p.
12. Boyce D. Forecasting Urban Travel: Past, Present and Future / D. Boyce, H. Williams. – Cheltenham – Northampton: EE Publishing, 2015. – 639 p.
13. Coffey W.J. Factors and Correlates of Employment Growth in the Canadian Urban System, 1971-1991 / W.J. Coffey, R.G. Shearmur // Growth and Change. – 1998. – Vol. 29. – P. 44-66.
14. Friedmann J. The world city hypothesis / J. Friedmann // Development and Change. – 1996. – Vol. 27. – No. 1. – P. 69-83.
15. Kostrikov S. Human geography with geographical information systems / S. Kostrikov, K. Segida // Часопис соціально-економічної географії. – Вип. 15 (2). – Харків: Видавництво ХНУ, 2013. – С. 39-47.
16. Simmons J.W. The organization of the urban system / J.W. Simmons / Bourne L.S., Simmons J.W. (eds), Systems of Cities: Readings on Structure, Growth, and Policy. – Oxford: Oxford University Press, 1978. – P. 61-69.
17. Wong C. Mapping policies and programmes: The use of GIS to communicate spatial relationships in England / C. Wong, M. Baker, B. Webb, S. Hincks, A. Schulze-Baing // Environment and Planning B: Planning & Design. – 2015. – Vol. 42, No.6. P. 1020-1039.

References:

1. Kostrikov, S.V. (2014). Geoinformatsiynе modelyuvanny prurudno-antropogennoho dovkilliya. Naukova monografiya [Geoinformation modeling of natural and man-made environment. Scientific monograph]. Kharkiv, Vud-vo KhNU, 484.
2. Kostrikov, S.V., Chuiev O.S. (2015). Dvorivneva GIS-model dlya analizu urbogeosystem [Two-level GIS model for analysis of urboheosystems]. Region – 2015: Strategy of optimal development. Annual International Conference. Kharkiv, 20-22.
3. Kostrikov, S.V. (2014). Programne zabezpechennya GIS dlya LiDAR-technologii dustantsiynoho zonduvannya v tsilyakh analizu urbogeosystem [GIS software for LiDAR-technology for remote sensing for the purpose of analysis of urboheosystems]. *Problemu bezperervnoi geografichnoi osvity i kartografii*, 19, 45-52.

4. Likhacheva, E.A. et al. (1996). Gorod – ekosystema [City-Ecosystem]. Moscow: IGRAN, 336.
5. Mezentsev, K.V. (2012). Urbanizovani terytorii Ukrainy: prychnyny i naslidky transformatsii u postradyanskyi period [Urbanized Territories of Ukraine: Causes and Consequences of Transformation in the Post-Soviet Period]. Sotsialno-geografichni vyklyky u Skhidno-Tsentralniy Evropi na pochatku XXI stolittya, Berehove, 310-317.
6. Reymers, N.F. (1990). Prirodopolzovanie. Slovar-spravochnik [Nature management. Dictionary-reference]. Moscow, Misl, 639.
7. Chuiev, O.S. (2017). Vykorystannya elektronnoho dovidnyka 2GIS ta GIS-platfomy ArcGIS dlya doslidzhennya infrastruktury mista [Using the electronic directory of ArcGIS 2GIS and the GIS platform to explore the city's infrastructure]. *Visnyk Khersonskoho derzhavnoho universyteu, seriya «Geografichni nauky»*, 7, 52-62.
8. Bailey, T., Fotheringham, S. (1994). A Review of Statistical Spatial Analysis in Geographical Information Systems. *Spatial Analysis and GIS*. Taylor & Francis. London, 13-44.
9. Berkowitz, A.R., Nilon, C.H., Hollweg, K.S. (Eds). (2005). *Understanding Urban Ecosystems: A New Frontier for Science and Education*. New York: Springer-Verlag, 523.
10. Bourne, L.S. (1997). Polarities of Structure and Change in Urban Systems: A Canadian Example. 43, 339 -349.
11. Bourne, L.S., Simmons, J.W. (Editors) (1978). *Systems of Cities: Readings on Structure, Growth, and Policy*. Oxford: Oxford University Press, 565.
12. Boyce, D., Williams, H. (2015). *Forecasting Urban Travel: Past, Present and Future* Cheltenham – Northampton: EE Publishing, 639.
13. Coffey, W.J., Shearmur, R.G. (1998). Factors and Correlates of Employment Growth in the Canadian Urban System, 1971-1991. *Growth and Change*. 29, 44-66.
14. Friedmann, J. (1996). The world city hypothesis. *Development and Change*. 27 (1), 69-83.
15. Kostrikov, S., Sehida, K. (2013). Human geography with geographical information systems. *Human Geography journal*, 15 (2), 39-47.
16. Simmons, J.W. (1978). The organization of the urban system. In: Bourne L.S., Simmons J.W. (eds), *Systems of Cities: Readings on Structure, Growth, and Policy*. Oxford: Oxford University Press, 61-69.
17. Wong, C, Baker, M, Webb, B, Hincks, S, Schulze-Baing, A. (2015). Mapping policies and programmes: The use of GIS to communicate spatial relationships in England. *Environment and Planning B: Planning & Design*.42(6), 1020-1039.

Надійшла до редколегії 21.11.2017 р.

Ювілеї

ПРОФЕСОРУ КОСТЯНТИНУ НЕМЦЮ – СІМДЕСЯТ

16 січня відзначає свій ювілей талановитий вчений – соціо-економіко-географ, гідрогеолог, доктор географічних наук, професор НЕМЕЦЬ Костянтин Аркадійович

Географічна та геологічна спільнота багато років знає Костянтина Аркадійовича як талановитого вченого і педагога, який свій науковий шлях присвятив поєднанню двох важливих наукових напрямів – геологічного і географічного, зокрема вивченню надр нашої країни, геологічним експедиціям з розвідки нафти та газу, розробці сучасних методів та методик у галузі суспільної географії.

Все життя, творчий шлях та становлення як особистості і науковця Костянтина Аркадійовича пройшли в стінах Харківського Університету, куди він прийшов у 1965 році студентом, закінчивши з відзнакою геолого-географічний факультет, навчався в аспірантурі та захистив кандидатську дисертацію з гідрогеології, сформувався як фахівець з моделювання гідрогеологічних процесів. Деякий час працював на Крайній Півночі в галузі нафтогазової промисловості, але знову повернувся до рідного Університету. Костянтин Аркадійович 20 років очолював кафедру гідрогеології, 18 років працював на посаді декана геолого-географічного факультету.

У 2006 році захистив докторську дисертацію за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія на тему «Суспільно-географічні основи інформаційного розвитку соціогеосистем» і розпочав науково-практичну роботу вже в цій галузі. З 2006 року працює професором кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського

національного університету імені В.Н. Каразіна, займається розробкою сучасних наукових методів та методик суспільно-географічних досліджень. У 2011 році йому було присвоєно вчене звання професора. Костянтин Аркадійович проводить активну міждисциплінарну наукову-дослідну діяльність, розширюючи горизонти науки на благо рідної Alma mater та вітчизняної науки.

За роки роботи професора в університеті співробітники та студенти переконалися у тому, що Костянтин Аркадійович є не лише фахівцем в галузі гідрогеологічної науки, а й одним з лідерів Харківської та національної шкіл суспільної географії. Це науковець, який вміло поєднує досить різні напрями наукових досліджень – геологію, її гідрогеологічну гілку, і суспільну географію. Одним з перших у гідрогеологічній науці він займався методами моделювання, а в суспільній географії зробив вагомий внесок в розробку теорії інформаційної географії, започаткував низку нових методів та методик на основі синергетичного підходу тощо. Його науковим надбанням є розвиток теорії суспільної географії, розробка новітніх методів багатовимірного аналізу, перспективних суспільно-географічних методик та наукових концепцій. Під науковим керівництвом К.А. Немця захищено сім кандидатських та одну докторську дисертації зі спеціальності 11.00.02 – економічна та соціальна географія. Ним виплекано плеяду молодих науковців, які працюють в Україні та за кордоном у різних напрямках науки, політики, промисловості.

Наукові публікації Костянтина Аркадійовича широко використовуються в теоретичних і прикладних дослідженнях. Він є автором понад 200 наукових публікацій, в тому числі й у журналах, які входять до наукометричної бази Scopus, 12 монографій, понад 20 навчально-методичних посібників. Костянтин Аркадійович – провідний фахівець у галузі методології суспільної географії, один із лідерів Харківської школи суспільної географії, головний редактор спеціалізованого наукового видання «Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: «Геологія – Географія – Екологія», член редколегії фахового журналу «Часопис соціально-економічної географії», які входять до понад десяти наукометричних баз, член спеціалізованих вчених рад із захисту докторських та кандидатських дисертацій, які функціонують у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна та в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова. Неодноразово був членом різноманітних комісій Міністерства освіти і науки України.

Професор Немець Костянтин Аркадійович користується беззаперечним авторитетом та повагою серед колег та співробітників університету, студен-

тів. Костянтин Аркадійович має тверду життєву позицію, в трудовій і науковій діяльності спирається на цінності Каразінського університету, є доброзичливою та порядною людиною, надзвичайно вимогливий до себе та оточуючих.

Результатом самовідданої праці є заслужені нагороди Костянтина Аркадійовича, зокрема, він є Відмінником освіти України, Заслуженим професором Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Почесним професором Ужгородсько-

го національного університету, нагороджений медаллю В.Н. Каразіна, неодноразово отримував премії імені В.Н. Каразіна.

Костянтин Аркадійович є еталоном справжнього науковця нашого часу, який гармонійно поєднує у собі глибоке розуміння закономірностей розвитку Універсуму та новітніх поглядів на наукову проблему, є мудрим наставником для молодих вчених та студентства.

*Шеф-редактор
доктор економічних наук, професор,
академік Національної Академії педагогічних наук України,
академік Академії наук вищої освіти України,
декан географічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Ярослав Олійник*

*доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної та соціальної географії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Костянтин Мезенцев*

Наші автори

- **Барановський Микола Олександрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Україна
- **Бегер Міхал** – аспірант кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету, Польща
- **Горячов Олександр Володимирович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», Україна
- **Григорків Василь Степанович** – доктор фізико-математичних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, завідувач кафедри економіко-математичного моделювання Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна
- **Гусєва Наталія Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Україна
- **Заячук Мирослав Дмитрович** – доктор географічних наук, доцент кафедри географії України та регіоналістики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна
- **Ібрагім Оладайо Рамон** – магістр регіонального планування, науковий співробітник Лагоського державного політехнічного університету, Нігерія
- **Іщенко Святослав Володимирович** – кандидат економічних наук, асистент кафедри економіко-математичного моделювання Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна
- **Карпенко Віктор Дмитрович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», Україна
- **Карпенко Ніна Миколаївна** – доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», Україна
- **Кобилін Павло Олексійович** – завідувач лабораторії кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Україна
- **Ковальська Леся Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ, Україна
- **Ковальчук Андрій Іванович** – молодший науковий співробітник Національного університету біоресурсів і природокористування України
- **Ковальчук Іван Платонович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геодезії та картографії Національного університету біоресурсів і природокористування України
- **Коломієць Катерина Василівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Україна
- **Корнус Олеся Григорівна** – кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка, Україна
- **Король Олександр Дмитрович** – кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри географії та менеджменту туризму Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна
- **Кравченко Катерина Олександрівна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Україна
- **Кузик Степан Петрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна
- **Литвин Дарина** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна
- **Мазурова Анастасія Володимирівна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Україна
- **Ніколасва Олена Іванівна** – аспірант кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Україна

- **Онойко Юрій Юрійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та геоекології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна
- **Онопрійчук Алла Федорівна** – вчитель географії Чудельської загальноосвітньої школи I-III ступенів Сарненського району Рівненської області, Україна
- **Романів Андрій Степанович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне, Україна
- **Романів Оксана Яківна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри менеджменту організацій і адміністрування Житомирського державного технологічного університету, Україна
- **Руденко Валерій Петрович** – доктор географічних наук, професор, декан географічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна
- **Світлична Олександра Володимирівна** – аспірант кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Україна
- **Семенюк Лариса Леонтіївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та геоекології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна
- **Сільченко Юлія Юрївна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри географії та геоекології, завідувач науково-дослідної частини Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна
- **Сочувка Анджей** – доктор філософії (географія), доцент кафедри економічної географії Сілезького університету в Катовіце, Польща
- **Ткаченко Тетяна Іванівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри міжнародного туризму Київського національного університету культури і мистецтв, Україна
- **Чуєв Олексій Сергійович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Україна
- **Шашеро Антоніна Миколаївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Україна
- **Шуканов Павло Васильович** – доктор географічних наук, професор кафедри туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», Україна
- **Яворська Вікторія Володимирівна** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Україна

Our Contributors

- **Baranovskiy Mykola** – DSc (Geography), Professor, Head of the Department of Geography, Mykola Gogol Nizhin State University, Ukraine
- **Beger Michal** – PhD Student, Department of Geography of Regional Development, University of Gdansk, Poland
- **Chuiev Oleksii** – PhD Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Goryachov Alexander** – PhD (Economy), Associate Professor, Department of International Economics, Poltava University of Economics and Trade, Ukraine
- **Hryhorkiv Vasyly** – DSc (Physics and Mathematics), Professor, Head of the Department of Economic Modeling and Business Informatics, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
- **Husieva Nataliia** – PhD (Geography), Associate Professor, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Ibrahim Oladayo Ramon** – MSc (Urban & Regional Planning), Senior Researcher, Lagos State Polytechnic, Nigeria
- **Ishchenko Sviatoslav** – PhD (Economy), Assistant, Department of Economic Modeling and Business Informatics, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
- **Karpenko Nina** – Associate Professor, Department of Tourism and Hotel Business, Poltava University of Economics and Trade, Ukraine
- **Karpenko Victor** – PhD (Economy), Associate Professor, Department of Hotel, Restaurant and Resort Business, Poltava University of Economics and Trade, Ukraine
- **Kobylin Pavlo** – Head of the Laboratory, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Kolomiyets Kateryna** – PhD (Geography), Senior Lecturer, Department of Economic and Social Geography and Tourism, I.I. Mechnykov Odesa National University, Ukraine
- **Kornus Olesya** – PhD (Geography), Associate Professor, Head of the Department of General and Regional Geography, A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, Ukraine
- **Korol Oleksandr** – PhD (Geography), Associate Professor, Head of the Department of Geography and Tourism Management, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
- **Kovalchuk Andriy** – Junior Researcher, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
- **Kovalchuk Ivan** – DSc (Geography), Professor, Head of the Department of Geodesy and Cartography, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
- **Kovalska Lesia**, PhD (Geography), Associate Professor, Department of Tourism Studies and Local History, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine
- **Kravchenko Kateryna** – PhD Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Kuzyk Stepan** – PhD (Geography), Associate Professor, Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko Lviv National University, Ukraine
- **Lytvyn Daryna** – PhD Student, Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko Lviv National University, Ukraine
- **Mazurova Anastasiia** – PhD Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Nikolayeva Olena** – PhD Student, Department of Economic and Social Geography and Tourism, I.I. Mechnykov Odesa National University, Ukraine
- **Onopriychuk Alla** – Geography Teacher, Chudelska Secondary School, Sarny District, Rivne Region, Ukraine
- **Onoyko Yuriy** – PhD (Geography), Associate Professor, Department of Geography and Geoecology, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine
- **Romaniv Andriy** – PhD (Geography), Associate Professor, Department of Tourism, National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine
- **Romaniv Oksana** – PhD (Geography), Associate Professor, Department of Management of Organizations and Administration, Zhytomyr State Technological University, Ukraine

- **Rudenko Valeriy** – DSc (Geography), Professor, Dean of the Faculty of Geography, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
- **Semeniuk Larysa** – PhD (Geography), Associate Professor, Department of Geography and Geoecology, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Ukraine
- **Shashero Antonina** – PhD (Geography), Associate Professor, Department of Economic and Social Geography and Tourism, I.I. Mechnykov Odesa National University, Ukraine
- **Shukanov Pavel** – DSc (Geography), Professor, Department of Tourism and Hotel Business, Poltava University of Economics and Trade, Ukraine
- **Silchenko Yuliia** – PhD (Geography), Senior Lecturer, Department of Geography and Geoecology, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine
- **Soczowka Andrzej** – PhD (Geography), Assistant Professor, Department of Economic Geography, University of Silesia in Katowice, Poland
- **Svitlychna Olexandra** – PhD Student, Department of Geography, Mykola Gogol Nizhin State University, Ukraine
- **Tkachenko Tatyana** – PhD (Geography), Associate Professor, Department of International Tourism, Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine
- **Yavorska Viktoria** – DSc (Geography), Professor, Department of Economic and Social Geography and Tourism, I.I. Mechnykov Odesa National University, Ukraine
- **Zaiachuk Myroslav** – DSc (Geography), Associate Professor, Department of Geography of Ukraine and Regional Studies, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

Правила оформлення та подання статей

«Часопис соціально-економічної географії» приймає до друку матеріали обсягом до 20 друкованих сторінок до рубрики «Горизонти науки», до 15 сторінок до рубрики «Наукові повідомлення», до 5 сторінок до рубрики «Рецензії», до 3 сторінок до рубрики «Постаті», до 1 сторінки до рубрик «Хроніка» та «Ювілеї».

Згідно *Постанови ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України»* за № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. стаття повинна мати такі необхідні *елементи*: 1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, 3) виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 4) формулювання цілей статті (постановка завдання); 5) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 6) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Вимоги до оформлення статті: Текстовий редактор Microsoft Word. Всі поля по 20 мм, формат 210x297 мм, шрифт Times New Roman 14 пт, інтервал 1,5. Для статті необхідно вказати УДК (ліворуч), а праворуч на тому ж рядку – ім'я та прізвище автора, його науковий ступінь та вчене звання. Нижче вказується e-mail автора, його місце роботи (по правому краю). Після цього з нового рядка посередині великими буквами наводиться заголовок статті.

Під заголовком з абзацу наводиться *анотація статті* (близько 500 знаків) та *ключові слова* (5 – 8 слів чи словосполучень) українською мовою (шрифт 10 пт, курсив). Нижче наводиться ім'я та прізвище автора, назва статті, анотація та ключові слова російською мовою (шрифт 10 пт, курсив).

Після анотацій подається ім'я та прізвище автора, назва статті, реферат та ключові слова англійською мовою (шрифт 10 пт, курсив).

Вимоги до реферату: обсяг 200 – 250 слів; інформативність (не містити загальних речень); оригінальність (не бути калькою анотації українською чи російською мовами); змістовність (відображати головний зміст статті та результати досліджень); структурованість (відповідати логіці опису результатів у статті).

Нижче наводиться текст статті. Таблиці та рисунки мають бути розміщені у тексті статті. Рисунки мають бути виконані у чорно-білому форматі.

Список використаних джерел подається в кінці статті в алфавітному порядку і оформляється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. До списку обов'язково повинна бути включена література за останні п'ять років.

Нижче подається *перелік посилань (References)* (кирилиця транслітерується в латиницю) та його переклад англійською мовою, який необхідно оформляти згідно міжнародних стандартів (стандарт *APA*).

Посилання на джерела слід давати у прямокутних дужках [] із зазначенням порядкового номера, а в окремих випадках і сторінок.

Автори подають окремим файлом *особисті дані* українською, російською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, державні звання та нагороди, повна адреса, контактний телефон, e-mail.

Статті подаються в електронному та друкованому вигляді. Паперовий варіант статті підписується автором.

Рукописи, що не оформлені належним чином, не приймаються до публікації.

Редакція залишає за собою право проводити редакційну правку рукопису.

Статті перевіряються на наявність плагіату та проходять внутрішнє і зовнішнє рецензування.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance

«Human Geography Journal» seeks to publish those papers that are most influential in the fields or across the fields of Human and Economic Geography and that will significantly contribute to the advances of scientific understanding. We also welcome all other relevant subject areas. Selected papers should present novel and broadly important data, syntheses, concepts as well as some narrower research in the subject area. We welcome submissions from all fields of Geography and from any source. We are committed to the prompt evaluation and publication of submitted papers. «Human Geography Journal» is published in print twice per year.

«Human Geography Journal» accepts papers to the following sections: «Science Skylines» (up to 20 pages); «Research reports» (up to 15 pages); «Reviews» (up to 5 pages); «Personalities» (up to 3 pages); «Chronicle» (up to 1 page); «Jubilees» (up to 1 page).

All authors must agree to be so listed and must have seen and approved the manuscript, its content, and its submission to the Journal. The Journal will send an email to all authors to confirm receipt of each paper. Submission of a paper that has not been approved by all authors may result in immediate rejection without further appeal.

The article should contain all necessary information in compliance with the requirements and official decisions of the Higher Certification Commission of Ukraine (The Resolution № 7-05/1 of January 15, 2003 Increase of requirements for research periodicals included in the List of the Higher Certification Commission): 1) General research problem and relevant issues overview; 2) Introduction to the subject field with the latest advances analysis; 3) Emphasis of the problem components still required to be solved; 4) Paper goals outlining; 5) Presentation of the paper basics; 6) Research conclusions with research result validation and further research perspectives.

Requirements to the Manuscript: Every page field is 20 mm; 210x297 mm page format; Times New Roman 14; spacing 1.5. For his/her paper the author must specify universal decimal classification number (on the left) and the author's name is printed on the right (in the same line). The paper title is printed in the following line in capitals.

An abstract (up to 500 characters) and **key words** (5 – 8) in Ukrainian and Russian (font 10, Italic) should be placed just below the paper title. It is followed by the author, a paper title, **summary** (200 – 250 words) and **keywords** in both English.

The summary must be: 200 to 250 words; informative (not include general sentences); original (not a copy of Russian or Ukrainian annotations); profound (show the main content of articles and research results); structuring (meet the description logic results in the article).

The paper text is placed just below this summary. All illustrations and figures should be embedded in the paper text. All visuals must be in black and white.

The list of references is placed in the end of the paper in alphabetical order. References should be given in the square brackets [] indicating the number of source in the list. In some cases the reference source pages should be indicated too. The list of references is given transferred to Latin (transliterated and translated into English if there is English version of the source) and links placed in accordance with international standards (e.g., APA).

The papers should be submitted in both printed and electronic versions. The printed version should be signed by the author.

Authors should submit the following **personal information**: full name, academic degree, and academic status, place of employment, position, state titles and awards.

Manuscripts that are not designed properly, will not be accepted for publication.

Editors reserve the right to make editorial revision of the manuscript.

Наукове видання

ЧАСОПИС соціально-економічної географії

Збірник наукових праць

Випуск 23 (2)

Українською, англійською та російською мовами

Комп'ютерне верстання – *Юрій Кандиба*

Підписано до друку 30.11.2017 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 12,3. Обл.-вид. арк. 14,3.

Наклад 100 пр. Зам. № Ціна договірна.

61022, Харків, майдан Свободи, 4

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано з готового оригінал-макету у друкарні ФОП Петров В.В.
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Запис за № 2480000000106167 від 08.01.2009 р.

61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79-В, к. 137,

тел. (057) 778-60-34, e-mail: bookfabrik@rambler.ru